

POLITIČKA SOCIOLOGIJA

SKRIPTA

Prof.dr Zoran Stojiljković

Sadržaj

I ŠTA JE TO POLITIČKA SOCIOLOGIJA?	6
Teme i pravci istraživanja u političkoj sociologiji.....	8
Država.....	9
Civilno društvo.....	10
Globalizacija.....	11
Teorijsko- metodološki pristupi.....	12
II KONTROVERZE OKO DRŽAVE.....	13
Kratka istorija države i teorija o državi	14
Genealogija koncepta države	16
Klasična teorijska trijada: marksizam – elitizam - pluralizam	18
Post- tradicionalni pristupi	25
Savremeni razvoj teorija države	27
Struktura i oblici države.....	30
III PROCES GRAĐENJA DRŽAVE: SLABE I JAKE DRŽAVE	32
Proces građenja države	32
Granice države.....	32
Kapacitet države	34
IV OBIM I GRANICE DRŽAVE: SOCIJALNA DRŽAVA	40
“Građa i alati” socijalne države.....	40
Teorijski okvir i moralna i socijalna argumentacija.....	43
Kontroverze oko obima i funkcija - granica države	47
Klasifikacija i tipologija socijalnih država	53
Država u "teškom" tranzicionom okviru i ključu	59
Perspektive: Agonija i krah ili transformacija nacionalne socijalne države	60

V SOCIJALNI KAPITAL I NJEGOVE DEMOKRATIZIRAJUĆE FUNKCIJE	66
Pojam socijalnog kapitala	66
Socijalni kapital, politika i demokratija	68
Tamne strane socijalnog kapitala	70
Dimenzije i tipovi socijalnog kapitala	71
VI CIVILNO DRUŠTVO I KONSOLIDOVANJE DEMOKRATIJE	77
Tranzicija ka demokratiji.....	77
Civilno društvo	79
Demokratski limiti civilnog društva	81
Sindikati	83
Značaj i značenja civilnog društva	85
Normativno- mobilizirajući pristup civilnom društvu	86
Teorijsko - analitički koncept civilnog društva.....	90
Kulturno - vrednosni aspekti i praksa civilnog društva	91
Demokratski limiti civilnog društva	93
Civilno društvo, socijalni kapital građana i demokratija	95
Država, građani i civilno društvo	97
VII GRAĐANI I DRŽAVA.....	99
Proces i akteri političkog odlučivanja	99
Faze i akteri političkog procesa.....	100
Država kao normativni okvir i polje političkog odlučivanja	103
Kontroverze oko države : defeciti “političkog tržišta”	107
Sredstva i aktivnosti aktera politike.....	113
Civilne i političke strategije promena	116
VIII TRANZICIJA KA DEMOKRATIJI	127
Procesi, akteri i arene demokratizacije	127
“Mapiranje” demokratije	132
Konsolidovane – “ukotvljene” i “manjkave” demokratije	134

Postliberalne demokratije	136
Pretpostavke "ukotvljavanja" demokratije	136
Konsolidovanje demokratije	144
IX DINAMIKA DRUŠTVENIH PROMENA: KRIZE, RATOVI I REVOLUCIJE	146
Društvena kriza	146
Dimenzije i efekti krize	147
X GRAĐANSKA NEPOSLUŠNOST I NENASILNE PROMENE	189
Radikalni i umereni pristupi građanskoj neposlušnosti	192
Građanska neposlušnost i filozofija nenasilja	196
Modeli i metode efikasne nenasilne promene	197
XI GLOBALIZACIJA, KRIZA I ALTERNATIVE	211
Globalizacija kao (samo)refleksivna modernizacija	211
RIZICI I IZAZOVI GLOBALIZACIJE	212
Rizici održivog rasta i eko - politika	213
Ratovi, terorizam i „humanitarne intervencije”	215
Globalizacija i nejednakosti i siromaštvo	217
ANTIKORPORATIVNI ILI "POKRET POKRETA "	226
Neoliberalna globalizacija – meta globalnog otpora	226
Razumevanje antikorporativnog pokreta	228
Sindikalni odgovori na izazove globalizacije: Bude li se sindikati?	238
Na novom početku?	243
XII NACIJA, NACIONALIZAM I MEĐUNACIONALNI KONFLIKTI	259
Nacija i nacionalizam	259
Nacija i država	263
Globalizacija i sudar nacionalizama	266
XIII MODERNE POLITIČKE IDEOLOGIJE	272
Ideologije i (partijske) politike	273
Evolucija ideologija i promena orijentacija	274

Ideološki spektar	275
Ideologije i politički programi	279
XIV VELIKE POLITIČKE TRADICIJE	283
Politička familija liberala.....	283
Konzervativizam	287
Načela konzervativizma	288
Različiti pravci unutar konzervativizma	290
Evolucija socijalističke doktrine	297
Treći put – revizija ili napuštanje socijaldemokratije.....	301
Kriza i remodeliranje socijaldemokratije	302
Socijaldemokratska alternativa: Socijalisti na izborima za EP 2014.godine	305
Kraj ili evolucija ideologija ?	309
Zelena politika – uticaji i tendencije	311
Povratak (radikalne) levice ?	317
LITERATURA.....	321

I ŠTA JE TO POLITIČKA SOCIOLOGIJA?

Političku sociologiju je možda najuputnije i najjednostavnije odrediti utvrđivanjem njenog odnosa prema opštoj sociologiji. Ako je sociologija opšta društvena nauka koja se bavi celinom društvenog strukturiranja i organizovanja, kao i globalnim društvenim konfliktima i promenama, onda je politička sociologija nesporno nižeg ranga opštosti i predstavlja posebnu naučnu disciplinu. Na drugoj strani, baveći se najjednostavnije rečeno socijalnim osnovama i korenima politike i imajući u vidu centralnu regulativnu ulogu politike u društvenim procesima, očito je da se ne radi tek o jednoj od brojnih posebnih socioloških disciplina nego o izuzetno važnoj i specifičnoj disciplini.

Pored toga, bliskost i preplitanje sa političkom teorijom i filozofijom i studijem političke istorije i drugih političkih nauka, ali i preplitanje sa psihologijom političkog ponašanja političku sociologiju izvodi iz kruga tek jedne od socioloških disciplina i pristupa.

Politička sociologija je zapravo teorijsko-empirijska naučna disciplina koja svoj predmet i metode istraživanja smešta u polje analize odnosa društva i politike, odnosno između sociologije i političkih nauka.

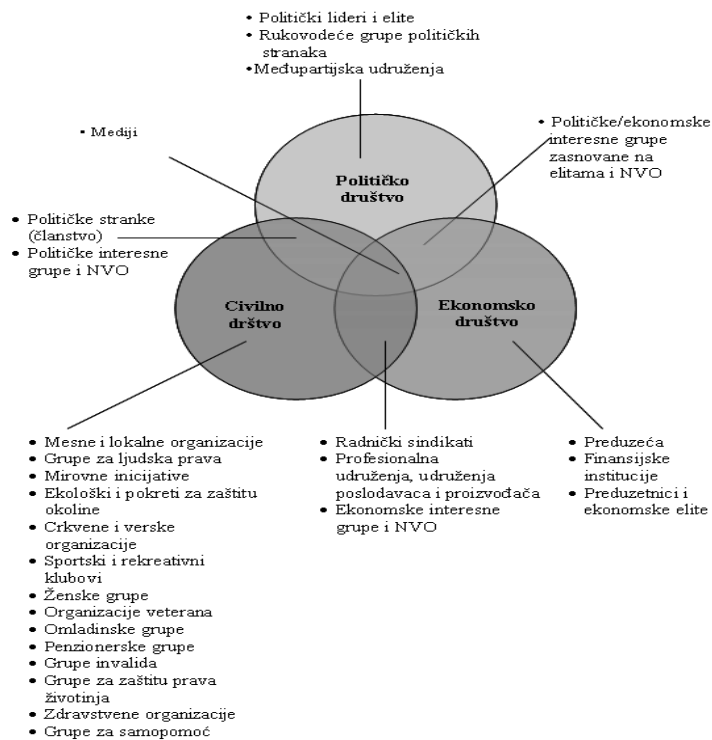
Radi se zapravo o čitavom politsociološkom pristupu ili pravcu u političkim naukama i sociologiji koji logiku i dinamiku razvoja političkih procesa, aktera i institucija objašnjava smeštajući ih u njihov širi socijalni, ekonomski i političkokulturni kontekst. Pritom, za razliku od sociologa politike, koji se gotovo isključivo fokusiraju na uticaj socijalnog strukturiranja na političke procese, politička sociologija i politički sociolozi su, po mom sudu sa pravom, u jednakoj meri polje analize usmerili i ka povratnom uticaju političkih odluka na (pre) oblikovanje socijalne strukture.

Politikom, shvaćenom kao kreiranje i sprovođenje kolektivno obavezujućih odluka, hijerarhijski ne upravljaju samo državni akteri ili političke partije. Tradicionalni državni (parlament, vlada, uprava), ali i mnogobrojni drugi akteri (udruženja, građanske inicijative, naučno-politički savetnici, mediji ili međunarodne organizacije),

uključeni su u ove kompleksne regulativne procese usled povećane društvene diferencijacije, pluralizacije i globalizacije.

U ovom pogledu je za razumevanje širine predmetnog okvira političke sociologije veoma ilustrativan dijagram Marka Hauarda koji pokazuje zone preklapanja ili „ulančavanja“ inače već u velikoj meri globalizovana 3 sektora: **politike, ekonomije i civilnog sektora.**

Možda bi još preciznija i tačnija bila slika društva koja bi polazila od hipoteze o postojanju četiri ulančana kruga. Naime, ispod sfera ekonomije, civilnog društva i države i političkih institucija, nalazi se četvrti krug, odnosno sfera privatnosti koju čini svet naše intime i naše prijateljske, seksualne, porodične, susedske ili hobi veze i odnosi.

Dijagram – Socijalni i politički akteri (Hauard,2008:52)

Ni svet privatnosti nije, međutim odvojen jasnom granicom od sveta politike. U tom smislu veoma je ilustrativan slogan feminističkog pokreta " i lično je političko ". Primera radi, privatna prava i porodični odnosi su uređeni zakonima i garantovani setom institucija. Na drugoj strani, političkom deliberacijom- kroz delovanje malih grupa poput grupa vršnjaka, lokalnih zajednica i

"politiku susedstva" ili porodični biznis vrši se povratni uticaj na civilno društvo, politiku i ekonomiju.

Možemo zaključiti da je istraživačko polje političke sociologije izuzetno široko, dinamično i promenljivo u meri u kojoj je dinamičan i sam prostor političke artikulacije novih oblika društvenog organizovanja i delovanja.

Na drugoj strani, ako idemo u krajnost i smatramo da je sve politika politička sociologija posledično postaje " more bez obala " i nužno postaje preširoka, difuzna i nefokusirana na svoju suštinu - studij procesa i aktera formiranja i reprodukovanja odnosa moći.

Teško je u ovom pogledu uspostaviti jasnu granicu. Plauzibilnim mi se čini određenje političke sociologije kao nauke koja se bavi socijalnim osnovama politike koje je Lipset dao još 1960. u svom klasičnom delu "Politički čovek".

U tom metodskom okviru celina ekoloških procesa ili rodnih odnosa nisu predmet političke sociologije ali jeste organizovanje ekoloških i feminističkih grupa koje svoja uverenja i interese artukulišu kao političke zahteve, nastoje da ih postave na političku agendu i realizuju kroz političke odluke i zakone.

TEME I PRAVCI ISTRAŽIVANJA U POLITIČKOJ SOCIOLOGIJI

Dva velika makro područja politsociološke analize su bez ikakvog spora država i civilno društvo na čijem je razlikovanju i nastala, polovinom 19 veka, moderna politička sociologija.

Treći predmetni okvir, ili pre pristup analizi, posebno od 80 tih godina dvadesetog veka, čini proces globalizacije koji je arenu i fokus analize pomerio sa prostora nacionalne države na globalnu, planetarnu ravan delovanja - u polje već u velikoj meri globalizovane ekonomije, politike i civilnog društva.

DRŽAVA

I pored svih pomeranja pažnje istraživača na, recimo, studij društvenih i političkih pokreta, političkih identiteta i socijalnog kapitala građana ili pak na mikro ravan lokalnih zajednica ili makro ravan regionalnih integracija, u središtu istraživanja političke sociologije ostala je distribucija moći unutar (nacionalnih) država. Tek uslovno, politsociološki pristup studiju države mogao bi se pritom analitički razložiti na studij statike i dinamike države.

Prvi segment je vezan dakle za "državnu statiku", pre svega za studij same prirode države. U središtu rasprava su sporenja oko optimalnog obima države, odnosno granica njenih opravdanih i održivih funkcija, kao i kapaciteta i strukture državnih organa i službi koji mogu da servisiraju funkcije države. Ključni predmet sporenja je samo postojanje socijalne države odnosno održiv i opravdan obim njenih socijalnih funkcija, posebno pitanje opravdanosti redistribucije u korist siromašnih slojeva. Aktuelni okvir tih rasprave su sporenja oko demontaže ili obnove države i društva blagostanja koje se vode između neoliberala i socijaldemokrata.

Ključni rakurs analize je relacija strukture moći unutar države i tipa i modela političkog režima. Poseban ugao razmatranja čini pritom kritička analiza brojnih fenomena političke patologije izražena, recimo, kroz analizu veze slabe i zarobljene i korumpirane države sa defektima i deficitima demokratije poput birokratizacije i oligarhizacije procesa političkog odlučivanja ili predominaciju političkih partija i lidera.

Velike ključne teme i procesi su sam proces i akteri i faze političkog odlučivanja, odnosno kreiranje i realizacija i efekti javnih politika. U fokusu pažnje istraživača su ekonomske i socijalne politike - posebno pitanja ranjivih grupa, pre svega žena, mladih i manjina.

Aktuelni kontekst ekonomske krize i paralelnog izlaska iz sveta bipolarne ravnoteže nakon pada realsocijalizma, otvorio je prvo temu interventne preduzetničke, konkurentne države a zatim, kroz lokalne sukobe i terorističke napade, i države bezbednosti ili sigurnosne države. Time se ujedno otvara značaj studija represivnih

aparata i tajnih službi a samim tim i pitanje ograničavanja sloboda i prava građana.

Drugi segment je vezan za makrokonflikte fokusirane na državu kojima se i ostvaruje dinamika društvenih promena.

U fokusu dinamičke analize su tri ključna fenomena .

Prvi čini sama priroda društvenih kriza - njihovih uzroka , toka i efekata, posebno strategije , taktike i stvorenih koalicije aktera usmerenih na održanje ili pak izmenu postojećeg poretka .

Drugi čine sami protesti, (r)evolucione promene i pokreti. Poseban akcenat je na građanskoj neposlušnosti i strategiji nenasilnih promena

Treći čini fenomen ratova i drugih oblika primene nasilja poput naoko isključujućih a međusobno podstičućih i uslovljavajućih i razornih akata terorizma i "humanitarnih" vojnih intervencija.

CIVILNO DRUŠTVO

Civilno društvo kao polje od države i ekonomskih aktivnosti relativno autonomnog samoorganizovanja građana i građanskih asocijacija i inicijativa, druga je velika ravan istraživanja u političkoj sociologiji, gotovo jednako važna kao i studij države i seta političkih institucija. U političkoj sociologiji, za razliku od recimo sociologije kulture ili sociologije porodice i vršnjačkih grupa, fokus je na putevima i procesima uticaja organizacija civilnog društva (OCD) na političko odlučivanje i državne politike. Radi se zapravo o analizi odnosa i veza civilnih i političkih aktera, razlika i povezanosti između civilnih i političkih strategija promena.

Tri velike oblasti politsocioloških studija unutar civilnog društva čine (1) OCD, (2) politički akteri, pre svih političke partije kao ključni akteri posredovanja između građana i sveta političkih institucija i, najzad (3) same vrednosti, politička kultura i ideologije kao neodvojivi , formativni i intepretirajući deo civilnih i političkih akcija.

Kada je o OCD reč akcenat je na starim i novim društvenim pokretima poput sindikata , na jednoj- "staroj" ili mirovnih,

ekoloških ili feminističkih "novih" pokreta i inicijativa, na drugoj strani.

Dominantni ugao njihovog razmatranja u političkoj sociologiji je na njihovom organizovanju i aktivnostima, pre svega interesnom grupisanju i koalicijama i procesu političkog lobiranja i zagovaranja.

U aktuelnom kontekstu "turbo globalizacije" posebno su predmet pažnje korporativna moć, upravljanje i odnosi transnacionalnog, korporativnog kapitala i nacionalnih država i mreža socijalnih partnera - sindikalnih i poslodavačkih unija.

Antikorporativni pokreti, protesti i promene poput onih poznatih kao "arapsko proleće" aktuelizovali su studij i kritičku analizu uloge i dometa novih medija i socijalnih mreža bez kojih je ovaj tip (samo)organizovanja građana danas praktično nezamisliv i otvorili oštre polemike oko dometa i granica "tastatura aktivizma".

Drugo veliko, granično i porozno polje analize koje povezuje civilno i političko društvo čine političke partije i izbori. Za političku sociologiju od posebnog interesa su uticaj linija socijalnih podela i rascepa na političke podele i izbornu ponašanje i opredeljenje. Ključno pitanje je pitanje da li su i u kakvoj vezi su naš socijalni položaj, prihvaćene vrednosti i odabrana politička opcija?

Logično, treću oblast politsociološkog istraživanja civilnog i političkog organizovanja čine politička kultura i političke ideologije. I to kako one već tradicionalne, poput liberalizma, konzervativizma i socijalizma, ali i nacionalizma, tako i one nove poput nove levice i desnice, religijskog fundamentalizma ili feminizma i ekologizma. Posebna tema su postmoderne teorije i pristupi koji govore o kraju svih velikih, sveobjašnjavajućih narativa, kao i teze o kraju ideologija.

GLOBALIZACIJA

Bar u poslednje tri decenije, odnosno od pada berlinskog zida i kraja bipolarne podele sveta, gotovo je nemoguće i deplasirano baviti se analizom nacionalnog terena - bilo kog značajnijeg konflikta i prirodom i akterima procesima odlučivanja, u primera radi Crnoj Gori, a da se analizira i širi regionalni i planetarni kontekst.

U takvom okruženju za političku sociologiju ključni značaj imaju uticaj i izazovi i stvoreni i proizvedeni rizici koje nosi globalizacija na (1) selenje kapitala i radne snage, odnosno uticaj procesa imigracije na formiranje socijalnih i političkih identiteta, (2) storene, rastuće nejednakosti između i unutar pojedinih društava, kao i (3) samo organizovanje u transnacionalne pokrete.

U tom okviru veoma je, primera radi, interesantna ideologema o "kapitalizmu sloma ili katastrofe" Naomi Klajn ili pak autori i pristup koji dolaze iz prostora poststrukturalističkih i neomarksističkih studija kulture i jezika koji govore o selenju procesa porobljavanja ljudi u sferu prestižne potrošnje, poželjnih kulturnih simbola i kodova.

TEORIJSKO- METODOLOŠKI PRISTUPI

U tekstovima koji slede biće, u meri u kojoj je to moguće kada se radi o konkretnim temama i sadržajima, odnosno do koje dosežu saznanja autora tekstova, korišćeni različiti teorijski i metodološki pristupi. Prvenstveno se radi o klasičnom teorijskom etalonu koje čine različite pozicije i struje unutar marksizma, pluralizma i elitizma. Na njih se nadovezuju novije methodske škole i pristupi poput strukturalizma ili pak inovacija koje su doneli različiti pravci (neo)institucionalizma poput istorijskog ili sociološkog, istraživanju geneze, strukture i funkcionisanju političkih i društvenih institucija. Ili pak doprinosu koji su različiti pristupi i autori unutar teorija racionalnog, odnosno javnog izbora i kolektivnog odlučivanja dali analizi ponašanja aktera u procesu odlučivanja.

Naravno za artkulisanje svojih posebnih polja istraživanja, ali i za reinterpretaciju klasičnih tema poput države zaslužni su i autorke i autori koji pripadaju feminizmu, ekologizmu i/ili postmodernističkom konceptu

II KONTROVERZE OKO DRŽAVE

Kriza i prateća razorna kritika koncepta i prakse “države blagostanja”, odnosno preciznije države socijalne sigurnosti, reaktuelizovali su 80-ih godina 20 veka rasprave oko poželjne strukture i opravdanih, optimalnih i održivih funkcija moderne države.

U fokusu polemika našlo se pitanje opravdanosti i poželjnog obima državnih intervencija u privredno i socijalno tkivo koje za cilj imaju socijalne transfere i preraspodelu u korist siromašnih, odnosno sama socijalna uloga i karakter države.

Početak trećeg milenijuma, nakon talasa “turbo-globalizacije” i suočavanja sa njenim brojnim ekonomskim, ali i političkim i kulturnim aspektima i efektima, pitanje poželjnog i mogućeg karaktera i funkcija države je internacionalizovano, zaoštreno i praktično preformulisano u dilemu: Da li je danas u globalizovanom okviru i ključu autonomna, intervenišuća neokenzijanska nacionalna država, uopšte još i prisutna i moguća?

U polemikama su se na jednoj, neoliberalnoj strani našli zagovornici konceptata “minimalne”, “neutralne”, “legalne” ili “preduzetničke države” koji, u manjoj ili većoj meri, osporavaju opravdanost i celishodnost redistributivnih strategija države.

Na drugoj strani, našli su se autori i struje mišljenja (socijaldemokratska, hrišćansko-socijalna), koji prihvatajući delom kritike države blagostanja (welfare state) koje dolaze sa desnice, nastoje da priče o njenoj demontaži, pa i agoniji i smrti, zamene njenom akomodacijom i razvojem konceptata “nove države/društva sigurnosti i blagostanja”, “socijalno odgovorne države” ili “države socijalnog ulaganja” (Gidens).

Sve to zahteva da se redefinišu pojam, uloga i funkcije države i prostori i šanse socijalno odgovorne države, čiji je Welfare State samo jedan, istina najpoznatiji i najrazvijeniji, od brojnih modaliteta.

Logično se, međutim, prethodno otvaraju 2 osnovna pitanja. Prvo čini sama dilema određenja karaktera i prirode države.

Drugo se tiče opsega njenih održivih funkcija, odnosno procesa "građenja" države i, posebno, određenje granica njenih intervencija.

KRATKA ISTORIJA DRŽAVE I TEORIJA O DRŽAVI

Državu bi mogli polazno odrediti kao **političku zajednicu koja poseduje interno i eksterno priznatu suverenu vlast nad određenom teritorijom i stanovništvom. Njeno ključno svojstvo je suverenost, odnosno monopol nad legitimnom upotrebom nasilja (Maks Veber) i pravo da osigura poštovanje zakona i pravila i kazni njihove prkršioce.**

Iako se sam termin retroaktivno koristi da odredi mehanizme i procese političke vlasti koji su nastali još u centralizovanim, "hidrauličkim društvima" u periodu orijentalnih despotija (Karl Wittfogel) u Mesopotamiji 3000 godina pre nove ere, tek se, u modernom smislu, od sedamnaestog veka javlja pojam države. Kako Hal i Ajkenberi zapažaju "irigacioni radovi i zasadi urmi i maslina čvrsto su vezali poljoprivredne proizvođače za zemlju, i stoga ih načili boljom osnovom za državu" (Hay, Lester, March, 2013: 13)

U ovim, prvobitnim fazama razvoja, država je u načelu vršila moć nad stanovništvom na birokratsko- despotski način i prinudno (Wittfogel, 1988).

U ovom kontekstu je, umesto mita o zajedničkom poreklu i ranijih rodovskih i plemenskih veza, jedan drugi faktor postao veoma važan – **religija**, odnosno sama mogućnost religije da ponudi legitimitet organizovanoj i sve centralizovanoj upotrebi prinudne moći. Religija je i uspela, pre svega kroz pozivanje na onostrani, božanski autoritet, da pruži osnov za konsolidaciju državne moći. Ovo je zauzvrat olakšalo dalji razvoj institucionalnih kapaciteta vladanja i uređivanja teritorije

Istovremeno, time je rastao i kapacitet da se širi značaj druge ključne stabilizujuće pretpostavke države–vojske. **Povezanost između države i vojske** je nastala dosta rano i održala se do današnjih dana. Osvajanje je ubrzo postalo osnovni mehanizam kroz koji se institucionalni mehanizam države širi. Inspirisani intuitivnom

Tilijevim opaskom da “rat stvara države i da države stvaraju ratove” (Tilly, 1975), brojni teoretičari su razmatrali državne kapacitete za vođenje rata, meru do koje unutrašnja organizacija državnog aparata odslikava vojne potrebe i posledice vođenja rata i mobilizacije za rat na evoluciju i transformaciju same države. Ukratko, oni su fokusirani na povezanost između vođenja rata i oblikovanja države. Ovakve teme su u poslednje vreme sve interesantnije i feminističkom pristupu, unutar koga je verovatno najvažnija Sintija Enlou za ispitivanje složenog odnosa između države, organizovanog nasilja, militarizma i muškosti (Hay, Lester, March, 2013: 18).

Treći konstitutivni elemenat ili bolje rečeno pretpostavka stabilizovanja državnih tvorevina je njihova privredna uloga, odnosno razvoj trgovine i ekonomije–**trgovačka** država u funkciji obezbeđenja prosperiteta kao osnove moći i suvereniteta vladara i država.

Sinergija vojne i ekonomske moći uz moć uveravanja –“ ideološke aparate države” (Altiser) i sposobnost legitimiranja poretka, ostaju i danas u jezgru (državne) moći.

Ako su koreni države u Mesopotamiji, u traganju za rodnim mestom nastanka savremenih država se treba okrenuti ka zapadnoj Evropi. Ono što po pravilu karakteriše modernu državu je **odvajanje države od civilnog (građanskog) društva**. Moderna država je, dakle, institucionalni kompleks koji zahteva suverenitet za sebe kao vrhovnog političkog autoriteta unutar određene teritorije za čije upravljanje je odgovorna. Istorija evropskih država, pre svih apsolutnih monarhija, je od ključnog značaja za formiranje institucionalnog kompleksa koji danas nazivamo državom i koji čine: postojanje centralizovane birokratije, banke i otvorene mogućnosti za prikupljanje novca i poreza, stajaća vojska i njeno funkcionalno odvajanje od uloge policije, sudovi i zatvori, sistem diplomatskih odnosa sa drugim državama i, u najvećem broju slučajeva, jasno određene i opšte prihvaćane linije teritorijalnog razgraničenja- carine i granice.

Ovom popisu sve razgranatijih državnih funkcija i rastućeg državnog aparata socijalna država dodaje likove nastavnika, lekara i socijalnih radnika i servisa.

Izazovi globalizacije i formiranje nad i istovremene podržavne ravni organizovanja, erozija ili još pre disperzija moći

odlučivanja i prateća “desuverenizacija” nacionalne države vodili su i (post)modernom osveščivanju i teorijskoj artikulaciji **razlikovanja procesa vladanja i procesa upravljanja**. Danas se naime smatra da je transformacija države umanjila ulogu državnih aktera i da je istovremeno povećala značaj društvenih aktera. Ova promena se često opisuje kao **prelaz sa vladanja ka upravljanju**. Ono što se događa u trouglu između upravljanja, vladanja i države je zapravo promena značaja izvršne vlasti u upravljanju i promena načina na koji vlade funkcionišu u ovom novom aranžmanu. Država i dalje zaslužuje analitički prioritet i zadržava prvenstvo, odnosno ona se prilagodila i izmenila ka novom modelu vladanja, koji odlikuje mešani ili dualni suverenitet, korišćenje različitih mehanizama za implementaciju politike i decentralizacija.

GENEAOLOGIJA KONCEPTA DRŽAVE

Etimološki, pojam države se izvodi iz latinskog status, što je bukvalno označavalo društveni status, ugled ili položaj individue unutar zajednice. Do XIV veka, opšteprihvaćeno značenje termina je podrazumevalo društveni status (zapravo dostojanstvo) vladara, koji ga je razlikovao i razdvajao od podanika. Ideja da država počiva u telu vladara, tj. da su država i suveren sinonimi je karakteristična za predmoderna objašnjenja države (Skinner, 1989).

Razvoj modernog koncepta države se dogodio između 14 i 17 veka i taj razvoj je bio paralelan sa nastankom institucionalnog kompleksa koji smo opisali kao apsolutističku državu.

Prvi korak su napravili autori „ogledalo za princa“ literature, od kojih je najpoznatiji Makijaveli i njegovo delo *Vladalac* (*Il Principe*, 1532). U ovakvoj literaturi, država (*lo stato*) se koristi kao sinonim ne samo sa samim vladarom, već i sa karakterom političkog režima, geografskom oblašću nad kojim postoji suverena vlast i sa samom institucijom vladavine koja je potrebna da bi se održao autoritet (Hay, Lester, March, 2013: 14).

Drugi, odlučujući demokratski iskorak načinila je republikanska politička teorija renesanse. Ovaj pokret zagovarao je samoupravne republikanske režime koji su mogli da uspostave državu ili stanje građanskih sloboda - u Danteovoj terminologiji *lo stato franco*. Ovde konačno vidimo nastanak koncepta autonomne građanske i političke

vlasti koje uređuje javne stvari u nezavisnoj zajednici ili „komonveltu“. Država se ovde predstavlja kao ona koja poseduje i uživa monopol nad legitimnom upotrebom sile i koja vlast crpi ne na osnovu moći ili statusa vladara, već iz samog naroda. Po prvi put se o državi govori kao o posebnom aparatu vladanja koju vladari moraju da održavaju i koja će trajati i nakon njihove vlasti, umesto dotadašnjeg razumevanja države kao „produženja“ vladareve vlasti.

Treći i poslednji, odlučujući (pred)korak došao je sa pojavom apsolutističkih država u Evropi tokom XVII veka. U ovom slučaju, a naročito u radovima Bodena i Hobsa, **država se konačno shvata kao zaista odvojena od moći vladara i podanika**. Tri aspekta svrstavaju ovu formulaciju u moderna shvatanja države: (1) individue u društvu su zamišljene kao podanici države, koji imaju obaveze i odanost ne prema vladaru, već prema državi samoj; (2) vlast države je jedinstvena i apsolutna; i (3) država se smatra za najviši autoritet u svim pitanjima upravljanja građanima (Skinner, 1989:90). Hobsov Levijatan (1651) i uspon apsolutističke države odslikan u njegovom radu, označava kraj predmodernog shvatanja države u kojoj je politička moć razumevana u ličnim i harizmatičkim pojmovima. Država se sada vidi kao odvojena forma vladanja nezavisna od onoga ko tu vlast izvršava.

Specifičnu poziciju i mesto ima Hegelova teorija apsolutne (i univerzalne) države kao reprezenta opšteg interesa, odnosno “poslednje evolucione stepenice” na putu od egoizama pojedinca, preko diktata parcijalnosti unutar građanskog društva do apsolutne države kao otelotvorenja univerzalne, opšte umnosti.

U oslonu na ovu tradiciju svoju klasičnu fazu teorijsko (re)definisanje države dostiže u radovima Maksa Vebera. Veber pre svega smatra da je moderna država upravljanje monopolom autoritativnog određivanja pravila na ograničenoj teritoriji. Ovaj proces je podržan monopolom na sredstva fizičke sile.

Konkretnije govoreći, Veber vidi državu kroz njenu organizaciju i postojanje sredstava prinude i fizičke sile. Kako sam objašnjava „prinudnu političku organizacija sa dugotrajnim postojanjem ćemo zvati državom ako njen upravni aparat s uspehom polaže pravo na monopol nad legitimnom upotrebom fizičke sile zarad održavanja poretka“ (Weber, 1978:54).

Rekonbinujući organizacione, strukturne i funkcionalne pristupe određenju države Patrik Danlivi i Brendon O Liri izdvajaju pet ključnih njihovih karakteristika:

1. Država je set javnih institucija jasno odvojen od privatne sfere,
2. Država je u veberijanskoj tradiciji, unutar svoje teritorije, suverena, vrhovna moć snabdevema (legalnim) monopolom prinude,
3. Državni suverenitet je impersonalan, odnosno proteže se i na državni aparat i na one koje okupiraju ključne državne položaje ,
4. Personal moderne države je profesionalno obučavan i birokratski karijerno usmeravan i
5. Država ima sposobnost da prikuplja, kroz poreze, novac kako bi finansirala svoje aktivnosti i tako i regulisala konflikte i usmeravala razvoj društva (Pavlović, 2010:16).

KLASIČNA TEORIJSKA TRIJADA: MARKSIZAM – ELITIZAM - PLURALIZAM

Na ovoj tradiciji razvijala su se dalja promišljanja karaktera i prirode i funkcija i opsega – granica države. Klasičnu fazu ovih rasprava čine interni razvoj i međusobne polemike i uticaji tri ključna, i u velikoj meri složena i razuđena teorijska pristupa analizi države: marksizma, elitizma i pluralizma.

MARKSIZAM: DRŽAVA KAO KLASNA HEGEMONIJA

Osnovno polazište u klasičnoj marksističkoj doktrini je stav da su ljudska istorija i civilizacija, na dinamici i dijalektici odnosa proizvodnih snaga i odnosa razvijen, logičan sled i hod od "prvobitne zajednice", preko robovlasništva i feudalizma do kapitalističkog društva sa njegovom revolucionarnom razvojom, ali i samorazarajućom prirodom. Kraj kapitalizma je takođe predvidljiv i "neizbežan" - on u svom okrilju stvara "sopstvenog grobara" - revolucionarni proleterijat koji će, u različitim socijalnim blokovima i koalicionim aranžmanima, dovesti do pobeđe revolucionarnih snaga.

Logika razvoja i epilog istorije je u uspostavljanju besklasnog, komunističkog društva bez otuđenja ljudi, logike eksploatacije, klanjanja božanstvu profita i države kao instrumenta klasne vladavine.

Pri tome za marksiste, istina uz početni ekonomski redukcionizam i očekivanja da će do kraja klasne civilizacije doći odloživom ali na kraju nezadrživom tendencijom pada profitne stope i kroz stalno podruštvljanje proizvodnje, nije karakteristična monokauzalna analiza činilaca društvene promene. U jednom slučaju, poput „ruskog revolucionarnog eksperimenta“ i Lenjinove **Države i revolucije**, promene započinju promenama u političkoj sferi, pri čemu ključnu ulogu igraju političke elite. U drugim situacijama prevagu mogu imati promene u proizvodnim sredstvima, pre svega temeljne tehnološke promene koje, po pravilu, prate i izmene proizvodnih i širih kulturnih standarda i obrazaca.

Osnovna predstava o marksističkoj teoriji države gradi se na osnovu veoma raširene, i u osnovi tačne, teze da sam Marks nije razvio koherentnu i sistematičnu teoriju države. Logika ove nekoherentnosti je, po Danliviju i O Liriju, u promenama akcenata i evoluciji od (1) **instrumentalnog redukcionizma** u kome se država vidi tek kao upravni odbor za vođenje zajedničkih poslova buržoazije (prisutnog u Komunističkom manifestu), preko (2) **arbitrernog modela**, u kome se pre svega u kriznim situacijama klasnog ekvilibrija, državi priznaje relativna autonomija (Osamnaesti brimer Luja Bonaparte), do (3) **funkcionalističkog pristupa državi** kao instrumentu koordinacije neophodnih društvenih funkcija i servisa, datog u Kapitalu (Dunleavy, O Leary, 1987:209-211).

Čitava marksistička teorija države se tako razvija u vek i po dugoj istoriji i u širokom luku sa brojnim rukavcima - od fragmenata Marksovih misli o državi kao klasnoj diktaturi, preko Gramšijevog otklona od ekonomije, datog u konceptu kulturne i političke hegemonije vladajuće klase sve do debate između strukturalizma Altisera i Pulancasa i intencionalizma Milibanda, ili savremene Džesopove teze o “praznoj državi”, odnosno državi kao areni klasnih i unutarklasnih sukoba i savezništava.

Primeru radi, ključni pomak u marksističkoj tradiciji ima Gramšijevo pomeranje akcenata sa eksploatacije na problem klasne hegemonije i obezbeđenja pristanka na vladavinski obrazac.

Strukturalista Luj Altiser, unutar funkcionalnog pristupa, razlikuje represivne i ideološke aparate države.

Dok recimo Miliband "klasnu pristrasnost" države dokazuje kroz socijalno poreklo i zajednički begraund pripadnika vrha establišmenta, za Pulancasa, u delu Politička moć i društvene klase (1981), relativnu strukturnu autonomiju država nužno ima kao arena posredovanja i razrešavanja konflikata kako između različitih klasa, tako i između različitih frakcija unutar iste klase.

Po Nikosu Pulancasu, krizu unutar države i društva blagostanja odlikuje jačanje represivne u odnosu na konsensualnu komponentu politike. Ona se, na političko- institucionalnoj ravni ogledala u jačanju birokratske centralizacije - politizaciji administracije i dezideologizaciji partija, razaranju granica zakonodavne i izvršne vlasti i istovremenoj tendenciji personalizacije političke vlasti. Unutrašnji smisao i logiku ovog procesa Pulancas vidi u jačanju autoritarno - etastičkih tendencija, koje on preciznije označava i imenuje kao **neobonapartizam** (Poulantzas, 1981).

Čini se da je najdalje od polaznog klasnog redukcionizma otišao Bob Džesop koji, pored klase u polje strukturnih rascepa koje oblikuje državu upisuje i rod, rasu, naciju ili transfer znanja.(Pavlović, 2010:32)

Džesop prati kasnog Pulancasa i posmatra državu i kao strateški prostor ispresecan klasnim borbama i kao "specifičnu institucionalnu tvorevinu sa višestrukim granicama, bez institucionalne fiksiranosti i bez predodređenog formalnog i suštinskog jedinstva". Ovim se uvodi u igru gledište da je država, i institucije koje je čine, **strateški selektivna**. Strukture i modus operandi države „su otvorenije za neke vidove političkih strategija nego za druge. **“Država predstavlja neravno igralište čije složene konture favorizuju određene strategije (i stoga i aktere) na užtrb drugih”**. (Jessop, 1990: 260 - 267).

Država zapravo nastaje i transformiše se u seriji političkih i ekonomskih kriza pošto pređašnji načini intervencije države u civilno društvo i ekonomiju postanu nefunkcionalni. Međutim, ishod takvih kriza i borbe koje ona obuhvata, ne mogu se unapred predvideti. Strateško-relacioni pristup ne daje nikakve garancije – ni za neprestanu reprodukciju kapitalističkog sistema ni za njen

neminovni krah (mada, imajući na umu stratešku selektivnost u trenutnom kontekstu, šanse za ovo drugo deluju veoma male). Kako sam Džesop primećuje, ne može postojati nikakva opšta ili konačna teorija kapitalističke države, samo teorijski zasnovani uvidi u kapitalističke države i njihove institucionalne, istorijske i strateške specifičnosti (Jessop, 1990: 44).

Po lucidnom zapažanju Kolin Heja, čini se da smo time zatvorili krug sa paradoksom: ne postoji (posebna) marksistička teorija države – niti je može biti (Hay,2013:96).

ELITIZAM: DRŽAVA PODELJENA NA ELITU I MASE

Elitističke teorije, posebno pristupi državi, uz sve uzajamne razlike poseduju nekoliko zajedničkih, centralnih zaključaka: (1) da vladari čine kohezivnu grupu, odabranu na osnovu njihovog pristupa ekonomskim, političkim ili ideološkim resursima, (2) da žive unutar teritorija nacionalnih država, ali i da su (3) jasno odeljeni od onih nad kojima vladaju (Hay,Lester, March, 2013: 24).

Iako se poreklo ideja koje su uticale na teoriju elita može izvesti još iz političke misli Platona ili Makijavelija klasičan oblik elitizma kao teorije društvene moći najviše je povezan sa radom Roberta Mihelsa, Vilfreda Pareta i Gaetana Moske. Oni su polazili od pretpostavke da je koncentracija društvene moći u rukama malobrojne kontrolišuće elite neizbežna u svim društvima i nisu se slagali sa Marksovom vizijom evolucione promene ka besklasnom društvu. Svi ovi misliloci kritikovali su i marksizam i pluralizam smatrajući neprihvatljivim kako ideju klasne vladavine, tako i koncept moći koja je raspršena po linijama pluralističkog društva (Evans, 2013: 50).

Mihels je tvrdio da neposredna vladavina mase nije moguća. Sličan argument imao je i za političke partije. Po njegovom mišljenju, tehničke i administrativne dužnosti političkih stranaka čine neizbežnom prvo birokratiju, a zatim i oligarhiju. Dakle, po Mihelsu, „ko kaže organizacija, kaže oligarhija“. Kruženje elita se održava zahvaljujući nesposobnosti masa da se mobilišu protiv rukovodstva, što osigurava potčinjavanje mase hiru elite. U suštini, upravo je postojanje ovog sistema vođstva nespojivo sa načelima liberalne demokratije i pluralizma.

Pareto je da bi ilustrovao večito kruženje elita od Makijavelija preuzeo ideju da postoje dve vrste elita: „lisice“ i „lavovi“ Ove dve vrste elita stoje na suprotnim krajevima upravljačkog kontinuuma. „Lisice“ vladaju tako što pokušavaju da dobiju saglasnost i nisu spremne da upotrebe silu; one su inteligentne i lukave, preduzimljive, vešte i inovativne. Međutim, u vremenima krize njihov „neumesni“ humanitarizam ih vodi ka kompromisu i pacifizmu. „Lavovi“ se pak nalaze na suprotnom kraju kontinuuma. Oni se opisuju kao ljudi od snage, stabilnosti i integriteta. Hladni i realni, oni su samodovoljni i spremni da upotrebe silu da dostignu ili održe svoju poziciju. „Lavovi“ su branioci statusa quo i u državi i u civilnom društvu i obično su posvećeni javnom redu, religiji i političkoj ortodoksiji. Za Pareta su kvalitete „lisica“ i „lavova“ uglavnom međusobno isključivi, a istorija se svodi na proces kruženja ovih dveju vrsta elita. Paretov idealni sistem vladavine odražavao bi ravnotežu snaga, u kojoj bi do izražaja došle i osobine „lisica“ i osobine „lavova“.

Na sličan način, Moska je tvrdio da su elite neizbežne jer sva društva karakteriše diktatura manjine nad većinom. U Moskinoj formulaciji, svaka vladajuća klasa razvija političku formulu koja održava i legitimiše njenu vlast nad ostatakom stanovništva. Moskina konceptualizacija političke formule ima mnogo toga zajedničkog sa pojmom hegemonije koji je izveden iz ideja o ideologiji vladajuće klase kao vladajućoj ideologiji iznetih u Marksovoj i Engelsovoj **Nemačkoj ideologiji** i posebno razvijenoj u Gramšijevom konceptu hegemonije (Evans, 2013: 55-57).

U odnosu na klasičan, konceptualni elitizam jednog Pareta, Moskinu političku formulu ili Mihelsov “gvozdeni zakon oligarhije”, neolitisti akcentiraju pomeraju ka empirijsko – analitičkoj ravni. Tako Rajt Mils u **Eliti vlasti** podastire empirijsku argumentaciju u prilog tezi da odlučujuću ulogu u SAD igraju tri frakcije vladajuće elite: administrativno-politička, poslovna i vojna elita. “Državnički pristup” se posebno usmerava na studij političke elite, koju Bulpit naziva „Centar“ ili „Dvor“. Ta je elita sastavljena od stranačkih lidera i najviših državnih službenika i političkih savetnika. Bulpit tvrdi da ova grupa ima svoje interese, koji su različiti od interesa ostatka društva, te da je često u mogućnosti da sledi te interese, čak i kada se susretne sa suprotnim interesima drugih aktera. Drugim rečima, državnički pristup je elitistička teorija kreiranja javne politike (Evans, 2013: 67).

Delimično kao odgovor na teorijske i empirijske kritike konkurentskih pristupa, pre svega pluralista i (neo)marksista, a delimično zbog savremenih promena u globalnim političkim i ekonomskim strukturama, ova pravila su se, u odnosu na teritorijalizaciju elita, bar delimice izmenila. Savremene političke elite su uključene u odnose međusobnog takmičenja, ali i kooperacije na osnovu širokog spektra resursa. Posledično, oblik i funkcije elita na različitim nivoima upravljanja se razlikuju stvarajući na planetarnoj ravni hijerarhijsku, piramidalnu strukturu. Preteča ovog pristupa je Džejms Bernam sa svojom knjigom Menadžerska revolucija, u kojoj konstatuje da klasa menadžera uspostavlja svoju planetarnu hegemoniju.

PLURALIZAM – DRŽAVA KAO ARBITAR IZMEĐU KONKURIRAJUĆIH INTERESA

U analizi već jednovjekovnog razvoja pluralističke misli, od ranih engleskih pluralista i dominacije klasične faze američkog pluralizma, preko neopluralističke reformulacije sredinom prošlog veka, pa sve do savremenog obnavljanja pluralističke misli u vidu radikalne demokratije, pristupa koji potenciraju značaj socijalnog kapitala i ulogu civilnog društva ili multikulturalizma, mogu se uočiti, kada je o državi reč, dve temeljne zajedničke odrednice.

Prvu, karakteriše trajno naglašavanje tri formativne karakteristike pluralizma: (1) centralnosti pozicije grupa, (2) uverenja u ograničenje moći država i, pre svega (3) razumevanje moći kao difuznog fenomena i rezultante igre interesa između interesnih blokova i koalicija.

Drugu, rezultirajuću temeljnu karakteristiku svođenja države na tek jednog od aktera igre interesa i moći predstavlja naoko paradoksalna činjenica da, iako se nesporno radi o jednom od najuticajnijih pristupa, sama pluralistička teorija države nije dovoljno razvijena.

Pluralizam inače svoje intelektualno poreklo i baštinu ima u teorijama društvenog ugovora, posebno u razumevanju ugovornog odnosa kao obligacionog političkog odnosa u kome se uzajamno prihvataju i razmenjuju prava i obaveze između građana i države.

Država je dakle principijelno neutralna i ograničena pravima građana – ona je sluga a ne gospodar građana (Hejvud, 2004:175).

Državni aparat se socijalno neutralno povinuje načelima javne službe i javnog interesa, odnosno političke odgovornosti konkurirajućim izvršnim političkim vlastima.

Kritike i uticaji sa pozicija elitizma i (neo) marksizma i širenje svesti da nisu svi interesi i grupe koje ih oblikuju jednako (ne)moćni vode ka neopluralističkoj reformulaciji. **Neopluralizam**, u radovima autora poput Dala, Lindbloma i Galbrajta, polazi od tvrdnje da u “deformisanim poliarhijama” nesrazmerni uticaj imaju svet velikog biznisa i korporacija (Hejvud, 2004:176).

Za neopluralistički pristup državi i politici, paradigmatičan je Dalov koncept “poliarhije”. **Poliarhija** je model poretka u kome se, na bazi konsenzusa oko osnovnih vrednosti liberalne demokratije, uspostavlja balans između i unutar kompetitivnog partijskog sistema i mnoštva uticaja interesnih grupa i lobija.

Drugu ključnu inovaciju čini teza neopluralista da je moć države samo jedan od centara moći u kompeticiji sa drugim centrima i akterima u igrama interesa i moći vođenih unutar i između različitih nivoa moći – **multi-level governance** (Pavlović, 2010:28).

Aktuelno, pluralizam se u savremenoj političkoj nauci praktično razvijao utičući na četiri aktuelna pristupa.

1. Prvo, **pomak od vladavine ka upravljanju** se razvio iz postratnog američkog pluralizma. Istovremeno, verovatno je najvažniji problem to što teorije upravljanja smatraju da je centralna vlada izgubila moć iako postoji tendencija povećanja empirijskih dokaza koji demonstriraju visok stepen resursa i vlasti koji i dalje postoji u polju države.

2. **Koncepti asocijativne i radikalne demokratije** su eksplicitno pozajmljeni od ranih engleskih pluralista

3. **Interes za socijalni kapital i civilno društvo** autora poput Roberta Patmana formiran je još u vreme klasičnog američkog pluralizma.

Radikalnim demokratama je, kao i Patnamu i teoriji o socijalnom kapitalu, krucijalno snažno uverenje o ključnoj ulozi civilnog društva i značaju društvenih pokreta kao mehanizama

kontrole monopolizujućih tendencija države. Poput tradicionalnih pluralista, i radikalne demokrate smatraju da su društveni pokreti najvažniji elementi društva. Civilno društvo je složeno i pluralistično, a individue pripadaju nizu društvenih grupa. Postojanje i identitet ovih grupa nije unapred određen, već se razijaju kao posledice borbe i društvenih interakcija.

Zanemarivanje studija strukturnih preduslova za posedovanje različitog kvantuma socijalnog kapitala i moći i, naročito, kapitalnog širenja delovanja države vodi, međutim, pogrešnom stavu da je državna moć skoro potpuno odvojena od društvenih pokreta u zasebnu sferu.

Upravo zato ovi pristupi, po mišljenju Martina Smita, ne daju uverljivu teoriju države niti, posledično mogu proizvoditi celovitu i efektivnu strategiju za savladavanje državne moći. (Smit, 2013:43-47).

4. Konačno, **razvoj multikulturalizma** se može povezati sa literaturom o pluralnim društvima jer je zasnovan na ideji da ne postoji jedinstveni set normi ili vrednosti koji bi trebalo da prevladava u društvu, odnosno da je uloga države da pomiri različite interese, a ne da obezbedi prevlast određene grupe. Ključna diferencija multikulturalizma je stav o jednakom tretmanu grupa gde je uloga države da održava ravnotežu između sukobljenih grupnih interesa. Postoji i razvijena pretpostavka kod multikulturalista kao što je Volcer da država „stoji iznad svih različitih etničkih i nacionalnih grupa u zemlji“ (Kymlicka, 2001:16).

POST- TRADICIONALNI PRISTUPI

Nakon ključnog teorijskog etalona: marksizam - pluralizam - elitizam o teoriji javnog izbora i institucionalizmu možemo govoriti kao nastavljanju nekih od najvažnijih debata unutar glavnog toka savremene političke nauke.

Na desnom polu političko-konceptualnog spektra **teorija javnog izbora** vidi državu pre svega kroz koncepte neuspeha, odnosno krize i inflacije nastale zbog “inflacije očekivanja” građana i povećavanja troškova izazvanih utrkom u davanju izbornih obećanja neodgovornih političkih elita. Radi se istovremeno i o uvećanim

troškovima stvorenim širenjem potražnje građana, ali i o uvećanoj državnoj ponudi koji kreira sve brojniji birokratski državni aparat zainteresovan pre svega za širenje ili bar očuvanje sopstvenog interesa za sigurnom zaposlenošću, karijernim napredovanjem i privilegijama.

Moglo bi se zaključiti da, koristeći ekonomske metode i gradeći teoriju na pretpostavci da individue imaju za cilj da povećaju sopstvenu korist, teoretičari javnog izbora, manje – više otvoreno, tvrde da je pojam države koja radi kao zaštitnik javnog interesa zapravo mit, jer državni akteri (kao i sve individue) racionalno slede tek svoj specifični užegrupni, a ne nekakav zajednički, javni interes.

Novi institucionalizam se možda najbolje može videti kao reakcija na radikalizovane pretpostavke teorije javnog izbora i na bihejviorističku revoluciju iz 1960-tih. Novi institucionalizam je zapravo pokušao da rehabilituje državu i na neki način je bio nastavak nastojanja iz 80-tih godina prošlog veka da se „država vrati“ u političku analizu.

Umesto da svede političku akciju na njene individualne delove, novi institucionalizam je pokušao da analizira kolektivne elemente političke akcije. Naravno, postoje različiti elementi i pristupi unutar novog institucionalizma: institucionalizam racionalnog izbora, istorijski institucionalizam, sociološki institucionalizam i diskurzvni institucionalizam. Oni se razlikuju po načinu na koji prilaze temi, ali svi dele zajedničko interesovanje za traganje za odgovorom na pitanje o tome kako institucije oblikuju individualno ponašanje. Jedni pritom akcentuju podsticajne strukture, drugi istorijsko nasleđe ili pak razvoj vide kroz kulturne i/ili diskurzivne norme. Zanimljivo je, da u najvećem delu neoinstitucionalističke literature koncept države nije prisutan ili bar uočljiv i da se tretira kao nekakav „nezvani gost“. Bez obzira što kada govore o institucijama neoinstitucionalisti prevashodno misle na državne institucije, oni teoriju fomulišu u opštijim terminima institucionalizma (Hay,Lester, March, 2013: 19).

SAVREMENI RAZVOJ TEORIJA DRŽAVE

Poslednjih deceniju–dve se sve više dovodi u pitanje uticaj neoveberovskog pristupa koji je dominirao teorijama država sve od 80-tih godina prošlog veka i novog otkrivanja - povratka temi države. Dve inovacijske teorijske tendencije su naročito zaslužne za ovo: razvoj feminističke teorije države i odbacivanje samog koncepta države od strane poststrukturalista (naročito od strane teoretičara diskursa i Fukoovih sledbenika).

FEMINIZAM : DRŽAVA KAO INSTRUMENT ODRŽAVANJA PATRIJARHATA

Kako se to najčešće tvrdi, feminizmu nedostaje celovita teorija države. Međutim, veliki deo najuzbudljivijih i najoriginalnijih ideja u savremenoj teoriji države dolazi baš od teoretičara feminizma (Hay, Lester, March, 2013: 21).

Kao i kod drugih pristupa, i kod feminizma je istaknut diverzitet pozicija o državi. Posebno se ističe linija podele u kojoj se raspravljaju emancipatorske državne politike, prvenstveno između onih (1) feministkinja koje vide državu kao suštinski neutralan i za projekat emancipacije žena pogodan okvir (liberalni feminizam), onih koji (2) identifikuju kapitalizam i patrijarhat, odnosno vezuju rodnu za klasnu emancipaciju i oslobođenje (socijalistički feminizam) i (3) onih koji državu vide kao patrijarhalnu tvorevinu i mušku zaveru – radikalni feminizam.

Grupa feminističkih autora, naročito iz nordijskih država, je pokušala da prevaziđe ovu distinkciju. Ti autori uočavaju razlike među državnim procesima i ishodima u odnosu na žene, naročito kada je reč o razlikama u socijalnim pravima. Pritom, recimo, post-strukturalistički feministi odbacuju totalitarizujuće narative o državi i umesto toga pokušavaju da ukažu na njenu diferencirajuću prirodu.

Mogli bismo zaključiti da se feministička teorija države tokom svog razvoja sve više interesovala za to **šta država radi, umesto da traži odgovor na pitanje šta država jeste.**

Osnovno zajedničko jezgro feminističkog pristupa državi, ali i zasluga feminizma uopšte je u tome što se vizura

razmatranja pomerila sa biološki uslovljene pozicije pola ka socijalno i politički-kulturno uzrokovanoj poziciji i perspektivi roda.

Rodni pristup državi vodi usvajanju četiri ključne observacije: (1) ako se u nekim slučajevima može smatrati da država deluje kao „idealni kolektivni kapitalista“, onda se iz rodno osvešćene perspektive može razumeti i kao „vrhovni pater familias“, ključni element u reprodukciji odnosa patrijarhalne dominacije u društvu; (2) na drugoj strani, međutim, sa rastućom feminizacijom siromaštva sve veći broj žena postaje zavisian od razvijenih socijalnih, odnosno redistributivnih funkcija države, što državi daje nezabeležen značaj u životima žena; (3) naoko paradoksalno, istovremeno je, posebno u kontekstu dominantnog neoliberalnog okvira i ključa globalizacije, država sve zavisnija od neplaćenog rada žene u domaćinstvu u epohi povlačenja države blagostanja; (4) konačno i ključno za ovaj pristup, reprodukcija društvenih odnosa u kapitalizmu je suštinski povezana sa reprodukcijom patrijarhalnih odnosa i adekvatna teorija i jednog i drugog procesa se mora baviti ovom međusobnom povezanošću. (Hay, Lester, March, 2013: 22).

EKOLOGIZAM: SOCIJALNO I EKOLOŠKI ODRŽIVA DRŽAVA I DRUŠTVO

Ekološke teorije, kao i feminističke, je, u ranijim fazama, karakterisao nedovoljno jasan stav o državi. Ekologizam je polazno počeo da se bavi pretpostavkama i praksama države koje su u vezi sa njima ključnim konceptom održivog razvoja. Čitav razvijen spektar ekoloških kritika na račun države, fokusiran je na odgovore na pitanje kako i zbog čega savremene države proizvode, reprodukuju i osnažuju ekološki neodrživu dinamiku. Ipak, većina pristalica ovoga pristupa državi odbacuje eko-anarhističko shvatanje da je država uvek i svuda nepromenljiva. U fokusu interesovanja ekologista je propitivanje mogućnosti za „ozelenjivanje“ države, odnosno za spoj ekonomije i ekologije – zelenu ekonomiju. Naglasak se stavlja na realnu promenu čiji bi ključni akter bilo civilno društvo i, u skladu sa drugim teorijama, na otklon od totalizujućih narativa države.

Ključnu, polaznu tezu eko-politike čini uverenje da logiku konzumerizma i ubrzanog trošenja energije i sirovina i gomilanja (nerazorivog) otpada mora zameniti logika održivog rasta i susret i

produktivni spoj ekonomije i ekologije. U poslednjih nekoliko decenija posebno su ekološki pokreti a potom i „zelene politika” i ekološke stranke, otvorili pitanje kakvu ćemo to planetu ostaviti narednim generacijama koje traži zajednički i urgentan, planetarni odgovor.

Rastući značaj „environmentalnih pitanja” - nužnosti očuvanja globalnog životnog okruženja i pomak sa antropocentrične ka ekocentričnoj poziciji, vodili su ka uspostavljanju i visokom pozicioniranju eko – politike.

Eko-politika je zapravo politika oskudice ili čak politika bezbednosti jer su, recimo, obezbeđenje energije i (zdrave) hrane i vode zaista pitanja energetske ili prehrambene bezbednosti i opstanka. Posebna istraživačka polja i pristupi unutar eko-politike, poput eko- politike energije, klime ili očuvanja šuma i biodiverziteta kao zajedničko ključno pitanje imaju dilemu **kako nivo rasta uskladiti sa održivim razvojem.**

Koncept **održivog razvoja** predstavlja interakciju ekonomije, društva i prirode iz ugla ekologije, čime bi se ostvarila ravnoteža između potrošnje resursa i kapaciteta i sposobnosti ekosistema. Ovaj koncept iako se prvenstveno bavi problemom ekologije može se shvatiti i u širem kontekstu kao putokaz za uklanjanje negativnih posledica globalizacije zato što podrazumeva **ekonomski, socijalni, ekološki, kulturni i politički održivi razvoj.**

Dugoročno gledano, koncept podrazumeva stalan ekonomski rast, ali takav da osim ekonomske efikasnosti obezbeđuje i smanjenje siromaštva, bolje korišćenje resursa, unapređenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života, smanjenje sadašnjeg i sprečavanje budućih zagađenja. Ključne **pretpostavke za njegovu realizaciju su odgovornost, solidarnost i participacija.**

Problem eko- politike je, međutim, u tome što se kao i svakoj drugoj politici mora baviti i osetljivim pitanjima raspodele troškova i (budućih) dobiti od prelaska sa stare, konzumerističke, na novu, sa održivim rastom usklađenu ekološku paradigmu. U tom okviru najozbiljniji rascep postoji između globalnog Severa i Juga, u kome razvijeni Sever sa tek 15-20 % stanovništva troši preko tri četvrtine energije i raspolaže sa više od četiri petine svetskog bogastva, istovremeno pozivajući Jug na uzdržavanje od trošenja neobnovljivih izvora energije i zagađenja (Kegli, Vitkof, 2004. 518 – 526).

Poststrukturalizam. Ako se poslednjih godina teoretičari feminizma, pa i ekologisti, sve više okreću ka teorijama države, onda se kod fukoovskih i teorija diskursa javlja suprotna tendencija otklona od države. Oslanjajući se na radove Mišela Fukoa, poststrukturalisti smatraju da je pojam i diskurs države samo deo šireg procesa upravljanja i oblikovanja našeg ponašanja i dovođenja u okvir „strategije upravljanja“. U tom kontekstu, poststrukturalizam smatra da je popravljavanje ili definisanje države inherentno politička aktivnost. **Država je stoga ishod politike, a ne nešto čime bi mogli da objasnimo politiku.** Po ovoj pristupu, država postoji samo zbog toga što se ljudi ponašaju kao da država postoji i orijentišu se u odnosu na imidž države koji je konstruisan. Dakle, ako država postoji, ona postoji u idejama koje mi imamo o njoj. Fukoovo istraživanje mentaliteta upravljanja i njegova analiza disperzovanosti moći u društvu naglašavaju da se država i vlada ne nalaze u jednom mestu, već da su rasute kroz mreže moći i znanja (Hay, Lester, March, 2013: 24).

STRUKTURA I OBLICI DRŽAVE

Strukturu države, državu u njenom organizacionom i funkcionalnom smislu čini državni aparat - set institucija koje pripadaju trima granama vlasti (zakonodavnoj, izvršnoj i sudskoj) i njihova horizontalna i vertikalna organizacija, kao i mreža svih organa i tela odgovornih za sprovođenje javnih politika i odluka i finansiranih iz javnih izvora. Radi se o širokom luku od policije, nezavisnih tela – “četvrte grane vlasti” do metereološke službe.

Vertikalna struktura moći, njena (pre)raspodela na različite nivoe organizovanja vlasti, predstavlja bazični kriterij za podelu država na centralizovane “proste” ili **unitarne države**, manje-više decentralizovane **regionalne** i složene, **(kon)federalne državne zajednice**.

Horizontalna raspodela moći, njen koncentrisani ili podeljeni, monocefalni ili bicefalni (dvoglavi) karakter deli državne sisteme na “jednoglave” **parlamentarne** ili **predsedničke** i “dvoglave” **polu-predsedničke** sisteme sa potencijalnim rivalitetom neposredno biranog Predsednika i Vlade i premijera koji crpe moć iz podrške parlamentarne većine. Izborna ili neizborna, nasledna

reprezentativna vodeća pozicija u državi u osnovi je podela na **republikanski** ili **monarhijski oblik vladavine**.

Formalni, ali i faktički uspostavljeni odnos između grana vlasti može oscilirati na skali od **ravnoteže i uzajamne kontrole vlasti** do koncentracije i **jedinstva vlasti** formalno u rukama parlamenta a efektivno u rukama izvršne vlasti.

Najzad, ključna podela država je podela na **nedemokratske režime** i manje ili više demokratske poretke na širokoj skali od tek **izbornih demokratija do liberalno-demokratskih poredaka** sa bar tendencijski razvijenim elementima **konsensualne, participativne** ili različitih formi **dijaloške demokratije**.

U osnovi ove podele je autonomija privatne od javne sfere i, posebno moć ili nemoć građana i organizacija civilnog društva (OCD) da koriste mehanizme izbornog uticaja na formiranje vlasti, ali i kanale i instrumente njene kontrole i kritike i u međuizbornom periodu.

Prethodno, (ne)postojanje ekonomskog, socijalnog i političkog pluralizma i kompeticije određuje da li ćemo imati pravu izbornu utakmicu ili "trku sa jednim konjem" (Mil), odnosno političke elite koje se nude ili onu koja se (samo)nametnula.

Možemo zaključiti da prirodu i karakter modernih država određuje, po Patriku Danliviju set od 11 njihovih fenomenoloških karakteristika.

Dijagram: Fenomenološke karakteristike savremene države (Stojanović Đurić,2012 :116)

Na kraju ovog kratkog rezimea, odnosno potsećanja na fokalne tačke razvoja države i evolucije teorija o državi možemo konstatovati da su moderne, centralizovane države nastale u Evropi tokom 16. i 17. veka. Danas u globalizacijskom okviru i ključu ih u sve većoj meri odlikuje decentriranost i disperzija i podeljenost suvereniteta sa nadnacionalnim integracijama, ali i subnacionalnim organizacijama i institucijama. i tek koordinirajuća uloga u obavljanju brojnih nekada autonomno vršenih funkcija, uključiv i one bezbedonosne.

III PROCES GRAĐENJA DRŽAVE: SLABE I JAKE DRŽAVE

PROCES GRAĐENJA DRŽAVE

Sam proces građenja države ima, po Frensisu Fukojami dva svoja, relativno autonomna aspekta.

Prvi čini saglasnost oko definisanja opsega i dubine zahvata državnih intervencija u socijalno tlo, odnosno različitog obima normativnih, sigurnosnih, vlasničkih, ekonomskih ili socijalnih i kulturnih funkcija i unutrašnjih i spoljnih političkih aranžmana države.

Drugi aspekt tiče se njenih (ne)dovoljnih, efikasnih i ekonomski održivih i „isplativih“ kapaciteta da realizuje odabrani opseg svojih funkcija. Radi se pre svega o meri postojanja i racionalnog organizovanja kredibilnog, odgovornog, kompetentnog i nekorumpiranog državnog aparata(Fukojama, 2007).

Fukujama zapravo pravi između dve dimenzije državnosti: sa jedne strane, radi se o funkcionalnom **obimu države** i, sa druge strane, u igri su njene sposobnosti da planira i realizuje javne politike, te da jasno, dosledno i nedvosmisleno primenjuje zakone (što bi se moglo odrediti kao **državni ili institucionalni kapacitet**).

GRANICE DRŽAVE

Po obimu državnih funkcija demokratske države se mogu podeliti u tri grupe.

U prvu grupu spadaju države sa minimalnim opsegom funkcija. Po pravilu radi se, pored odbrane, reda i zakona, kao i zaštite vlasničkih prava, tek o pružanju osnovnih javnih dobara u oblastima bazičnog obrazovanja i zdravstvene i socijalne zaštite. Četvrtu grupu funkcija minimalne države čini kreditno-monetarna politika i bazični makroekonomski menadžment.

Koncept **minimalne države** je zakonito čedo klasične liberalne teorije i njenog ljubomornog čuvanja prostora

individualnih sloboda, odnosno zaziranja od državnog intervencionizma, ali i svakog kolektivističkog diktata i “tiranije većine” (Tokvil).

Prisustvo države, legalno i legitimno strogo je ograničeno na vidljive odore i uniforme vojnika, policajca, sudije, poreznika i carinika i tek eventualno učitelja i lekara. Država kao “noćni čuvar” (Lok) u sferi ekonomije treba samo da vodi politiku “čvrstog novca” i da utvrđivanjem pravila igre spreči pojavu monopola i garantuje slobodnu tržišnu utakmicu.

Nešto razvijeniji srednji tip “**razvojne države**” razvija i funkcije podrške strateškom razvoju, osiguranja i finansijske regulacije, kvalitetnije i obuhvatnije sisteme delovanja obrazovanja i socijalnog osiguranja, kao i zaštite od ekoloških rizika. Aktivna razvojna za razliku od države noćnog čuvara želi da podrži i pospeši privredni razvoj i u tom cilju ulazi u aranžmane i sporazume sa nosiocima ključnih ekonomskih interesa uvodeći u ekonomiju, kao i u socijalnu politiku, strategije, predvidljivost i državnu potporu. Neokorporativni aranžmani od evropskih zemalja do Japana i azijskih “malih tigrova” unutar **takmičarskih država** su najbolja ilustracija prakse koju, bar u okvirima krize, preuzimaju i najliberalnije ekonomije i države.

Najzad, treći tip – **socijalna**, odnosno na političkom registru **socijaldemokratska država** razvija mešovitu svojinu, aktivno se meša u industrijsku politiku i vrši (umerenu) redistribuciju bogatstva. Cilj umerene, socijaldemokratske levice je da državu i njene redistributivne strategije iskoristi za “upravljanje kapitalizmom” i njegovo socijalizovanje kroz sanjenje siromaštva i društvene nejednakosti.

Za razliku od demokratskih, nedemokratski režimi - autoritarno-kolektivistički i, posebno, totalitarni predstavljaju neku vrstu svedržavlja. Autoritarni režimi uspostavljaju državnu kontrolu nad ekonomijom i ukidaju ili krajnje redukuju ekonomsko i političko tržište i pluralizam. Totalitarni poredak pod direktnu kontrolu i nadzor “Velikog brata” (Orvel) stavlja i privatno ponašanje i odnose, dakle ukida civilno društvo i, ukidajući svaku autonomiju u oblastima obrazovanja, kulture, religije i ideologije, propisuje obavezno, oficijelno mišljenje.

Kraj 20. veka obeležila su, međutim, dva fenomena vezana za karakter i funkcije države: širenje demokratije i gotovo univerzalno prihvatanje liberalno-demokratskog modela kao uzora, ali i istovremeni proces "pražnjenja države" (Džesop,1990).

"**Prazna država**" rezultat je sinergetskog delovanja 3 komplementarna procesa koja nagrizaју suverenitet nacionalne države.

Prvi proces čini denacionalizacija države. Globalizacija i istovremeno prenošenje upravljanja na podržavne nivoe (regione i lokalne zajednice) odraz su činjenice da je nacionalna država u istim okolnostima postala i premala i prevelika da optimalno rešava određeni krug problema.

Drugi, rezultirajući proces je internacionalizacija političkih režima kao efekat podmakle restrikcije i erozije post-fordističke države globalnom ekspanzijom neoliberalizma.

Treći proces restrukturiranja države manifestuje se kroz deetatizaciju politike, odnosno bar delimičnu marketizaciju, deregulaciju pa i privatizaciju javnih službi, odnosno nastojanje da se javni sektor (i kroz praksu javno-privatnih partnerstava) učini održivim i konkurentnim. Suštinu tog procesa čini pomeranje od vladanja ka upravljanju (Hejvud,2004:193- 196).

KAPACITET DRŽAVE

Na drugoj strani, institucionalni dizajn i kapacitet državnih organa zavise od 4 međusobno povezana aspekta državnosti.

Prvi aspekt tiče se **kvaliteta menadžmenta u oblasti organizacije i upravljanja javnim ustanovama i preduzećima**. Znanja iz ovih oblasti su relativno lako prenosiva i stiču se obukom i obrazovanjem. Moderne, u globalizacijskom konkurentnom okviru nužno što racionalnije organizovane takmičarske, odnosno preduzetničke države traže u oblasti upravljanja javnim politikama i vođenja javnih finansija transfer znanja iz privatnog sektora prepuštajući mu ugovornim odnosom i odgovarajuće poslove.

Drugi aspekt čini sam odabrani **oblik vladavine** i politički sistem. Određene njegove formativne karakteristike poput

decentralizacije i principa subsidijarnosti mogu pogodovati jednim (ekonomija, regionalni razvoj, građanske inicijative), a stvarati probleme adaptacije u drugim podsistemima (bezbednost, odbrana, antikoruptivne strategije). Optimalno projektovana institucionalna struktura je zato od veoma velikog značaja.

Optimalnost i profesionalna kompetentnost državne administracije jesu nužni ali ne i dovoljni uslovi. Neophodno je da odgovarajući poredak uživa i **kredibilitet i demokratsku legitimaciju građana**. Poverenje u političke aktere i institucije je treći, u Srbiji i većini zemalja u tranziciji u velikoj meri deficitaran resurs. Horizontalne i vertikalne mreže i uspostavljene odnose poverenja Ofe definiše kao raširenost uverenja da će se drugi uzdržati da nanese štetu i da će kad god je to moguće, pridoneti našem blagostanju (Ofe,1999).

Četvrti, subpolitički aspekt institucionalnih kapaciteta i „dobrog zdravlja“ države vezan je za **(de)stimulativan karakter društvenih normi i vrednosti sadržanih u političkoj kulturi i „memoriji“ građana, odnosno njihovom socijalnom kapitalu**.

Socijalni kapital zapravo čini složena mreža vrednosti, normi i uspostavljenih odnosa poverenja koji omogućuju pojedincima da zajedničkom akcijom uvećaju izgleda za ostvarivanje zajedničkih ciljeva. Primera radi, neformalne navike i norme i oblici grupisanja mogu pospešiti ali i urušavati i blokirati rad formalnih institucija i onemogućiti prevođenje realnih tokova ekonomskog i političkog delovanja u zakonske okvire (Fukojama,2007).

Suštinu države dakle određuje sposobnost da zaštiti svoju teritoriju, građane, politički poredak od raznih spoljašnjih pretnji, ali i da uspostavi i unutrašnji red. Ona mora učiniti da se građani povinuju njenim zakonima i pravilima ponašanja (Fukujama, 2007 : 16).

Pritom, treba praviti razliku između **delokruga države** koji uključuje osnovne funkcije i ciljeve, i **jačine državne vlasti**, odnosno sposobnosti države da utvrđuje i sprovodi u delo politiku i svoje zakone. Ta jačina državne vlasti naziva se institucionalnim kapacitetom (Fukujama, 2007:17).

Dakle, **institucionalne sposobnosti** predstavljaju „sposobnost da se formuliše i sprovodi politika i da se donose zakoni; da se uspešno upravlja uz pomoć minimuma birokratije; da

se kontrolišu ucenjivanje, korupcija i podmićivanje; da se održava visok nivo javnosti rada i odgovornost državnih institucija; i ono najbitnije, da se primenjuju zakoni“ (Fukujama, 2007:20).

Državne institucije, osim što bi trebalo da funkcionišu uspešno kao celina, treba i da budu prihvaćene kao legitimne od strane društva u kome su ponikle. To podrazumeva da imaju i određeni **moralni autoritet i uživaju poverenje građana**. Kultura i vrednosti, takodje, u velikoj meri utiču na karakter institucija. Formalna pravila (norme) mogu se lako promeniti kao deo javne politike, ali to se ne može reći za **kulturološka pravila**. Ona se postepeno menjaju, ali se njihovim razvojem ne može tako jednostavno upravljati (Fukujama, 2007:41).

1. SLABE I JAKE DRŽAVE

Istitucionalni , odnosno administrativni kapaciteti su u osnovi podele na jake i slabe države. Na najopštijem planu, kapacitet države može da se dalje odredi kao njena (ne)sposobnost za izvođenje funkcija, rešavanje problema, te formulisanje i realizaciju ciljeva, što je ujedno i osnov za razlikovanje jake i slabe države.

Jaka država, je po Džoelu Migdal, u mogućnosti da ispuni zadate ciljeve. Ona je sposobna da „prodre u društvo, reguliše društvene odnose, izvlači sredstva i usmeri ili koristi ih na utvrđene načine“ (Migdal, 1988).

Jake države treba da svojim građankama i građanima isporuče 9 osnovnih „javnih „ dobara: (1) potpunu kontrolu nad vlastitom teritorijom; (2) zaštitu od političkog nasilja i kriminala; (3) garantovanje političkih i građanskih sloboda; (4) kreiranje opšteg ambijenta pogodnog za ekonomski prosperitet; (5) vladavinu prava; (6) nezavisno sudstvo; (7) visoko razvijenu komunikacionu i fizičku infrastrukturu; (8) isporuku punog obima i visokog kvaliteta javnih usluga i najviše standarde obrazovanja i zdravstvene zaštite i (9) delotvorno civilno društvo

Nasuprot tome, **slabe države**, bez obzira na to što su po pravilu opterećene autoritativnom vlašću, nemaju potpunu kontrolu nad lokalnim centrima moći, birokratija im je oportuna, politički

profilisana, ili opterećena korupcijom, društvo dekomponovano duž različitih (religioznih, etničkih, kulturnih i drugih) rascepa, a institucije nedovoljno snažne da iznesu promene i reforme.

Za Brinkerhoff-a, ovaj pojam se može dodeliti državama koje nisu u mogućnosti da izvršavaju tri osnovne funkcije – obezbeđuju bezbednost, zadovoljavaju osnovne potrebe svojih stanovnika na efikasan način, te generišu legitimitet pri političkom djelovanju (Brinkerhoff, 2007: 2).

Rotberg, takođe slabe države definiše kao one koje nemaju kapaciteta da pružaju osnovne usluge, obezbeđuju sigurnost i neometanu participaciju u političkom životu (Rotberg, 2004:3).

Milliken i Krause određuju slabe države kao one koje nisu u mogućnosti da osiguraju održavanje javnog reda, legitimno predstavljanje svih svojih građana, te one koje im nisu u stanju pružiti socijalnu sigurnost (Milliken i Krause, 2002: 754).

Za Radmilu Nakaradu slaba je ona država koja ne poseduje tri ključna elementa: kapacitet da postigne unutrašnju koheziju društva, obezbedi razvoj i sigurnost, kao i međunarodni suverenitet (Nakarada, 2007:73).

Nju takodje, odlikuje nemogućnost samostalnog kreiranja odluka i njihovog izvršavanja, nepoverenje građana u institucije, visok stepen korupcije, nezaposleosti, siromaštvo.

Prema Bazanu, slaba država se razlikuje od jake po stepenu postignute društvene i političke kohezije, odnosno **slabe države nisu u stanju da kreiraju konsenzus oko osnovnih društvenih i političkih pitanja** (Djurđević Lukić, 2006:46).

Slaba država može da se definiše i kao ona koja ne može da zaštiti osnovna građanska i imovinska prava. Slabe države predstavljaju kako međunarodni, tako i problem za vlastite građane. One često krše ljudska prava, izazivaju humanitarne katastrofe, prouzrokuju migracije, ratoborne su prema susedima, a mogu biti utočište međunarodnih terorista koji predstavljaju globalni problem (Fukujama, 2007:106).

Pored navedenih modaliteta i razloga slabosti država, može se izdvojiti još jedan fenomen – **selektivno slaba -„lukava država“**. Ona je slaba samo u određenim segmentima. Politička elita balansirajući između pritiska međunarodne zajednice i pritiska

javnosti, naime nastoji da slabim učini funkcije države u segmentima koji nisu značajni za opstanak režima, dok je efikasno delovanje izraženo kada su u pitanju interesi vlasti (Blue Bird 2004:38).

U njima je prisutan značajan stepen nepoverenja gradjana u institucije. Slaba država naime može ostvarivati značajne prihode od poreza i taksi, ali struktura rashoda može ukazati na neefikasnost i nedovoljnu razvijenost administrativnih kapaciteta.

Naime, česta je pojava da se porez ubira od manjeg dela društva, odnosno da je neformalna privreda velikog obima.

Takodje, može se desiti da se sredstva usmeravaju na način koji odgovara najuticajnijim interesnim grupama, a ne u skladu sa interesima većine gradjana. Takva država nema dovoljan stepen autonomije, a organizacioni kapaciteti su slabi, državni aparat neefikasan. Ovakav fenomen poznat je pod nazivom „**zarobljena država**“. Znači, ona može da kroz poreze obezbedi solidne prihode, ali njima upravlja na način koji omogućuje malom broju moćnih ljudi koji kontrolišu administraciju da uvećavaju svoje dobiti, istovremeno čineći štetu svojim gradjanima.¹

Kao jedna od brojnih, podvarijanti i istovremeno i determinanti slabe države označava se i **predatorska država**, u kojoj su oni koji kontrolišu državni aparat potpuno distancirani u odnosu na „kolektivno dobro“, pljačkaju vlastite građane, i zainteresovani su za njihovo blagostanje onoliko koliko je grabljivac zainteresovan za plen.

Dodajmo ovome i shvatanje **mekih država** Karla Gunara Mirdala, po kome one predstavljaju države sa niskim stepenom društvene discipline. Četiri „jahača apokalipse“ mekih država su: niska disciplina, utaja poreza, „crno“ tržište i sveprisutna korupcija (Myrdal,G.K.1968:277).

¹ Za ovakve države karakteristično je i tzv. **tunelovanje resursa** koje predstavlja kvazi-pljačku društvene imovine u okolnostima u kojima društvena svojina očekuje privatizaciju. Tunelovanje se definiše kao transfer aktive i profita iz preduzeća u mešovitoj svojini u korist većinskog vlasnika koji istovremeno ima i privatno preduzeće. Ono je ili na štetu manjinskog vlasnika ili na štetu vlasnika društvene svojine (države) (Pavlović i Antonić, 2007:140)

Najzad, **propala država** bi prema Robertu Kaplanu, trebalo da predstavlja „kriminalnu anarhiju“, odnosno urušavanje legitimnog monopola nasilja i kontrole nad teritorijom koja je formalno priznata kao država. Znači, takva država nije u stanju da obezbedi ni minimum bezbednosti, javnih dobara i pravde svojim građanima.

Osim nemogućnosti uspostavljanja reda i kontrole nad zbivnjima unutar svoje teritorije, propala država ima još jedan veliki problem. Ona ne može uspešno da izgradi nacionalni identitet i motiviše građane da se angažuju oko osnovnih nacionalnih projekata. Često se događa da i veliko deo stanovnika, ukoliko za to postoji prilika, napusti zemlju u potrazi za poslom i boljim uslovima života.

Propale države stvaraju beznadežna društva koja dalje doprinose njihovom urušavanju.

Većina država članica bivše Jugoslavije ni do danas nije uspela da dostigne nivo razvijenosti sa kraja komunističkog perioda. „U međuvremenu su države u ovom regionu

posle kontroverznih privatizacija i velikog uticaja nelegalno obogaćenih pojedinaca postale i „zarobljene“ ili „otete“ od strane privatnih interesa“ (Teokarević, 2010:11).

Većina navedenih država je označena kao slaba ili propala država, što je u velikoj meri ometalo demokratizaciju za koju su, pre svega, potrebni snažni administrativni kapaciteti.

IV OBIM I GRANICE DRŽAVE: SOCIJALNA DRŽAVA

Socijalna država je najopštiji pojam – terminus generis, koji obuhvata sve države čije su institucije, strukture i konkretne delatnosti usmerene na to da se ostvare socijalna sigurnost i pristojan, čoveka dostojan kvalitet života, odnosno garantuju životne mogućnosti koje su u skladu sa preovlađujućim predstavama i razumevanjem ravnopravnosti ljudi i socijalne pravde.

U užem smislu socijalna država (sozialstaat) u prevashodno nemačkoj tradiciji podrazumeva, međutim normativni pristup i princip da se socijalna politika definiše ustavom, odnosno da država preuzima ustavnu obavezu da interveniše u socijalnoj i ekonomskoj sferi. U tom smislu recimo SAD i Australija jesu države (minimalne) socijalne sigurnosti, ali ne i socijalne države samim tim što socijalna politika nema ustavno temeljenje (Katraugalos, 2007:11-15).

Socijalna država je zapravo odgovarajući, i u velikoj meri različit, institucionalni okvir, i prateći mehanizam, koji predstavlja političku rezultantu formiranog bazičnog socijalnog konsenzusa o brizi i odgovornosti za osnovnu sigurnost i dobrobit članova zajednice, odnosno za garantovanje određenog kataloga njihovih ekonomskih i socijalnih prava.

Ključni stav i opredeljenje je da su ova prava i socijalna sigurnost naprosto toliko važni, da se ne bi smeli prepustiti aktima dobročinstva i individualne i kolektivne solidarnosti, odnosno društvenoj (samo)regulaciji, već moraju bar delom ući u zonu brige i odgovornosti države i vlade.

“GRAĐA I ALATI” SOCIJALNE DRŽAVE

Ključni instrument ili alat socijalne politike države čini poreska politika, odnosno njeni transferi i intervencije u sferama

rada i zapošljavanja, obrazovanja, zdravstva i stanovanja, odnosno socijalnog osiguranja, kao i socijalne zaštite siromašnih i nemoćnih.²

Institucionalni okvir i struktura socijalnih država, po pravilu, sadrže četiri oblika državne regulacije i usmeravanja.

Prvu, čine različiti oblici **socijalnog osiguranja** (od rizika siromaštva, nezaposlenosti, starosti, invalidnosti, bolesti) koji se uglavnom svode na transfer novčanih benefita.

Drugi, čine **socijalni servisi i ustanove**, sa besplatnim ili za građane subvencionisanim cenama usluga, u oblastima obrazovanja, zdravstva i socijalne zaštite, prevashodno usmerene ka deci i starim licima.

Treći, predstavlja državna **regulacija u oblastima radne sigurnosti i bezbednosti** i zaštite na radu, ekoloških standarda i standarda stanovanja, koja uključuje i pomoć u namirnicama i regulaciju cena, primera radi u slučajevima određivanja stanarina i izgradnje socijalnih stanova.

Najzad, četvrta oblast intervencije socijalne države su **industrijski, odnosno radni odnosi i zapošljavanje**, koji uključuju i vođenje i kombinovanje pasivnih mera zaštite nezaposlenih ali i aktivne mere kreiranja uslova za novu zaposlenost.

Nastanak, razvoj i evolucija socijalne države, njenih brojnih različitih modaliteta prevashodno su rezultat delovanja dve grupe "makro-determinanti".

Prvu, objektivnu čine stvorene razvojne, ekonomske mogućnosti.

Drugu, subjektivnu, tradicijom stvoreni karakter društvenih odnosa i dominantni prateći civilizacijski, vrednosni i političko-

² Sa stanovišta nivoa razvijenosti socijalnih funkcija države, odnosno njenih redistributivnih intervencija "nije svejedno" da li se dominantno država oslanja na direktne poreze na prihode bogatijih ili indirektno poreze, poput poreza na dodatu vrednost (PDV) koji srazmerno više pogađaju ukupno stanovništvo. Relevantno je i pitanje i dilema opredeljenja za proporcionalno određenje visine poreza, sa zajedničkom fiksnom poreskom stopom ili za njihovo progresivno uvećanje sa rastom prihoda do one granice na kojoj ono dovodi do gubljenja motivacije za radom, ili bega u "poreske rajeve".

kulturni obrazac njihovog razumevanja i prihvatanja. Primera radi, siromaštvo i marginalizovanost pojedinaca i čitavih društvenih grupa mogu biti interpretirani kao stvar nepravde, odsustva šansi ili spleta nesrećnih okolnosti, ali i kao posledica nečije lenjosti, neodgovornosti ili čak manje vrednosti.

Konsekvence prihvatanja jednih ili drugih vrsta interpretacija po razvijenost socijalnih funkcija države su dosta jasne i direktne. i prisutnost i raširenost vrednosti solidarnosti i etike društvene odgovornosti su od velikog značaja i uticaja na određenje kvaliteta i širine obuhvata državnih redistributivnih strategija.

Nastanak moderne socijalne države, u drugoj polovini 19 veka, rezultat je formiranja dve dalje grupe pretpostavki. Prvu čine proces diferenciranja i autonomizacije državnih aparata, struktura i službi, na jednoj i različitim oblika interesnog povezivanja i samoorganizovanja unutar civilnog (građanskog) društva, na drugoj strani.

Jasno razlikovanje države i civilnog društva vodilo je dalje zahtevima za slobodom interesnog i političkog organizovanja i političkim i izbornim procedurama koje omogućuju prisustvo u predstavničkim institucijama i uticaj na kreiranje državne politke. Legalizovanje sindikalnog i političkog organizovanja radništva i, posebno, radikalizam njegovih zahteva doveli su razvijena industrijalizovana evropska društva do alternative: ili klasni rat i radikalni sukobi ili socijalni kompromis.

Nastajanje, 80-ih godina 19 veka, pojedinih elemenata i struktura socijalne države, poput Bizmarkovog radnog i socijalnog zakonodavstva i penzionog osiguranja u Nemačkoj, zapravo predstavlja nastojanje vlasti da se delimičnim reformama, preventivno deluje i spreče frontalni sukobi.

Struktura i obim socijalnih transfera i funkcija države, njihovo širenje ili sužavanje, su zato najbolji indikator balansa moći u društvu, odnosno postignutog klasnog ekvilibrija.

Primera radi, širenje socijalnih funkcija države i nastanak klasičnog "zlatnog" perioda Welfare State vezuje se za čuveni izveštaj lorda Beveridža iz 1942. godine o socijalnom osiguranju u Velikoj Britaniji. Socijalno-liberalnu poziciju razumevanja jednakosti kao pretpostavke slobode, dobro ilustruje Beveridžov stav da sloboda predstavlja više od oslobađanja od arbitrarne moći državne vlasti.

Ona znači slobodu od ekonomskog robovanja bedi, prljavštini i drugim socijalnim zalima (Nedović, 2005:20).

Naoko paradoksalno, do širenja socijalnih funkcija i transfera dolazi, po pravilu, u vremenima ratova, kriza i postojanja konkurentskih, alternativnih poredaka. Radi se zapravo o logičnom nastojanju vlasti da se u takvim vremenima ojačaju društvena solidarnost i integracija. Ako su, recimo, žene u toku rata preuzele u velikoj meri proizvodnju, bilo je nelogično dalje im negirati pravo glasa i ograničavati ekonomska i socijalna prava. Sličnu sudbinu imali su i zaštita dece, invalida i porodično socijalno osiguranje.

Nakon II svetskog rata, "preklapajući politički konsenzus" (Rols) postignut je oko "države blagostanja između demokratskog socijalizma, paternalističkog konzervativizma i modernog, socijalnog liberalizma. Njegov socijalni supstrat najbolje izražava Čerčilova konstatacija da treba obezbediti sigurnosnu socijalnu mrežu ispod koje niko ne može pasti u vrtlog siromaštva i beznađa i, istovremeno, lestvice po kojoj se svi, zavisno od svojih sposobnosti i talenata, mogu slobodno uspinjati ka vrhu društvene hijerarhije (Nedović, 2005:37).

TEORIJSKI OKVIR I MORALNA I SOCIJALNA ARGUMENTACIJA

Najznačajnije političko filozofsko utemeljenje i argumentaciju ova pozicija nalazi u teoriji pravde kao pravičnosti Džona Rolsa, odnosno njegova dva ključna principa pravde.

Prvi princip polazi od jednakih prava i bazičnih sloboda, uključiv dostupnost svih položaja u društvu pod principijelno istim pozicijama.

Drugi, distributivni princip odnosi se na načelo jednakosti i izražen je u Rolsovom stavu da nejednakosti mogu biti pravedne samo ako za posledicu imaju veću dobit svih, posebno onih koji su u najgorem socijalnom položaju (Hejvud, 2005:36; Podunavac, 1997:212).

Do sličnih zaključaka u razmatranju konsekvenci nejednakosti dolazi i Ronald Dvorkin konstatujući da "moramo, čak i

ako pri tome kršimo princip jednakosti, da dopustimo nejednaku raspodelu resursa u društvu, koja proističe iz različitog stepena marljivosti, angažovanja i ambicija ljudi. Ali, sa druge strane ne smemo da prihvatimo nejednaku raspodelu koja proističe iz različitog stepena obdarenosti – onako kako je to pravilo u okviru politike “prirodnog poretka” (Dworkin,1981:311).

Suprotno raširenim predubedenjima nastanak i razvoj socijalne države i politički argumenti u prilog velferizma nisu prerogative ni jedne pojedinačne ideologije pa ni dugog dijaloga liberala i socijalista. Argumente u prilog socijalnih funkcija iznosili su i konzervativci ali i ekolozi i feministkinje, čak i fašisti (Hejvud,2005:62).

Tek se od polovine 19. veka, u okviru kritike kapitalizma, počinje da govori o preraspodeli kao regulatornom sredstvu koje će rešiti probleme koje stvara kapitalistička eksploatacija i ujedno dostići blagostanje. Socijalna uloga države videla se prethodno tek kao gradnja socijalnog kordona protiv pritiska gomile siromašnih beskućnika.

Primeru radi, ni **škotski moralni prosvetitelji i ekonomisti** ne govore o potrebi uplitanja države jer se razvoj i blagostanje postižu spontano – “nevidljivom rukom tržišta” i individualnim nastojanjima. Ipak i za Smita samoljubivoj prirodi i motivima pojedinaca uravnotežujući balans čine ideja dobra i povećaje društvenog blagostanja kao krajnji efekat igre egoističnih interesa (Vujačić,2002:140-168).

Slično Smitu, Bernard de Mondevil prvi put u delu “Antietika” iznosi tezu da naoko paradoksalno rasipničko trošenje bogatih vodi, kroz zapošljavanje, poboljšanju položaja siromašnih (Beri,2007:300-301).

Na drugoj strani, na levisi će put ka velferizmu biti otvoren kad revolucionarni “naučni” socijalizam i shvatanje da je kapitalizam nepopravljiv sistem ugnjetavanja koji se mora rušiti revolucijom, bude zamenjen **evolutivnim ili “etičkim socijalizmom”**.

Eduard Bernštajn je rodonačelnik reformističke struje koja drži da je moguće humanizovanje kapitalizma i uspostavljanje balansa između tržišta i državne intervencije, odnosno da je “evolutivni socijalizam” moguće uspostaviti širenjem izbornih i

političkih prava, socijalnog osiguranja i nacionalizacijom ključnih industrija.

Snažni doprinos formulisanju koncepta i institucionalizaciji države socijalnog staranja dali su članovi britanskog fabijanskog društva.

Moralni stav da je najveća slabost kapitalizma nedostatak solidarnosti i identiteta (Tonio), odnosno da nema racionalnog opravdanja za nejednakost i da je njihov opstanak stvar predrasuda su osnovna pozicija etičkog i hrišćanskog socijalizma i istovremeno i snažan argument u prilog uspostavljanju socijalne države.

Sličan tip argumentacije prisutan je i u **hrišćanskoj socijalnoj misli**. Počev od papske enciklike Rerum novarum (1891) Katolička crkva nije prestajala da razmatra probleme rada, kapitala i društvene organizacije.

Enciklika Laborem exercens (1981) znatno doprinosi viđenju rada i duhu personalizma. Katolička socijalna doktrina se zalaže za dostojanstvo rada, komplementarnost rada i kapitala pri čemu rad ima prioritet, učestvovanje radnika u vlasništvu i upravljanju, socijalno partnerstvo i dijalog. Država ima dužnost da štiti radna i sindikalna prava, brine za dobrobit i sigurnost građana. Slobodno tržište može blagotvorno delovati samo uz državno definisanje pravaca ekonomskog razvoja. Poreski i drugi državni prihodi moraju biti instrument razvoja i solidarnosti (KAS, 2006:144-189)

Nakon svetske ekonomske krize 1929-1933. godine snažan dodatni argument u prilog razvoja mehanizama socijalne zaštite predstavlja Kejnsov model ekonomije potražnje. Po Kejnzu, vlade multiplikujući potražnju, odnosno kreirajući i usmeravajući potražnju pre svega prilagođavanjem fiskalne politike i progresivnim oporezivanjem, održavaju rast i zaposlenost. Model prepoznatljiv po sloganu "oporezuj i troši" zapravo znači da vlade svojim troškovima i nabavkama dodatno "ubrizgavaju" u potražnju i ekonomiju i time proizvode "efekat množitelja".

T.H. Maršal korene ideje o državi socijalne sigurnosti vidi pak u **pojavi socijalnih prava kao trećoj generaciji prava** jer su bez njih građanska i politička prava, bazirana prvenstveno na vlasničkim pravima, ograničena. Tek socijalna prava (pravo na obrazovanje, penzije, zdravstvenu i socijalnu zaštitu) obezbeđuju uslove za efektivno ostvarivanje građanskih i političkih prava.

Uspostavljanje i procvat socijalne države nakon drugog svetskog rata Entoni Krosland naziva periodom “**statizma**”, odnosno rezultatom delovanja tri procesa: prenošenja (delimičnog) ekonomske moći iz ruku kapitalista na državu; menadžerskom revolucijom i osnaživanjem sindikalnog pokreta (Nedović,2005:57).

KONTROVERZE OKO OBIMA I FUNKCIJA - GRANICA DRŽAVE

Širenje modela i prakse države blagostanja nakon II svetskog rata rezultat je i decenijskog privrednog buma, ali i atmosfere hladnog rata i konkurencije sa real-socijalističkim režimom i državama.

Do krize, pa i demontaže države blagostanja, dolazi 80-ih godina sa energetsom krizom, privrednom recesijom i zaoštavanjem globalne ekonomske i političke konkurencije i utakmice.

Sužavanje funkcija i redizajniranje socijalne države je, međutim, bar indirektna posledica i krize i urušavanja real-socijalizma i globalne krize i preispitivanja na levisi.

Univerzalnu, zajednički deljenu, karakteristiku krize čini najšire, Habermasovo, određenje kriza modernih društava kao "kriza koje nastaju kada struktura sistema dopušta manje mogućnosti rešavanja problema nego što bi se moralo upotrebiti za održanje ustrojstva sistema. U tom smislu krize su stalne smetnje integraciji sistema" (Habermas, 1982:11).

Sistemske i strukturalne karakteristike (i uzroke) krize Habermas bliže određuje i tumači delovanjem procesa premeštanja/transfere kriznih tendencija iz jednog u druge podsisteme društva, odnosno uzajamnom vezom i uslovljavanjem: 1) ekonomske (neproizvodnja dovoljno potrošnih vrednosti, kriza finansija); 2) krize političko-administrativnog sistema (nedonošenje potrebnog broja racionalnih odluka); 3) legitimacijske krize (deficit legitimnosti i kriza vrednosti); i 4) krize socio-kulturnog sistema (ne generisanje svesti koja motiviše na pro-sistemske delovanje – kriza motivacije).

Centralnu poziciju ima podsistem politike, unutar koga se (ne)uspešno regulišu i balansiraju protivrečni sistemski imperativi za određenim (rastućim) stepenom akumulacije i istovremenim proizvodnjem dovoljne mere masovne lojalnosti i pristanka. Za Habermasa **u osnovi krize poznog ("kasnog") kapitalizma, su napetost kapitalizma i demokratije, dvaju suprotstavljenih principa društvene integracije**. Središnji značaj pritom ima kriza legitimnosti i motivacije (Habermas, 1982).

Za Klause Ofe, njegovu političku teoriju krize, kriza je takođe prevashodno izraz nesposobnosti političko-administrativnog sistema da spreči i kompenzira ekonomsku krizu. Radi se, u okviru države blagostanja, o nemogućnosti istovremenog širenja funkcija obezbeđenja kontinuiteta akumulacije i legitimizovanja političke vlasti. **Tri osnovna resursa države blagostanja – fiskalni resursi, administrativna racionalnost i masovna lojalnost** imaju svoja jasna ograničenja, odnosno daju kontradiktorne efekte. Tako fiskalni resursi, u obliku prekomernih državnih investicija i subvencija, drogiraju sistem. Administrativna regulacija nosi izazov ekspanzije i iracionalizacije političko-organizacionih struktura. Sve to rezultira masovnim nezadovoljstvom i napetošću između socijalnih nosilaca različitih političko-kulturnih obrazaca (Offe, 1999:53-55).

Državna regulacija očito ima ograničen i samozavaravajući (“samoparališući”) karakter pa su, sledstveno tome, krizni procesi ugrađeni u samu strukturu i reproduktivnu osnovu društva.

Disbalans zahteva za akumulacijom i zahteva za legitimacijom, odnosno kriza akumulacije ili kriza legitimacije i napetosti i sukob njihovih divergentnih logika, su u osnovi kritika koncepta i prakse države blagostanja i to bez obzira dolaze li one sa levih ili desnih teorijskih i političkih pozicija. Pritom autori neoliberalnog usmerenja uzrok krize vide u inflaciji zahteva – “revoluciji preteranih očekivanja” (Hantington), koji se upućuju sistemu i proizvode stanje “političke prenapregnutosti” (Iston).

Krize rezultiraju krizom upravljačkog kapaciteta/sposobnosti i politički imobilizovanim društvom. Kriza zapravo predstavlja rezultat paralelnog i istovremenog naraslog obima zahteva i redukovano kapaciteta vlasti da ih razreše. Prekomerni javni rashodi i inflacija čine nus-proizvod uspostavljene relacije: (rastući) zahtevi – (prekomerni) troškovi.

Radi se, po Hantingtonu, o demokratskom porivu da se smanji moć vlade a pojača njena aktivnost – da joj se povećaju funkcije, a umanj autoritet (Held, 1990:235-238).

Izlaz se traži u pomeranju težišta od logike demokratije ka logici akumulacije – u limitiranju i sužavanju demokratske participacije, na jednoj, i jačanju socijalne kontrole i ograničavanju socijalnih davanja, na drugoj strani.

Autori sa intelektualne i političke levice prihvataju neoliberalnu kritiku o preterano razvijenim socijalnim davanjima koja vode inflaciji očekivanja korisnika, preopterećuju i “drogiraju” sistem i rezultiraju preglomaznim birokratskim, državnim “socijalnim aparatom” koji troši ogromna sredstva na sopstveno održavanje (Held,1990:234-238).

Izlaz se traži u partnerskoj saradnji i nadopunjavanju državnih servisa i službi i civilno-društvenog sektora, kao i decentralizaciji socijalnih transfera i usluga i njihovom približavanju ograničenom krugu krajnjih korisnika (Ofe,1999:263-319; Bek,2001:219-267).

Sve oštrija konkurencija i nametanje i globalizovanje tzv. **“vašingtonskog konsenzusa” - formule: privatizacija, liberalizacija, deregulacija, marketizacija** vodila je prihvatanju preduzetničkog rizika i fleksibilnog tržišta rada, odnosno faktičkom odricanju od pune zaposlenosti.

Konkurentnost privrede i makroekonomska stabilnost od sredstava postaju visoko rangirani cilj. Poreska i socijalna politika moraju poreskim olakšicama stimulisati stvaranje novih radnih mesta, a redukovana socijalna pomoć mora biti tako dimenzionirana da pomaže nezavisnost, odnosno da vodi obavezi traganja za poslom.

Strateškom interesu za nesmetano odvijanje akumulacije, za očuvanje “prihodne strane sistema”, odnosno za dobro zdravlje ekonomije podređeni su i žrtvovani masivni javni sektor, direktivna kontrola ekonomskih aktivnosti i, posebno, prateća manje-više prigodna, antikapitalistička retorika.

Izvršena evolucija predstavlja delimični ustupak ofanzivi neoliberalizma koji postaje vladajuća paradigma već krajem 70-ih godina prošlog veka. Zalaganje liberala za “minimalnu” i “neutralnu” državu, odnosno za državu koja isključuje svaku redistributivnu strategiju i mere koje nisu poopštive, izuzev elementarne brige za najsiromašnije, kao i koncept “legalne demokratije” podrazumevaju jasno smanjenje birokratske regulacije, redukovanje uloge i uticaja interesnih grupa i kolektivizma svake vrste.

Da se radi, pre svega, o udaru na poziciju sindikata govore jasno rašireni zahtevi za što manje mešanja u ekonomiju, širenje logike tržišta bez ikakvih ograničenja, čak i na ipak specifično i bar u izvesnoj meri nefleksibilno tržište radne snage, odnosno zahtev za

deregulaciju, slobodu ugovaranja i potiskivanje korporativnih aranžmana (Hajek,1998:231-245).

Primeru radi, Hajek na osnovni stav da je tržište bazični mehanizam raspodele i da ono, a ne vlada, zna šta bi ljudi trebalo dobiti, nadograđuje tezu da država zakonito uređuje samo propise kojima se štite život, sloboda i imetak čime negira svako provođenje distributivne pravde (Hajek,1998:261-277).

I po Robertu Noziku, država prekoračuje svoje legitimne granice kad postaje instrument za promicanje distributivne jednakosti – bilo da se radi o jednakosti mogućnosti ili jednakosti rezultata (Held,1990:250-251).

Tržišni fundamentalizam, odnosno negiranje volontarističke intervencije države, koja, i u svojoj “mekoj”, socijaldemokratskoj varijanti, nije ništa drugo do put u puzajući totalitarizam (Hajek), i njena zamena svojevrsnom panacejom tržišta – njegovim viđenjem kao sverešavajućeg, čarobnog štapića je, u osnovi, neoliberalne postavke.

Sporovi i razlike između (neo)liberala i socijaldemokrata u svojoj osnovi imaju različit odnos prema mogućnosti i opravdanosti širenja prostora jednakosti (i državne intervencije) i izvan sadržaja i procedura garantovanja pravne i političke jednakosti i minimalne regulativne ekonomske uloge države.

Osnovni udar na socijalnu državu i najsnažnija kritika desnice usmerena je zapravo na koncept socijalnih prava. Desnica odbacuje “prirodnost” socijalnih prava iz tri osnovna razloga.

Prvo, zato što su nekonzistentna sa idejom “negativne” slobode kao slobode od svih ograničenja, odnosno zato što predstavljaju prava bez recipročnih obaveza.

Drugo, zato što su ekonomski neefikasna i dovode do uspostavljanja neracionalnih socijalnih subvencija i renti.

Treće, zato što posledično vode ka pasivnosti, zavisnosti, odnosno čine korak na putu ka ropstvu (Kymlicka and Norman,1994:345).

Ključna praktična pitanja i dileme vezane su za obim državnih intervencija, posebno opravdanost redistribucije prihoda,

odnosno poželjnu visinu i udeo javne potrošnje u budžetu, kao i legitimnost vođenja i efekte tripartitnog socijalnog dijaloga.

Još od Adama Smita i njegovog koncepta i teze o “nevidljivoj ruci tržišta” legitimnim se, pored funkcija zaštite od unutrašnjeg i spoljnog nasilja i nepravdi, smatra jedino dužnost angažovanja države u javnim institucijama i radovima za koje kapital nema interes. Napetost između imperativa i logike kapitala i logike i vrednosti demokratije vodi nevoljnom pristajanju liberala i na, vrlo restriktivno prihvaćen, princip ispravljanja negativnih posledica tržišnih poremećaja. Do izvesne, racionalne mere prihvatljiva su i, razvojno produktivna ulaganja u obrazovanje, zdravstvo i komunikacijsku infrastrukturu.

Mitologema o “minimalnoj državi”, “državi-noćnom čuvaru” ili ekonomski posmatrano **“mrtvoj ruci države”** teško da, međutim, može da odgovori izazovu i zahtevu za efikasnim obavljanjem regulativnih funkcija.

Istovremena i paralelna institucionalizacija tržišnih pravila igre i iniciranje i kontrola ključnih procesa kakvi su reforma finansijskog podсистema ili restrukturiranje i privatizacija realnog sektora samo su neki od poslova sa kojima su posebno suočene države u tranziciji. U tranzicionim, postsocijalističkim društvima poseban problem, pre svega u početnoj fazi tranzicione recesije, predstavlja limitirani kapacitet države da odgovori na narasle potrebe za socijalnim osiguranjem i zaštitom. Istovremeno, većina siromašnih građana gaji nostalgična sećanja na paternalističku, čak skrbničku ulogu države u real-socijalizmu koja je brinula za (i nadzirala) građane “od kolenke pa do groba”.

Razgranati javni sektor, kao i socijalni servisi i usluge, iako niskog kvaliteta, bili su dostupni gotovo svim “lojalnim” građanima, pa bi se o real-socijalističkim režimima moglo govoriti kao nekoj vrsti masivne, “siromašne države blagostanja” (Claus Offe). Redukovanje socijalnih prava i transfera, uz paralelnu primenu mera “šok terapije”, i rastuće nejednakosti ne retko su vodili stanju analognom prvobitnoj akumulaciji kapitala.

Na drugoj strani, ako je realni socijalizam išta trajno ostavio u političkim kulturama Istočne Evrope, to je skup jakih narodnih očekivanja u pogledu na odgovornost države prema društvu. Zajamčen minimalni dohodak, besplatan i ravnopravan pristup

obrazovanju, jeftine i pristupačne usluge, zaštita radnog mesta, snaga socijalne države (Ili, 2007:605). Istovremeno su borba protiv siromaštva i politika socijalne inkluzije u ovim društvima na izuzetno niskom nivou.

Jedan od ključnih problema za postkomunistička društva čini ozbiljan deficit efektivnog dijaloga između vlade i socijalnih partnera – sindikata i poslodavačkih unija. U zemljama u kojima su svi socijalni akteri, kako država i njene institucije, tako i organizacije civilnog društva, bez izgrađenih kapaciteta teško je uspostaviti izbalansirano radno i socijalno zakonodavstvo i održati efikasan sistem socijalne zaštite. Samoproklamovani model socijalno odgovornih država koji karakteriše ove zemlje spada dominantno u korpus (socijalno) liberalnih modela u kojima se socijalne funkcije podređuju tržišnim mehanizmima.

Osnovni problem ovih država je kako efikasno smanjiti jaz između još uvek dominantne neoliberalne strategije tranzicije i nasleđenog većinskog zalaganja građana za što puniju socijalnu jednakost.

Ovim društvima je preko potreban najširi društveni konsenzus o pravima i socijalnoj ceni promena, odnosno socijalni pakt o razvoju i zapošljavanju. Funkcionisanje socijalnog pakta opet zahteva, ili bar pretpostavlja, stabilnu, snažnu državu, konkurentnu privredu i autonomne i uticajne sindikate.

Nova forma (konfliktnog) socijalnog partnerstva se naime mora zasnivati na **socijalnoj odgovornosti** – spletu recipročnih prava i obaveza kako državnih aparata, tako i privatnog i civilnog sektora društva (Stojilković,2008:291-330).

Jedna od ključnih pretpostavki je umeće pretvaranja budžetskih troškova u produktivno socijalno investiranje u oblastima poput obrazovanja, zdravstva, socijalne politike i politike zapošljavanja.

Izlaz je, u evropskim postsocijalističkim društvima, zato potražen u okretanju evropskim integracijama i pozivanju na i promovisanju evropskih vrednosti i evropskog socijalnog modela.

KLASIFIKACIJA I TIPOLOGIJA SOCIJALNIH DRŽAVA

Razučene i brojne pristupe i veoma različitu praksu socijalnih država možemo klasifikovati na osnovu tri bazična kriterija: dominantnog aktera, primenjenih načina i metoda regulacije i obima, odnosno univerzalnosti primene mera i instrumentarija socijalne intervencije.

Dominantan akter može biti država, društvo ili pak tržište, odnosno oni se mogu javljati u različitim kombinacijama i konstelacijama snaga i uticaja. Pritom državu karakterišu metode intervencije ili podupiranja, društvo stvaranje partnerskih mreža, a tržište kompeticija ponuda, odnosno tržište socijalnih usluga.

Najzad u pogledu obima socijalni transferi mogu biti manje-više univerzalni ili pak usmereni na što uže selektivirani krug korisnika, odnosno univerzalni ili tek rezidualni.

U pogledu širine primene i distribucije socijalnih benefita savremene države se javljaju u širokom registru od univerzalnog provajdera benefita do, krajnje mrzovoljnog i selektivnog, kompenzatora socijalnih nedaća u poslednjoj instanci.

Autor najpoznatije tipologije država/društava blagostanja je Danac Gosta Esping-Andersen. On svoju tipologiju razvija u oslonu na radove Richarda Titmussa, pre svega njegovu podelu na univerzalno-rezidualni karakter socijalnih intervencija, kao i kvantifikacije stepena dekomodifikacije rada i socijalne stratifikacije T.H. Maršala. **Dekomodifikacija** izražava meru zavisnosti uslova života od pozicije na tržištu rada. Pritom stepen dekomodifikacije raste u meri u kojoj su troškovi života obezbeđeni i izvan diktata tržišta rada, odnosno u slučajevima nezaposlenosti i nedovojnih zarada.

Na drugoj strani, **stepen stratifikacije** izražava meru u kojoj država svojim politikama nastoji da uspostavi različite slojeve u društvu, odnosno produbi ili smanji razlike među njima.

Na osnovu ovih kriterija, u svom klasičnom radu "Tri sveta kapitalizma blagostanja" (1990), Esping-Andersen je definisao tri tipa/modela blagostanja: socijalno-liberalni, korporativni (neokonzervativni) i nordijski, odnosno socijaldemokratski. Primera

radi, razvijeni, socijaldemokratski tip socijalne države odlikuju visok stepen dekomodifikacije rada, uz nizak stepen društvene stratifikacije zasnovani na progresivnom oprezivanju, razvijenim socijalnim uslugama i ujednačenim novčanim davanjima.

Bonoli, polazi od razlikovanja Bizmarkovog modela, odnosno, od na radnom statusu zasnovanog selektivnog socijalnog osiguranja i Beveridžovog modela opšte socijalne zaštite siromašnih. Unutar ovog polaznog kriterija i svakog od dva osnovna modela javljaju se sistemi sa malim i velikim izdacima i socijalnim benefitima. Bizmarkov, na socijalnom osiguranju zaposlenih zasnovan model predstavlja inspiraciju za južni mediteranski, na malim izdacima baziran, kao i korporativistički, na relativno velikim izdacima baziran model socijalne države.

Na drugoj strani, i slabi rezidualni, na malim izdacima zasnovani (socijal)liberalni model, kao i na velikim izdacima bazirani, socijaldemokratski model polaze od Beveridžovog modela opšte socijalne zaštite.

Rekombinujući zajedničke karakteristike pojedinih kriterijaktera, metoda i modela, kao njihove dominantne političko-kulturne pretpostavke i regionalnu rasprostranjenost, mogli bismo razlikovati pet socijalnih modela/tipova socijalne države.

Prvi, socijaldemokratski, odnosno po dominantnoj teritorijalnoj rasporstranjenosti nordijski model je model univerzalne, neselektivne i izdašne distribucije socijalnih benefita. Nordijska država sigurnosti i blagostanja igra aktivnu ulogu na tržištu rada, organizuje robusne javne usluge i servise i bazira se na tripartitnom i multipartitnom socijalnom dijalogu, odnosno korporativističkom modelu socijalnog konsenzusa.

Njemu opozitan je **liberalni**, na krajnje selektivnoj i ograničenoj distribuciji socijalnih davanja, pre svega namenjenim krajnje siromašnim i marginalizovanim grupama, zasnovan, anglosaksonski model. U osnovi ovog modela je maksima da je, svako kovač svoje sreće, odnosno da je sam odgovoran za sopstvenu sudbinu.

Korporativistički, kontinentalno-evropski model socijalne države, počiva na socijalnim pravima zasnovanim na socijalnom osiguranju zaposlenih, odnosno tek je virtuelno univerzalan. Problem ovog modela je što je vezan za nivo zaposlenosti, odnosno

održavanje nivoa zarada i prava zaposlenih. Kriza ovog tipa socijalne države, koju najbolje reprezentuje "veliki kompromis" socijaldemokratije i hrišćansko-socijalnog tipa paternalističkog konzervativizma postignut u Nemačkoj, rezultat je konkurentskog pritiska neoliberalnih ekonomija. Suočeni sa zahtevima za racionalizacijom i redukovanjem prava sindikati su naterani na koncesiono pregovaranje, odnosno na prinudni izbor između rasta zarada i prava i održanja nivoa zaposlenosti.

Četvrti, južni (mediteranski) tip socijalne države je kombinacija rudamentarnih formi korporativističkog modela socijalnog dogovora velikih interesnih grupa, pre svega poslodavačkih unija i sindikata, sa državom i tradicijski formiranih oblika društvene solidarnosti prema selektivno siromaštvom pogođenim grupama. Porodične i familijarne šeme (samo)pomoći, klasično milosrđe i dobročinstvo, karitativna delatnost Crkve su, uz humanitarne aktivnosti nevladinih organizacija, neki od oblika solidarnosti unutar civilnog društva. Današnja tranziciona, postkonfliktna Srbija u najvećoj meri pripada ovom tipu (siromašne) socijalne države.

Ovim tipovima države odnosno socijalnim modelima treba pridodati i peti **japanski (jugoistočno-azijski) model paternalističke države** i društva, baziran na specifičnoj tradiciji i kulturi.

Primer: Evropski socijalni model(i)

U evropskim ugovorima EU se samoodređuje kao zajednica zasnovana na vrednostima poštovanja ljudskog digniteta, slobode, demokratije, jednakosti, vladavine prava i poštovanja ljudskih prava. Zajednički evropski identitet kreira se i na opredeljenju da se gradi društvo zasnovano na principima pluralizma, jednakosti, solidarnosti, tolerancije i ne-diskriminacije.

U ugovorima EU, kao i u izjavama Saveta Evrope, polazi se od stava da je evropski socijalni model važan element procesa evropskih integracija. EU se, međutim danas više nego ikada ranije, udaljava od jednog jedinstvenog socijalnog modela.

Aktuelno, postoje bar 4 različita prisutna modela blagostanja: anglosaksonski (liberalni), nordijski (univerzalistički), kontinentalno-evropski (korporacijski) i mediteranski (korporacijski, oslonjen i na tradiciju i porodicu). U osnovi razlika među njima su različito poimanje i dimenzioniranje (obim) državne socijalne politike, socijalnog osiguranja i poreske politike. Minimalni zajednički njihov imenitelj čini, međutim uverenje da socijalni transferi mogu imati pozitivne efekte po ekonomski razvoj, odnosno da nisu samo faktor uračunatog "političkog" rashoda, kao i da, na drugoj strani, ekonomski razvoj mora imati i pozitivni efekat po socijalnu ravnotežu i vodili uvećanoj socijalnoj koheziji.

Najsžetije, **evropski socijalni model** mogli bi odrediti kao zbir polaznih principa i pratećih strategija i aktivnosti državnih organa i organizacija civilnog društva, usmerenih na to da se svim građankama i građanima obezbede:

- osnovne materijalne potrebe i pristojan, čoveka dostojan kvalitet života, odnosno "zdrav životni vek" (posao, dohodak, ishrana, stanovanje...)

- socijalno i ekološki održiv razvoj, odnosno pravičan i adekvatan razvoj sigurnosti i blagostanja za sadašnje ali i buduće generacije

- socijalna uključenost i participacija i

- ojača socijalna kohezija preraspodelom dohotka u korist najsiromašnijih

Upravo su stepen socijalne kohezije (i prateći socijalni transferi i potrošnja) element koji razlikuje, recimo, skandinavski, izdašni i univerzalistički socijalni model, na jednoj, i restriktivni (neo)liberalni, anglosaksonski, na drugoj strani.

Posledično, po socijalnu koheziju ključne mere i aktivnosti poput politike zapošljavanja, obrazovnog sistema, organizacije zdravstva, kao i socijalne sigurnosti i uređenja industrijskih odnosa su, zbog ograničenih mogućnosti usklađivanja, delatnosti u kojima EU ima samo dopunski, unapređujući karakter.

Za razliku od pozitivnih nadležnosti EU u oblastima zajedničke monetarne, trgovinske, agrarne i politike konkurencije, zbog različitih prilika, mogućnosti i prethodnih tradicija, politika zapošljavanja, obrazovna i socijalna politika su tek u "mekanom

omotaču" EU, odnosno predmet su uredbi, direktiva ili preporuka. Praksa usvajanja socijalnih povelja i usmeravajućih strateških dokumenata poput strategija zapošljavanja (2000) ili održivog rasta (2002), posebno razvijena nakon 2000. godine unutar Lisabonskog procesa, je pokušaj da se kroz "metodu otvorene koordinacije" ostvari uticaj EU na proces utvrđivanja prioriteta i očuva i pospeši aktivirajuća i aktivna uloga socijalne države.

Nešto povoljnija situacija i komparativno veći stepen usmeravanja i koordinacije postoji u oblasti uređenja industrijskih odnosa i promocije socijalnog partnerstva i dijaloga – pre svega zahvaljujući Konvencijama i Preporukama MOR-a i autoritetu njegovih misija i savetnika u novoprimitim i zemljama potencijalnim članicama u EU.

Rezimirajući gotovo vek i po dugu istoriju modernih evropskih socijalnih država mogli bi smo konstatovati da se sve do 70-ih godina 20.veka socijalno i političko klatno pomeralo ka prihvatanju i praktikovanju sve potpunijeg i obuhvatnijeg instrumentiranja socijalne države. U poslednje tri decenije dominantne su tendencije sa suprotnim predznakom. Po Bobu Jassopu, na delu je hod od na "fordovskom rastu" zasnovane kenzijanske nacionalne države blagostanja, (Welfare) ka šumpeterovskom work fare, postnacionalnom državnom režimu (Jassop,1990).

U osnovi trenda redukovanja obima i dostignuća socijalne države nalazi se proces globalizacije u njenom dominantnom neoliberalnom okviru i ključu.

Endru Hejvud uočava dve različite, ali jednako neprihvatljive verzije globalizma. Prva teži izgradnji globalne kapitalističke ekonomije koja znatno smanjuje moć države, posebno njenu moć da transformiše socijalnu strukturu. Globalizacija je u tom okviru mehanizam pomoću koga će se ostvariti "kraj istorije" u smislu konačne pobede liberalnog kapitalizma.

Drugi pravac među teoretičarima globalizaciju shvata pre svega kao formu **države sigurnosti** koja nastaje kao odgovor na prethodno stvoreni globalni terorizam. Globalizam države sigurnosti ima, međutim, bar potencijalno, redukujuće delovanje po korpus ljudskih prava. Globalizam se dakle posmatra kako kao odbrana liberalno-demokratskih vrednosti i humanističkih ideala, pred čijim

se ugrožavanjem treba svrstati u bojne redove, ali i kao pokušaj SAD, da kao jedina preostala sila uspostavi globalnu ekonomiju pod svojom supremacijom (Hejvud,2005:341).

Posledično, umesto socijalne ili bar socijalno odgovorne države nastaje, latentno represivna, **preduzetnička država**. U nastojanju da u konkurentnom okviru globalnog svetskog ekonomskog poretka dostigne što veću rentabilnost i kompetitivnost, preduzetnička država postupno obara dostignute socijalne standarde i odustaje od brige za sopstvene građane.

Tokom 2008. godine sa svetskom finansijskom i ekonomskom krizom postaje belodano da neograničena liberalizacija finansija i trgovine podriva socijalnu državu, čak i kad kao svoj neposredni povod ima krah nesolidnih hipotekarnih stambenih kredita datih siromašnima u SAD.

Za branitelje socijalne Evrope globalizacija u formi "produžetka moći i uticaja malog broja dominantnih nacija nad celinom nacionalnih berzi" (Burdie,1999:43) devastira solidarnost, vodi padu kvaliteta života, ruši socijalnu državu i ujedno marginalizuje levicu i sindikate.

Nasuprot tome, Burdije smatra da snaga odgovora leži u mobilizaciji socijalnih kapaciteta „evropskih radnika“ koji tek okupljeni u širi tradicionalni socijalni pokret mogu biti protivteža svetskoj hegemoniji transnacionalnih korporacija . "Samo jedna evropska socijalna država bi bila kadra da se odupre dezintegracionom delovanju monetarne ekonomije" (Burdie,1999:47).

Na ovom tragu i drugi autori, poput Ilija, konstatuju da "Ako je globalizovani kapitalizam onemogućio nacionalni kejnzijizam, moguće je stvoriti evropski kontekst za regulativnu intervenciju" (Ili, 2007:667).

DRŽAVA U "TEŠKOM" TRANZICIONOM OKVIRU I KLJUČU

Jedan od paradoksa tranzicije i jeste činjenica da se država pojavljuje kao akter koji sam sebe razvlašćuje kroz procese institucionalizacije, privatizacije i deregulacije.

Iako i sama slaba i bez dovoljno resursa da reši nagomilane probleme, koji u Srbiji uključuju i izlaz iz decenijske (samo)izolacije i ispunjavanje oštrih uslova za "povratak u normalnost", ona je ipak u daleko povoljnijoj poziciji od građana i njihovih interesnih, civilnih asocijacija. U vremenskom tesnacu ona mora pokazati i kompetentnost za poslove sopstvene modernizacije i demokratske transformacije, odnosno **proces "građenja države"** (Fukojama). Istovremeno, ona mora pomoći proces paralelnog formiranja preostalih polja stabilizovanja tranzicionih reformi – autonomnog, legitimnog i legalnog političkog društva, institucionalizovanog ekonomskog društva i aktivnog i razvijenog civilnog društva (Linc i Stepan,1988).

Nijedan akter pojedinačno nema kapaciteta da izvan partnerstva sva tri sektora - državnog(političkog), civilnog i tržišnog(profitno orijentisanog) usmerava razvoj i realizuje strategiju tranzicionih promena.

Partnerstvo i socijalni i politički dijalog i dogovor su istovremeno praktično jedini način da se izađe iz začaranog kruga. Dijalog i dogovor, su međutim, u situaciji u kojoj između dve petine i trećine građana i zaposlenih Srbije svoju ličnu poziciju procenjuje kao nepodnošljivu i teško podnošljivu a oko procene istog takvog stanja u društvu postoji čak nadpolovična saglasnost, vraški težak i odgovoran ali nužan posao (SLA,2007).

Učesnici i pregovarači – vlada i socijalni partneri, su pri tom u velikoj meri i lišeni jednog od ključnih resursa – poverenja građana. Vlada i sindikati uživaju kakvo-takvo poverenje tek trećine građana. Još gore stoji sa poverenjem u skupštinu, stranke i vlasnike preduzeća kojima veruje tek svaki četvrti-peti građanin (Cesid, proleće 2006).

U teškim, gotovo dramatičnim, okolnostima, poput ovih u Srbiji, nužno se postavljaju mnoga pitanja vezana za prirodu,

trajanje, obim i kvalitet intervencija države u socijalno i privredno tkivo.

Mogu li se, recimo, pozicija, uloga i odgovornosti države svesti na neoliberalni koncept minimalne i neutralne države ili "pristojne vlade", odnosno ograničiti na nespornu normativno-regulativnu funkciju i eventualno obezbeđenje minimuma javnih dobara u slučajevima kada je tržište neefikasan ili nedostupan snabdevač? Ili ona mora poneti i atribut socijalno odgovorno države? Nije li onda pozivanje na nužnost da rešenje tri problema transformisanja postkomunističke političke ekonomije – privatizacije, marketizacije i fiskalne i monetarne stabilizacije – bude praćeno paralelnom socijalnom strategijom, makar u vidu strategije redukcije siromaštva, samo pretekst i izgovor za povratak na (redizajnirani) etatizam? Pogotovo što deo građana, gurnut u vrtlog siromaštva, iskazuje nostalgiju za izvesnošću i sigurnošću koju je pružala socijalistička država kao "siromašna država blagostanja" (Ofe, 1999:321-339).

Nije li, na drugoj strani, ipak, neophodno posegnuti za neortodoksnim, socijalno obojenim instrumentarijom poput garantovanja sigurnih, bezbednih uslova rada, čvrste politike minimalnih nadnica i celovite socijalne politike bazirane na razvoju preduzetništva i politici zapošljavanja koja uključuje i eksperimentisanje sa različitim oblicima svojine i pomoć razvoju socijalnih kooperativa?

PERSPEKTIVE: AGONIJA I KRAH ILI TRANSFORMACIJA NACIONALNE SOCIJALNE DRŽAVE

Početkom trećeg milenija socijalna država, i prateći socijalni transferi i redistributivne strategije suočeni su sa tri vrste izazova.

Prvu čini, na neoliberalnoj paradigmi otvorene i socijalnim i nacionalnim barijerama neograničene tržišne utakmice zasnovan, **proces globalizacije ekonomskih i finansijskih tokova**. Globalizacija, predvođena najmoćnijom neoliberalnom ekonomijom SAD, prosto prinuđuje slabije nacionalne ekonomije na preuzimanje oštrog konkurencijskog obrasca a ključne međunarodne finansijske institucije praktično nameću redukovanje socijalnih izdataka.

Rezultirajuću, drugu grupu izazova čini **proces fleksibilizacije tržišta rada** i težnja ka njegovoj liberalizaciji i deregulaciji, uz obrazloženje da će samo tržište i razvoj rešiti problem nezaposlenosti i siromaštva.

Posledično, Mihail Cern, u delu sa indikativnim naslovom Upravljanje sa one strane nacionalne države govori o **tri procesa denacionalizacije - denacionalizaciji trgovine, proizvodnje i finansija**.

Najzad, **treću vrstu izazova, pre svega u zemljama-uzorima socijalne države, predstavlja poodmakli proces demografskog starenja stanovništva** koji krajnje napreže penzije i druge socijalne fondove i nužnim čini dodatne šeme privatnog osiguranja.

Eroziji moći nacionalne države, pored pomenutih razloga, doprineli i širenje novih formi globalnog upravljanja, širenje međunarodnog prava, kao i međunarodni vojni savezi.

Na kraju, država je postala premala da reši velike i istovremeno prevelike da bi mogla uspešno da rešava male probleme (Dajel Bel).

Suverenost i nacionalna država doživeli su eroziju., odnosno **suverenitet je postao nominalan, vlast anonimna, a njeno mesto upražnjeno** (Fukujama, 2007:105). Zapravo, nacionalne države su smeštene u mrežu transnacionalnih sporazuma, režima i organizacija - mrežu koja predstavlja funkcionalni ekvivalent za izgubljene (i obesmišljene) sopstvene funkcije. No, u meri u kojoj različite transnacionalne organizacije i agencije ne podležu demokratskoj kontroli, političke odluke izmiču demokratskoj potvrdi i gube demokratski legitimitat koji, pored dominantne tehničke izvodljivosti postaje praktički suvišan.

Primeru radi, unutar aktuelne ekonomske i finansijske krize, poput prakse u Rumuniji, Grčkoj ili Srbiji MMF može zahtevati devaluaciju valute, redukovanje sredstava za penzije i socijalna davanja, otpuštanja i zamrzavanja plata u javnom sektoru kao uslov za dobijanje finansijske pomoći. Uslovljavanja Svetske banke mogu uključivati i uslove poput poštovanja ljudskih prava i zahteve za racionalnijom javnom administracijom i "dobrom vladavinom".

Istovremeno, same ove institucije se opiru svakoj temeljitijoj promeni, izuzev preraspodeli uloga unutar velikih-procesa koji

ilustruje zamena, bolje reći dopuna, G7 sa G 20. U svakom slučaju transnacionalni kapital je u prilici da kazni nekooperativne, "skupe" države nedovoljno sklone investiranju. Gubitak prihoda i sposobnosti vođenja efikasne ekonomske i socijalne politike vodi gubitku legitimnosti.

Legitiman je samo onaj demokratski proces koji brine "o primerenom opremanju pravima i fer raspodeli prava" Habermas sa pravom ističe da "da bi ostao izvor solidarnosti, **status građanina određene države mora očuvati upotrebnu vrednost i isplatiti se u valuti socijalnih, ekoloških i kulturnih prava**" (Habermas,2002:81).

Šta dakle učiniti sa socijalno odgovornom, nacionalnom državom, kako je spasiti?

Esping-Andersen, u svojim novijim radovima "Posle zlatnih godina" (After the Golden Age, 1994) i "Zašto trebamo novu državu blagostanja" (Why We Need a New Welfare State, 2000), kao i brojni drugi autori, izlaz vide u socijalnim inovacijama, i **razvoju kombinovanog (i decentralizovanog) društveno-državnog modela blagostanja**. On se zasniva na vrednostima: socijalne pravde, odnosno otvorenog pristupa radu, obrazovanju, zdravlju i socijalnom osiguranju; odsustvu trade-offa, odnosno spojivosti efikasnosti i pravičnosti; participacije, socijalnog partnerstva i dijaloga i uvećanja socijalnog kapitala, kao i prihvatanju nužnosti socijalne odgovornosti i funkcija države.

Esping-Andersen zapravo govori o "**Zamrznutoj državi blagostanja**" imajući pre svega u vidu manje - više konstantni udeo javne potrošnje u društvenom proizvodu, odnosno konstantnu veličinu socijalnog kolača koji se sada samo, uz uvećane probleme, raspoređuje na povećani broj korisnika. Pritom ne gube svi podjednako. Naime zbog starenja stanovništva raste relativni udeo troškova za penziono i zdravstveno osiguranje na uštrb troškova za zaštitu nezaposlenih i različite oblike socijalne pomoći (Esping-Andersen, 1994:2).

Udeo socijalnih troškova države kao i njihova raspodela zavise u velikoj meri od političkog upliva i izbornog značaja "**klasa koje treba obskrbiti**" (penzionera, nezaposlenih, studenata...) i "**industrija koje treba zaposliti**" (zaposleni u socijalnim službama,

obrazovanju...) odnosno konfiguracije njihovih socijalnih i političkih interesa i odnosa.

Novu, racionalnu i održivu viziju čini dakle društvo blagostanja, odnosno društvo socijalne sigurnosti u kome su redukovani izolovanost i siromaštvo, i u kome građani i subjektivno imaju osećaj blagostanja, zadovoljstva i ispunjenosti. Unutar partnerskih mreža društva blagostanja, formativnu ulogu igra socijalno odgovorna država, odnosno država socijalnog investiranja.

Jedinstven odgovor na složene i višestruke izazove sa kojima se suočio velferizam koji dolazi sa pozicije neoliberalne desnice mogao bi se sažeti u zahtev za demontiranjem socijalne države. Na pomolu je "socijalno nemilosrdni neoliberalizam" (Habermas, 2002:54). Negacija dostignuća i instituta socijalne države čini da "boljševici" (neo)liberalizma, libertarijanci o socijalnoj državi govore sa istom vrstom ostrašćenosti "onako kako je revolucionarna levica nekoć doživljavala kapitalizam" (Gidens,1999:21).

Posebno je predmet kritike bio princip univerzalne distribucije beneficija, uključiv i onima koji bi za njih mogli da plate, što predstavlja nepotrebno rasipništvo. Izlaz je u redukciji besplatnih usluga, odnosno uvođenju oštrih kriterija selekcije.

Daleko je radikalnija teza da državna intervencija i zaštita izaziva zavisnost od socijalne pomoći i pasivizira njene primaocce (Fridman, Hajek).

Nasuprot tome rezultati istraživanja Karol Voker pokazuju da život na socijalnoj pomoći nikako ne bi bio opcija koju bi njeni korisnici izabrali, da su uopšte bili u prilici da biraju (Gidens, 2005:341).

Na najozbiljniji argument protiv socijalne države je njena "ekonomska neefikasnost", time i neodrživost. Taylor-Goby pak tvrdi da nema ubedljivih dokaza da je država blagostanja opteretila privredu ili da su porezi umanjili radnu inicijativu, odnosno da ekonomski pokazatelji manifestuju približno istu stopu rasta ekonomija čiji se budžetski izdaci i politike blagostanja znatno razlikuju (Vasović, 2002:64).

Većina pristalica socijalne države na ekonomske kritike odgovara njenom moralnom odbranom. Radi se zapravo o stavu da, ako država (blagostanja) nema ulogu da uveća slobodu, ispravlja

nepravde i zadovoljava moralne zahteve zasnovane na potrebama – onda ona i ne zaslužuje odbranu (Plant, 2002:235).

Ključni **argument u prilog socijalne države je njena neraskidiva veza sa funkcionišućom demokratijom**, pri čemu demokratija obezbeđuje slobodu, sigurnost i svojinu i negativna prava i slobode za sve a razvijena socijalna država praktično učešće i participaciju u ostvarivanju pozitivnih prava i sloboda.

Socijaldemokrati Nemačke, u svom Hamburškom programu iz 2007, ističu da je socijalna država oslobodila milione ljudi od teskoba njihovog porekla, zaštitila od oštine tržišta i obezbedila im prilike za život i samoodređenje. Da bi se i u naše doba obnovilo ovo obećanje o sigurnosti i prosperitetu, mi nastojimo da razvijemo socijalnu državu koja deluje preventivno (Petring, 2012.10-11).

Posledično, za razliku od **“tradicionalne” socijalne države koja deluje naknadno** – osiguranjem od nemaštine, **nova socijalna država deluje preventivno** – unapred nastoji da, dobrim obrazovanjem, zdravstvenom prevencijom i aktivnom politikom tržišta rada, predupredi oskudicu (Petring, 2012: 41)

I Gidens, intelektualni guru “trećeg puta” kao rešenje vidi „državu socijalnog ulaganja” koja deluje u kontekstu društva pozitivnog blagostanja (Gidens,1999:116).

Gidens socijaldemokratama sugeriše pomeranje ka političkom centru jer reforma države blagostanja mora prizivati i uključiti aktivan izbor životnih stilova, mora biti integrisana s ekološkim strategijama i odgovoriti na nove scenarije rizika (Gidens, 1994:50).

Socijalistička vera u sveobuhvatnu zaštitu i jednakost ishoda zamenjuje se zalaganjem za jednakost prilika. Mešovitu ekonomiju zamenjuje tržišna ekonomija znanja, industrijsko društvo informatičko društvo, na mesto klasne politike dolazi zajednica sa balansiranjem i uvezivanjem prava i obaveza. Posledično, od države “tutora” prešlo se na “konkurentsku” državu i promovisanje socijalnog uključivanja i stimulacije za one koji rade.

Na drugoj strani visok stepen saglasnosti postoji oko ocene da nacionalne države nisu, u uslovima poodmakle globalizacije, dovoljan okvir za vođenje socijalno odgovorne politike.

Habermas tako ističe da se funkcije socijalne države u dosadašnjim razmerama mogu ispuniti još jedino ako se sa nacionalnih država pređe na postnacionalne političke zajednice koje bar u određenoj meri sustižu transnacionalnu privredu. Pozivajući se na Helderov koncept "globalne demokratije", Habermas izlaže **tezu o "kolektivno umreženim sudbinama"**, koje će voditi tome da države i građani shvate da postoji nužnost kosmopolitske solidarnosti (Habermas, 2002:58-61).

Mogli bi smo zaključiti, a aktuelna svetska finansijska i ekonomska kriza tezu čini krajnje uverljivom, čak urgentnom, da je u 21 veku efektivna socijalna država moguća tek kao i transnacionalna socijalna država, odnosno kao miks lokalnih, nacionalnih i regionalnih inicijativa i regulatornih praksi.

Obrise takve prakse, nagoveštene i u radovima autora poput Beka, Gidensa ili Helder, čine: (1) uspostavljanje demokratskog kosmopolitskog prava; (2) reformisanje i uvođenje demokratske odgovornosti regionalnih i transnacionalnih organizacija regionalnim i globalnim skupštinama i sudovima; (3) stvaranje globalnih ekonomskih organizacija za koordinaciju i kontrolu čiji cilj je i pravedna ekonomska raspodela i stvaranje dovoljnog nivoa standarda i kvaliteta života na globalnoj ravni; (4) demilitarizacija država i prebacivanje vojne moći na nadnacionalnu političku organizaciju i (5) uspostavljanje globalnog civilnog društva, odnosno jačanje uloge globalnih civilnih mreža i društvenih pokreta u rešavanju "glokalnih" problema.

Generalno, dugu i često ideološki kontaminiranu raspravu o poželjnom, optimalnom modelu strukture i funkcija (globalizovane) države mogli bismo zaključiti sa tri široko prihvaćene teze. Prvom da su dobra centralna administracija i njene službe ključni agenti za ukupni ekonomski uspeh nekih zemalja (Svedska, Singapur). Drugu, čini komplementarna tvrdnja da su kreiranje dobrog poslovnog ambijenta i 'pravne države' nesporno glavni doprinosi države. I na kraju, stav da su delegiranje odgovornosti na niže organe u domenu implementacije, odnosno outsourcing ka privatnom i neprofitnom sektoru zapravo put kojim treba ići (The Economist, March 19, 2011).

V SOCIJALNI KAPITAL I NJEGOVE DEMOKRATIZIRAJUĆE FUNKCIJE

POJAM SOCIJALNOG KAPITALA

Svoju popularnost, u poslednje tri decenije, koncept socijalnog kapitala pre svega bazira na recepciji radova autora poput Burdijea (Bourdieu), Kolmena (Coleman) i, posebno, Roberta Patnama (Robert Putnam).

Burdije, recimo, razlikuje ekonomski, socijalni i kulturno-simbolički kapital. Ekonomski kapital karakteriše moć direktnog konvertovanja u novac, a institucionalizuje se u formi prava svojine (property rights).

Kulturno-simbolički kapital se institucionalizuje u formi obrazovnih kvalifikacija i, pod određenim uslovima, može se transferisati u novac.

Najzad, socijalni kapital se sastoji i od socijalnih veza i „mreža” i takođe je pretvoriv u ekonomski kapital. Njegov najčešći institucionalni oblik predstavlja posedovanje titula.

Kao pristalica „sociologije sukoba” on, konstatujući nejednak pristup resursima, utvrđuje da količina društvenog kapitala koji poseduje neki akter zavisi od obima mreže veza koje on može uspešno da mobiliše, kao i od veličine posedovanog kapitala (ekonomskog, kulturnog ili simboličkog) kojim raspolaže akter i svako od onih sa kojima je on u (koalicionalnoj) vezi (Bourdieu,1999).

Burdije se najviše bavio istraživanjem raspodele moći i nejednakosti među društvenim klasama i mehanizmima pomoću kojih se te nejednakosti reprodukuju. Po njemu, položaj pojedinaca unutar društvene strukture, uslovljen je opsegom pojedinih tipova kapitala koje oni poseduju i kojima se služe. Pri tome, **ključnu ulogu u reprodukovanju međuklasnih nejednakosti ima kulturni kapital** (znanja, sposobnosti i kulturna dobra koje pojedinac poseduje). Zahvaljujući njemu, pojedinci imaju sposobnost prilagođavanja dominantnom društvenom diskursu i sistemu što podrazumeva i reprodukciju njihovog klasnog položaja.

Nastojeći da pristup racionalnog izbora iz ekonomije prevede u analizu društvenih odnosa **Džejms Kolmen** ističe da društvena pozicija i delovanje nisu uslovljeni samo dostupnim finansijskim kapitalom i zaposlenošću već su u velikoj meri određeni društvenim odnosima i kontekstima. Kolmen analizirajući tipove odnosa u

porodici i široj zajednici i akcentirajući značaj obrazovnih postignuća, konstatuje da je socijalni kapital produktivan kad god omogućuje ostvarenje izvesnih ciljeva koji bi bez njega ostali nedostižni (Coleman, J.S, 1990).

Kolmen je razvijajući opštu teoriju društvenih odnosa, koncepte finansijskog i ljudskog kapitala dopunio konceptom socijalnog kapitala. Kolmen, praveći distinkciju, razlikuje **fizički kapital (kapacitet razvijenosti oruđa i proizvodnje), ljudski kapital (kapacitet razvijenosti znanja i umeća kod pojedinaca) i socijalni kapital (kapacitet uključenosti pojedinaca u društvene veze).**

Za sva tri tipa, a naročito za socijalni kapital je karakteristično da omogućuje individualne uspehe budući da pojedinci iz njega izvlače koristi. Za Kolmena, socijalni kapital je svojevrsno javno dobro koje je potencijalno na raspolaganju svima koji su na određeni način uključeni u sistem društvenih veza i odnosa (Šalaj, 2007: 14-17).

Kolmen navodi još neke specifičnosti socijalnog kapitala. Za razliku od fizičkog kapitala koje se putem upotrebe troši, socijalni kapital je takav resurs koji je smanjuje ako se ne koristi.

Najzad, u oslonu na radove Tokvila i Vebera, **Robert Putnam društveni kapital određuje kao oblik efikasne društvene organizacije bazirane na jedinstvu tri svoje komponente:**

(1) moralne obligacije i normi;

(2) društvenih vrednosti, posebno poverenja u aktere i institucije (trust in society) i

(3) društvene mreže, pre svega dobrovoljnih civilnih i političkih udruženja (Putnam, 2003).

Tako dok se fizički kapital odnosi na fizičke objekte, a ljudski na karakteristike pojedinaca, socijalni kapital se odnosi na veze između pojedinaca- društvene mreže i norme reciprociteta i pouzdanosti koje iz njih proizilaze. Građanski status i vrline su zapravo najmoćniji kada se baziraju na socijalnom kapitalu, odnosno kada su inkorporirani u gustu mrežu recipročnih društvenih odnosa. Mreže veza i uticaja - pasivni socijalni kapital, čine neku vrstu „banke dragocenosti“, koja se u slučaju potrebe može aktivirati. Putman veoma plastično konstatuje da „većina nas dobija posao na temelju toga koga poznajemo, a ne zbog onoga koliko znamo- to jest, radi se o našem socijalnom, a ne o humanom kapitalu“ (Putnam, 2008: 22).

Socijalni kapital, zapravo, obrazuju, održavaju i uvećavaju bazične karakteristike društvenog života - formalne i neformalne,

horizontalne i vertikalne mreže odnosa u koje pojedinci stupaju, norme koje ih regulišu i uspostavljeni odnosi poverenja koji omogućuju pojedincima da zajednički uspješnije deluju u ostvarivanju zajednički deljenih ciljeva.

Pod **normama** (prva komponenta socijalnog kapitala) Putnam podrazumeva norme uzajamnosti među ljudima, i to uopštenu uzajamnost koja znači kontinuirane odnose saradnje i razmene, koji uključuju obostrana očekivanja da će ono što dajemo danas biti vraćeno u budućnosti – „uradiću ovo za tebe ne očekujući od tebe ništa konkretno nazad, u prećutnom očekivanju da će jednom neko drugi nešto uraditi za mene“ (Putnam, 2008: 23).

Druga komponenta socijalnog kapitala su **društvene mreže**, pri čemu su posebno važne horizontalne veze među akterima ekvivalentnog statusa i moći. Mreže su bitan oblik socijalnog kapitala, i što su te mreže u jednoj zajednici gušće, veća je verovatnoća da će građani međusobno saradivati radi uzajamne koristi. Mreže pozitivno utiču (jačaju) na norme uzajamnosti.

Kada postoje prve dve komponente socijalnog kapitala, norme reciprociteta i horizontalne mreže građanske angažovanosti, kada su one rasprostranjene u jednom društvu, one generišu stvaranje treće komponente socijalnog kapitala, tj. generišu **poverenje**.

SOCIJALNI KAPITAL, POLITIKA I DEMOKRATIJA

Socijalni kapital je zapravo teorijski i istraživački koncept koji je u širu upotrebu ušao, odnosno stekao status gotovo pomodnog “in” modela, tek na prelazu iz 20 u 21 vek sa širom recepcijom radova autora poput Putnama i Burdijea.

Temeljno pitanje, kojim se ovaj fenomen i uvodi u politikologiju, jeste **da li se delotvornost socijalnog kapitala može odnositi i na grupe i društva, kao što se odnosi i na pojedince koji tako mogu lakše rešavati svoje probleme?**

Putnam se fokusirao na dve tačke posmatranja: karakter(dizajn) institucija i njihov uticaj na politički proces i delotvornost samih institucija. Kao potencijalne faktore koji uslovljavaju institucionalnu delotvornost, Putnam razmatra socio-ekonomske i socio-kulturne činioce. Pod socio-ekonomskim podrazumeva, pre svega, bruto društveni proizvod. Socio-kulturne činioce Putnam uobličuje pod jedinstven **koncept tzv.civilne**

zajednice (civilnog kapitala), u koji ubraja: građanski angažman, političku jednakost, solidarnost, poverenje, toleranciju, kao i udruživanje (Putnam,2003).

Osnovna ideja Putnamove teorije socijalnog kapitala jeste upravo objašnjenje načina na koji on pozitivno deluje na razvoj zajednice. Visoki stepen razvijenosti socijalnog kapitala omogućava rešavanje problema sa kojima se susreću sva društva, a koji se u politikologiji naziva **dilemom kolektivnog delovanja**. „Dvojba kolektivnog djelovanja vjerovatno se ne bi pojavila u svijetu svetaca, ali opći je altruizam donkihotski preduvjet i za društveno djelovanje i za društvenu teoriju. Ako se akteri jedni drugima nisu sposobni vjerodostojno obavezati, moraju se odreći mnogih prilika za uzajamnu dobit – žalosno, ali racionalno“ (Putnam, 2003:177).

Društvo, da bi opstalo i razvijalo se ima dakle dve alternative. **Pojedinci, odnosno zajednica u celini, mogu svoje probleme da rešavaju uzajamnom saradnjom, poverenjem i potpomaganjem ili država putem represivnih instrumenata može da reguliše odnose u društvu.** Putnam je, naravno, zagovornik prve teze, i zaključuje da su naročito stabilna ona društva u kojima socijalni kapital omogućava dobrovoljnu saradnju i ostvarivanje zajedničkih ciljeva.

U knjizi „Kuglati sam“ Putnam navodi nekoliko mehanizama pomoću kojih socijalni kapital stvara pozitivne efekte.

Prvo, socijalni kapital omogućava građanima da lakše rešavaju kolektivne probleme. *Drugo*, socijalni kapital „podmazuje točkove“ koji zajednicama omogućavaju nesmetano napredovanje. „Kada ljudi imaju međusobno poverenje i kada su u stalnoj interakciji sa svojim sugrađanima, svakodnevni poslovi i društvene transakcije prolaze lakše“

Treće, socijalni kapital pomaže širenje svesti o mnogim načinima na koje su naše sudbine povezane, pa zato društveno angažovani ljudi postaju tolerantniji, manje cinični i više empatični prema nevoljama drugih. Mreže kao deo socijalnog kapitala služe kao provodnici korisnih informacija koje nam pomažu u ostvarivanju naših ciljeva. Putnam navodi kako socijalni kapital funkcioniše i putem psiholoških i bioloških procesa u cilju poboljšanja života pojedinaca, pa se tako ljudi čiji su životi bogati socijalnim kapitalom

bolje nose sa traumama i efikasnije bore protiv bolesti (Patnam,2008 :378-380).

Frensis Fukujama smatra pak da je osnovna funkcija socijalnog kapitala, tj.prisustva visokog stepena poverenja - **povećanje privredne efikasnosti društva uz istovremeno smanjenje „transakcionih troškova“**. “U društvima sa visokim nivoom poverenja obavljane posla manje košta, takvo društvo je sposobnije za organizacione inovacije, jer visok stepen poverenja omogućava egzistenciju velike raznovrsnosti društvenih odnosa... Efekti socijalnog kapitala, naravno, nisu vezani samo za ekonomiju. Tako se socijalni kapital „pokazuje (...) kao neophodna pretpostavka za ispravno funkcionisanje (...) političkih institucija“ „Ako je socijalni kapital obilan, tada će i tržišna i demokratska politika imati uspeha...“ „Zemlja sa niskim stepenom socijalnog kapitala ne samo što bi verovatno imala male, slabe i neefikasne kompanije već bi takođe patila od sveprožimajuće korupcije njenih službenika i od neefikasne administracije.“ (Fukujama,1997 : 333 - 353).

TAMNE STRANE SOCIJALNOG KAPITALA

Na drugoj strani, socijalni kapital može imati brojne svoje tamne strane.Neformalno povezivanje u klanove i koterije može, recimo, deformisati i čak razoriti demokratske institucije. Otvoreno je i pitanje da li politička participacija, bar na duži rok, uvećava socijalni kapital i stabilizuje institucije, ili se stvar svodi na to da posedovanje partijske članske karte služi samo za uzlaznu socijalnu promociju svojih vlasnika.

Amoralni familizam, odnosno nepotizam i kronizam označavaju šeme rođaćkih i prijateljskih veza koje mogu rezultirati nesposobnošću društva da utemelji javne institucije.

Širenje koruptivnih kanala i veza i, čak, **politizacija kriminala i kriminalizacija politike** takođe su dovoljno ilustrativni primeri negativnih aspekata socijalnog kapitala. Još negativnije posledice ima razorno delovanje ekskluzivne nacionalne identifikacije i sukob suprotstavljenih nacionalizama, odnosno nepostojanje veza između različitih (nacionalnih) grupa - premošćujućeg socijalnog kapitala .

Pozitivno shvaćen socijalni kapital pretpostavlja vrednosti poput iskrenosti, uzajamnosti, poverenja, solidarnosti, a time i spremnost na saradnju. „**Deficit društvenog kapitala**“ (Fukujama, 2004), na drugoj strani, rezultat je kumuliranja negativnih vrednosti, i često rezultira neformalnim povezivanjem i delovanjem, takođe na bazi solidarnosti i poverenja, ali u cilju zadobijanja nelegalnih prednosti i dobiti udruženja poput političkih koterija, koruptivnih mreža ili mafije i terorističkih grupa.

Sajmon Čembers i Džefri Kopstin (Jeff rey Kopstein), analizirajući rad udruženja civilnog društva, razlikuju partikularnu i demokratsku civilnost. **Partikularna civilnost** podrazumeva solidarnost i saradnju, ali samo članstva unutar granica udruženja, dok su prema članovima drugih organizacija neutralno ili čak neprijateljski orijentisani. **Demokratska civilnost** odnosi se na uopštene pozitivne stavove, koje članovi organizacija imaju prema svim građanima.

Šeri Berman (Sheri Berman) na primeru analize vajmarske Nemačke pokazuje kako **kombinacija slabe političke institucionalizacije i snažno razvijenog civilnog društva može da uništi demokratiju**. Zahvaljujući slabosti političkih institucija, posebno političkih partija, i snažno razvijenom civilnom društvu, koje je bilo spremno na aktivizam, nacisti su iskoristili ideološki vakuum, mobilisali građane i stvorili totalitarni sistem.(Šalaj, 2007, 120–126).

DIMENZIJE I TIPOVI SOCIJALNOG KAPITALA

Operativno, analitički posmatrano, socijalni kapital ima četiri konstitutivna nivoa formiranja, koji se logično nadgrađuju jedan na drugi.

SOCIJALNI IDENTITETI

Prvi čini sam **proces socijalne identifikacije**, odnosno grupisanje pojedinaca unutar određenih dominantnih formi socijalnog i političkog identiteta, poput profesionalnog, rodnog,

generacijskog, ili pak porodičnog, lokalno-regionalnog, nacionalnog, konfesionalnog ili političkog (ideološkog) i partijskog identiteta. Svako od nas, pored procesa personalizacije, osamostaljivanja i autonomije – građenja individualnog identiteta, ima pred sobom i otvorenu istovremenu dilemu određenja hijerarhije i samog izbora kolektivnih identiteta. Kolektivni identitet gradi se na osećaju pripadanja i (ne)svesnom prihvatanju grupnih pravila i normi na kojima se bazira socijalna identifikacija i posledično formiran osećaj zajedništva.

Iako „postmoderno stanje“ (Liotar [Lyotard]) u velikoj meri odlikuje proces pluralizacije identiteta, pa je, prema Baumanu, postmoderni problem pre vezan za bekstvo od fiksacije nego za samo formiranje identiteta, tri su dimenzije grupnih identiteta značajne za određenje socijalnog kapitala građana.

Prvu čini rang i značaj koji sami građani pridaju određenim oblicima grupnih identiteta. U brojnim istraživanjima u Srbiji u poslednjih deceniju-dve dominiraju, pored porodične, uža grupna i lokalna i nacionalna i konfesionalna identifikacija. Primera radi, krajem 2009. godine, za razliku od gotovo stoprocentne porodične i vezanosti četiri petine anketiranih za naciju, građani Srbije visoku vezanost u manjoj meri iskazuju prema svojoj generacijskoj i profesionalnoj (tri petine), klasnoj (polovina) i korporativnoj pripadnosti i vezi sa susednim, balkanskim i evropskim narodima (dve petine). Najmanje raširena je povezanost sa političkim partijama, koju iskazuje četvrtina građana Srbije (CeSID, oktobar 2009, 21).

Pri tome, u približno dve trećine slučajeva raširena nacionalna identifikacija, nije u suprotnosti sa (istina slabije razvijenom) istovremenom evropskom identifikacijom (CeSID, februar 2010, 10).

Drugu dimenziju čini uticaj pojedinih obrazovnih socijalnih identiteta na formiranje stavova. Primera radi, iako je partijsko-politički identitet od velikog značaja tek za približno deset procenata građana, on u veoma velikoj meri utiče ne samo na političko izjašnjavanje i odluke već i na širi set socijalnih vrednosti bar približno polovine građana koji imaju kakvu-takvu partijsku identifikaciju.

Treću dimenziju čini napetost i uzajamna potencijalna konfliktnost između različitih grupnih identiteta koji u različitim kombinacijama tvore moderni, u velikoj meri pluralizovani, promenljivi i nestabilni identitet. U Srbiji, prostor krize i tranzicije dodatno usložnjava proces preispitivanja i potrage za identitetom. Simbolički sukob i zamena petokrake krstom, difuzne i protivurečne vrednosti i trusne promene socijalnog položaja samo su neke od mogućih ilustracija konfliktnih identiteta.

FORMALNE I NEFORMALNE MREŽE

Drugi nivo građenja socijalnog kapitala predstavljaju šeme podrške i veza koje se uspostavljaju unutar **formalnih i neformalnih mreža i kanala odnosa** u koje pojedinci i grupe stupaju. Prisustvo u mrežama uvećava šanse za dostizanje određenih ciljeva. Pri tom, neformalne mreže čine kontakti s porodicom, komšilukom, kolegama i prijateljima, koji mogu pripadati istim ili različitim generacijskim, statusnim ili nacionalnim i konfesionalnim grupama, odnosno biti otvoreni ili, prema određenim kriterijumima, manje ili više zatvoreni.

Na drugoj strani, formalne mreže povezanosti čini prisustvo i aktivnost u političkim i organizacijama civilnog društva, u širokom luku od stranaka, sindikata, crkvenih odbora, do sporta, ekologije i grupa za samopomoć. Po pravilu, istovremena prisutnost u više organizacija jača mreže povezanosti i uvećava socijalni kapital.

Građane Srbije odlikuje velika disproporcija između široko praktikovanih, razvijenih neformalnih kontakata i relativno slabe participacije unutar formalnih civilnih i političkih organizacija. Primera radi, preko četiri petine građana jedanput nedeljno i češće komunicira s prijateljima i rođacima. Na drugoj strani, tek desetina njih se bar jednom nedeljno nađe u sportskim i hobi-organizacijama ili crkvi i crkvenim odborima, dok je u toj meri prisutnih u partijama, udruženjima i sindikatima tek 2–4 %. Uz 5–10 % relativno uticajnih i zainteresovanih za formalne kanale ide natpolovična većina pretežno neuticajnih i nezainteresovanih (Mihailović, Mojsilović, CeSID, 2009).

Mogućnost oslanjanja na sopstvene društvene veze je, posebno u kriznim, tranzicionim vremenima, veoma značajan aspekt

osiguranja socijalnog kapitala. No, recimo, visoka gustina neformalnih kontakata s porodicom i prijateljima, koji najčešće dele isti socijalni položaj, ne znači da se na njih možemo osloniti u kriznim situacijama.

Društveno nedovoljno umrežena osoba je osoba koja ne može da se osloni na sopstvene socijalne mreže kada joj je potrebna pomoć i podrška. U tom okviru reducirani socijalni kapital vodi u siromaštvo i socijalnu izolovanost.

Moglo bi se zaključiti da i, povratno, socijalna izolovanost i isključenost, odnosno ograničenost na uski krug poznanika koji najčešće dele gubitničku tranzicionu poziciju, vode reduciranju socijalnog kapitala i iznuđenoj retradicionalizaciji.

POVERENJE

Treći, ključni, **odnos poverenja**, koji stvara i održava grupu i uvećava socijalni kapital građana, odnosi se kako na njihove horizontalne veze – **socijalno poverenje**, tako i na vertikalne odnose – društvenu piramidu koja meri **političko poverenje** građana u ključne socijalne i političke aktere i institucije. Istovremeno, vertikalno socijalno poverenje govori o meri (ne)prisutnosti spajajućeg socijalnog kapitala koji, recimo, povezuje mase birača sa političkim liderima.

Unutar horizontalnog socijalnog poverenja mogu se razlikovati **generalizovano poverenje** u ljude uopšte, kojima se onda načelno može verovati ili ne verovati, i **partikularizovano poverenje** u grupe i pojedince s kojima smo u kontaktu. Partikularizovano poverenje je poverenje u ljude koje poznajemo i proizlazi iz naših ličnih odnosa s određenim ljudima, pa zato Klaus Ofe ovaj tip poverenja naziva iskustvenim poverenjem. Patnam ovaj tip poverenja naziva **gusto poverenje**, i smatra da je sadržano u „ličnim odnosima, koji su snažni, učestali i upleteni u šire mreže...”(Patnam, 2008, 178).

Odnosi (ne)poverenja uspostavljeni na horizontalnoj ravni, zavisno od toga da li se radi o pripadnicima iste (ili srodnih) ili po ključnim karakteristikama različitih grupa, u osnovi su Patnamove podele socijalnog kapitala na **povezujući** (unutargrupni) i

premošćujući (međugrupni). Društva sa izraženim, očekivano visokim nivoom unutargrupnog, povezujućeg, i naglašeno niskim nivoom međugrupnog, premošćujućeg kapitala, jesu nestabilizovana, konfliktna i podeljena društva.

Mogla bi se čak formulisati opštija, načelna hipoteza da su rasna, etnička i religijska heterogenost i zaoštrena politička polarizacija praćene nižim nivoima civilnog socijalnog poverenja. Pri tom, problem je posebno zaoštren na postkonfliktnim prostorima, koje odlikuje i relativna ekonomska nerazvijenost, poput eks-Jugoslavije. Tako je, nažalost, Bosna i Hercegovina u literaturi široko rasprostranjen, paradigmatičan primer društva s povezujućim, ali bez premošćujućeg kapitala, koji tek omogućuje stabilizaciju složenih zajednica (Šalaj, 2007).

U Srbiji krajem 2009. godine, deceniju nakon obustave oružanih konflikata, najblaži oblik etničke distance – nespremnost da se prihvati da pripadnici određenih nacionalnih grupa uopšte žive u Srbiji – pokazuje u slučaju Albanaca dve petine, Hrvata četvrtina, Bošnjaka i Roma petina, Mađara 15 % i Crnogoraca 12 % ispitanika, pripadnika većinske srpske nacije. Prema nalazima ovog CeSID-ovog istraživanja, pripadnicima manjina zatvoren pristup neformalnim socijalnim mrežama putem druženja i posećivanja drži, u slučaju Albanaca, gotovo polovina, Roma i Hrvata – trećina, Bošnjaka – četvrtina, Mađara – petina a Crnogoraca, što je verovatno efekat „razdruživanja“, sedmina Srba (CeSID, oktobar 2009, 17–18).

Na drugoj strani, „vertikala“ poverenja – afirmativan odnos građana prema političkim i civilnim akterima – jeste njihov ključni resurs i zaloga legitimnosti, rejtinga i kredibiliteta. Spajajuće socijalne vertikalne veze, koje povezuju ljude sa različitim položajem i resursima moći, odnosno **spajajući socijalni kapital**, pospešuje političku participaciju i politički osnažuje građane i istovremeno reducira odnose klijentelizma i preteranu koncentraciju moći. Pozitivan odnos identifikacije sa određenim akterima i (izborna) podrška jesu osnovna moneta u politici, ali i u civilno-društvenim organizacijama.

PARTICIPACIJA

Četvrti, manifestni deo socijalnog kapitala bazira se na prethodnim nivoima identifikovanja i stvaranja odnosa poverenja i

podrške, a čini ga aktivnost građana u (ne)formalnim oblicima angažovanja u civilnim i političkim kampanjama i stalnim „rovovskim“ oblicima **građanske i političke participacije**.

Polazna teza o političkom kapitalu i profilima u Srbiji i regionu

Studije i empirijska istraživanja u Srbiji i regionu govore u prilog oceni o dominaciji podaničko – participativnog, mešovitog i prelaznog tipa političke kulture u kojoj u dominantnim segmentima biračkog tela preovlađuje podanički momenat. Njega odlikuju, pored ostalog, kolektivni identitet (nacionalni), paternalizam vlasti, klijentelizam, egalitarizam i etatizam, odnosno doživljaj uloge države kao tutora koji svoje podanike treba da ljulja i zbrinjava „od kolekve pa do groba“. Reklo bi se da se radi o amalgamu **socijal – nacionalizma**, koji se poput evergrina, posebno u kriznim situacijama, traži na bis

Odnos prema vlasti u podaničkom političkom podneblju odlikuju formalna podrška ili individualistička indiferencija daleko pre nego argumentovana kritičnost ili podrška.

U ovim političkim kulturama preovlađuje odnos pretežnog nepoverenja prema nosiocima imputa: medijima, sindikatima i organizacijama poslodavaca, NVO i, posebno, političkim partijama, odnosno nižeg poverenja u njih nego u tradicionalne državne institucije, odnosno „subjekte outputa - vojsku, policiju, pravosuđe, pa i vlade i upravu.

Neretko, socijalne odnose, političko ponašanje, pa i logiku izbornog opredeljenja u ovim, u velikoj meri još tradicionalističkim društvima karakteriše amoralni familizam (Banfield), odnosno stil ponašanja i vrednovanja koji društvene ciljeve, norme i institucije podređuje i posmatra kroz optiku familijarnih, prijateljskih i zavičajnih i etničkih veza što se uspostavlja kao smetnja široj javnoj participaciji i predstavlja istovremeno osnov političkoj korupciji.

VI CIVILNO DRUŠTVO I KONSOLIDOVANJE DEMOKRATIJE

Ambicija ovog rada posvećenog razmatranju procesa transformisanja poslušnog političkog podanika u aktivnog građanina “uspravnog hoda”, odnosno postupnog širenja i obnove («uskrsnuća») «potisnutog» civilnog društva svodi se u granice analize dosadašnjih efekata i učinaka tranzicionih promena u čijem je fokusu pozicija i uloga civilnog društva. Potencijal za promene OCD propituje se kroz analizu stavova građana o poverenju u njih, i doprinosu civilnog društva izlasku iz krize. Razmatranju civilnog aktivizma građana sledi završna analiza relacije: civilne - političke strategije promena.

TRANZICIJA KA DEMOKRATIJI

U poslednje tri decenije tranzicija, kao i njoj komplementarni fenomen globalizacije, predstavlja „in“ temu, čak neku vrstu pomalo pomodnog pristupa u društvenim naukama. Gotovo da se svaki autor koji drži do sebe smatra obaveznim i prozvanim da nešto napiše o brojnim aspektima tranzicionih promena.

U gotovo nepreglednoj literaturi o njoj („tranzitologiji“) tranzicija se u osnovi definiše kao proces transformisanja zatvorenih, autoritarnih političkih režima u otvorena, manje ili više stabilizovana demokratska društva i poretke koje karakterišu pluralizam i nepristrasna pravila tržišne i političke izborne utakmice.

Unutar tranzicionog okvira i ključa centralno polje analize čine priroda i intenzitet uspostavljenih odnosa između civilnog i političkog polja i njihovih ključnih aktera – političkih partija i organizacija civilnog društva. Ključno pitanje je kakve i koliko jake impulse iz civilne sfere dobijaju politički akteri, odnosno u kojoj meri su prisutni u njoj i suočeni sa razuđenom i profiliranom, “zahtevnom” civilnom scenom, a u kojoj deluju bez socijalnog sidra, u nekoj vrsti “asocijacione pustare” (Ofe) u kojoj, gotovo bez ograničenja, kreiraju političku agendu.

Osnovne polazne elemente za odgovor na ovo, da li treba reći složeno i teško, pitanje pruža empirijski proverljiva ocena da su na delu tek povremeni, nestrukturirani odnosi slabog intenziteta između i inače nedovoljno kredibilnih i socijalno ukorenjenih i civilnih i političkih aktera. Na jednoj strani, civilni akteri – građanske inicijative, sindikati, interesna udruženja i pokreti, nisu u dovoljnoj meri ukorenjeni, snažni i međusobno povezani – “umreženi” da bi u koliko-toliko konstituisanom, pluralnom prostoru javnosti, određivali i zastupali parcijalne i opšte – “privatne i javne”, interese građana (ne)sklonih samoorganizovanju. To socijalno polje čini nedovoljno stabilnim i nastanjenim, odnosno tako “slabost interesnih grupa lišava političke partije neophodnog partnera u procesu artikulacije, agregacije i selekcije društvenih interesa”(Goati,2004:314-315).

Na drugoj strani, i sama nestabilizovana, u ovom slučaju i prenaseljena i internim linijama podela i sukoba dodatno izmrvljena, fragmentirana partijska scena dodatno otežava interesnim asocijacijama izbor, trajnog i pouzdanog političkog partnera.

Posledično, u praksi onda ima mnogo “bala pod maskama” – zamene uloga, prelaženja iz jednog tabora u drugi ili dvostrukog statusa i pokušaja da se naizmenično deluje i kao NVO i kao politička stranka. U uzajamnoj razmeni optužbi partije, po pravilu, optužuju ključne igrače u NVO sektoru da “tuđim novcem i bez izborne provere poverenja građana hoće da vladaju”. Nevladin sektor, na drugoj strani, drži političku scenu samozabavljenom i socijalno autističnom, odnosno partije optužuje za jeftinu predizbornu socijalnu demagogiju.

Polazno hipotetičko objašnjenje aktuelnog stanja čini stav da je **prethodna decenijska praksa autoritarnog socijalizma, i u njegovoj primenjenoj mekoj, folklorno-balkanskoj, samoupravnoj varijanti, gotovo do kraja istanjila – “potisnula” i svela na retke oaze, i onako slabe i tanke tradicije autonomnog civilnog, ali i pluralnog, demokratskog političkog organizovanja.**

Narednu, polaznu hipotezu čini i stav da, bar na prostorima Srbije, kao i Crne Gore, BiH, Albanije i Makedonije, tranzicija, nakon gotovo dve decenije još nije izašla iz svoje početne kritične faze demokratizacije. Krhka ekonomija i civilno društvo očitno nisu pogodan i dovoljan okvir za «uozbiljenje» političkih aktera i

stabilizovanje političke scene, odnosno za stvaranje pluralnih interesnih i čvrstih, konstitucionalnih limita za moguća arbitrarna preterivanja i involutivna kretanja unutar izborne, kompetitivne demokratije. Kriza, rat i raspad ex-Jugoslavije su, nažalost, paradigmatičan primer involucije i deformisane tranzicije pod, paralelno stvorenim, bar formalno, demokratskim političkim plaštom.

Uz sve razlike, Srbiji i zemljama Balkana zajedničko je odsustvo kontinuirane i dugotrajne demokratske tradicije, uključiv autonomno socijalno i političko organizovanje. Sve njih karakteriše paralelno postojanje – «suživot» predindustrijskih, industrijskih i postindustrijskih struktura i njihovih socijalnih agenata. U svima njima liberalizacija i privatizacija unutar, bar srednjoročno, stagnantne privrede proizvode rastuće socijalne nejednakosti i veći broj gubitnika nego dobitnika tranzicije. Zajedničko svim ovim društvima je rezultirajući dominantni osećaj nesigurnosti i, sa izuzetkom Albanaca, većinski pesimistički odnos prema (neposrednoj) budućnosti. Najzad, sve one dele cilj i želju da se nađu u okviru EU (Blue Bird, Zamka nefleksibilnosti, 2004:13).

Put ka evropskim integracijama zahteva, međutim, razvijenu strategiju tranzicionih promena i sabiranje svih rasutih emancipatorskih energija i potencijala usmerenih na njeno oživotvorenje. Pri tom, stabilizovanje i konsolidovanje demokratije nije moguće bez nastanka «aktivnog i robusnog civilnog društva» (Linc i Stepan).

CIVILNO DRUŠTVO

U osnovi većine određenja civilnog društva nalazi se građanin sa svojim pravima. „Civilnog društva nema bez paralelne emancipacije podanika u samosvesnog i odgovornog građanina, osetljivog na uzurpaciju svojih prava, ali i spremnog na ispunjenje svojih građanskih obaveza. Korpus prihvaćenih i upražnjavanih prava i obaveza građane jasno razlikuje od podanika, odnosno od bahatih primitivaca ili od infantilnih osoba nespremnih da prihvate odgovornost i brigu o sebi” (Stojilković, 2007:24).

Ključni, dubinski resurs civilne strategije promena zato i čini socijalni i politički kapital građana, posebno njihova

spremnost na samoorganizovanje ili okrenutost ka državi i očekivanje da ona sve reši. Građanin sa svojim pravima je polazna tačka i glavni akter koncepta civilnog društva, a u njegovom središtu su građanske organizacije i udruženja.

Unutar građanskog društva analitički se mogu razlikovati:

- građani kao pojedinci, individue;
- udruženja, asocijacije građana, društveni pokreti i građanske ustanove i
- javnost (Pavlović, 2006:58)

Jan-Art Šolte (Jan Aart Scholte) navodi sledeće glavne, savremene upotrebe termina civilno društvo:

- Termin se odnosi na **kvalitet datog ljudskog kolektiviteta**. Civilno društvo je ono društvo u kome ljudi uspostavljaju međusobne odnose bazirane na **toleranciji, poverenju i nenasilju**.
- Civilno društvo je politički prostor, arena u kojoj se građani okupljaju kako bi raspravljali o aktuelnim i budućim dešavanjima u njihovom zajedničkom životu. Ovakva ideja značajno se preklapa sa pojmom **javnog mnjenja**.
- Civilno društvo predstavlja ukupan **zbir udruživanja** u okviru datog ljudskog kolektiviteta. Obuhvata sve nezvanične i neprofitne organizacije izvan porodice, uključiv i one, poput rekreativnih klubova, kojima nedostaje izrazito politički karakter.
- Organizacije civilnog društva se izjednačavaju sa tzv. nevladinim organizacijama. U ovom slučaju, civilno društvo uključuje i „**treći sektor**“ (pored države i tržišta), a to su legalno registrovana i formalno organizovana neprofitna društva koja se zalažu za pružanje usluga u pogledu javnih političkih pitanja ili ih i pružaju.

Šolte civilno društvo odeduje kao “politički prostor ili arenu u kojoj samogenerisane asocijacije građana tragaju, **van političkih partija**, za oblikovanjem pravila koja upravljaju društvenim životom.” (Šolte, 2009 : 218)

Prema Lariju Dajmondu (Larry Diamond) civilno društvo se shvata kao područje organizovanog društvenog života koje je

dobrovoljno, samogenerišuće, samoizdržavano, autonomno od države i u okvirima je legalnog poretka ili skupa zajedničkih pravila.³

Kada je o transformacijskoj moći i kapacitetima reč, “ jedno robustno civilno društvo, sa svojom sposobnošću da rađa političke alternative i nadzire vladu i državu, može pomoći da tranzicija otpočne, pomoći u pružanju otpora povratka na staro i u dovršenju procesa tranzicije, kao i učvršćenja i produbljenja demokratije (Linc i Stepan, 1998:24).“

DEMOKRATSKI LIMITI CIVILNOG DRUŠTVA

Realni demokratski „ulog“ civilnog društva zavisi, međutim, od formiranih vrednosti i političko - kulturnih nanosa u pojedinim društvima, odnosno od stepena razvijenosti građanske samosvesti, tolerancije i demokratskog senzibiliteta. Civilni akteri i akcije često imaju i partikularističke ciljeve i isključujući učinak. Džon Kin (John Kean) skreće pažnju na problem necivilnosti i nasilja u civilnom društvu, odnosno mogućnosti postojanja, u ekstremnim slučajevima, necivilnog društva. Izvore necivilnosti – grubosti i nasilja, on vidi u hroničnoj neizvesnosti u pogledu ključnih aspekata života, ali i

³ Dajmond navodi sledećih trinaest funkcija civilnog društva u procesima konsolidacije demokratije: Prva, ono ograničava i kontroliše državne vlasti. Druga, stimuliše političku participaciju i utiče na povećanje aktivnosti građanstva. Treća,, obrazovanje za demokratiju, sprovođenje neformalnih treninga i programa emancipacije, socijalizacije i stimulisanje demokratske akcije. Četvrta, stvaranje kanala za artikulisanje i predstavljanje interesa različitih grupa, pogotovo diskriminiranih i marginalizovanih. Peta, pomoć u demokratizaciji građanstva na lokalnom i regionalnom nivou. Šesta, smanjuje polarizaciju u društvu, podstiče toleranciju i kompromis. Sedma, regrutovanje i stvaranje novih političkih lidera. Zatim, sprečava izborne prevare i vraća poverenje u izborni proces. Deveta, civilno društvo je važan kanal informisanja o aktivnostima političkih aktera. Deseta, pružanje podrške ekonomskim reformama. Sledeća, posreduje i pregovara u političkim i etničkim konfliktima i ujedno smanjuje te konflikte. Dvanaesta, utiče na stvaranje socijalnog kapitala tako da se građani usmere na međusobnu saradnju zarad zajedničkog dobra. Najzad, trinaesta – podstiče legitimnost, efikasnost, odgovornost političkog poretka te utiče i na to da građani cene politički sistem i uključuju se aktivnije i pozitivnije u društveni i politički život (Diamond.1999)

državnoj represiji, zalažući se za novu „civilizujuću politiku”, koja će redukovati i eliminisati razne oblike nasilja, uključiv i državno nasilje. U suprotnom, u ekstremno zaoštrenim uslovima, može doći do deficita civilnosti i „necivilnog rata” (Kin, 2003:167-172).

Vukašin Pavlović kao **neprijatelje civilnog društva** navodi despotizam, rat, siromaštvo i korupciju. Istovremeno, političko-kulturne korelate necivilnosti predstavljaju zatvoreno, tradicionalističko društvo sa centralizmom i podeljenim kulturama ozračnim kolektivizmima različitih vrsta, pre svega etno-nacionalizmom. Protivnik civilnog društva je i ekstremni individualizam i posesivna, narcistička vizura života u beskrajnom procesu zadovoljavanja egoističnih interesa i hranjenja sopstvenog ego-tripa (Pavlović, 2004:144-148).

Društvena realnost pruža nam mnoštvo primera netolerantnih, ksenofobičnih i nasilnih organizacija civilnog društva, koje svojim delovanjem urušavaju demokratiju. **Ako je pluralizam formativni činilac demokracije, onda je glavni neprijatelj civilnog društva nacionalizam koji poništava osećaj za uvažavanje razlika.** „Ako je demokratija neprekidna borba protiv pojednostavljanja sveta, onda je nacionalizam neprekidna borba da se poništi složenost...” (Kin, 2003:120)

Očito da učinci civilnog društva ne dovode uvek do stabilnosti demokratskog poretka. Na osnovu ovakvog stanja Džon Kin smatra da „sve poznate oblike civilnog društva muče endogeni izvori necivilnosti”, odnosno da je to „hronično svojstvo civilnih društava”. Kin kao meru eliminisanja necivilnosti navodi **„negovanje javnih sfera rasprave”**. Kroz novu **civilizirajuću politiku** ublažiće se i eliminisati nasilje, kako necivilnog društva, tako i države i ojačati civilna svest građana. Jačanjem civilnosti, ali i države, sprečava se **necivilni rat** (Kin, 2003:168).

SINDIKATI

Šta god mi o njima mislili sindikati su, ako iz OCD isključimo partije, najbrojniji i najorganizovaniji, „tradicionalni“ segment civilnog društva.

Osnovna misija sindikata je da bude sindikos – zastupnik i branitelj interesa i prava zaposlenih. Sindikalnu strategiju možemo odrediti kao relativno trajan, jedinstven i koherentan sistem sledeće četiri grupe elemenata: (1) sadržaja i ciljeva sindikalne akcije; (2) funkcija sindikata u njihovom ostvarivanju; (3) metoda i sredstava realizacije interesa zaposlenih i (4) principa i oblika sindikalnog organizovanja, kao neophodne infrastrukturne osnove efikasne sindikalne akcije.

Osnovne sadržaje aktivnosti sindikata možemo, tek uslovno, razložiti na četiri grupe ciljeva i njima odgovarajućih aktivnosti.

Prvu predstavljaju **radna i socijalna sigurnost**, odnosno sigurnost posla i materijalna zaštita u slučaju nezaposlenosti.

Drugi, **pristojan život i zarada**, uključuje aktivnost uređenja tržišta rada, donošenje tarifnih pravila i određenje egzistencijalnog minimuma i cene rada.

Treći, obuhvata kompleks „**kvaliteta života**“, **adekvatnih radnih, ali i ukupnih životnih uslova** – pre svega obezbeđenje bezbednih i po zdravlje neškodivih uslova rada i ekološku zaštitu radne i životne sredine. Radna i životna bezbednost pretpostavljaju i socijalnu i zdravstvenu zaštitu i penzione fondove i osiguranje. Standardi odgovarajućeg kvaliteta života uključuju i borbu sindikata za obezbeđenje pristojnog stanovanja i razvijene komunalne infrastrukture, kao i prava na plaćene odmore i sticanje dodatnog obrazovanja.

Konačno, četvrtu grupu čine aktivnosti učešća u **određenju razvojnih ciljeva i politike**. Na mikro ravni pojedinog preduzeća, radi se o participaciji u odlučivanju o investicijama i razvoju, pre svega sa stanovišta njihovih efekata po zaposlenosti i visinu najamnina. Na makro društvenoj ravni sindikat razvija mehanizme i procedure uticaja na odlučivanje, u tripartitnim telima i parlamentarnim odborima i komisijama, o svim pitanjima koja

određuju radni položaj i životne uslove zaposlenih. Radi se pre svega o radnom i socijalnom zakonodavstvu i programima socijalnog osiguranja i zaštite, ali i o širokom krugu privredno-sistematskih rešenja, svojinskom (pre)strukturiranju i konkretnim merama ekonomske politike, relevantnim za sindikalno članstvo (Stojiljković, 2011).

Osnovnu pretpostavku uspešnog delovanja sindikata na ostvarivanju ovih ciljeva predstavlja borba sindikata za odgovarajuće normativno regulisanje **četiri grupe kolektivnih prava zaposlenih: prava na sindikalno organizovanje i udruživanje, organizovanje štrajkova, kolektivno pregovaranje, kao i učešće u upravljanju posredstvom participativnih tela i organa.**

Sindikati su, međutim, već četiri decenije u povlačenju, sa sve malobrojnijim članstvom i oskudnijim resursima, uključiv poverenje i (politički) uticaj. Ovo stanje koincidira sa prodorom globalizovanog, pre svega finansijskog kapitala koji ruši prepreke nacionalnih država i ekonomija težeći da prodre do najudaljenije zabiti i da uđe u državnu sferu komercijalizujući i službe poput zatvora i naplate poreza. Rušeći državu blagostanja - kritikom o njenoj razvojnoj nekonkurentnosti, on državnu intervenciju zamenjuje »privatizovanim kejnzijanzmom« ili „kazino kapitalizmom“ - olakim zaduživanjem pojedinaca i država koje vodi u stanje zavisnosti i dužničkog ropstva i rasprodaje dobara, uključiv i izvore pitke vode.

Suočeni sa lavovskim udelom koji u njihovim sve nesigurnijim poslovima i zaradama čine stambeni, studentski i potrošački krediti (polu)zaposleni se plaše učešća u štrajku. Strah od gubitka posla i/ili pada u kandže agencija za iznajmljivanje radne snage i na pozicije **prekarijata** – loše plaćenih, nisko obučanih i lako zamenljivih radnika u sektoru usluga, je užasno stresan i dubinski disciplinuje uvodeći stanje nesigurnosti kao trajni životni okvir i perspektivu (Hudson, 2013: 118-135).

Sindikati, nasuprot globalizovanom terenu po kome se kreće kapital još pretežno igraju na nacionalnim poljanama i nemaju zadovoljavajući odgovor na sve veće i složenije izazove. Socijalna kohezija i odbrana javnih dobara i interesa, uključiv i zabranu kratkoročnih, špekulantskih operacija i kontrolu » poreskih rajeva », a ne tek odbrana trenutnog posla jesu ciljevi i pozicija reformisanih sindikata.

Strateški izbor je koalicija sa srednjim slojevima, nezaposlenima, pa i nemonopolskim preduzetnicima u sferi realne ekonomije uz zajednički zahtev za napuštanje logike restrikcija i preživljavanja koja ne donosi poslove praćen zahtevom da se ponište lihvarske kamate na kamate.

ZNAČAJ I ZNAČENJA CIVILNOG DRUŠTVA

Robusno i aktivno civilno društvo čini dakle samogenerišuća, od države i logike profita autonomna, mreža civilnih asocijacija i građanskih ustanova (Linc i Stepan, 1998:20-31).

Ralf Darendorf takođe smatra, s pravom, da je (ponovno) uspostavljanje aktivnog i razvijenog, robusnog civilnog društva jedan od ključnih i temeljnih tranzicijskih problema.

Civilnog društva nema bez prethodne, ili bar paralelne, emancipacije podanika u samosvenog i odgovornog građanina, osetljivog na uzurpaciju svojih prava ali i spremnog na ispunjenje svojih građanskih obaveza. Korpus prihvaćenih i upražnjanih prava i obaveza građane jasno razlikuje od podanika, odnosno od bahatih primitivaca ili od infantilnih osoba nespremnih da prihvate odgovornost i brigu o sebi. Za izgradnju civilnog društva, važne su dve osnovne građanske vrline: **uljudnost, pristojnost i oslanjanje na sopstvene snage.**

Kod Darendorfa, međutim, bez civilnih organizacija i institucija sam građanin sa svojim pravima, ostaje usamljen, često i nemoćan. Građanin sa korpusom zagwarantovanih civilnih prava predstavlja polaznu tačku, ali nema civilnog društva ako nema povezivanja i udruživanja građana. Bez izlaska pojedinačnog građanina u javni društveni prostor, bez sinergetskog efekta udružene civilne akcije, bez društvenog aktiviranja građanskih prava, nema stvarnog građanskog društva. Zbog toga su građanska prava potencija civilnog društva, a civilne organizacije i institucije njegova emanacija. Na civilno društvo on gleda kao na kreativni kaos organizacija, asocijacija i institucija, u kome mediji moraju biti slobodni i pluralistički, partije poštene i nezavisne od države, pri čemu društvene institucije, poput univerziteta i kulturnih ustanova, same

sobom upravljaju nezavisno od države, uz postojanje različitih modela solidarne pomoći i subvencija (Pavlović, 2003:72)

Darendorf zapravo smatra da se mora pokušati izgradnja civilnog društva, u smislu sidrišta slobode. «Civilna politika i socijalna prava moraju postati deo tkiva društvene i političke zajednice» (Dahrendorf,1990:77-106).

NORMATIVNO- MOBILIZIRAJUĆI PRISTUP CIVILNOM DRUŠTVU

Data, pretežno normativna određenja i koncepti civilnog društva pripadaju krugu idealnih, normativno-mobilizirajućih i vrednosnih viđenja njegove potencijalne uloge i funkcija u demokratskoj tranziciji i konsolidaciji. Ona su, posebno 80-ih i 90-ih godina 20 veka u zemljama real-socijalizma odigrala značajnu mobilizacijsku i propagandnu ulogu u prilog promena. O njima Meri Kaldor govori kao o osnovi za razvoj postamarksističkog, utopijskog koncepta civilnog društva (Pavlović,2004:73-74).

Nesporno važnu ulogu civilnog društva u iniciranju i stabilizovanju demokratskih promena ne treba ni precenjivati ali ni potcenjivati. Čini se najrealnijim stav da civilno ili građansko društvo doprinosi konsolidaciji i trajnosti demokratije, ali je samo ne uzrokuje, niti stvara. Po mišljenju Šmitera i O'Donela, tranzicija je skoro uvek praćena procesom koji su oni nazvali «uskrsnuće civilnog društva». Ovo oživljavanje civilnog društva pojavljuje se nakon, a ne pre početka tranzicije (Pavlović,2003:77).

Civilno društvo na prostorima eks-Jugoslavije probudilo se, međutim, još na prelazu iz osamdesetih u devedesete godine, dakle na početku uspostavljanja «novih» nacional-autoritarnih režima. Civilno društvo, preciznije njegovi demokratski segmenti i akteri, je uz uspone i padove, uspelo da preživi čitavu tu deceniju, ali ne i da zaustavi nacionalističku euforiju i ludilo. Na drugoj strani, bez snažne podrške civilnog društva početkom 2000-te, teško je zamisliti da bi demokratske promene u Srbiji uopšte bile moguće.

Polazeći od kontroverzi o ulozi civilnog društva Wolfgang Merkel je ponudio teorijski model, koji sadrži pet različitih teorijskih paradigmi na osnovu kojih se mogu razumeti i objasniti i osnovne

funkcije i dometi civilnog društva u procesima demokratskih promena (Merkel,2001:97-110).

Prva teorijska paradigma je **Lokova funkcija: civilno društvo kao zaštita građana od arbitrarne države.**

Postojanje nezavisne društvene sfere naspram države, kao i insistiranje na zaštiti individualnih i kolektivnih prava građana, predstavlja važan zadatak civilnog društva u postkomunističkom periodu. Primer delovanja mnogih nevladinih organizacija za zaštitu i promociju ljudskih prava pokazuje važnost, čak nužnost očuvanja tzv. negativne slobode.

Jasno uspostavljanje granica državnih intervencija i ljubomorno čuvanje i proširivanje seta osvojenih prava, ali i aktivno zagovaranje principa afirmativne akcije u prilog podvlašćenih i subsidijarnosti, koja omogućuje podelu ovlašćenja između (lokalnih) vlasti i samoorganizovanih građana su razlog postojanja civilnog društva. Uz paralelno stvaranje kulture dijaloga i nenasilja, to su ujedno osnovne pretpostavke za realizovanje misije demokratskih društvenih aktera – stvaranja robusnog, aktivnog, samogenerišućeg i samoodrživog civilnog društva i njegovog komplementa – pravne, demokratske, socijalno odgovorne i efikasne države.

Otvoreno i pluralno civilno društvo koje štite javno odgovorne državne institucije predstavlja, kako to ističe Džon Kin, logičan uslov demokratije. Pri tome Kin posebno apostrofira **značaj postojanja tržišta**: “tamo gde ne postoje tržišta, civilna društva ne mogu da prežive... i u obrnutom smeru: tamo gde nema civilnog društva, ne mogu postojati ni tržišta” (Kin,2003:29).

Druga teorijska paradigma je **Monteskijeva funkcija ravnoteže između države i civilnog društva**.Monteskijeov model podele vlasti, računa sa ravnotežom između centralne političke vlasti i društvene mreže «posredujućih tela». Ova tela su sastojci civilnog društva, koji su istovremeno u, i izvan državnog kruga vlasti.Ova paradigma se kontinuirano potvrđuje, jer u savremenim društvima, nema velikih izgleda za realizaciju principa vladavine prava i primenu autoriteta zakona, ako nema istovremeno društvene podrške koju pružaju civilne asocijacije, stvarajući pravnu kulturu i negujući duh tolerancije i prava na razliku.«Upravo takva interesna funkcija civilnog društva najviše nedostaje danas. To je jedan od razloga zašto ne postoje jasne veze između parlamenta, političkih

partija i drugih institucija, na jednoj, i njihove interesne osnove koju treba da reprezentuju, na drugoj strani» (Pavlović, 2002:122).

Upravo je uloga interesne reprezentacije – artikulisanja, protekcije i promocije specifičnih i opštih interesa i vrednosti, njihova odbrana i zastupanje u dijalogu sa političkim akterima i u javnosti, ključna funkcija civilnih aktera. Ona se ne može svesti na povremene kampanje ili zakonodavne inicijative i, uglavnom predizborno, političko lobiranje i zastupništvo. Ovu funkciju čini mogućom i uspešnom praktikovanje i koordiniranje čitavog seta modela i formi aktivnosti (i njihovih institucionalnih okvira) koje čine individualno-grupne inicijative, interesno udruživanje, ali i korišćenje različitih formi građanske neposlušnosti ili (in)direktnog političkog nastupa

Tabela : Aktivizam građana

MODELI	FORME	INSTITUCIONALNI OKVIRI
Individualne- apelacione legalističke aktivnosti	Prestavke, pisma, tužbe, Žalbe	Komisije za prestavke i informisanje;službe pravne pomoći
Individualno- grupne aktivnosti	Građanske inicijative, peticije i referendumi	“Prazna stolica”;skupštinski Odbori; ombudsman
Interesno udruživanje	Socijalni dijalog na nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj ravni	Rasprave; kolektivno pregovaranje;tripartitni organi; tela za mirenje i arbitražu
Građanska neposlušnost	Protesti, štrajkovi,blockade	Zakonska regulativa; “pravila ponašanja”
Izborne aktivnosti	Kontrola izbora; Nestranačke kampanje	Izborna pravila i zakonodavstvo
Indirektan politički pristup	Kampanje podrške	Ugovori o saradnji; zajedničke programske platforme
Direktan politički nastup	Koalicioni aranžmani; civilne liste Samostalni izborni nastup	Političko i izborno zakonodavstvo

Time se praktično ostvarivom čini i treća teorijska paradigma, odnosno **Tokvilova funkcija: civilno društvo kao škola demokratije**. Slobodna udruženja građana su naime najšira škola demokratije, u kojoj se demokratsko mišljenje i civilno ponašanje praktično uče i ustanovljavaju kroz svakodnevnu praksu i putem neposredne komunikacije.

Četvrta teorijska paradigma je **Habermasova funkcija: civilno društvo kao aktivni kreator javne sfere**, posebno u njenoj nužnoj operativnoj dimenziji diversifikacije i pluraliteta medija i izvora i subjekata informisanja. Glavni cilj ove funkcije je uspostavljanje demokratskog javnog mnjenja i kritičke javne sfere, kao brane arkanskoj dimenziji politike i koruptivnom delovanju novca u politici i javnom životu. Džon Kin smatra, međutim, da se danas u javnom životu odvija proces fragmentacije na niz međusobno isprepletanih javnih sfera različite veličine – mikro, mezo i makro javne sfere. Zato se mora odbaciti ideal jedinstvene, prostorno objedinjene javne sfere u kojoj se autonomno definiše javni interes i javno mnjenje, kao i njeno vezivanje samo za medije u javnoj službi. Pluralnost javnih sfera je pri tome od ključnog značaja za samo postojanje zdravog demokratskog režima (Kin, 1995:96).

Peta teorijska paradigma je **Putnamova funkcija: uloga pluralnog civilnog društva u produkciji socijalnog kapitala**. Pluralizam društvenih interesa, demokratski dizajniran i institucionalno uobličen, premošćuje duboke društvene rascepe, prekrivajući ih članstvom građana u različitim interesnim grupama i civilnim asocijacijama. Formirani "premošćujući " socijalni kapital vodi, kroz formiranje višestrukih i promenljivih pluralnih identiteta, i ublažavanju konflikata i društvenoj koheziji. Pritom, savremene pluralističke teorije, a u okviru njih i teorije o civilnom društvu, sve više karakteriše teorijska debata o društvenom kapitalu. Socijalni kapital, interpretiran i shvaćen u smislu spremnosti na civilni angažman ljudi, na uspostavljanje poverenja u društvo (trust in society), kao i međusobno poverenje i uzajamnu kooperaciju, je nešto što se ne može postići u kratkom vremenskom periodu. Zato je funkcija civilnog društva u proizvodnji i uvećanju društvenog kapitala, pre svega kroz različite forme samoorganizovanja građana i kritičku civilnu i političku participaciju, jedna od važnih pretpostavki demokratske konsolidacije (Putnam, Robert, 1993; Pavlović, 2004:162-166).

Nažalost, nakon više od decenije propadanja zemlje, ali i izneverenih očekivanja u deceniji posle preloma iz 2000-te, suočeni smo i sa urušavanjem poverenja u gotovo sve javne i političke institucije i još ozbiljnijom krizom solidarnosti i poverenja u druge ljude – time i u samu mogućnost i svrhu samoorganizovanja. Analizirajući poražavajući nasleđeni saldo prethodnog režima, Ljubomir Madžar posebni značaj pridaje i razornom delovanju koji ima poguban prekid procesa učenja i erozija znanja i radnih veština, ali, u još većoj meri, razaranje “nevidljivog kapitala” – radne i preduzetničke etike i klime poverenja u poredak, sudove i državu, njihov urušeni kredibilitet (Madžar,2003:34-35).

Operativniji i razvijeniji od Merkelovog modela uloga civilnog društva je Dajmondov model funkcija civilnog društva. Dajmond navodi sledećih 8 funkcija civilnog društva : **(1) kontrola i ograničavanje moći države; (2) stimulisanje participacije građana; (3) osnaživanje kulture tolerancije i dijaloga; (4) formulisanje i predstavljanje/ zastupanje interesa; (5) poboljšanje funkcionisanja institucija; (6) regrutacija lidera; (7) širenje protoka informacija i (8) proizvođenje proreformskih koalicija** (Diamond,1994).

TEORIJSKO - ANALITIČKI KONCEPT CIVILNOG DRUŠTVA

Na drugoj strani, teorijsko-analitički koncept i razumevanje civilnog društva je, međutim, daleko analitičniji i vrednosno neutralniji pristup koji se bavi realnom strukturom, aktivnostima, porukama i efektivnim uticajem aktera civilnog društva. **Civilno društvo se polazno može odrediti kao područje dobrovoljnog, od države autonomnog, samogenerišućeg i (uglavnom) samoodržavanog organizovanja društvenog života u okviru legalnog poretka i skupa zajedničkih pravila** (Diamond,1994:5).

Civilno društvo zauzima prostor (samo)organizovanja između zone najuže privatnosti i porodičnog života, na jednoj, zone države i aktivnosti (para)državnih organa, na drugoj i prostora tržišnog privređivanja, na trećoj strani. Granice između zona i njih prema civilnom polju su krajnje porozne. Primera radi, prostor državnog delovanja se širi i u sferu privrednog delovanja, kao i regulisanja privatnih i porodičnih relacija. Političke partije su takođe sve više u

zoni države i državnih aparata, odnosno u službi njihove ekspanzije i kolonizacije civilnog polja, nego što obavljaju funkciju posredovanja između njih – vršeći funkciju sinteze i političkog oblikovanja i reprezentovanja interesa društvenih grupa. Na drugoj strani, prostor privređivanja je istovremeno delom i prostor autonomnog, ugovornog uređivanja odnosa koji nastaju u procesu rada između poslodavaca i zaposlenih i njihovih asocijacija – znači i civilno-društvena relacija.

Naravno, u eri globalizacije, civilno društvo i država organizovani na nacionalnoj ravni, u velikoj meri su "umreženi" i pod uticajem onoga što nazivamo i radno definišemo kao globalna ekonomija, globalno civilno društvo, kao i regionalizovani i globalizovani set međunarodnih političkih institucija i integracija.

Civilno društvo je očito složen, kompozitan pojam i prostor koji čine: a) građani sa njihovim interesima, vrednostima i saznajnim i organizacijskim resursima i kapacitetima, b) mreža njihovih autonomnih, dobrovoljnih socijalnih komunikacija i veza koja obuhvata različite građanske inicijative i , NVO , pokrete ali i sindikate, poslodavačke unije i interesna udruženja, kao i (c) građanske ustanove poput privatnih dobrotvornih udruženja i fondova, obrazovnih ustanova, crkve i mas- medija.

Civilno – društveno organizovanje zasniva se na tri noseća principa – **legalnosti** (zasnovanoj na jednakim građanskim, političkim i kulturnim pravima), **pluralitetu formi** autonomnog organizovanja i **javnosti organizovanja i delovanja** (Cohen,1982)

KULTURNO - VREDNOSNI ASPEKTI I PRAKSA CIVILNOG DRUŠTVA

Realni demokratski dometi i "ulog" civilnog društva zavise, međutim, dominantno od tradicijom formiranih vrednosti i političko - kulturnih nanosa u pojedinim društvima , odnosno od stepena razvijenosti građanske samosvesti, tolerancije i demokratskog senzibiliteta.

Zato, osnovno vrednosno usmerenje, ciljevi i ostvareni efekti svakog oblika civilnog organizovanja ne moraju sadržati demokratski i emancipatorski predznak. Majkl Volcer ističe da

civilno društvo može biti škola civilnosti, odnosno kompetitivne koegzistencije i tolerancije ali i škola neprijateljstva i fanatičnosti (Pavlović,2004:143).

Civilni akteri i akcije često imaju i partikularističke i regresivne ciljeve i isključujući učinak. U tom smislu oni su reakcija konzervativnog, retrogradnog dela društva na “uznemiravajuće i radikalne zahteve ekstremista koji vređaju duh i vrednosti običnih ljudi odanih porodici, naciji veri i tradiciji”, odnosno čine osnov za sukobe i delovanje “civilnog društva protiv civilnog društva” (Tomaž Mastnak). U tom smislu jedan broj autora govori o lošem, rđavom (Sajmon Čembers) ili necivilnom (agresivnom, netolerantnom, čak militarom) civilnom društvu (Džon Kin).

Džon Kin određuje **civilno društvo kao “idealtipsku kategoriju koja i opisuje i zamišlja složenu i dinamičnu celinu zakonom zaštićenih nevladinih institucija, koje su obično okrenute nenasilju, samoorganizaciji i samorefleksiji i neprestano pod tenzijom u međusobnim odnosima i odnosima sa državnim institucijama koje oblikuju, ograničavaju i omogućavaju njihove aktivnosti”** (Kin,2003:14).

I pored toga što Kin potencira da su civilni akteri uglavnom okrenuti nenasilju, on skreće pažnju na problem necivilnosti i nasilja u civilnom društvu, odnosno mogućnosti postojanja, u ekstremnim slučajevima, necivilnog društva. Izvore necivilnosti – grubosti i nasilja, on vidi u hroničnoj neizvesnosti u pogledu ključnih aspekata života, ali i državnoj represiji, zalažući se za novu “civilizujuću politiku”, koja će redukovati i eliminisati razne oblike nasilja, uključiv i državno nasilje. U suprotnom, u ekstremno zaoštrenim uslovima, može doći do deficita civilnosti i “necivilnog rata” (Kin,2003:167-172).

Posebno je to često slučaj sa civilnim akterima i organizovanjem u autoritarnim, netolerantnim društvima i režimima koje karakteriše odsustvo značajnije demokratske tradicije. Srbija (i prostor ex-Jugoslavije) sa bujajućim etno-nacionalizmom i rezultirajućom krizom, ratom i raspadom prethodne državne zajednice, kao i pratećim procesom širenja gotovo endemske korupcije, (uz siromašenje i egzistencijalnu iznudicu većine, praćeno osećajem (samo)izolovanosti, su gotovo školski primer (privremene) dominacije retrogradnih nad emancipatorkim sadržajima i društvenim akterima.

U tom kontekstu, Vukašin Pavlović u knjizi *Demokratija i civilno društvo* kao **neprijatelje civilnog društva** navodi despotizam, rat, siromaštvo i korupciju. Istovremeno, političko-kulturne korelate necivilnosti predstavljaju zatvoreno, tradicionalističko društvo sa centralizmom i podeljenim kulturama ozračnim kolektivizmima različitih vrsta, pre svega etno-nacionalizmom. Protivnik civilnog društva je i ekstremni individualizam i posesivna, narcistička vizura života u beskrajnom procesu zadovoljavanja egoističnih interesa i hranjenja sopstvenog ego-tripa (Pavlović, 2004:144-148).

Svestan ograničenja nerazvijenog, virusom autoritarizma zaraženog civilnog društva Pavlović zaključuje da „**ako civilno društvo nema osećaja za odgovornost i za meru onda to može da postane jedna divlja subjektivnost,**“ dodajući da „civilno društvo je najšira škola socijalnog učenja...Vrata te škole moraju biti otvorena i za one kojima je učenje civilnosti najpotrebnije.“(Pavlović, 2009:112)

DEMOKRATSKI LIMITI CIVILNOG DRUŠTVA

Društvena realnost pruža nam mnoštvo primera netolerantnih, ksenofobičnih, neonacistički i desničarski nastrojenih i nasilnih organizacija civilnog društva, koje svojim delovanjem urušavaju demokratiju. Uski interesi ovih organizacija ne poklapaju se sa demokratskim vrednostima, uvećavaju nejednakosti u društvu, rasplamsavaju mržnju i stvaraju antidemokratsku atmosferu.

Očito da učinci civilnog društva ne dovode uvek do stabilnosti demokratskog poretka. Unutar civilnog društva deluju i oni koji na demokratiju ne gledaju blagonaklono, proizvođači „**necivilnost**“. Na osnovu ovakvog stanja Džon Kin smatra da „sve poznate oblike civilnog društva muče endogeni izvori necivilnosti“, odnosno da je to „hronično svojstvo civilnih društava“. Kin kao meru eliminisanja necivilnosti navodi „**negovanje javnih sfera rasprave**“, kroz koje će se razmenjivati iskustva sa nasiljem i utvrđivati mehanizmi za borbu protiv istog. Kroz novu **civilizirajuću politiku** ublažiće se i eliminisati nasilje, kako necivilnog društva, tako i države i ojačati civilna svest građana. Jačanjem civilnosti, ali i države, sprečava se **necivilni rat** (Kin,2003:168).

Ako je pluralizam formativni činilac demokracije, onda je glavni neprijatelj civilnog društva nacionalizam koji poništava osećaj za uvažavanje razlika. „Ako je demokratija neprekidna borba protiv pojednostavljanja sveta, onda je nacionalizam neprekidna borba da se poništi složenost...“(Kin, 2003:120)

Kada isticanje nacionalnih stavova i vrednosti dostigne ekstremni oblik imamo posla sa etnocentričnim nacionalizmom ili nacionalističkim šovinizmom. Kao najisključiviji pokazuje se etnonacionalizam istočnoevropskih društava koji vodi pravo u necivilnost. Upravo etnonacionalizam i pored razvijenog civilnog društva, doveo je bivšu Jugoslaviju do krvavog raspada. U uslovima etnifikacije politike stvarni politički pluralizam redukuje se i transformiše u etnički pluralizam. U takvoj situaciji prisustvujemo povratku političke zajednice na pretpolitičku zajednicu.

Osim izazova ekstremnog nacionalizma i drugih partikularizma netolerantnih prema drugim i drugačijim, potencijalnu **opasnost za demokratske potencijale civilnog društva nosi i, na univerzalizovanju tržišne logike, raširena logika egoizma i posesivnosti.** Iza paravana civilnog društva vrlo često se kriju kapitalistički interesi. Naime, u strukturu civilnog društva ugrađena je slobodna tržišna privreda. Prihvaćeno je da je ekonomski razvoj, oličen u slobodnoj tržišnoj utakmici, dobra podloga za demokratiju i civilno društvo. Ipak, iako tržište minimizuje kolektivne gubitke, ono istovremeno dovodi i do nejednakosti u bogatstvu, a time i do političke nejednakosti. Slobodnim tržištem podstiče se individualnost, koja neretko okreće leđa opštem dobru. Time tržišna privreda teži da uništi civilno društvo iz koga je i ponikla. „...tržište je ipak sila prinude, sposobno da svojim imperativima potčini sve ljudske vrednosti, aktivnosti i odnose.“(Kin, 2003:91).

Antidemokratski sindrom ogleda se i u stavu da naši ljudi dobro funkcionišu samo pod čvrstom rukom, gde se građani gotovo uopšte ne pitaju. Gubi se kritička svest, kao glavna odlika civilnog društva i korektiv vlasti. „ Ako većina naših ljudi više veruje u vođe nego u zakone, onda se ne bi trebalo čuditi ako oni opet krenu za svojim suludim vođama u neki novi sukob sa drugim i drukčijim, čim se nađu u nekoj krizi.“(Šušnjić,2005:10).

CIVILNO DRUŠTVO, SOCIJALNI KAPITAL GRAĐANA I DEMOKRATIJA

Očito da priroda odnosa : socijalni kapital građana - civilno društvo - demokratija predstavlja najkompleksnije područje proučavanja delovanja društvenih odnosa na političke pojave. Karakteristika Putnamovog pristupa u proučavanju ovog odnosa, jeste kombinacija strukturalne i kulturalne dimenzije. Koristeći obilje empirijske građe, on u svom delu *Kuglati sam*, razmatra pet elemenata socijalnog kapitala kao faktora razvoja demokratije: 1) nivo organizovanog života u zajednici, 2) nivo uključenosti u javna događanja, 3) nivo volontiranja u zajednici, 4) nivo neformalne društvenosti i 5) nivo socijalnog uopštenog poverenja . Sumirajući rezultate, Putnam dolazi do jedinstvenog indeksa razvijenosti socijalnog kapitala, time i do razlika u objašnjenju funkcionisanja demokratije među državama. Osnovno obeležje koje objedinjava ovih pet pokazatelja jeste **aktivnost građana u kreiranju društvenog života i donošenju kolektivnih odluka koji su od interesa za pojedince, grupe i celu zajednicu**. Na tom osnovu Putnam i izvodi zaključak po kojem „to da demokratska samouprava zahteva aktivno angažovanje građanstva, već vekovima je opštepoznata istina“(Putnam, 2008:441).

Odnos socijalnog kapitala i demokratije odvija se u dva vida. Sa jedne strane, zdrava demokratija zahteva od građana da obavljaju javne dužnosti. Sa druge strane, zdrave javne institucije zavise od raširenog građanskog učešća i angažovanja. Na taj način, kroz ovaj simultani proces, dolazi se do objedinjavanja privatnog i javnog interesa. Kada su u pitanju mreže građanskog društva i volonterske asocijacije, njihov uticaj na razvoj demokratije je takođe dvodimenzionalan i deli se na „spoljašnji“- koji je usmeren ka državi i „unutrašnji“- koji je usmeren na učesnike društvenih interakcija. „Spoljašnji“ efekti se ogledaju u tome što pojedinci i grupe uključeni u različite socijalne mreže lakše i efikasnije izkazuju svoje stavove prema vladi, protok informacija od javnog političkog interesa je brži, kroz društvene mreže se diskutuje o javnom životu i bitnim političkim pitanjima a socijalni stavovi multipliciraju. „Unutrašnji“ efekti manifestuju se tako što povezivanje jača društvenost, saradnju, pozitivne crte ličnosti i karaktera kod pojedinaca, stvarajući od njih odgovorne i angažovane građane (Putnam,2008:443-445).

Drugi autori uglavnom slede Putnamov način intepretiranja odnosa socijalnog kapitala i demokratije. Tako na primer, *Pippa Norris*, na osnovu sprovedenih istraživanja, ustanovljava da je razvoj socijalnog kapitala, a naročito njegove kulturne dimenzije, povezan sa razvojem demokratske političke kulture i socijalno-ekonomskim napretkom. *Ronald Inglehart*, na osnovu komparativnog ispitivanja u različitim državama, došao je do zaključka kako su viši nivoi uopštenog poverenja pozitivno povezani sa stabilnošću demokratije. *Jan Van Deth* ustanovljava vezu između višeg stepena uopštenog poverenja i višeg stepena političkog interesa, a *Anirudh Krishna*, na primeru Indije, vezu između spoja socijalnog poverenja i mreža povezanosti i političke participacije. *Stephen Knack* kao rezultat razvijenog socijalnog povjerenja vidi kvalitetno funkcionisanje vlasti (Šalaj,2007:66-68).

Ako se uzme u obzir činjenica da se kao konstitutivni element socijalnog kapitala pojavljuje razvijeno civilno društvo, naravno pod uslovom da ono nema destruktivne tendencije, onda dolazimo do definisanja međusobnog odnosa civilnog društva i demokratije. Ipak, potrebno je naglasiti da je ovaj odnos konceptijski i normativno složen zato što postojanje jednog segmenta automatski ne podrazumeva i postojanje drugog. To zapravo znači da je civilno društvo vrlo bitan, ali ne i dovoljan uslov za postojanje demokratije. Naime, civilno društvo može da postoji i bez demokratije, što vodi do zaključka da postojanje civilnog društva ne vodi automatski ka demokratskoj politici (Pavlović,2006:98).

Sva protivrečja demokratskih tranzicija pokazala su nekoliko nespornih činjenica. Uvođenje formalnih demokratskih institucija i instituta (opšte pravo glasa, kompetitivni izbori, višestranački sistem, parlament sa predstavnicima koje su izabrali građani) samo po sebi nije dovoljno za stabilan društveni i politički razvoj. Pored tih uslova, neophodno je da postoji konsenzus oko postojanja suverene države, kao i vrednosti, stavovi i ponašanje građana koje će biti orijentisano ka izgradnji demokratskih ideala.

Može se zaključiti da u objašnjavanju međusobnog osnažujućeg odnosa socijalnog kapitala i demokratije, pored poverenja u institucije, kao faktore takođe treba ubrojati i mreže povezanosti, političku participaciju, političku kulturu, ali i istorijat razvoja socijalnog kapitala određenog društva, kao i psihološku

osnovu razvoja individualnih i kolektivnih socijalno-političkih stavova i identiteta.

DRŽAVA, GRAĐANI I CIVILNO DRUŠTVO

Na osnovu brojnih istraživanja došlo se i do zaključka da delovanje državne vlasti i institucija može da doprinese razvoju kapaciteta civilnog društva i socijalnog kapitala.

U kontekstu tumačenja, primera radi, veoma izraženog nepoverenja građana Srbije u socijalne i političke aktere i institucije, vrlo zanimljivo razmišljanje o odnosu države i socijalnog kapitala, a posebno socijalnog poverenja kao, po njemu, njegovog najbitnijeg dela, daje nam *Eric Uslaner*. On odbija da prizna ulogu institucija na razvoj poverenja, već smatra da nivo socijalnog poverenja zavisi od načina na koji je raspoređeno ukupno bogatstvo u nekoj zajednici. Sa porastom ekonomske nejednakosti među ljudima dolazi do veće erozije socijalnog poverenja. Suprotno, što je raspodela bogatstva u društvu egalitarnija, to je i veći stepen socijalnog poverenja. Kao primjer država sa visokim stopama socijalnog poverenja, Uslaner navodi skandinavske države. Presudni faktori koji su zaslužni za takvo stanje, po ovom autoru, su visok nivo etničke homogenosti, većina stanovništva protestantske vere, i kao najvažnije, izrazito egalitarna raspodela bogatstva (Šalaj, 2007:97-99).

Tezu po kojoj državna politika svojim delovanjem prvenstveno utiče na razvoj udruženja civilnog društva, a time i socijalnog kapitala u celini, zastupa *Mark Warren*. Po njegovom mišljenju, u savremenim liberalno-demokratskim društvima postoji nekoliko načina na koji država pozitivno može da utiče na razvoj civilnog društva.

Pre svega, **država putem svojih zakonskih normi je garant slobode govora i udruživanja kao glavnih pretpostavki delovanja udruženja. Uz to, ona svojom zakonskom regulativom sprečava pojavu i egzistenciju udruženja koja su antidemokratski nastrojena. Drugi važan aspekt uticaja države na civilno društvo je finansijske prirode, a tiče se poreskih olakšica i finansijske pomoći za delovanje određenog tipa organizacija.** Sličan značaj države po socijalni kapital, naglašava i *Francisko Herreros*. Kako ovaj autor smatra, za razvoj i

omasovljavanje udruženja civilnog društva, ključno je ulaganje države. On na osnovu istraživanja ustanovljava pozitivnu korelaciju između širine države blagostanja i širine razvijenosti socijalnog kapitala (Šalaj,2007:96-97)

VII GRAĐANI I DRŽAVA

PROCES I AKTERI POLITIČKOG ODLUČIVANJA

Osnovna uloga aktera politike, pre svih političkih partija, je uloga konstituensa ili kontrolora vlasti i medijatora između države i društva.

Partije izražavaju i posreduju zahteve koji dolaze iz sfere civilnog društva – društveni input. U tom pogledu nastanak i mene u razvoju partija strukturalno su uslovljeni dubokim socijalnim promenama, pri čemu posebnu kopču i vezu stranke imaju sa razvojem i transformacijom, tradicionalnih i novih društvenih pokreta. Specifična prednost i ključna uloga partija ostaje da **brojne linije socijalnih i političkih podela svode na nekoliko osnovnih i tako omogućuju organizovanje i strukturiranje političke javnosti, odnosno oblikovanje većinskog mišljenja**. Bez političkih partija, posebno u modernim, visokodiferenciranim društvima teško je zamislivo formiranje političkog mnjenja o ključnim pitanjima i utvrđivanje liste prioriteta – političke agende društva.

Na drugoj strani, one su forma političkog autputa – obezbeđenja podrške realizovanju donetih državnih odluka. Opozicione partije su, po pravilu, sklonije prvoj, kontrolnoj a vladajuće drugoj, usmeravajućoj roli u podeli političkih uloga. Partije danas u mnogome kolonizuju političke institucije, odnosno “upravljaju izborima i gospodare parlamentom” (Slobodan Jovanović) pa su vrlo raširene kritike partokratije i teze o partijskoj, odnosno od partije – partija zaposednutoj državi. U svakom slučaju, bez njihovog poznavanja ne može se razumeti organizacija vlasti.

Dejvid Iston pak u svojim radovima polazi od tročlane šeme: (1) i z društva prvo dolaze zahtevi i podrška sistemu (input); (2) sistem ih obrađuje (throughput) i (3) donosi kolektivno obavezujuće odluke (output).

Osnovna društvena uloga stranaka sadrži se u tome da prvo poopšte i povežu zahteve pojedinih društvenih grupa, zatim predlože određena rešenja i stave ih na diskusiju i izbor i najzad, obezbede

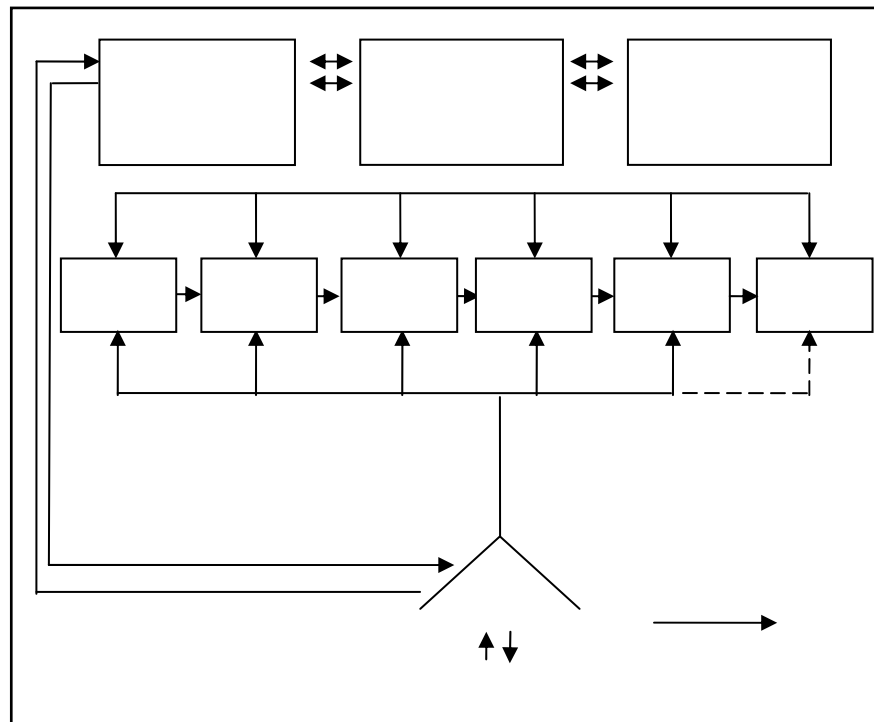
ostvarivanje usvojenih programa i projekata. U tom smislu partije su činilac racionalnog i efikasnog uobličavanja političkog procesa (Hans Dieter Klingemann,1996).

FAZE I AKTERI POLITIČKOG PROCESA

Složenu prirodu i promenljivu konstelaciju interesa i sam multiakterski i višefazni karakter političkog procesa najbolje izražava **fazni model političkog procesa** koji razlikuje 3 grupe aktera: (1) udruženja i druge ad hoc ili trajno organizovane interesne i lobi grupe; (2) partije kao ključne aktere interesne agregacije i (3) parlament, Vladu i državnu upravu kao ključne aktere realizacije i evaluacije interesa.

Tri grupe aktera učestvuju, sa nejednakom moći i intenzitetom u 6 faza političkog procesa.

Slika 1: Fazni model političkog procesa

Izvor: Jarren/Donges 2006: 212

Posebno je otvorena faza **artikulacije problema**, koja se nalazi na početku političkih procesa. U njoj akteri artikulacije interesa - udruženja, savezi ili građanske inicijative, iznose svoje zahteve u javnost, s ciljem da se za njih pronađu rešenja u političkom sistemu. Na javni značaj i širenje takvih interesa u prostoru već **„medijalizovane politike“** značajno utiču masovni mediji. Naime, oni kao „gatekeeperi“ odlučuju da li će te interese tematizovati u javnosti ili ne („agenda-setting“), i time deluju kao pojačivači ili filteri zahteva. Moglo bi se zaključiti da mediji nisu samo platforma ili alatka za vođenje politike već i njen sukonstituens.

U narednoj fazi **definisanja problema** organizovani interesi žele da obrazlože društvenu relevantnost svog zahteva. Pritom, nosioci agregacije interesa (političke partije) moraju biti ubeđeni da je reč o **politički relevantnoj temi** koja je „politički atraktivna i naplativa“, i poklapa sa interesima birača. i u ovoj fazi masovni mediji igraju centralnu ulogu, jer se političke stranke, prilikom ocene neke teme rukovode javnim mnjenjem.

U fazi **definisanja politike** problem prelazi iz opšte javnosti u ruke **političke, stručne javnosti**. Političke stranke, državna administracija i udruženja interno se bave prihvaćenom temom. No, zbog kompleksnosti društvenih problema oni se konsultuju i sa ekspertima i naučnicima. U zavisnosti od toga koliko tema izaziva emocije i pažnju paralelno može da se povede i javna diskusija. U ovom delu procesa treba izdvojiti nekoliko mogućih rešenja postojećeg problema. Da bi osmislili moguće alternative, treba imati u vidu šta je do sada urađeno po tom pitanju, kao i koja su rješenja ranije ponuđena. **U toku izdvajanja mogućih alternativa, potrebno je da se ona međusobno isključuju kako bi isključili opcije koje su samo verzija neke druge opcije.** Svaka alternativa mora biti detaljno razvijena kako bi se procenile posledice i troškovi njene primene.

U sledećoj, četvrtoj **fazi razvijanja programa**, političke stranke, parlament i vlada sa nadležnim ministarstvima kreiraju strategije za rešavanje problema (na primer, zakone, uredbe ili programe podrške), i na kraju ih usvajaju. Na ovaj proces mogu naročito da utiču oni akteri artikulisanja interesa koji imaju privilegovan pristup donosiocima političkih odluka (npr. značajna lobistička udruženja) ili, recimo, poput poslodavačkih udruženja i sindikata mogu da koriste postojeće institucionalne kanale stalne komunikacije sa državnim strukturama – mehanizmi i institucije socijalnog dijaloga. Odluke se donose uglavnom kroz pravno

propisanu proceduru, posle dobijanja ekspertiza i konsultovanja stručnjaka. Nakon formulisanja različitih alternativa, na osnovu procene raspoloživih alternativa, njihovih posledica i razlika, potrebno je izdvojiti najbolje rešenje - rešenje koje je najrealističnije, najisplativije i najprihvatljivije u datim okolnostima.

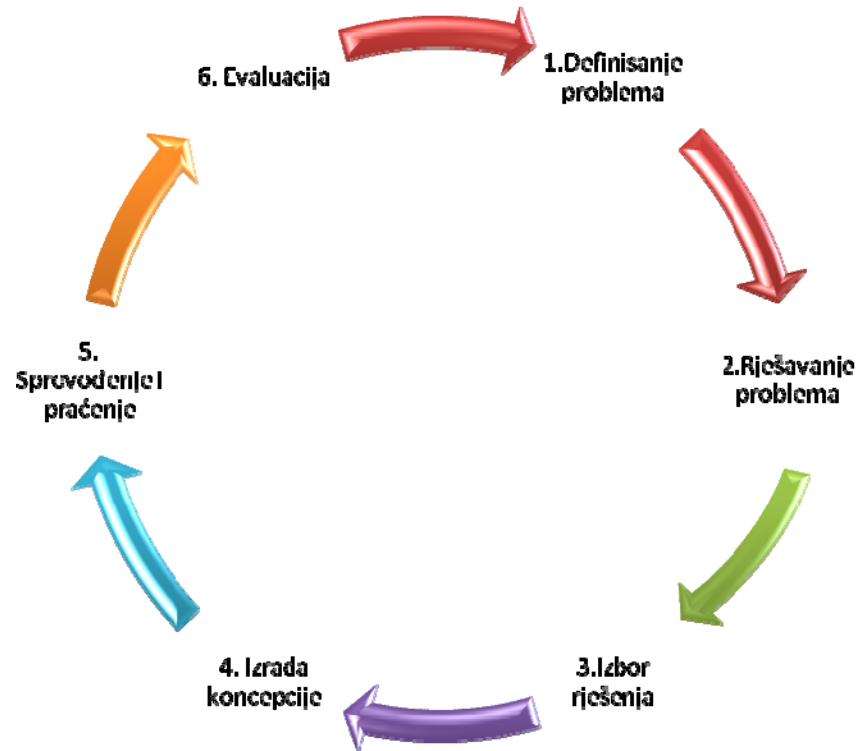
Opšteprihvaćeni kriterijumi za procenu najboljeg rešenja su njegova: (1) delotvornost, (2) pravednost, (3) sprovodljivost i (4) fleksibilnost (Oin Jang i Lisa Kvin, 2002:19).

Kada, u petoj fazi, akteri sprovođenja interesa (vlada, parlament) donesu program, ulazi se u fazu **političke implementacije** koju administrativno sprovodi državna uprava. Ova faza se medijski retko prati, osim ako se u procesu realizacije pojave teškoće.

Ako se tokom poslednje šeste faze - **faze političke evaluacije** ustanove problemi, po pravilu se otvara nova faza artikulacije problema.

Pošto političke odluke uvek dovode do manje ili veće društvene promene, politički procesi se, u stvari, nikada ne završavaju već stalno pokreću nove faze artikulacije problema. Usled njihove mnogobrojnosti, ovi procesi odvijaju se često paralelno, odnosno, utičući međusobno jedni na druge. (Zerfas, Oehsen, 2011:13-14). **Na kraju, mogli bismo zaključiti da je priroda ciklusa praktične politike kružna i ponavljajuća.** Naime, na osnovu dobijenih rezultata u evaluaciji iznova se može razmotriti svaki preduzeti korak. Takva priroda ciklusa praktične politike može se prikazati i grafički, kao što su to uradili Eoin Young i LisaQuinn (Young, Quinn,2002:199)

Grafik 1. Ciklus praktične politike

DRŽAVA KAO NORMATIVNI OKVIR I POLJE POLITIČKOG ODLUČIVANJA

Krug učesnika i pre svega metodski i sadržajni okvir procesa političkog delovanja zavise pri tome u najvećoj meri od prihvaćenog obima normativnih i oblikujućih intervencija države ne samo u oblasti političke (samo)regulacije već i u polje ekonomskih i socijalnih odnosa.

Naime, čak i u društvima, koja su prevashodno zasnovana na dominaciji tržišne koordinacije, pored korigovanja neuspeha na tržištu – “ peglanja” tržišnih neravnoteža

postoje i brojne druge pojave koje takođe zahtevaju ne samo regulativnu i koordinirajuću već i redistributivnu intervenciju države.

1. Pre svega, čak i u slučaju savršenog funkcionisanja tržišnog mehanizma nije obezbeđena ni **socijalna sigurnost** a kamoli pravična raspodela dohotka.

2. Potrebe za korigovanjem raspodele dohotka jačaju različiti oblici strukturne ili konjunkturane **nezaposlenosti**.

3. Pored rešavanja problema nezaposlenosti, država ima zadatak, da razreši i probleme, koji su strukturne prirode, odnosno proizlaze iz **regionalnih razlika**.

4. **Rast prosečnog životnog veka ljudi** i prateći fenomeni (promena starosne strukture populacije, velika težina udela radno neaktivnog stanovništva), takođe zahtevaju pregrupisanje stvorenog dohotka među generacijama, odnosno finansijskog tereta investiranja u opšte ciljeve održanja socijalne kohezije i solidarnosti.

Posledično, opšteprihvaćeno, (ekonomsko) shvatanje najvažnije ekonomske i socijalne funkcije države razvrstava u četiri grupe:

1. REGULACIONA FUNKCIJA DRŽAVE

Regulativna funkcija države, odnosno institucionalizovanje normi društvenog komuniciranja, kao i sankcionisanje kršenja ovih normi je nesumnjivo državna funkcija „par excellence”.

Normativna regulacija znači, primera radi da ugovorni odnosi, koji su neophodni za funkcionisanje tržišta ne mogu postojati bez zaštite i pravne strukture, koje obezbeđuje država.

2. FUNKCIJA ALOKACIJE

Suština ove funkcije je da – u određenom segmentu potreba – država preuzima od tržišta funkciju podele resursa, korišćenjem mehanizama administrativne koordinacije obezbeđuje resurse za postizanje primarnih ciljeva.

Pritom **razlikujemo alokaciju koja koriguje funkcionisanje tržišta, od one koja nadomešćuje funkcije tržišta**. U prvom

slučaju državni budžet “ ulazi u teritorijalne vode “ sektora tržišta, i time koriguje razlike resursa i dohotka, koje nastanu usled funkcionisanja tržišnog mehanizma. Ovaj aspekt alokacije obično se naziva i **strukturnom politikom**.

Drugi aspekt nastaje kada se državna alokacija resursa ostvaruje u onim sferama u kojima tržište ne funkcioniše. U ovom slučaju država u nekom vidu obezbeđuje proizvodnju takozvanih opštih, javnih dobara. Danas je, zbog širenja društvene podele rada i ubrzanog tehničkog razvoja, kao i prodora privatnog sektora u zonu obavljanja javnih usluga razdvajanje ova dva područja sve manje je moguće.

Drugi oblik alokacije jeste alokacija na makro i mikro nivou. Na makro nivou vrši se podela resursa između različitih ciljeva krajnje potrošnje (potrošnja, ulaganje, državne narudžbine, izvoz), odnosno različitih programa državnih rashoda (npr. vojska, zdravstvo, obrazovanje...). U mikro sferi vrši se podela resursa u vezi ostvarivanja nekog konkretnog državnog programa rashoda.

3. FUNKCIJA EKONOMSKE STABILIZACIJE

Država nastoji da ublaži negativne posledice promena, kolebanja u ekonomskim procesima, kao i da obezbedi finansijsku ravnotežu.

Opšta 4 cilja ekonomske stabilizacije su (1) stanje približno pune zaposlenosti, (2) obezbeđivanje uravnoteženog i održivog razvoja, (3) držanje pod kontrolom rasta nivoa cena, i (4) održavanje unutrašnje (budžet) i spoljne (tekući platni bilans) finansijske ravnoteže.

U službi ostvarivanja ovih ciljeve su **fiskalni i monetarni sistem i politika**.

U „Opštoj teoriji kamate, zaposlenosti i novca “ argumentujući proširivanje državnih funkcija, Kejnz ističe da država međusobno usaglašava volju potrošača i namere ulagača, odnosno da država mora imati upravljački uticaj na volju potrošača delimično putem poreskog sistema a delimično utvrđivanjem kamatnih stopa. (Keynes,1965).

Na drugoj strani, Milton Fridman, ključna ličnost monetarističke škole, poricao je da monetarna politika ima stabilizirajuću ulogu. Po njegovom shvatanju, tretiranje raznih kolebanja treba prepustiti budžetskoj politici. Ovaj predlog polazi od činjenice da budžet preko svojih rashoda i prihoda automatski ispoljava anticiklični uticaj (Friedman,1948)

U slučaju konjunkturalne suficit i štednja, u slučaju recesije deficit i državna potrošnja bi obezbeđivali anticiklični uticaj. Ovo shvatanje, znači, polazi od stava, da je budžet slično tržištu, samoregulirajući mehanizam, i odbacio je diskrecionu fiskalnu politiku. Ovakva formulacija ove funkcije se svodi na korekciju neželjenih posledica funkcionisanja tržišnog mehanizma.

No, zapravo sadržaj stabilizujuće funkcije razvojne, "takmičarske" države je mnogo širi, jer pored ublažavanja posledica promena u konjunkturi, država brojnim sredstvima utiče i formira : strukturu individualnog sektora, pospešuje tehničko-tehnološki razvoj, upravlja ekonomskim tokovima, utiče na neravnomernosti grana i područja, koje su posledice funkcionisanja tržišta, i na taj način pomaže trajan ekonomski rast.

4. FUNKCIJA RASPODELE (REDISTRIBUCIJE)

Raspodela ima svoja dva osnovna značenja – šire i uže. Redistribucija u širem smislu je raspodela dohotka ostvarenog na makroekonomskom planu.

Pored preraspodele među sektorima makroekonomije, moramo ukazati i na uže, ali u javnosti prisutnije, kolokvijalno značenje pojma. Ono se odnosi na **mešanje države sa ciljem da ublaži razlike koje su posledice uticaja tržišta na razlike u prihodima i imovini.**

U ovom pogledu mogu se razlikovati različite dimenzije ove preraspodele, čije institucionalne osnove obezbeđuje : (1) održavanje i funkcionisanje raznih sistema blagostanja (obrazovanje, zdravstvo), (2) socijalne politike i (3) obaveznog socijalnog osiguranja.

Moguća sredstva, odnosno mogući vidovi ostvarivanja ovih državnih funkcija su:

1. Proizvodnja usluga (ređe proizvoda) putem državnog, odnosno javnog sektora,
2. Otkupljivanje proizvoda, usluga privatnog sektora, i preprodaja po subvencioniranim cenama, ili besplatna distribucija,
3. Obezbeđivanje transfera dohotka za razne ekonomske subjekte (domaćinstva, preduzeća) i
4. Državna regulativa privatnog i javnog sektora (Vigvari, 2003:43-47).

KONTROVERZE OKO DRŽAVE : DEFICITI “POLITIČKOG TRŽIŠTA“

Normativno – regulacijske, alokacione, stabilizirajuće i redistributivne funkcije, ne mogu se, naravno, smatrati pojavom bez protivrečnosti. Pored tržišnih insuficijencija vredi dakle analizirati i ograničenja i neuspehe intervencija vlasti/države.

1. Pre svega, otvara se prethodno pitanje po čemu se razlikuju tržišne odluke i demokratske političke odluke? Stigler je razlike između ova dva mehanizma odlučivanja formulisao na sledeći način: za razliku od tržišnih, u procesu donošenja političkih odluka učestvuju i oni koje odluke neposredno ne pogađaju. Tržište individualnog potrošača naime primorava na bolju informisanost nego proces političkog odlučivanja. Procesi političkog odlučivanja zato ne omogućavaju adekvatno izražavanje interesa i saznanja i mogu se zloupotrebiti. 1

2. Ključno pitanje je, međutim, pitanje **koji interesi pokreću nosioce političkih odluka**. Starija shvatanja polazila su od stava da političare građani biraju radi zastupanja i sprovođenja opšteg dobra/interesa. Pred izabranim otvara se, međutim, praktična dilema šta da podržava: da li da zastupa partiju/stranku, od koje je dobio mandat, ili zajedničke ciljeve svog izbornog okruga?

Tokom šezdesetih godina prošlog veka formiran je uticajni pravac u ekonomiji i političkim naukama “ **teorija kolektivnog odlučivanja** “ koji polazi od pretpostavke da Džordž J. Stigler (George J. Stigler, 1911–1990), američki ekonomista. Sa dva svoja

prijatelja, Fridmanom (Friedmann) i Velisom (Wallis) osnovao je čikašku ekonomsku školu.

U toj školi nasuprot metodološkom individualizmu austrijskog liberalizma, vladalo je empirijasko-pozitivističko gledište. U njegovom radu veliku pažnju je posvetio analizi veza između funkcionisanja tržišta i informisanosti učesnika na tržištu. Ova istraživanja su kasnije imali ulogu i u stvaranju teorije o kolektivnom odlučivanju. U njegovom radu igrala je veliku ulogu i analiza uplitanja države. Prema njegovom mišljenju, iza velikog uplitanja države kriju se velike privredne interesne grupe. Na ovome su se zasnivali njegovi radovi u vezi državne regulative (Vigvari, 2003:48) kategorijalni i metodološki aparat koji se koriste za opisivanje ponašanja preduzeća i potrošača, se mogu uspešno primeniti i na analizu mehanizma političkog odlučivanja.

Pritom, ključno pitanje je ko su nosioci interesa koji učestvuju u političkom odlučivanju? To su, osim birača, izabrani političari, javni činovnici, stručnjaci u upravnom sistemu i različite interesne grupe (lobiji). Osnovno methodsko i konceptualno stanovište čini teza da se nosioci interesa, kada odlučuju, ponašaju kao homo oeconomicus, odnosno trude se da sebi obezbede maksimalno blagostanje.

Građanin, kada bira, u telo za odlučivanje nastoji da dovede onog predstavnika, čiji se program podudara sa njegovim individualnim preferencijalima.

Aktivnost poslanika, motiviše nastavak političke karijere ili šanse reizbora. Profesionalni političari i političke partije vode pravo nadmetanje za svoj reizbor. Sredstvo ovog nadmetanja je politički marketing koji koristi sredstva tradicionalnog marketinga (proizvoda i usluga) isto tako kao i preraspodelu dohotka, ili još pre obećanja.

Javnog činovnika, u aktivnostima na pripremanju odluka i u toku vršenja uticaja na odluke **motiviše želja za očuvanjem statusa i zadržavanjem uticaja**. Ova grupa nosioca interesa teži da iskoristiti višak informacija koji proizlazi iz njihove stručnosti i poznavanja stvari. **Informacijska asimetrija** dovodi javne činovnike do izuzetno velikih pogodnosti.

Lobiste pak motiviše materijalni interes (narudžbe, pogodnosti i potiskivanje konkurencije u tržišnom nadmetanju,

eksplicitne ili implicitne podrške) one interesne grupe, čije interese zastupaju.

U poslovanju javnog sektora (kao i lokalnih samouprava), zbog toga imaju važnu ulogu **takozvani politički ciklusi**. Političke snage koje su došle na vlast nakon izbora, u prvom delu svog mandata skupljaju budžetske i druge reserve i ako je neophodno sprovode nepopularne mere. Kako se, međutim, približava vreme sledećih izbora, oživljavaju investicione aktivnosti, rastu tekući izdaci budžeta (zarade, transferi, itd.). **Ova, političkim razlozima vođena, cikličnost, s jedne strane znači, da se formiraju investicioni bumovi, izdaci i podrške u kampanjama.** Sa druge strane, ova cikličnost ugrožava programe prihoda i rashoda (poreski sistem, penzijski sistem), čije trajanje prevazilazi izborne cikluse, kao i ostvarivanje velikih investicionih, razvojnih programa.

Teorija kolektivnog odlučivanja pritom posebno označava dva važna društvena troška koji nastaju funkcionisanjem mehanizma političkog odlučivanja:

1. Jedni su **negativni eksternalni troškovi loših odluka**. Ovi troškovi se mogu smanjiti širenjem kruga donosioca odluka, primenom konsenzusa u odlučivanju, obezbeđivanjem uslova za korišćenje ekspertskih analiza u procesu monitoringa i evaluacije usvojenih odluka.

2. Drugi element društvenih troškova jesu transakcijski troškovi odlučivanja (troškovi saglasnosti), koji je srazmeran broju učesnika u odlučivanju.

Optimalni troškovi su na secištu kriva ovih troškova. Iz toga proizlazi da optimalno rešenje nije u neposrednoj demokratiji (troškovi stvaranja konsenzusa nadmašuju negativne eksterne troškove loših odluka). Naravno ta optimalna tačka bi bila različita kod svake odluke. Različiti postupci i strategije pregovaranja i odlučivanja doprinose da konačni rezultati budu proizvod različitih uticaja i manipulacija.

U tom kontekstu, još je sredinom prošlog veka Graham Allison postavio tri osnovna modela donošenja (državnih) odluka:

Model racionalnog izbora, koji polazi od pretpostavke da odluku donosi homogeni i racionalni akter,

Model organizacijskog procesa, koji polazi od pretpostavke da su vlade konglomerat polufeudalnih, slabo povezanih organizacija koje imaju sopstvene interese i život i

Model birokratske politike po kome su odluke rezultat nagodbi pojedinaca koji stoje na vrhovima različitih departmana vlasti.

Primeru radi, srbijanske, postpetooktobarske vlade su gotovo paradigmatičan primer za propagiranje primene modela organizacijskog procesa u analizi procesa političkog odlučivanja. Po njemu Vlada je konglomerat polufeudalnih, slabo povezanih organizacija pa je posledično rezultat vođenja nekoordiniranih javnih politika ispregovarani kompromis. (Stojiljković, Ana, 2010:119).

Kakvu – takvu efikasnost funkcionisanja javnog sektora, u ovakvom krugu razmišljanja, obezbeđuje **političko nadmetanje**, odnosno činjenica da se izabrani predstavnici izlažu proveri i sudu birača na političkom tržištu. Mogli bismo zaključiti da slično tržišnoj koordinaciji i birokratska koordinacija ima jasna ograničenja. Čini se da dominiraju naredni razlozi :

1. **Nesavršenstvo političkog nadmetanja**, koje proizlazi delom iz imperfektnog funkcionisanja mehanizma izbora, a delom iz deformišućeg uticaja interesa na preferencijale, koji su vezani za održavanje političke konkurentnosti. Istovremeno, uslov za savršenstvo političkog nadmetanja bi bio da birači budu upoznati sa sposobnostima, programima i stvarnim aktivnostima političara. Za prosečnog birača postizanje ovog idealnog stanja zahtevalo bi isuviše visoke troškove u odnosu na procenjene koristi i zbog toga oni ne čine korake da se u dovoljnoj meri informišu. Birači upoređuju troškove informisanja sa uticajem njihovog glasa na procese, pa im je racionalan izbor – da izaberu neinformisanost. Ova pojava označena je kao **racionalna neinformisanost**.

Posledično, zbog specifičnosti mehanizma političkog odlučivanja, koristi se postupak odlučivanja većinom, a to pomaže ostvarivanju preferencijala određenih grupa (takozvanih medijalnih birača). Ujedno i različite tehnike i različiti postupci glasanja dovode do inkonzistentnih odluka. Primeru radi, zbog visokih troškova referenduma i anketa birači najčešće ne glasaju o pojedinačnim pitanjima (nivoima različitih konkretnih dobara, usluga), već o

paketima političkih programa koji su, posebno u uslovima fragmentiranog partiskog sistema i složenih i brojnih koalicija nepovezani i nekoherentni.

2. U budžetu države razdvajaju se prihodi i rashodi. **Ova razdvojenost povećava verovatnoću neadekvatne alokacije resursa**, i umanjuje spremnost za iskorišćavanje mogućnosti za smanjivanje troškova pri datim tehničkim uslovima (poboljšanje ekonomičnosti, povećanje produktivnosti...), odnosno omogućuje politiku kojom se socijalni mir i podrška kupuju budžetskim deficitom i zaduživanjem.

3. U javnim preduzećima i budžetskim ustanovama nisu prisutni oni **pokazatelji učinka**, koji stoje na raspolaganju poslovnim organizacijama (profit, tržišni udeo, vrednost deonice), i koji su na neki način generisani funkcionisanjem tržišta. Budžetske organizacije same moraju razraditi svoje ciljeve i pokazatelje (socijalnog) učinka.

4. Nema dovoljno informacija, koje su neophodne za odlučivanje. U toku odlučivanja prisutan je veliki broj nosilaca interesa od kojih jedan, u uslovima "turboglobalizacije" čak ključan, deo ne pripada nacionalnoj ekonomiji. **Nedovoljnost informacija dakle potiče iz informacione asimetrije različitih nosilaca interesa (stakeholder), a delom iz nesigurnosti privrednih tokova, a unutar toga i od nepredvidih rizika koje nosi pretnja povlačenjem kapitala.**

5. **Nedovoljna kontrolisanost stručnog aparata.** Važan izvor već spomenute informacione asimetrije jeste ostvarivanje interesa stručnog aparata, koja se ogleda u zadržavanju informacija, ili u iskrivljavanju i tajanju informacija. Birokratija može i sprečiti sprovođenje različitih političkih odluka. Naročito je to tako, kada mere (na primer skresanje budžeta) ugrožavaju njihovu egzistenciju. Kod postojećih institucija, službi važna pojava je **motivacija za stalno samopotvrđivanje, koja se ogleda u stalnim stremljenjima za proširivanje zadataka, ili u prividnim aktivnostima.**

6. Jednostranost u ostvarivanju političkih interesa pojedinih interesnih grupa. Za ovu pojavu u mikroekonomiji postoji izraz „lov na rentu” **Lobiranje (lov na rente)** je skupa stvar, pa na ovaj način stečene pozicije mogu iskriviti i funkcionisanje političkog tržišta.

7. Neproračunljiva reakcija individualnog sektora na sprovedene mere. Ove neproračunljive „nuspojave” nazivaju se **proizvedenim eksternalijama**. Neproračunljivost reakcija postaje sve izraženija usled širenja međunarodnih ekonomskih odnosa, i prateće deregulacije. Primera radi, na ukidanje poreskih olakšica globalnim preduzećima, ili na pooštavanje regulative u vezi sa ekološki standardima ova preduzeća mogu reagovati povlačenjem kapitala. Na drugoj strani, povećanje akciza u krugu potrošača može izazvati reakciju supstitucije - umesto vina pivo, umesto domaće kupovine nabavka u inostranstvu (Vigvari, 2003: 50).

NEZAVISNA KONTROLA I PRINCIPI DOBRE UPRAVE

Nesavršenstvo vlasti/države može prouzrokovati dramatične razlike između nameravanih rezultata i stvarnih efekata.

U rešavanju nesavršenstva države/vlasti istaknutu ulogu imaju **finansijska kontrola i kontrolisanje učinka**. Kontrola postaje sve važnija institucija korekcije kako javnog, tako i privatnog sektora. U državnim finansijama ključnu ulogu ima institucija nezavisne kontrole. U većini tržišnih ekonomija postoje revizorske organizacije, koje s vremena na vreme, nezavisno od političke izvršne vlasti, kontrolišu pravilnost i efikasnost trošenja javnih prihoda, ublažavajući time nesavršenstva u funkcionisanju države/vlasti (Vigvari, 20093: 51-54).

Nesavršenstvo vlasti, odnosno pojavu negativnih posledica političkog nadmetanja mogu u izvesnoj meri sprečiti i sledeći faktori: ustavni poredak, institucija slobodnih izbora; ograde koje proizlaze iz ekonomskih uslova, konačnost dohotka koji se može centralizovati, determinante budžeta i moralna čvrstina – integritet i ubeđenje političara ojačani i “garantovani” jasnim antikoruptivnim procedurama i radom nezavisnih državnih organa – “četvrte grane vlasti” .

SREDSTVA I AKTIVNOSTI AKTERA POLITIKE

Za "dobro zdravlje", čak i za samu sudbinu demokratije od ogromnog značaja je praktikovanje demokratije korišćenjem od strane građanki i građana i njihovih asocijacija svih oblika učešća u javnom i političkom životu.

Prethodno, bogatstvo formi učešća u politici, njihova povezanost i promenljiva i različita specifična vrednost i značaj ukazuju na potrebu, barem sumarne klasifikacije oblika političke participacije.

Dva su osnovna polazna kriterijuma klasifikovanja oblika političke participacije na: (a) uži, srednji i opšti (makro) nivo političke participacije; i (b) institucionalne i spontane, odnosno konvencionalne ili protestne oblike političke participacije.

Prostor političke participacije može biti pretežno ili isključivo vezan za formulisanje i razrešavanje globalnih problema, odnosno za nacionalnu i internacionalnu ravan, ili pak sveden u lokalne ili regionalne okvire i orijentisan na oblike kooperativne aktivnosti artikulacije i ostvarivanja interesa lokalne zajednice.

Uslovnu i relativnu vrednost i karakter ovog osnova klasifikacije, međutim, najbolje ilustruje praksa novih društvenih pokreta koji objedinjuju lokalne kampanje i inicijative, sa zajedničkim opštim vrednostima i internacionalnom mrežom i oblicima povezivanja i solidarnosti. To najsažetije iskazuje njihov slogan - „Misli globalno, deluj lokalno“.

Dalji osnov podele polazi od procene u kojoj meri je konkretan oblik političkog učešća direktno okrenut strukturama vlasti i/ili javnosti, i orijentisan na vođenje i usmeravanje (državne) politike ili tek na posredan uticaj na nju.

Prvoj grupi konvencionalnih (institucionalnih) oblika političke participacije pretežno pripadaju političke peticije i inicijative, glasanje i izborne aktivnosti, kao i delovanje političkih stranaka, sindikata, udruženja, interesnih i grupa za pritisak vezano za funkcionisanje i delokrug rada parlamenta, izvršnih organa i državne uprave.

Konvencionalna, pretežno visoko institucionalizovana participacija može se dalje razvrstati na svoja **četiri konkretna oblika**. **Prvi, individualan, povremen i nisko intenzivan** čini učešće na izborima i referendumima. **Drugi, takođe povremen ali intenzivan**, individualno-kolektivni oblik predstavljaju oblici

apelaciono-legalističke aktivnosti (peticije, građanske inicijative, obraćanja organima vlasti, poslanicima i medijima). **Treći, relativno trajan i kolektivni oblik „rovovske političke aktivnosti“** predstavlja angažman u političkim strankama. **Četvrti** oblik, relativno trajne kolektivne participacije čini **civilno-društveno angažovanje** (NVO, sindikati, društveni pokreti).

Legalne, ali pretežno **vaninstitucionalne, protestne i alternativne oblike političke participacije (i kulture) čine različite vrste direktne društvene akcije i protestnih aktivnosti (mitinzi, demonstracije, protestni marševi, okupacije prostora sa velikim simboličnim značajem, štrajkovi) i drugi, nenasilni, oblici građanske neposlušnosti.** Njima se osvešćuje i produbljuje razumevanje jaza između legalnog (zakonskog) i legitimnog, od većine građana kao pravičnog priznatog zahteva. Rastuća spremnost na učešće u protestima i štrajkovima sa širim socijalnim i političkim zahtevima, pouzdani su pokazatelji smanjene podrške, odnosno gubitka legitimnosti određene vlade i vlasti. Mirne, „baršunaste revolucije“ u Srednjoj i Istočnoj Evropi, kao i serija građanskih protesta u Srbiji 1991-2000. godine, predstavljaju u ovom pogledu gotovo paradigmatičke primere (Popović, Milivojević, Đinović, 2007:162-170).

Granice između pojedinih oblika participacije otkrivaju dakle razlike u trajnosti i intenzitetu delovanja, prirodi (violentnosti) korišćenih sredstava i drugim karakteristikama učešća u politici.

Izborni proces, na primer, pretpostavlja tek povremeni i pretežno mali energetske naboj i stepen zainteresovanosti građana koji se, istina, ne iscrpljuje samo u gledanju, aplaudiranju i glasanju. Participativni sadržaji nisu samo neposredni, već se vide i u njihovoj medijskoj prezentaciji (npr. u formi praćenja intervjua i TV duela marketinški obrađenih i argumentacijski usmerenih na formiranje pozitivnog lika „imidža“ kandidata i stranaka). Učešće na izborima je najmasovniji oblik političke participacije koji, po pravilu, praktikuje nadpolovična većina punoletnih građana.

Intenzivnija izborna aktivnost podrazumeva pak, relevantan stupanj interesovanja za politiku i političke informisanosti, i formiranu, relativno razvijenu i koherentnu, političku orijentaciju šire publike. Ona, pored prisustvovanja stranačkim tribinama i propagandnim manifestacijama, obuhvata kontaktiranje stranačkih aktivista i lidera i aktivno zalaganje za

određenu političku opciju, uključiv uticaj na neopredeljene i neistomišljenike, da glasaju u prilog određene stranke ili kandidata.

Za razliku od izborne aktivnosti, **pripadanje političkim strankama** obuhvata čvršći, organizacijskim pravilima i „partijskom disciplinom“ uređen i regulisan proces permanentne političke participacije promenljivog i nejednakog intenziteta.

Partijsko-političkom participacijom (sa izuzetkom većine nordijskih zemalja i realsocijalističkih jednopartijskih sistema u kojima je članstvom u vladajućoj partiji bilo obuhvaćeno čak 10-15% punoletnog stanovništva) po pravilu je obuhvaćeno tek nekoliko procenata odraslog stanovništva.

Objašnjenje za ovako relativno suženo učešće pruža višestruko potvrđen nalaz da stranačku formu političke participacije znatno ograničava birokratizacija organa i njihova hiperaktivnost koja zapravo sprečava autonomno oblikovanje aktivnosti članstva. Partija često deluje kao mašina koja posreduje, podređuje i podvodi interese članstva i pristalica, pod logiku interesa svog aparata i optiku taktičkih nagodbi i kalkulacija u borbi za osvajanje ili održanje vlasti.

Protestna okupljanja, civilni pokreti i kampanje i drugi alternativni, na konkretne probleme usmereni, tek povremeni, ali visoko intenzivni oblici političke participacije, delom su i reakcija na ograničenja partijsko-političke participacije. Istovremeno, oni upravo svojom otvorenošću, širinom i difuznošću uticaja pokazuju da su (za sada) stranke nezamenljive samo u funkciji sinteze interesnih konstelacija na glavne linije političkih podela i njihovo efektivno usmeravanje i korišćenje u borbi za vlast.

Protestna participacija - njene brojne i različite forme građanske neposlušnosti, protesta i ukupne nenasilne akcije, predstavljaju značajan deo participacije građana. Protestni potencijal iskazuje se organizovanjem i direktnim učešćem na mitinzima, demonstracijama, bojkotima i štrajkovima - u akcijama okupiranja prostora i objekata sa velikom praktičnom ulogom ili simboličnim značenjem.

U poslednjoj deceniji u sve većoj meri radi se i o "tastatura aktivizmu", online protestima, odnosno upotrebi interneta i socijalnih mreža bez kojih bi li bili nemogući događaji poput „arapskog proleća“.

Zajedničko obeležje svih oblika protestne participacije čini njihovo relativno ograničeno trajanje uslovljeno neophodnošću postizanja brzog i adekvatnog odgovora na postojeći konkretni povod za izbijanje protesta“(Stojiljković, 1998: 156).

Pritom, izlaskom na ulicu, građani najčešće žele skrenuti pažnju javnosti na neki problem za čije rešenje su se institucionalizovane procedure pokazale nedovoljnim. Protestnoj akciji je natprosečno sklono mlado, obrazovano i urbano stanovništvo, lišeno straha, preterane rutine i konvencionalnosti.

Protestni potencijal i energija podrazumevaju i spremnost da se podnesu i očekivani rizici i troškovi sukoba.

CIVILNE I POLITIČKE STRATEGIJE PROMENA

Kakva u tom kontekstu treba da bude veza i odnos građana i njihovih udruženja sa politikom i političkim institucijama i organizacijama, kao ključnim kanalima i instrumentima promena?

Po mome sudu, njihova uloga se prvenstveno sastoji u kreiranju, širenju ili odbrani autonomnih vrednosti i kulture, definisanju i zastupanju interesa i stimulisanju građanske odgovornosti i aktivizma – usmerenog delom i ka pokretanju inicijativa prema strukturama vlasti i njihovoj kontroli i kritici. U tom okviru, organizacije civilnog društva se i vide kao «pas čuvar demokratije», «škola demokratije», ili bar kao reprezentanti određenih interesa i interesnih grupa.

Na ovoj osnovi, polazeći od 10 narednih kriterija, Vukašin Pavlović analitički razlikuje političku i civilnu strategiju promena i njihove aktere i metode:

1. Karakter i smer promena : Politika strategija ponude - Civilna strategija tražnje
2. Društveni akter : Politička elita - Građani
3. Nivo nastanka : Centralna vlast - Lokalne inicijative
4. Predstavnici : Političke partije i lideri- NVO i društveni pokreti
5. Polje delovanja : Institucije - Vrednosti i politička kultura

6. Sredstva regulacije :	Poredak i zakoni	-	Pravna kultura
7. Način usvajanja:	Izmena "pravila igre"	-	Demokratska javnost
8. Razvojne mogućnosti :	Rast i tržišne reforme	-	Preduzetništvo
9. Osnovni resurs:	Politička moć	-	Socijalni kapital
10. Glavni cilj:	Dobra vladavina	-	Razvijeno civilno društvo

(Pavlović, 2004: 90).

Strategije aktera civilnog društva usmerene su dakle ka polju (samo)oblikovanja vrednosti, uključiv participativnu političku i odgovarajuću pravnu kulturu, i identiteta i stvaranju autonomne javnosti – znači tek posredno i pretežno odbrambeno prema polju i akterima politike. Radi se često o odbrambenim reakcijama pred «kolonizatorskim nasrtajima» države (Habermas) i nastojanjima da se «do tančina» (pre)regulišu društveni odnosi i ponašanja. Aktivno građanstvo – kroz civilne asocijacije, građanske inicijative i proteste ograničava i kontroliše polje politike, i pokušava da ga učini transparentnim istovremeno stvarajući i uvećavajući društveni kapital – mrežu znanja, poverenja i solidarnosti kao svoj osnovni resurs. (Pavlović, 2004:288-294).

Na drugoj strani, svaka građanska inicijativa i asocijacija, pogotovo u društvima sa autoritarnom tradicijom i kulturom, ne mora imati demokratski predznak i biti izražena u tolerantnom i prihvatljivom obliku i tonu. Povratno, **civilno društvo tada treba i traži «prijateljsku ruku» demokratske i pravne države (Majkl Volcer) i definisana «pravila igre i ponašanja», koja garantuju standarde nediskriminacije, pristojnosti i poštovanja ugovorno utvrđenih prava i obaveza.**

Posledično, pored sopstvenog civilnog polja i ka njemu usmerenih (civilnih) strategija, akteri civilnog društva se moraju nužno odrediti i definisati svoj odnos i prema polju politike i strategiji (političkog) nastupa prema njenim ključnim akterima – državi i političkim partijama, pre svega. U tom okviru, problem nastaje upravo zbog toga što, pored zone zajedničkih interesa, postoji i određen prostor nepodudaranja interesa, pa i povremeni jaz između onoga za šta se političari zalažu i onoga što akteri civilnog društva žele. Političke partije sa jedne strane žele rešenja koja će im

osigurati reizbor ili barem pristup vlasti, dok akteri civilnog društva žele rešenja kojima ce se osigurati veća odgovornost političkih aktera, uključiv i njihovu smenjivost.

ORGANIZACIJE CIVILNOG DRUŠTVA (OCD) I POLITIČKI PROCES

Već smo konstatovali da samo autonomno, dinamično i otvoreno i pluralno civilno društvo, sposobno da artikuliše vrednosti, stvara koalicije za promene i promovise opšte i posebne interese jeste prostor u kome OCD mogu da pokreću inicijative i učine participaciju građana delatnom. Time se istovremeno obezbeđuje da javni interesi utiču, kroz otvorene kanale političke komunikacije, na oblikovanje javnih politika.

Najsazetije, model uticaja OCD na proces kreiranja javnih politika može se ilustrovati taksativnim navođenjem i sumarnom intepretacijom dva svoja konstitutivna elementa: (1) taktika i metoda delovanja OCD prema polju politike i (2) različitim formama, nivoima i intenzitetom učešća u formulisanju javnih politika.

Kritički reinterpretirajući karakter u Srbiji uspostavljene relacije: civilno društvo - država mogli bi poći od hipoteze da je prethodni socijalistički period, kao i period blokirane tranzicije i nacional-populističke involucije i (para)militarne regresije – vreme Miloševićevog režima, obeležila relacija dominantne, sveregulišuce države sa kolonizatorskim i na kraju ovog perioda čak grabežljivim, nastupom prema slabom i «potisnutom» civilnom društvu. Aktuelni okvir čini odnos i nadalje dominantne, čak povremeno agresivne, ali u suštini konfuzne i (selektivno) slabe države, sa legitimnim ali još uvek relativno slabim, nestabilizovanim i nesigurnim, uz to i fragmentiranim i podeljenim, civilnim društvom.

Aktuelno, postoje **tri moguća modela odnosa države, preciznije političke vlasti i civilnog društva**, koji mogu biti prisutni na ovom, tranzicionom terenu. Tačnije, radi se više o tri tipa odnošenja države prema civilnom društvu i civilno-društvenim organizacijama.

Prvi je klasični, neoliberalni. Govorimo o, «minimalnoj», ili «neutralnoj» državi koja samo utvrdi pravila igre, uvede tržište i povuče se iz ove sfere i ostavi civilnom sektoru i njegovom

volontarijatu da koliko može interveniše u socijalno tlo. Mislim da ovaj model društveno razorenoj i ekonomski ruiniranoj Srbiji ne odgovara i da joj nije primeren, odnosno praktično nije održiv.

Drugi model je, uslovno rečeno socijaldemokratski i on kombinuje elemente liberalno-predstavničke demokratije sa republikanskom tradicijom samoodređenja i samoorganizovanja i pratećim deliberativnim praksama horizontalne komunikacije, koja nije direktno usmerena na političko polje. Radi se o modelu socijalnog partnerstva i delimičnog, uzajamnog preklapanja i podrške, odnosno o relaciji: jaka država – jako civilno društvo. Ovo je model koji bi lično podržao ali za koji još uvek nema realnih pretpostavki.

Treći model, model alternacije, koji se kod nas izgleda u velikoj meri nastavlja i posle promena iz 2000-te, je model civilno-društvenog organizovanja kao alternative oficijelnom polju politike. Zato što se ne komunicira dovoljno iskreno i uspešno, civilni akteri stvaraju alternativne zakonodavne i razvojne projekte pa ih potom – oblicima građanskog i sindikalnog protesta i neposlušnosti, uvode u polje politike. Tvrdi zagovornici ovog modela, krajnje skeptični prema akterima oficijelne politike, određuju ga kao poželjni model rediferencijacije, umesto neokorporativne fuzije civilnog društva i države

Istovremeno, na drugoj strani, da bi se civilni sektor održao i razvijao potrebna je veća podrška državnih organa, pre svega kroz razvoj institucionalnih oblika i mehanizama partnerstva države i NVO. Dobar primer su Kancelarije parlamenata i vlada za saradnju sa civilnim društvom ili Kancelarije za pridruživanje EU, i drugi oblici uključivanja OCD u proces evrointegracija u regionu.

Pozitivan uticaj države na razvoj civilnog društva manifestuje se i kroz sprovođenje brojnih javnih politika. Tu je pre svega reč o pitanju kako se određenim sredstvima može doći do boljih rezultata u postizanju većih nivoa društvenog povezivanja, poverenja i angažmana. Kao primeri, uglavnom se navode reforme u sistemu obrazovanja, promocija značaja socijalnog kapitala u zajednici, afirmacija umetnosti i kulture, kao i zalaganje za uvođenje fleksibilnijeg radnog vremena koje bi dozvolilo veći obim zajedničkih kontakata ljudi u porodici i lokalnoj zajednici.

Sa druge strane neophodno je isrtaći i značaj aktivacije OCD na političkoj sceni. One postaju sve prisutnije, imaju nesumljivu i sve istaknutiju ulogu u politici, i pokazuju posedovanje znanja i sposobnosti da u saradnji sa državom, poslovnim sektorom, pa čak i same obavljaju brojne javne funkcije.

Dakle, uključivanjem civilnog društva u zagovaranje, formulisanje, oblikovanje, kontrolu i sprovođenje javnih politika može da podstakne i produbi demokratija. Nevladine organizacije, u saradnji sa javnim institucijama povećava učešće građana u političkim procesima. U tom smislu, stvara se novo polje za građane u kome mogu izraziti svoje stavove i van izbora, čime će i same političke odluke biti na neki način usmerene interesima građana. Većim učešćem civilnog društva, javlja se veće interesovanje građana za političke procese koji postaju bliži građanima, direktnije povezani s njima. **Direktnim učešćem za interesovanih predstavnika civilnog društva u procesima formulisanja i implementacije javnih politika, doprinosi se kvalitetu javnih politika, njihovoj većoj legitimnosti i olakšava nadzor i kontrola nad njima.**⁴

No, dok se na jednoj strani OCD sve više uključuju u konsultativni proces donošenja odluka , pre svega formulisanja javnih politika, na drugoj strani država ignoriše često one civilne inicijative i trudi se da marginalizuje njihove nosioce kada su njihove aktivnosti usmerene na kritiku vlasti i fomulisanje predloga koji ne odgovaraju predstavnicima vlasti.

Delatnost autonomnih sindikata, rad OCD za zaštitu i promociju ljudskih prava su primeri teškog i sporog privikavanja na praksu (konfliktnog) socijalnog partnerstva države i civilnog društva..

LOBIRANJE I DEMOKRATIJA

Jedan od zaključaka prethodne analize je da građani Srbije podržavaju opciju autonomnog političkog organizovanja , zastupanja

⁴ Lončar J., Spasojević D., „Institucionalni mehanizmi saradnje države i civilnog društva“, u „Savremena država: struktura i socijalne funkcije“, Beograd, Čigoja, 2010, str. 176.

i lobiranja za realizovanje legalnih i legitimnih interesa. Istovremeno, preduzeća, neprofitne organizacije, poslodavačka udruženja, profesionalna udruženja, sindikati i ostali akteri uveliko nastoje da svoje pojedinačne interese ciljano uključe u politički proces – da ih izlobiraju.²

Kada je o samom lobiranju reč ključno prethodno pitanje čini **demokratska, odnosno Medisonova dilema**, koju je Medison otvorio još u Federalističkim spisima: kako demokratski dizajnirati i regulisati različite i mešajuće interese koji uključuju duh stranaka i frakcija? Dodali bismo i partikularnost, distributivne koalicije i korupciju.

Ključni argument u prilog demokratskog potencijala prakse lobiranja nudi **teorija nadoknade**, koja polazi od stava o racionalnom utrošku vremena i energije i optimalnosti rešenja do kojih se dolazi kada se saslušaju sve zainteresovane strane. Pitanje je, međutim, kako doći do institucionalnog okvira i mehanizama odlučivanja koji dovode do takvog, željenog efekta. Suština odgovora leži u demokratskom političkom i izbornom zakonodavstvu i takođe demokratskim navikama i kondiciji političkih i civilnih aktera – svemu onome čega u Srbiji još uvek nema. Za razliku od zemalja koje imaju razvijenu praksu lobiranja, poput SAD, Srbija ima zatvoren proporcionalni izborni sistem u kome izabrani poslanici zavise daleko više od volje partijskih oligarhija, kojima su i faktički odgovorni, nego od volje birača.

Posledično, u Srbiji dominantnu poziciju ima izvršna vlast - Predsednik i Vlada koja je, po pravilu kartelsko – koalicionog tipa.

LOBIRANJE I LOBISTI

Lobiranje se može polazno odrediti kao svaki **organizovani uticaj na donosiocima odluka** u smislu interesno orijentisanog i komunikacijskog uticanja na politički proces **od strane aktera koji sâmi ne učestvuju u njihovom donošenju**. Lobiranje, pritom, predstavlja legitiman i za demokratski sistem funkcionalno nužan instrument.

Od ovog **šireg**, kolokvijalnog razumevanja lobiranja koje lobiranje vezuje za svaki organizovani uticaj na donosiocima odluka, čak i posrednim uticajem na medije i javnost kreiranjem kampanja zastupanja i javnog zagovaranja određenih predloga i rešenja, treba

razlikovati **operativne, uže definicije**. Uže definicije polaze od dve vrste preciziranja.

Prvo, čini određenje **aktera lobiranja**, pri čemu se razlikuju tri vrste aktera: (1) sami lobisti, kao i (2) njihovi klijenti, odnosno naručioc i (3) mete lobiranja - predstavnici institucija vlasti.

Drugo, bazira na određenju tipa (ne) javne komunikacije koje onda lobiranje u užem smislu, za razliku od zastupanja i zagovaranja, svodi na nejavnu, odnosno tek posredno javnu komunikaciju⁵.

Bar posredno, lobiranje se može definisati i preko svojih ciljeva, odnosno željenih rezultata koji se, pored donošenja određenih zakona i odluka, mogu sadržati i u distribuciji sredstava i programa, kao i u donošenju traženih kadrovskih rešenja.

Primeru radi, u Sloveniji lobiranje je uređeno odredbama Zakona o integritetu i sprečavanju korupcije iz 2011. Godine. Član 4. stav 14. Zakona o integritetu i sprečavanju korupcije koji se odnosi na određenje lobiranja glasi: "Lobiranje je delovanje lobista koji za zainteresovane organizacije na nejavni način utiču na odluke državnih organa, organa lokalne samouprave i nosioce javne vlasti u razmatranju i usvajanju propisa i drugih opštih akata, kao i na odluke državnih organa, organa lokalne samouprave, i nosioce javne vlasti. Lobiranjem se smatra svaki kontakt koji nije javni lobiste sa licem kod koga se lobira, koji ima za cilj da utiče na suštinu ili proces donošenja pomenutih odluka." (Zakon o integritetu in preprečevanju korupcije, Uradni list RS, št. [69/2011](#)).⁴

⁵ Reč lobiranje potiče od engleske reči lobby i na naš jezik najpravilnije bi se prevela kao predsoblje ili hol. Najpoznatije tumačenje o poreklu termina vezano je za Vilard Hotel koji se nalazi na Pensilvanija aveniji, Vašington, u kome je boravio američki predsednik Grant (Ulysses S. Grant, osamnaesti predsednik SAD u periodu 1869–1877) jer je Bela kuća izgorela u požaru. Smatra se da reč lobiranje vodi poreklo od lobija (predvorja, hola) ovog hotela gde su tadašnji predstavnici železnice i proizvođači pamuka čekali predsednika Granta i pokušavali da obezbede određene subvencije za svoju industriju

Kada je praksi lobiranja reč, **instrumenti i strategije** koje koriste lobisti pripisuju se direktnom ili indirektnom lobiranju. Pod **direktnim lobiranjem** podrazumevamo neposredan uticaj na donosiocce političkih odluka, na primer u **lobističkim kontaktima** - ličnim razgovorima, na tematskim parlamentarnim raspravama, kroz pozicione dokumente, kao i kroz iznošenje stavova na parlamentarnim slušanjima.

Indirektno lobiranje, u smislu korišćenja PR kampanje ili iniciranja protestnih akcija, više se koristi kako bi se preko uticaja na javno mnjenje povećao pritisak na donosiocce političkih odluka. Deo zastupnika interesa, posebno neprofitne organizacije, koriste strategiju **Grassroot-lobiranja**, u okviru koje se građani i birači pridobijaju za direktno obraćanje donosiocima političkih odluka i tako se koriste kao „sredstvo političkog pritiska“. Ukoliko jedna tema nailazi na odobravanje kod mnoštva građana, ona će naravno brzo doći na politički dnevni red. Tako ove organizacije ciljano pokušavaju da interese građana iskoriste i usmere ih u svoju korist⁶. (Stojiljković, Ana, 2011).

Sa stanovišta prirode odnosa sa svojim klijentima i „metama“, lobiranja **lobisti preduzeća** razlikuju se od ostalih lobista po transparentnosti zastupanja interesa. Oni nastupaju neposredno i njihovi klijenti su, pritom, jasno prepoznatljivi.

Po tome se razlikuju od **zastupnika udruženja**, poput poslodavačkih ili sindikalnih, koji često govore u ime velikog broja članova, ali razlikuju se i od **agencija ili društava za konsalting** koje usluge lobiranja pružaju po nalogu. Doduše, dešava se da i privredna udruženja koriste usluge agencija, advokatskih kancelarija ili konsultanata da bi povećala sopstvene resurse.

⁶ Javno zagovaranje – se odnosi na promociju i zaštitu određenih interesa i vrednosti, sprovođenjem različitih građanskih inicijativa i aktivnosti kojima se prevashodno utiče na oblikovanje javne svesti i pridobijanje podrške javnosti . Javno zagovaranje ne mora imati elemente lobiranja (nije mu nužan cilj promena kroz uticaj na zakonodavnu ili izvršnu vlast), dok lobiranje gotovo uvek ima elemente javnog zagovaranja.

Lobisti neprofitnih organizacija prate realizovanje specifičnih vrednosti u političkom sistemu. Tako, u političkom procesu dobijaju na značaju jer se često bave zapostavljenim temama, stavljajući ih na politički dnevni red i na taj način im obezbeđuju početni demokratski legitimitet. Neprofitne organizacije nadoknađuju nedostatak resursa i direktnih pristupa politici svojim potencijalom za mobilisanje podrške i uticanjem na potencijalne birače.

Pošto je poslednjih godina došlo do obimnih prenošenja nadležnosti iz većine političkih oblasti sa nacionalnih država na Evropsku uniju, **EU-lobiranje** sve više dobija na značaju. Stoga, skoro sve značajnije organizacije imaju u Briselu svoj lobistički biro. Umrežavanjem nacionalne i EU-politike proširuju se i lobističke aktivnosti, tako da nacionalni lobisti, uključiv i političke partije i institucije, moraju da poseduju znanja i o zakonodavnom postupku, kao i o neformalnim praksama i rutinskim postupcima u okviru Evropske unije (Stojilković, A, 2011).

LOBIRANJE I RIZICI KORUPCIJE

Protivnici ozakonjenja lobiranja kao ključni argument ističu bar potencijalnu visoku koruptivnost lobističke prakse. Strukturalnu sličnost i „afinitet“ korupcije i lobiranja čini zajedničko nastojanje da se u skladu sa parcijalnim interesima pojedinaca i grupa utiče na državnu politiku.

No dok je korupcija uvek prikrivena i direktna u transferu protivkoristi, odnosno razmene i trgovine uslugama i uticajem, to je u slučaju lobiranja tek ekstremna posledica. Bar **u demokratskim društvima lobiranje je javna, legalna i zakonski regulisana delatnost** u kojoj se registrovani lobisti služe, pored uspostavljanja kontakata sa donosiocima odluka i krugom njihovih savetnika, i indirektnim lobiranjem poput kampanja zagovaranja i zastupanja, uključiv i formulisanje strategija i zakonskih projekata. Time se ujedno utiče na donošenje javnih odluka premešta iz sive zone ka transparentnom odlučivanju što je i ključna pretpostavka i garancija integriteta u javnom sektoru. Moglo bi se zaključiti da lobiranje prevladava i potiskuje korupciju u meri u kojoj jača vladavina prava.

Ključni značaj ima normativna regulacija lobističkih kontakata i širih lobističkih aktivnosti (priprema, planiranja i istraživanja). Komparativno posmatrano, minimum regulacije podrazumeva uvođenje registara lobista - fizičkih i pravnih lica koja se bave lobiranjem i evidentiranje, pri parlamentima, ministarstvima ili antikoruptivnim telima, njihovih klijenata, kontakata i ostvarenih prihoda, ali i rashoda i učinjenih poklona. Zbog toga što istovremeno raspolažu registrima funkcionera i njihove imovine i primljenih poklona prednost, po mome mišljenju, imaju antikoruptivne komisije i agencije.

Zapravo, zalog transparentnosti procesa je **obostrana obaveza – i lobista i političara i njihovih savetnika, da prijave sadržaj, učesnike i prirodu ostvarenog kontakta**. U tom smislu, primera radi, Komisija za sprečavanje korupcije Slovenije je pripremila Proceduralni vodič - uputstva za državne službenike i zvaničnike parlamenta o tome kako postupiti u kontaktima sa lobistima⁷.

Redukovanju korupcije u praksi lobiranja i podizanju inače niskog rejtinga lobista bar posredno bi moglo doprineti i ograničavanje polja lobiranja. Lobiranje se, po pravilu, zabranjuje oko pitanja koja su predmet sudskih i administrativnih procesa, procedura sprovedenih u skladu sa propisima koji regulišu javne nabavke, kao i onih kojima se donose odluke o pravima ili obavezama pojedinaca.

(NE) ISPLATIVOST LOBIRANJA

U Srbiji, dosadašnje inicijative i zakonske projekte usmerene na zagovaranje zakonskog regulisanja lobiranja i, posebno registracije i licenciranja ovlašćenih lobista, karakteriše preterana sklonost tvrdim formulacijama. One su, pre svega, vezane za obavezno, a ne dobrovoljno komorsko organizovanje i članstvo lobista u njima, kao i za ekskluzivno pravo udruženja lobista na izdavanje sertifikata i licenci.

⁷ Internet adresa:

<http://www.uradnolist.si/1/objava.jsp?urlid=201169&stevilka=3056>

Čini se da razloge takvom opredeljenju treba tražiti u trenutnoj neisplativosti rada profesionalnih lobista, odnosno organizacijskom haosu u kome se lobiranjem bave bukvalno svi – konsultanti, PR menadžeri, direktori korporativnih poslova, pa i diplomate, političari i novinari. Samo »treniranjem strogoće« i ekskluzivizmom teško da se stvari, bez promene političkog dizajna i ponašanja, mogu bitnije promeniti.

Poseban problem predstavlja određenje i sprovođenje sankcija za kršenje zakonskih odredbi o lobiranju kojima bi trebalo sankcionisati nedozvoljene aktivnosti lobista, ali i njihovih klijenata i „meta“,⁸.

⁸ U ZONI NEDOZVOLJENIH AKTIVNOSTI LOBIST JE AKO OBAVLJA DJELATNOST LOBIRANJA KOJE SE SMATRAJU NEZAKONITIM AKTIVNOSTIMA, LOBIST PRIBAVLJA INFORMACIJE NA NEDOZVOLJENI NAČIN, AKO NE OBAVIJESTI NADLEŽNO TIJELO U ZAKONSKI PREDVIĐENOM ROKU O SVAKOJ PROMJENI PODATAKA KOJE SE UNOSE U REGISTAR. MEĐUTIM, MOGUĆNOST IZRICANJA SANKCIJA OVISI I O VRSTI TIJELA KOJE VRŠI NADZOR TJ. MOŽE LI ONO SAMOSTALNO IZRICATI SANKCIJE, POGOTOVO NOVČANE KAZNE ILI MOŽE SAMO POKRENUTI POSTUPAK PRED NADLEŽNIM SUDOM(MINISTARSTVO PRAVOSUĐA REPUBLIKE HRVATSKE , SAMOSTALNI SEKTOR ZA SUZBIJANJE KORUPCIJE).

VIII TRANZICIJA KA DEMOKRATIJI

Tranzicija iz monoorganizacionih, ideoloških i autoritarnih režima u pluralne, kompetitivne i demokratske poretke se pokazala daleko složenijim i neizvesnijim procesom, sa daleko većom socijalnom cenom nego što su to analitičari i, posebno, građani zemalja u tranziciji očekivali i želeli. U ovom tekstu autor, polazeći od različitih, kvalitativnih i kvantitativnih kriterija i indikatora za “merenje demokratije”, formuliše i argumentuje ocenu da je nakon dve decenije tranzicionog tumananja Srbija tek “manjkava”, polukonsolidovana demokratija .

PROCESI, AKTERI I ARENE DEMOKRATIZACIJE

Brojne dileme oko tranzicije imale su istovremeno za posledicu da, od sredine devedesetih godina 20. veka, pojmovi tranzicija i demokratija se u tranzitološkoj literaturi pojavljuju **zajedno sa pojmom demokratske konsolidacije**.

“Tranzicija je interval između jednog političkog režima i onog koji sledi iza njega”. (Schmitter and O Donell , 1986:3). Taj interval može, međutim, biti jako dug i rezultirati različitim “tranzicionim troškovima”, odnosno modelima i institucionalnim aranžmanima, što otvara problem skrupulozne analize procesa transformacije – njenih aktera i faza i rezultata.

Primeru radi, po Adamu Pševorskom, na svom putu ka demokratiji, koji nije pravolinijski, autoritarna društva moraju proći kroz tri ključne faze: liberalizaciju, koja se u manjoj ili većoj meri odvija još unutar starog poretka, demokratizaciju, odnosno institucionalizaciju demokratije kao tačku preloma i napuštanja starog poretka i, pokazaće se dug i neizvestan, **proces konsolidacije demokratije** (Przeworski, 1999:14).

Tok, troškovi i efekti tranzicionih promena u velikoj meri zavise od igre moći i međusobnih odnosa i uticaja različitih grupa aktera u okviru vladajućeg i opozicionog bloka. Hantigton, polazeći od (ne) sklonosti promenama i kompromisima kao kriterija, unutar vladajuće koalicije razlikuje dve grupe aktera: protivnike promena i liberalne i demokratske reformiste a unutar opozicije takođe dve

grupe: demokratske umerenjake i revolucionarne ekstremiste. Tranzicioni proces ne određuje samo (1) interakcija između vlasti i opozicije već i karakter odnosa (2) između dogmata i reformatora u vladajućoj, kao i uspostavljeni odnos snaga (3) između umerenjaka i ekstremista unutar opozicije. Uspostavljene (prećutne) koalicije i rezultirajući odnos snaga uslovljavaju postojanje 3 ideal-tipska obrasca ili modela tranzicionih promena.

Transformacije predstavljaju model u kome, kroz različite konkretne faze i načine, od uspona reformatora, nadjačavanja protivnika promena do kooptiranja dela opozicije, predstavnici vlasti igraju ključnu ulogu u demokratskoj transformaciji (Hantington, 2004:125-127).

Zamenjivanje je model u kome je opozicija jedini akter demokratskih promena. Po pravilu zamenjivanje ima 3 svoje ključne faze (1) borbu ujedinjene opozicije za smenu vlasti, (2) scenarije obaranja vlasti i (3) konflikte unutar novih vlasti oko prirode budućih koraka i raspodele dobiti i udela u vlasti. Pokazaće se, i na primeru Srbije, da je moguće da nakon promena dođe do povratka “reformisanih” snaga starog poretka i delimične njegove restauracije.

Izmeštanje je treći ideal – tipski model promena koji se odvija, prvenstveno u momentu uspostavljene ravnoteže snaga, odnosno pat-pozicije, kroz proces pregovaranja između reformatora u vlasti i umerenjaka u opoziciji, koji istovremeno imaju interes da marginalizuju ekstremiste u sopstvenim redovima (Hantington, 2004:150).

Tranzicija sa prefiksom demokratska podrazumeva uvođenje demokratskih institucija i otvoren pristup njima, pre svega kroz slobodu udruživanja i političkog organizovanja i nezavisno sudstvo. No, glavna **tranziciona dilema** nije u tome da se uvedu ustanove koje će omogućiti promenu vlasti, već dilema u pogledu toga da li će nakon narednih izbora nekome pasti na pamet da te ustanove ukine i počne da obnavlja ustanove starog režima. Problem sa okončanjem tranzicije dolazi odatle, smatrao je Hantington, što nakon njenog početka, po pravilu, sledi razočaranje u demokratiju koje može da rezultira obrtom u politici vlade i pokušajem restitucije nedemokratskog poretka. “Demokratija ne znači da će problemi biti rešeni; ona znači da ljudi na vladajućim položajima mogu biti promenjeni; a njihova promena kad probleme ne reše predstavlja suštinu demokratskog ponašanja. **Demokratije postaju učvršćene**

(tranzicija se okončava) kad ljudi shvate da demokratija predstavlja rešenje za problem tiranije, ali ne obavezno i za druge stvari”(Huntington, 2004:251).

Da bi se još preciznije moglo reći kada se tranzicija okončava, Huntington uvodi **koncept konsolidacije**. Tranzicija ka demokratiji je okončana kada se demokratija konsoliduje. Jedan kriterijum za konsolidaciju može da bude test dve smene elita (the two-turnover test). Po tom testu, demokratija je konsolidovana kada politička grupa koja je preuzela vlast nakon sloma nedemokratskog režima izgubi na izborima i preda vlast mirnim putem, a potom se na vlast vrate snage starog (nedemokratskog) režima, pa i one izgube vlast i predaju je mirnim putem (Huntington, 2004: 255).

U svojoj studiji o demokratskoj tranziciji i konsolidaciji Huan Linc i Alfred Stepan ističu da je **postojanje suverene države** suštinski preduslov za demokratski razvoj. “Demokratija je oblik upravljanja modernom državom. Na taj način, bez države nije moguća moderna demokratija”. (Linc i Stepan,1998:32).

Da bi se demokratija učvrstila, Linc i Stepan smatraju da, pored delotvorne države, mora da postoji i **pet interaktivnih arena** koje utiču pozitivno jedna na drugu: (1) slobodno i aktivno građansko društvo; (2) relativno autonomno i cenjeno političko društvo; (3) vladavina prava, čime se garantuju građanske slobode i sloboda udruživanja; (4) državni administrativni aparat koji nova demokratska vlada može valjano upotrebiti i (5) institucionalizovano ekonomsko društvo.

“Civilnog društva nema bez prethodne, ili bar paralelne emancipacije podanika u samosvesnog i odgovornog građanina, osetljivog na uzurpaciju svojih prava, ali i spremnog na ispunjenje svojih građanskih obaveza. Korpus prihvaćenih i upražnjanih prava i obaveza građane jasno razlikuje od podanika, odnosno od bahatih primitivaca ili od infantilnih osoba nespremnih da prihvate odgovornost i brigu o sebi”. (Stojiljković, 2007: 24).

Na osnovu toga možemo zaključiti da je polazna tačka **koncepta civilnog društva** građanin sa svojim individualnim civilnim pravima, a da su u njegovom središtu građanske organizacije i udruženja (nevladine neprofitne organizacije, mediji, crkvene organizacije i religijske grupe, sindikati, kao i brojne lokalne inicijative za razvoj zajednice). Dakle, unutar građanskog društva

mogu se razlikovati **tri nivoa: “građani kao pojedinci, individue; udruženja odnosno asocijacije građana, društveni pokreti i građanske ustanove; i javnost”** (Pavlović, 2006:58).

Moderna demokratija i moderna demokratska društva nastaju odvajanjem privatnog i javnog, države i društva, i opstaju kroz sinergiju i simbiozu ta dva polja. Jedino **robustno civilno društvo**, sa svojom sposobnošću da rađa političke alternative i nadzire vladu i državu, može pomoći da tranzicija otpočne, pomoći u pružanju otpora povratku na staro i u dovršenju procesa tranzicije, kao i učvršćenju i produbljenu demokratije. U svim fazama demokratskog procesa, prema tome, aktivno i nezavisno građansko društvo je od neprocenjive koristi.

Drugu arenu čini uspostavljanje **autonomnog, legalnog i legitimnog, pluralnog političkog društva**. Za demokratsko političko društvo od ključnog značaja su: političke stranke, izbori, odgovarajuća izborna pravila, politička vodstva, međustranački savezi i zakonodavstvo. To su sve elementi koji omogućuju da se odabere demokratska vlada i da se nad njom vrši odgovarajući nadzor. Dakle, političko društvo je snabdeveno i uređeno demokratskim političkim i izbornim zakonodavstvom – “pravilima igre” koja reguliše finansiranje, odvijanje i tok političke i izborne utakmice na takav način da se, bar principijelno, borba za upražnjeno mesto vlasti odvija pod jednakim uslovima.

Da bi se odgovarajući stepen autonomije i nezavisnosti građanskog i političkog društva razvio, a samim tim i demokratija učvrstila, potrebno je obezbediti **vladavinu prava** koja predstavlja treću arenu. Vladavina prava podrazumeva, pre svega, (1) **legitimnost vlasti**. Državna vlast treba da izražava stvarnu volju građana, tj. treba da bude izraz pristanka naroda (consensus populi) dobijenog na slobodnim i neposrednim izborima u političkoj konkurenciji u kojoj su sve političke snage imale jednake mogućnosti za pridobijanje glasova birača. Takođe, vlast ne sme biti koncentrisana kod jednog jedinog državnog organa, već mora biti raspoređena na više nosilaca, čime se postiže (2) **ravnoteža vlasti i uspostavlja vladavina zakona**. Vladavina prava podrazumeva i ustavnost i zakonitost, odnosno vladavinu objektivne volje izražene u ustavu i zakonima, koji unapred propisujući pravila ponašanja nosilaca vlasti isključuju samovolju pojedinca i voluntarizam. Ustav mora jemčiti (3) **ljudska i građanska prava**, a zakone mora da

tumači jedan (4) **nezavisan sistem pravosuđa**, a sve to treba da podržava (5) **jedna izrazita pravna kultura u civilnom društvu**. Dakle, da bi se uopšte moglo govoriti o vladavini prava, vlast mora biti ograničena pravom. Svi značajni akteri, a naročito demokratska vlada i država, moraju poštovati i podržavati primat prava.

Četvrtu arenu konsolidovanja demokratskih procesa i institucija čini uspostavljanje **“dobre uprave i dobre vladavine”**. “Ona podrazumeva stvaranje profesionalne, kompetentne, odgovorne (i na dnevne političke pritiske rezistentne) javne uprave, sposobne da usmerava realizovanje usvojene ekonomske i socijalne politike” (Stojilković, 2007:24).

Dakle, potrebno je da postoji država koja funkcioniše i **državni administrativni aparat** koji demokratska vlast može da upotrebljava.

Najzad, **institucionalizovano i pluralno ekonomsko društvo** predstavlja petu arenu koja je neophodna da bi se demokratija učvrstila. S jedne strane, Linc i Stepan smatraju da ne može biti učvršćene demokratije ako je reč o dirigovanoj privredi, ako se sva imovina nalazi u rukama države i ako isključivo ona donosi odluke o svim cenama, radnoj snazi, snabdevanju i raspodeli.

S druge strane, oni tvrde da **moderne konsolidovane demokratije ne može biti i ako je u pitanju čisto tržišna privreda, jer se ona ne može održati bez određenog stepena državne regulacije**. Tržištu su, naime, potrebni: propisi o kompanijama, regulisanje berze, standardi za mere, a takođe i mere za zaštitu svojine, kako javne tako i, privatne, a sve to zahteva intervenciju države u privredi. Dakle, moderni konsolidovani demokratski režimi zahtevaju niz normi ponašanja, institucija i propisa koje Linc i Stepan nazivaju ekonomsko društvo.

Konačno, “Demokratska tranzicija je završena kada je postignuta dovoljna saglasnost o političkim postupcima za dolaženje do jedne izabrane vlade, kada vlada dolazi na vlast na osnovu slobodnih i sveopštih izbora, kada takva vlada ima faktičku vlast da stvara novu politiku i kad izvršna, zakonodavna i sudska vlast ne mora da de jure deli vlast sa drugim organima” (Linc, Stepan, 1998:15).

“MAPIRANJE” DEMOKRATIJE

Na drugoj strani, ključni formativni pojam - demokratija pripada kategoriji velikih, vrednosno i simbolički “prenapregnutih”, pojmova koji se opiru sažetim i jednostavnim definicijskim određenjima. Sastavni deo svakog koncepta demokratije predstavljaju, međutim, četiri ključna kriterijuma pomoću kojih je moguće razlikovati demokratske od nedemokratskih poredaka. To su:

1. formativni, izvorni kriterijum – koji podrazumeva da vrhovnu vlast mora da ima narod (demos), da je on “izvor i utoka vlasti”.

2. otvorenost – demokratija podrazumeva da je režim otvoren za takmičare (političare) i sudije (građane koji učestvuju na izborima), da su propozicije takmičenja poštene, da ne postoje prepreke u političkoj komunikaciji, da je rad izvršne vlasti otvoren za javnost. Dihotomija otvoreno/zatvoreno je veoma važna za razgraničenje bilo kog tipa demokratskog poretka od bilo kog tipa nedemokratskog poretka;

3. održavanje izbora – izbori su važni jer se u demokratiji pravo na vladanje izvodi iz izbora. Nedemokratski režimi ne održavaju izbore. Oba osnovna oblika nedemokratskih režima, totalitarni i autoritarni, ostavljaju istina nešto prostora za politički ili socijalni pluralizam, ali ne postoji nedemokratski režim koji bi podrazumevao slobodne i fer izbore i koji bi omogućio smenu vlasti na izborima (Linz, 2000:80);

4. postojanje institucionalizovane neizvesnosti – demokratija je režim u kome je ishod izbora neizvestan. Procedure su unapred poznate i sigurne, ali, upravo zbog toga, njihovi ishodi nisu. U tom smislu možemo reći da donošenje odluka u demokratiji generiše sistem pravila, a ne ljudi. Na drugoj strani, “režim možemo smatrati (nedemokratskim) ukoliko on poseduje određen aparat moći sposoban za menjanje ishoda institucionalizovanih političkih procesa”. (Przeworski, 1988:60);

Bez pretenzije da preciznije definišemo sam, složen i razvojan, pojam demokratije i odredimo operacionalno aktuelne modalitete demokratskih režima, kao metodsko uporište poslužila nam je podela političkih poredaka Andreasa Šedlera na autoritarne

režime i elektoralne (izborne), liberalne i razvojne (napredne) demokratije, odnosno razvojno i procesualno shvatanje demokratije (Schedler, 2001:149-152).

Izbornu demokratiju, u oslonu na Lipseta, možemo odrediti kao “institucionalni aranžman” u kome sve odrasle osobe imaju moć da glasaju na slobodnim i poštenim kompetitivnim izborima, za svoju glavnu izvršnu vlast i za nacionalnu zakonodavnu vlast (Lipset;2006:39).

Naredni, “viši” nivo predstavlja koncept **liberalne demokratije**. Pored izborne demokratije, on po Dajmondu uključuje još tri principa: a) ne postoji “rezervni” domen vlasti koji nije potčinjen izabranim organima vlasti (misli se pre svega na tajne službe, vojsku i policiju); b) postoji horizontalna odgovornost i međusobno ograničavanje tri grane vlasti; c) postojanje efektivnih garancija za ostvarivanje individualnih i kolektivnih građanskih, ekonomskih, socijalnih i političkih prava (Diamond, 1999: 11-13).

Koncept ustavne demokratije podrazumeva da, osim širokog spektra političkih sloboda, slobode političkog organizovanja i aktivnog građanstva, postoji i sistem uzajamne kontrole i ograničenja: jedna vlast mora da ograniči drugu (checks and balances). Ograničenja moraju da budu ustavna, što znači da ne smeju da budu predmet svakodnevne političke rasprave.

Koncept **političke odgovornosti** koji iziskuje model ustavne demokratije jeste dvodimenzionalan.

Prvo, on podrazumeva **obavezu službenika da odgovaraju javnosti** za sve što rade.

Na drugoj strani, koncept odgovornosti podrazumeva **da regulatorna tela i agencije imaju zadatak da službenicima i građanima nametnu sankcije** ukoliko se ispostavi da su prekršili zakon. U listu delatnika odgovornosti spadaju stalna izborna komisija, agencije za finansijsku kontrolu (državni revizor), antikorpuciona tela, zaštitnik ljudskih prava, kao i administrativni i ustavni sudovi.

KONSOLIDOVANE – “UKOTVLJENE” I “MANJKAVE” DEMOKRATIJE

Naravno, između elektoralne i stabilizovane, konsolidovane ili “ukotvljene” liberalne demokratije (Merkel) postoji u zemljama u tranziciji čitav niz prelaznih oblika koje Merkel naziva “**manjkavim demokratijama**” poput:

- ekskluzivnih demokratija koje određene skupine isključuju iz efektivne participacije;

- neliberalne demokratije bez dovoljno razvijene pravne države;

- delegativne demokratije koja vlast koncentriše u rukama izvršne vlasti ili

- demokratije enklava u kojima je stvarna moć u rukama neizbornih organa i službi, odnosno spoljnih veto - igrača (Merkel i dr. 2003:69 - 72).

Polazno Merkel konstatuje da **ukotvljene (embedded) demokratije** zavise od pet parcijalnih režima: demokratski izborni režim, politička prava participacije, građanska prava, horizontalna odgovornost i garancije da je stvarna moć vladanje u rukama onih koji su legitimno izabrani (Merkel,2005:4).

Merkel očitno uzima u obzir institucionalne garancije koje treba da obezbede pravilno funkcionisanje sistema koji demokratsku proceduru neće svoditi samo na čin glasanja. Idući korak dalje, Merkel smatra da su neophodne kako unutrašnja ukotvljenost, koja podrazumeva sklad svih pomenutih pet parcijalnih režima u smislu da jedan drugog podržavaju, tako i **spoljašnju ukotvljenost**, na koju značajno utiču socioekonomski kontekst, civilno društvo i međunarodne i regionalne integracije (Merkel, 2009: 24-29).

Posebno značajnim, međutim, smatramo Merkelovu konstataciju da **manjkave demokratije nisu nužno tranzicioni režimi, već u zavisnosti od specifičnih uslova mogu trajati i duže vreme.** (Merkel, 2005:18).

Drugi naziv za Merkelove demokratije enklava su “**demokratije niskog intenziteta**”, gde je građanin slobodan da

bira, ali je njegova sudbina odlučena na drugom mestu, najčešće na tržištu.

Sličnu poruku, ovoga puta namenjenu političkim akterima na Balkanu, Ivan Krastev će definisati konstatacijom da sve partije i koalicije u vreme izborne trke uđu u strasnu ljubavnu vezu sa biračima, a nakon izbora u brak sa međunarodnim finansijskim organizacijama, odnosno da možete lako menjati vlade ali ne i politike. Posledično, nastaju dve komplementarne tendencije: **populistički mažoritizam i rastuća manipulativnost političke elite**. Za demokratiju je podjednako opasna i populistička tiranija većine, kao i sprečavanje "opasne i neodgovorne većine" da formuliše svoju volju, tako što se građanima prilikom glasanja, sužava realna mogućnost izbora, odnosno prinuđeni su da biraju isti proizvod u različitim pakovanjima (Krastev, NIN, 10.01.2008.str 62-64).

Tezu o relativnoj trajnosti manjkavih demokratija još je radikalnije argumentovao Tomas Karoters. On je u svojoj analizi pod indikativnim nazivom "Kraj tranzicione paradigme" ukazao na mogućnost da tranziciona paradigma kao takva može počivati na pogrešnim pretpostavkama i da mnoge države za koje se veruje da neumitno napreduju u fazama konsolidacije, u stvari ostaju zaglavljene u nepotpunim demokratskim formama koje se mogu nazivati različitim imenima od fasadne demokratije, neliberalne demokratije, pseudo-demokratije.

Karoters ove oblike naziva **političkom sivom zonom**. Za sivu zonu su karakteristični određeni nedostaci kao što su zloupotreba zakona i korupcija, nizak nivo poverenja u institucije, samim tim i deficit legitimiteta, loše upravljanje državom, svodenje uloge građana i civilnog društva na čin glasanja.

Ono što je karakteristično za države u sivoj zoni jeste da takvo stanje nije nužno ograničenog trajanja, može se ustaliti i kao dominantni politički obrazac.

Dva osnovna obrasca karakteristična za sivu zonu Karoters naziva **nesigurni pluralizam i politika dominantne sile**. Kao politički obrasci koji ostvaruju privid demokratije, oni određenim mehanizmima uspevaju da održe stabilnost, u prvom slučaju prenošenjem vlasti između elita koje su izolovane od građana, u

drugom, držeći opoziciju pod određenom vrstom kontrole (Teokarević, Sekelj,2004).

POSTLIBERALNE DEMOKRATIJE

Na drugoj strani, osnovno polazište Dajamonda, kao i Šedlera, je da je demokratija u procesu promena i razvoja, odnosno da se ona može unaprediti i produbiti tako da politička kompeticija može biti otvorenija i poštenija, socijalna i politička participacija građana može biti veća, izabrani funkcioneri odgovornijim građanima a građanske slobode još zaštićenije i vladavina prava bolja i efikasnija (Diamond,1999:10 - 18).

U tom okviru postoje mnogi normativni modeli i tipovi postliberalnih demokratija koji nastaju na kritici liberalne demokratije i njenih inherentnih ograničenja, pre svega svođenja na "demokratsku metodu" takmičenja između političkih elita (Šumpeter).

Prema tipologiji Klause Bajmea (Beyme,2007:23) u ovu široku grupu spadaju:

- participativna demokratija (Pateman, Barber) ;
- republikanizam (Pacock) koji u svim svojim strujama polazi od suvereniteta građana;
- deliberativna demokratija (Habermas) ;
- dijaloška demokratija (Gidens) i
- kosmopolitska ili transnacionalna demokratija (Held)

PRETPOSTAVKE "UKOTVLJAVANJA" DEMOKRATIJE

U "tranzitologiji" teorijskoj i, posebno, istraživačkoj produkciji o demokratskim tranzicionim promenama i uslovima za ukorenjivanje i stabilizaciju demokratije, ukazuje se na mnoštvo različitih konkretnih okolnosti i faktora koji pogoduju tim procesima ili ih pak otežavaju. Ovom redu pristupa pripadaju i već komentarisani Hantingtonovi modeli tranzicionih promena ili Linc-

Stepanove arene demokratizacije. Merkel takođe kao faktore koji utiču na uspostavljenju dinamiku i efekte promena navodi: put i nivo modernizacije, privrednu (de)konjukturu, socijalni kapital i civilno društvo, proces stvaranja države i nacije, tip prethodnog režima, način tranzicionih promena, političke institucije, kao i okvirne (ne) povoljne međunarodne odnose (Merkel,2009:35).

Operativno najupotrebljivijim pristupom čini nam se **Bičemovih deset hipoteza o procesu tranzicije i uslovima za demokratsku konsolidaciju**, koje ćemo testirati na primeru demokratske tranzicije u Srbiji, i zemljama regiona.

Prve dve od njih se odnose na neposredni kontekst promena – na karakter prethodnog režima i sam metod i način preuzimanja vlasti kao limitirajuće ili pak pospešujuće faktore za demokratsku konsolidaciju. Širi društveni okvir i determinantu efekata tranzicije čine i ključni, istorijski formirani kulturni i etnički rascepi i njihove aktuelne reperkusije. Neposrednih, daljih šest indikatora (ne)uspešnosti tranzicije vezani su za ostvarene ekonomske i socijalne učinke nakon promena, kao i odabir, okolnostima primerenog političko-institucionalnog dizajna (Beetham, 1999).

Prva hipoteza: Karakter prethodnog režima bitno utiče na izgled za prihvatanje i konsolidaciju demokratskih promena.

Sinonim Balkana kao regiona, odnosno sadržaj pojma “balkanizacija” čine slabi, fragmentirani, međusobno suprotstavljeni, nestabilni i autoritarni režimi sa tek krhkim, diskontinuiranim natruhama demokratskog nasleđa. Čitavom regionu zajedničko je i prethodno autoritarno real-socijalističko iskustvo. Neka vrsta cinizma istorije je da se upravo njegova najmekša, “socijalističko-samoupravna” karika raspukla na najdramatičniji i najkrvaviji način na prostoru eks-Jugoslavije koja se praktično raspala, i raspada se još uvek, po nacionalnim šavovima.

Nakon toga, primera radi, u Srbiji je došlo do promena tek kada je većina građana shvatila da se više ne može ni preživeti pod prethodnim režimom. Međutim, ni danas veliki broj ljudi ne uviđa direktnu vezu između autoritarnog i nacionalističkog i izolacionističkog režima i nasleđa i realne težine sopstvene situacije. Višegodišnje ispiranje mozga putem kontrolisanih medija, neprijateljski stav prema regionalnom i međunarodnom okruženju,

ali i nejedinstvo unutar “nove” političke elite i, možda pre svega, kratko političko pamćenje masa, omogućili su da snage otpora demokratskim promenama prežive i da nacionalni i socijalni populizam imaju političku snagu i deceniju nakon započetih promena.

Druga hipoteza: Način prelaza ka demokratiji utiče na njenu potonju stabilizaciju i konsolidaciju.

Vrednost osnovnog postulata ovde zapravo ima stav da mirno i nenasilno preuzimanje vlasti, predstavlja pozitivnu i olakšavajuću okolnost za konsolidaciju demokratskih promena i stepen prihvaćenosti demokratije.

Tako su, recimo, imajući u vidu težinu situacije, političke promene u Srbiji iz oktobra 2000-te godine ostvarene na najbolji mogući način po samu mogućnost demokratskih promena, odnosno pobedom na izborima i mirnim preuzimanjem vlasti. Mirna “oktobarska revolucija” je, međutim, plod kombinovanja (1) slabosti i promašaja Miloševićevog režima, (2) izborne pobeđe, ranije poslovično gubitničke i podeljene opozicije, koja je u velikoj meri rezultat (3) spoljnog pritiska i (4) ogromnog unutrašnjeg nezadovoljstva, ali i (5) dogovora o neintervenciji i uspostavljanja kompromisa sa delovima Miloševićevog vojnog i policijskog aparata.

Međutim, **upravo ono što je omogućilo i olakšalo promene – sama širina uspostavljenog kompromisa, se postavlja kao problem za konsolidaciju demokratije koje nema bez reza i jasnog diskontinuiteta sa prethodnim režimom, njegovim direktnim eksponentima i, još pre, autoritarnom i koruptivnom praksom.**

Treća hipoteza: Tržišna ekonomija i na njoj baziran socijalno ekonomski pluralizam, čine nužan ali ne i dovoljan uslov za demokratiju.

Tržišna ekonomija zapravo ima tri osnovna pozitivna i takođe tri negativna dejstva na demokratske procese. Pozitivna dejstva tržišne ekonomije na stvaranje “demokratskog sentimenta” se manifestuju u tome što ona:

a) bar indirektno vodi nastanku političke kompeticije i tržišta. Ona u znatnoj meri, izjednačava glasače i potrošače i tako

stimuliše građane da procene šta je od “političke ponude” najviše u njihovom interesu, odnosno vodi ka stvaranju racionalnog birača.

b) pospešuje autonomiju i emancipaciju nepolitičkih sfera od polja politike, umanjujući tako moć birokratskog aparata.

c) tržište, i direktno i indirektno, utiče na ograničavanje političke moći pre svega tako što odvaja utakmicu za ekonomsku i političku moć u dve, bar relativno različite sfere i arene.

Negativna dejstva tržišne logike i prakse na održivost demokratije se ogledaju u tome što:

a) rastući, posebno drastični (novobogataški-tajkunski) oblici nejednakosti bogatstva, koji nastaju pod dejstvom “slobodnog tržišta” mogu da ugroze samu efektivnost političke jednakosti.

b) rasprostranjena nezaposlenost, siromaštvo i socijalna izolovanost i isključenost, nastali usled oscilacija u tržišnoj ekonomiji, mogu da ugroze demokratiju i usmere podršku masa ka autoritarnim formama politike, odnosno vode uspostavljanju razorne veze populističke političke demagogije vođa i kulture zavisnosti masa.

c) generalizacija tržišnih privatnih interesa, takođe može da dovede do erozije etosa javnog interesa, posebno u javnim službama, od kojih zavisi integritet javnog sektora i vodi, gotovo epidemijskom širenju političke korupcije.

Protivrečno dejstvo početnih koraka neinstitucionalizovane tržišne ekonomije na demokratski razvitak Srbije i svih zemalja regiona je izrazito veliko.

Posledično, neuviđanje potrebe i neuspeh u nastojanju da se istovremeno gradi ofazivna razvojna strategija, skladno uvezana sa formiranjem čvrstih, tržišnih pravila igre, antikorupcionim zakonodavstvom i aktivnom socijalnom politikom doveli su do erozije poverenja u političke aktere i institucije i pojave nostalgičnog žala (pre svega tranzicionih gubitnika i starijih generacija) “za starim dobrim vremenima” sigurnosti, zbrinutosti i (privida) jednakosti u socijalizmu.

Četvrta hipoteza: Šanse za demokratsku konsolidaciju se uvećavaju sa uspehom u ekonomskom razvoju.

Ovde je zapravo ponovo reč o, više puta konstatovanoj i gotovo dramatičnoj, potrebi da demokratski poredak u nastajanju demonstrira svoje sposobnosti, makar i postepenog ali stabilnog i izvesnog ekonomskog razvoja. Čini se nespornim uverenje da od uspeha i brzine ekonomskog oporavka, u velikoj meri zavise i sam kvalitet i dometi demokratizacije i prihvaćenost demokratije kao vrednosti.

Stabilizovanje i konsolidovanje demokratije je naime izrazito teško u uslovima rastućeg siromaštva, nejednakosti i paralelne političke nestabilnosti i postojanja snaga koje zagovaraju promenu režima. Karakter odnosa između (rastućeg) nivoa ekonomskog razvoja i uspostavljanja i stabilizovanja demokratskih institucija nije pravolinijski odnosno uzročno-posledičan. Autori koji su se bavili ovim pitanjem poput Lipseta, Dala ili Pševorskog konstatuju da ekonomski rast jeste nužan, ali ne i dovoljan uslov za stabilizovanje demokratije. Ekonomski rast posredno doprinosi stabilizovanju demokratije tako što postoji prag razvoja koji garantuje opstanak, odnosno "preživljavanje" demokratije. Pševorski ističe da se nijedna demokratija nije urušila ukoliko je dostigla prihod po glavi stanovnika veći od 6055 dolara, odnosno nivo Argentine iz 1975. godine (Przeworski, 2004:9-12).

Na drugoj strani, razvijen i podmakli proces globalizacije donosi jasne limite ekonomskim politikama nacionalnih država i uvećanu ulogu međunarodnih ekonomskih i finansijskih institucija i aktera. Oni svojim potezima mogu stimulisati ili destimulisati ekonomski i socijalni razvoj i uslovljavati proces ekonomskih i političkih reformi u zemljama u tranziciji. Otvoren proces pridruživanja i težnja postkomunističkih evropskih zemalja da ispune uslove i postanu članice EU predstavljaju u ovom pogledu gotovo paradigmatičan primer.

Peta hipoteza: Specifične forme delovanja i ponašanja klasa utiču na šanse za konsolidaciju demokratije – demokratske tranzicije nema bez stvaranja i održanja široke, bar relativno većinske, proreformske socijalne i političke koalicije.

U Srbiji i čitavom regionu je tokom devedesetih došlo do jake socijalne polarizacije i masovnog osiromašenja koje je, pored nižih, pogodilo i srednje slojeve koji su inače masovna socijalna osnova demokratije. Tom procesu su na prostoru eks-Jugoslavije dodatno

doprineli i ratni sukobi i razaranja ili, u slučaju Srbije, mere koje je međunarodna zajednica preduzimala (od sankcija i izolacije do bombardovanja).

Iako su srednji slojevi, kao i obrazovaniji i kvalifikovaniji delovi radništva, iskazali svoju životnu zainteresovanost za demokratske promene, njihova realna društvena težina je ne samo još uvek slaba, već se može očekivati da će im ekonomska pozicija biti, bar srednjoročno i nadalje ugrožena u procesu restrukturiranja privrede i "društvenih delatnosti" (Pavlović, 2003:82).

Socijalni dijalog i dogovor vlade, poslodavaca i sindikata o sadržajima, dinamici i "ceni" tranzicionih, ekonomskih i socijalnih promena koji rezultira paktom o razvoju, konkurentnosti i zapošljavanju, je teško ali nužno rešenje. Ono podrazumeva zrelost i odgovornost svih aktera. Istovremeno, to je jedini pouzdani put koji vodi ka stabilizaciji demokratskog poretka (Stojiljković, Mihailović, 2010:7-30).

Šesta hipoteza: Društva podeljena na jasno definisane i istorijski antagonističke kulturne grupe imaće velike, dodatne teškoće u održavanju demokratije.

Ova hipoteza je na tragičan način demonstrirana na prostoru druge Jugoslavije. U postkomunističkim zemljama, iako se gotovo svuda težilo kulturnoj a pre svega etničkoj homogenizaciji, kulturni diverzitet može, bar principijelno da ima dvostruko, ambivalentno dejstvo na demokratiju. S jedne strane on očitno može da vodi konfliktu pa i građanskom ratu. Na drugoj strani, očuvanje kulturne različitosti podrazumeva jačanje demokratskih ustanova i (konsenzualnih) procedura odlučivanja, kao i **postojanje na kompromis i dogovor usmerene, kompetentne i odgovorne, nacionalne političke elite** (Liphart, 2003).

Sedma hipoteza bavi se različitim demokratskim kapacitetima, odnosno spojivošću vodećih religija i religijskih doktrina sa liberalno-demokratskim institucijama i njihovim konsolidovanjem. Još od Veberovog rada Duh kapitalizma i protestantska etika važi uverenje da, za razliku od protestantskog duha naglašenog individualizma i odvojenosti crkve i države, druge totalizirajuće religije imaju ambivalentan odnos prema demokratskim institucijama. Posebno su na prostoru eks Jugoslavije bile raširene teze o demokratskim limitima autokefalnog i sabornog i

prodržavnog pravoslavlja i političkom teokratijom impregniranog islama. Crkve i verske organizacije su ne retko bile, unutar krize i raspada multinacionalne i multikonfesionalne Jugoslavije, poseban predmet ideološke prerade i manipulacije. Ratu, odnosno sukobu suprostavljenih nacionalnih političkih platformi i oligarhija, dodavan je atribut verskog rata.

Verske institucije i dostojanstvenici su bar indirektno stali iza formiranja “svojih” nacionalnih država. **Iskustva postkomunističkih evropskih zemalja pokazuju da religijske zajednice manje ili više (Poljska) aktivno pomažu obaranje ateističkog režima i uspostavljanje izborne demokratije. Ostaje otvoreno pitanje kakvu će poziciju praktično zauzeti kada proces liberalizovanja i produblivanja demokratije na dnevni red postavi pitanje antidiskriminativne politike, tolerancije prema svetonazornim, verskim, seksualnim manjinama i rodne jednakosti.**

Dalje slede tri hipoteze koje se odnose na preuzeti političko-institucionalni dizajn i prihvatljivost i primenjivost i kvalitet uspostavljenih političkih procedura i institucija.

Osma hipoteza: Predsednički sistemi su manje trajni i “upotrebljivi” nego parlamentarni.

U ovoj hipotezi nije reč samo o komparaciji dva politička sistema po kriterijumu njihove trajnosti, već i o tome da većina autora smatra da su parlamentarni sistemi stabilniji, kao i da imaju mnogo veće kapacitete za političke kompromise od predsedničkih. Parlamentarni sistemi, po pravilu, ublažavaju a predsednički sistemi najčešće jačaju dualnu političku polarizaciju. Pored toga, predsednički sistemi su nefleksibilni i, po pravilu, teže se prilagođavaju izmenjenom socijalnom i političkom kontekstu. No, ovde se radi tek o načelnoj, idealtipskoj raspravi i argumentaciji.

Primeru radi, u Srbiji nakon promena iz 2000-te, rasprave o odnosu parlamentarizma i prezidencijalizma, odvijaju se u vrlo specifičnim, konkretnim političkim interesima impregniranim okvirima i okolnostima. Prvo je, duže od dve godine na predsedničkoj funkciji tako opstajao čovek prethodnog režima Milan Milutinović, koji se “nije mešao u svoj posao” što je svakako vodilo delegitimiranju funkcije predsednika. Zatim, predsednički izbori, zbog visokog izlaznog cenzusa ili “tihog” bojkota relevantnih

stranaka više puta nisu uspeli. Objašnjenje za takav ishod treba, međutim, tražiti u rigidnosti izbornog zakonodavstva, odnosno sukobu unutar demokratskog političkog bloka, pre nego u ograničenjima polu-predsedničkog sistema.

Onoga trenutka kada je uklanjanjem izbornog cenzusa od 50%+1 izašlih građana otklonjena manipulacija bojkotom izbora i sve relevantne opcije izašle, sa "jakom kandidatima" izbori za Predsednika Srbije su ponovo zadobili smisao i kredibilitet.

Na drugoj strani, u gotovo svim zemljama regiona, parlament je slab i podeljen, stranke su nedovoljno profilirane, stranački sistem slab i nerazvijen a izvršna vlast, u odnosu na njih prejak. Potrebno se pokazala stabilizirajuća funkcija predsednika koji se bira na neposrednim izborima ali uz jasan i ograničen krug njegovih ovlašćenja, odnosno sistem podeljene bicefalne – "dvoqlave" izvršne vlasti.

Deveta hipoteza: Proporcionalni izborni sistemi u složenim i podeljenim društvima dovode do manje violentnih političkih raskola od različitih varijanti većinskog sistema. Iskustvo i praksa dosadašnjih izbora pokazuje, međutim, da je najoptimalnije rešenje razumna i odmerena kombinacija ova dva izborna modela. Sami građani, zbog sve veće otuđenosti stranačke politike i izbornih kombinatorika lidera, pokazuju, naime, i po nalazima istraživanja opredeljenje ka prihvatanju personalizovanog izbora pojedinačnog "kandidata sa imenom i prezimenom".

Deseta hipoteza: Održivost demokratije se uvećava primenom sistema razvijene regionalne i lokalne samouprave.

Dejvid Bičam akcenat stavlja na potrebu razvoja regionalne i lokalne samouprave, kao jednog od važnih uslova demokratske konsolidacije. Praktično, radi se o primeni **principa vertikalne i horizontalne supsidijarnosti**, odnosno pravila da je najbolje proces odlučivanja spustiti, kad god je to moguće i optimalno, na nivo lokalnih zajednica i sredina (vertikalna supsidijarnost), odnosno prepustiti da probleme rešavaju, u dogovoru sa lokalnim vlastima, sami građani i njihove asocijacije i inicijative (horizontalna supsidijarnost).

KONSOLIDOVANJE DEMOKRATIJE

Rekonbinujući različite indikatore i indekse mapiranja i merenja demokratije mogli bi zaključiti da, dve decenije nakon urušavanja jednopartijskih sistema Srbija kao da je zaglavljena u ravni polukonsolidovane, "manjkave" ili "defektne" demokratije.

Defektne ili polukonsolidovane demokratije (Merkel) su zapravo nestabilne i političkim krizama sklone demokratije koje odlikuje: (1) partokratija i rezultirajuće (2) slabe strukture (parlamentarne) reprezentacije; (3) nepotpuna decentralizacija vlasti; (4) ograničeni, od stranih izvora zavisni potencijali civilnog društva; (5) uticaj "moćnika"- posebnih ekonomskih i političkih interesnih grupa na medije; (6) spori, nekonsistentni i na pritiske neotporni sudski procesi i (7) slabi kapaciteti za suzbijanje raširene korupcije.

Posredan dokaz dosegnutog, tek manjkavog i defektnog karaktera demokratije, predstavljaju i kritičke sugestije sadržane u izveštajima Evropske komisije.

Sticanje statusa kandidata za prijem u EU u velikoj meri zavisiće, pored "tega Kosova", od prihvatanja kritika vezanih upravo za "krhko zdravlje demokratije".

Vlasti Srbije moraju dokazati sistemski napredak u stvaranju uslova za efikasan rad formiranih regulatornih i kontrolnih organa i daleko efektniju borbu protiv raširene sistemske korupcije u javnom sektoru, po čemu smo na dnu evropske liste.

Svojevrsnu blamažu predstavlja i "popravni ispit" iz reforme pravosuđa. Pompezno najavljivana reforma pravosuđa je, zbog nezakonitih procedura i netransparentnog postupka izbora i reizbora sudija i tužilaca, odnosno sumnji u upliv političkih kriterija i razloga pri izborima, veoma kompromitovana.

Prvi, strateški pravac promena upravo je vezan za **stabilizovanje i konsolidovanje demokratije i nesmetano funkcionisanje demokratskih institucija**. Vlast treba da zaista stanuje na svojoj ustavno definisanoj adresi a ne da boravi u neformalnim sklopovima moći i u "**rezervnim domenima vlasti**" (Dajmond) među unutrašnjim i spoljnim veto igračima koji izvan javne scene i definisane odgovornosti utiču na donošenje ključnih

odluka, uslovljavajući, ucenjujući ili čak korumpirajući oficijelne nosioce vlasti.

Uloga organizacija civilnog društva je da "guraju" i kontrolišu polje politike razvojem i primenom 4 komplementarne strategije širenja uticaja: (1) kroz mreže građanskih i zakonodavnih inicijativa, (2) partnerstvo i saradnju sa organima države u formulisanju i realizovanju javnih politika i razvojnih strategija, ali i kroz (3) lobiranje i javno zastupanje i (4) primenu različitih oblika radničkih protesta i građanske neposlušnosti.

IX DINAMIKA DRUŠTVENIH PROMENA: KRIZE, RATOVI I REVOLUCIJE

DRUŠTVENA KRIZA

"Napisana na kineskom, reč kriza se sastoji od dva znaka - jedan predstavlja opasnost, drugi predstavlja priliku" (Džon Kenedi)

Odomaćeno, prednaučno razumevanje krize dolazi iz jezika medicine i označava **kritični, prelomni momenat** posle koga pacijent ili umire ili mu biva bolje. U dramaturškom pak poimanju krize u klasičnoj estetici, kriza je neka vrsta kušnje i čak objektiviziranog stanja koje akteru oduzima deo moći i prava dok mu njeno razrešenje vraća identitet i oslobađa ga. Relevantan za poimanje društvenih kriza je posebno "dramaturški zakon" da kriza kao prekretnica ne dolazi samo spolja, već je **izmenjeni kontekst u strukturnoj vezi sa samim identitetom i bitnim svojstvima aktera u sukobu.**

Strogo uzevši kriza, sama po sebi – u celini svoga trajanja i različitih oblika manifestovanja, nije precizno odrediv pojedinačni konflikt već pre arena na kojoj se odvijaju konflikti – njihovo izvorište i utoka. Kriza je proces izvođenja sistema iz stanja ravnoteže (procesualno), odnosno stanje neravnoteže sistema (punktuono razumevanje krize – kriza kao rezultat, stanje). **Kriza predstavlja izraz (proizvod) nedovoljne sposobnosti sistema da se, unutar datog institucionalnog okvira i mehanizama samoregulacije i kontrole, na zadovoljavajući način adaptira i transformiše, saglasno unutrašnjim i spoljnim imperativima za promenama.** Sistem u krizi ne uspeva, na kraći ili duži rok, da odgovori zahtevima narasle složenosti i diferenciranosti unutar sopstvenih okvira ili da pruži adekvatne odgovore na višestruke izazove koji dolaze iz izmenjenog spoljnog okruženja.

Univerzalnu, zajednički deljenu, karakteristiku krize čini najšire, Habermasovo, određenje kriza modernih društava kao «kriza koje nastaju kada struktura sistema dopušta manje mogućnosti rešavanja problema nego što bi se moralo upotrebiti za

održanje ustrojstva sistema. U tom smislu krize su stalne smetnje integraciji sistema» (Habermas, 1982:11).

DIMENZIJE I EFEKTI KRIZE

Moglo bi se zaključiti da je vreme krize vreme unutar koga se zaoštavaju, multiplikuju i zgušnjavaju postojeće i rađaju nove suprotnosti (objektivna dimenzija krize) i pojavljuju socijalni akteri-snage promene koje osvešćuju jaz između zahteva koje upućuju sistemu i njegovih limitiranih potencijala/kapaciteta da ih zadovolji (subjektivna, akterska strana krize).

Unutar akutne, konfliktne faze krize na socijalnoj pozornici su **dve vrste aktera**: akteri koji upravljaju sistemom i koji nastoje da preduprede ili preusmere krizu, i njima suprostavljeni akteri koji intenziviraju krizu i ugrožavaju sistem.

Kriza čini evidentnom nužnost izmene postojećih tehnno-ekonomskih ili političkih i ideologijskih obrazaca proizvodnja društvenosti. Njome se ostvara prostor za razrešavanje društvenih kontradikcija na izmenjenoj osnovi odnosa moći i unutar nove (političke) formule socijalne regulacije i integracije. U kojoj meri će do toga zaista i doći, ili će društvo zapasti u stanje regresije, zavisi pre svega od odnosa snaga ključnih aktera i mere u kojoj su rašireni krizni procesi.

Sa stanovišta različite širine, obuhvata i dubine krize moguće je, unutar opšteg pojma krize, razlikovati: 1) **krize pojedinih institucija i funkcija sistema** (kriza vlade, parlamentarna kriza, monetarna ili energetska kriza); 2) **kriza pojedinih podistema** društva (ekonomska, politička, legitimacijska kriza) i 3) **kriza celine sistema** – sistemska, strukturalna kriza.

Kakav će biti tok i dinamika krize i koja je njena, skrivena, imanentna logika samo su neka od pitanja i brojnih nepoznanica – svaka kriza je jednačina sa mnoštvom nepoznatih.

Ono što krizu čini posebnim, složenim, graničnim fenomenom između umerenih i sistemskih konflikata, je upravo mnogostrukost i ekstremna ambivalentnost i neizvesnost njenog ishoda.

Gramši, u *Zatvorskim beleškama*, konstatuje da se «kriza upravo sastoji u činjenici da staro umire a novo ne može da bude rođeno: u tom interregnumu pojavljuje se mnoštvo različitih sistema bolesti» (Gramši,1970:43).

Krizna situacija, odnosno trajni krizni procesi mogu rezultirati stanjem/stanjima: 1) **očuvanja sistema** (odlaganjem i represivnim potiskivanjem promena ili vršenjem pseudopromena) u manje-više neizmenjenom obliku; 2) **njegove, kompromisne, reintegracije i akomodacije;** 3) **radikalnom transformacijom;** i 4) **raspadom sistema i nastajanjem novih celina, ili 5) retrogradnim povratkom na stare obrasce vladanja.**

Ratovi i revolucije predstavljaju u tom kontekstu, ekstremno zaoštrene i radikalizovane, krizne manifestacije i/ili ishode krize.

1. KARAKTER, LOGIKA I DINAMIKA AKTUELNE KRIZE

Aktuelna kriza planetarnih razmera započinje krizom hipotekarnih dugova , urušavanjem finansijskog sektora, odnosno kao kriza pohlepe za profitom (2007 – 2008. godine) , nastavlja recesijom realne ekonomije, ali tokom 2010 i 2011. godine se pomera ka ozbiljnoj javnoj zaduženosti i budzetskom deficitu u ključnim evropskim zemljama. Evropu potresaju ekonomska kriza i tzv. “mere štednje” kojima se brutalno urušavaju socijalna država i teškom mukom stečena radnička prava u 20 veku. Radikalna levica je na marginama, ekstremna desnica jača a socijaldemokratske partije širom Evrope su u povlačenju i preispitivanju.

Kriza u svojoj suštini označava kraj perioda visokih dobitaka koji se privatizuju i početak perioda u kome elite nastoje da socijalizuju gubitke , odnosno da ih prebace na teret društva . Unutar kriza javlja se dakle tendencija socijalizacije gubitaka praćena produbljanjem socijalnih razlika . Po rečima Slavoj Žižeka već postoji socijalizam, ali samo za bogate” Tu vrstu otrežnjujuće i snažne poruke sadrži i “ Deklaracija okupacije Vašingtona “ u kojoj se konstatuje da je “ apsurdno da je u rukama 1 odsto 40 procenata nacionalnog bogastva ... U našem izbornom sistemu novac koji kandidati dobijaju za svoje kampanje od multinacionalnih korporacija i bogatih pojedinaca obezvređuje volju naroda...Sprega između javnih funkcionera, lobista i biznismena ne služi interesima

američkog naroda ...finansijske kuće su prokockale naše uštedevine, stanove i ekonomiju , a vlada im je dozvolila **da privatizuju profit i socijalizuju rizik** (Politika, 31.12- 2.1.2012. str.5)

DINAMIKA KRIZE

Tokom poslednje četiri decenije nakon završetka posleratnog decenijski dugog rasta, ostvarenog unutar koncepta i prakse “države blagostanja”, epicentar tektonske tenzije unutar “demokratskog kapitalizma” pomerao se od jedne institucionalne lokacije do druge, dovodeći do niza različitih, ali sistemski povezanih ekonomskih poremećaja.

U pogledu detektovanja logike i dinamike kriznog razvoja Wolfgang Streeck postavlja plauzibilnu tezu da se, u okviru uskih margina, unutar “demokratskog kapitalizma” između profitne, tržišne logike i logike rasta socijalnih prava, mogu izdvojiti 4 perioda i specifične (anti) krizne strategije. (Streeck, 2013)

DOBA INFLACIJE

Tokom 1970-ih, konflikt između demokratskih potraživanja za socijalnom pravdom i kapitalističkih zahteva za raspodelom na osnovu marginalne produktivnosti, ili „tržišne pravde“, uglavnom se odigravao na nacionalnim tržištima rada, gde su sindikalni pritisci na zarade, pod političkim garancijama pune zaposlenosti, izazvali ubrzanje inflacije.

KRIZA JAVNOG DUGA

Kada je prikrivena inflatorna redistribucija putem snižavanja vrednosti valute postala neodrživa, primoravajući vlade da uz visoki politički rizik to okončaju, konflikt se ponovo vratio u političku arenu. Ovde je on doveo do porasta razlike između javne potrošnje i javnih prihoda, što je za posledicu imalo brzi rast javnog duga, kao odgovor na zahteve birača za javnim davanjima i uslugama, većim nego što je „poreska država“ (Šumpeter) mogla da izvuče iz svoje demokratsko-kapitalističke ekonomije.

Međutim, kada su strategije (poput regonomike i tačerizma) usmerene na to da se javni dug zauzda postale dominantne, kako bi se istovremeno održao socijalni mir moralo je da dođe do finansijske deregulacije kao alternativnog načina za zadovoljavanje politički moćnih zahteva za sigurnošću i prosperitetom građana.

DOBA PRIVATNE ZADUŽENOSTI - "PRIVATIZOVANI KEJNZIJANIZAM"

Nagli rast nejednakosti zarada, izazvan kontinuiranim slabljenjem sindikata i naglim smanjenjem socijalnih davanja, kao i redukcijom agregatne tražnje prouzrokovane fiskalnom konsolidacijom, imali su protivtežu u novim, do tad neviđenim mogućnostima za građane i firme u pogledu zaduživanja. „Privatizovani kejnzijanizam“ (Crouch, 2009), kao pogodan termin, skovan je kako bi opisao ono što je zapravo bila zamena javnog za privatni dug. Umesto da vlada pozajmljuje novac za finansiranje, sada je individualnim građanima, pod sistemom zaduživanja koji je bio izuzetno široke ruke, bilo dozvoljeno da se plaćajući svoje obrazovanje ili preseljenje u manje oskudno urbano okruženje, zadužuju na sopstveni rizik. Drugorazredne (subprime) hipoteke su postale zamena, za socijalnu politiku, kao i za povećanje zarada, koje više nije sledovalo donjem kraju „fleksibilizovanog“ tržišta rada.

U jednom periodu je posedovanje stambenog prostora pružilo srednjoj klasi, čak i jednom delu siromašnih, primamljivu mogućnost da učestvuju u spekulativnom ludilu, zbog koje su se bogati samo još više obogatili tokom 1990-ih i ranih 2000-ih – bez obzira na to koliko da se ta mogućnost na kraju pokazala podmuklom.

Kako je cena nekretnina eskplodirala usled rasta potražnje od strane onih koji u normalnim okolnostima nikada ne bi bili u stanju da kupe kuću, postalo je uobičajeno korišćenje novih finansijskih instrumenata radi finansiranja naglo rastućih troškova visokog obrazovanja sledeće generacije, ili jednostavno za ličnu potrošnju kako bi se nadoknadile stagnantne ili opadajuće zarade

Za razliku od doba javnog duga, kada je vlada kroz zaduživanje obezbeđivala buduća sredstva za aktuelnu upotrebu, sada su takva sredstva postala dostupna zahvaljujući tome što je mnoštvo pojedinaca prodavalo poveriocima svoje obaveze da će im isplatiti

značajan deo svojih očekivanih budućih zarada. U zamenu od njih dobili su instant mogućnost da kupe šta god požele. Finansijska liberalizacija je tako poslužila kao kompenzacija za doba fiskalne konsolidacije i javne štednje. Individualni dug je zamenio javni, a individualna potražnja zauzela je mesto kolektivne potražnje rukovođene državom u održavanju zaposlenosti i profita (Streeck, 2013: 140-147).

DOBA PRETNJE DEZINTEGRACIJOM – “ SUVERENA ZADUŽENOST ”

Sa krahom privatizovanog kejnzijanizma 2008. godine, kriza posleratnog kapitalizma ušla je u četvrtu i najnoviju fazu. Dok je globalni finansijski sistem pretio da se dezintegriše, nacionalne države su pokušavale da obnove ekonomsko poverenje putem socijalizacije neotplaćenih kredita, koji su bili odobreni kao kompenzacija za fiskalnu konsolidaciju.

Kvantni skok javne zaduženosti nakon 2008. godine oslikava činjenicu da se nijedna demokratska država nije usudila da svom društvu nametne još jednu ekonomsku krizu razmera Velike depresije iz 1930-ih, kao kaznu za ispade deregulisanog finansijskog sektora. Politička moć je još jednom primenjena kako bi se buduća sredstva učinila dostupnim za očuvanje sadašnjeg socijalnog mira. Države su “dobrovoljno” preuzele na sebe značajan deo novog duga koji je izvorno nastao u privatnom sektoru, kako bi tako povratile poverenje poverilaca iz privatnog sektora.

Iako globalna ekonomska kriza nije bila ni blizu kraja, poverioci su počeli glasno da zahtevaju povratak zdravom novcu kroz fiskalnu štednju, kao garanciju da njihovo znatno povećano investiranje u državni dug neće propasti.

Nakon 2008, distribicioni sukob u demokratskom kapitalizmu se pretvorio u komplikovani rat natezanja između globalnih finansijskih investitora i suverenih nacionalnih država poput Grčke , Španije ili Portugala i Irske.

U isto vreme, bankarski lobiji moraju da paze da ne primoraju države na proglašenje suverenog bankrota, što je uvek jedna od mogućnosti, ukoliko pritisci tržišta postanu preveliki. Zbog toga, druge države moraju (ne) voljno da iz poteškoća izvuku one sa

najvećim rizikom, kako bi zaštitile sebe od opšteg porasta kamatnih stopa na državne obveznice, koje bi prvo neizvršenje novčanih obaveza moglo da prouzrokuje. **Sukob između ideja socijalne pravde i tržišne pravde**, još jednom je promenio svoje sedište, pojavljujući se, ovoga puta, na međunarodnim tržištima kapitala i u složenoj borbi koja se trenutno odvija između finansijskih institucija i birača, vlada, država i međunarodnih organizacija. Postavlja se ključno pitanje koliko daleko mogu da idu države u nametanju imovinskih prava i profitnih očekivanja tržišta svojim građanima, dok istovremeno izbegavaju da proglase bankrot i pokušavaju da očuvaju ono što je ostalo od njihovog demokratskog legitimiteta (Streeck, 2013: 151).

VEĆ POLA VEKA STARA PRIČA: SVET IZMEĐU KRIZE AKUMULACIJE I KRIZE LEGITIMACIJE

Tolerisanje inflacije, prihvatanje javnog duga ili deregulacija privatnih kredita bila su samo privremena sredstva za vlade suočene sa očigledno neuništivim sukobom između dva kontradiktorna principa alokacije: socijalnih prava, sa jedne strane, i marginalne produktivnosti, ostvarene na tržištu, sa druge. Svako od ova tri sredstva je funkcionisalo u nekom periodu, ali su onda počeli da izazivaju više problema nego što su rešavali. Sve što su vlade mogle da ostvare u suočavanju sa krizama svoga vremena, je da ih premeste u nove arene, gde su se one ponovo pojavljivale u novim oblicima.

Fenomen seljenja krize unutar relativno uske margine između krize akumulacije i krize legitimnosti poretka analizirali su još pre tri decenije autori poput Habermasa i Ofea.

Sistemske i strukturalne karaktere (i uzroke) krize Habermas bliže određuje i tumači delovanjem procesa premeštanja/transfera kriznih tendencija iz jednog u druge podsysteme društva, odnosno uzajamnom vezom i uslovljavanjem: **1) ekonomske (proizvodnja nedovoljno potrošnih vrednosti, kriza finansija); 2) krize političko-administrativnog sistema (nedonošenje potrebnog broja racionalnih odluka); 3) legitimacijske krize (deficit legitimnosti i kriza vrednosti); i 4) krize socio-kulturnog**

sistema (ne generisanje svesti koja motiviše na pro-sistemska delovanje – kriza motivacije).

Naime, ekonomskom sistemu je potreban imput rada , dok output čine proizvedene vrednosti koje se redistribuiraju između društvenih grupa. Ekonomska kriza i njeni pojavnici oblici mogu, usled tendencije pada profitne stope, preko socijalne krize voditi do političkih konflikata.

Političkom sistemu je proizvodjenje masovne lojalnosti neophodan imput , dok su racionalne administrativne odluke vlasti njen ključni output. **Kriza racionalnosti** i nastaje kad političko-administrativni sistem nije sposoban da imperativne koje dobija iz sfere ekonomije učini kompatibilnim i realizuje ih.

Socio-kulturni sistem svoj imput dobija od ekonomskog , ali i političkog sistema kroz isporučene robe i usluge, ali i pravne i upravne akte i socijalnu sigurnost. Krize ova dva sistema i reduciranje očekivanih imputa unutar sociokulturnog sistema rezultiraju **uskraćivanjem poverenja i legitimacije** kao očekivanog outputa. Kriza se ovde posledično počinje da generiše kao **kriza motivacije**, jer prethodno politički sistem u krizi ne nudi dovoljno motivacije za prosistemska delovanje, a ekonomska kriza reducira radnu motivaciju koja dolazi iz sistema obrazovanja i zapošljavanja (Habermas, 1982: 53-58).

Centralnu poziciju ima podsistem politike, unutar koga se (ne)uspešno regulišu i balansiraju protivrečni sistemski imperativi za (rastućim) stepenom akumulacije kapitala i istovremenim proizvodnjem dovoljne mere masovne lojalnosti i pristanka. Za Habermasa u osnovi krize poznog («kasnog») kapitalizma, su napetost kapitalizma i demokratije, dvaju suprotstavljenih principa društvene integracije. Središnji značaj pritom ima kriza legitimiteta i motivacije (Habermas, 1982).

Za Klauza Ofeja, njegovu političku teoriju krize, kriza je takođe prevashodno izraz nesposobnosti političko-administrativnog sistema da spreči i kompenzira ekonomsku krizu. Radi se, u okviru države blagostanja, o nemogućnosti istovremenog širenja funkcija obezbeđenja kontinuiteta akumulacije i legitimizovanja političke vlasti. Krize nastale u ovim sistemima Ofe naziva **krizom upravljanja krizama**, odnosno izrazom nesposobnosti sistema da trajno reši konflikte bazirane na kriznim tendencijama u ekonomiji.

Polazno Ofe konstatuje da su građani strukturalno na tri nivoa/načina povezani sa državom. Kao prvo, građanstvo je u demokratijama ultimativni izvor kolektivne političke volje. Kao drugo, oni su istovremeno i objekt primene političke volje pri čemu su njihova efektivna prava i slobode graničnici državnom autoritetu i samovolji moćnih. Kao treće, građani su i klijenti države zavisni od njenih programa i socijalnih usluga.

Tri osnovna resursa države blagostanja – fiskalni resursi, administrativna racionalnost i masovna lojalnost imaju svoja jasna ograničenja, odnosno daju kontradiktorne efekte. Tako fiskalni resursi, u obliku prekomernih državnih investicija i subvencija, drogiraju sistem. Administrativna regulacija nosi izazov ekspanzije i iracionalizacije političko-organizacionih struktura. Sve to rezultira masovnim nezadovoljstvom i napetošću između socijalnih nosilaca različitih političko-kulturnih obrazaca (Offe, 1984:53-55). Državna regulacija očito ima ograničen i samozavaravajući («samoparališući») karakter pa su, sledstveno tome, krizni procesi ugrađeni u samu strukturu i reproduktivnu osnovu društva.

Disbalans između zahteva za akumulacijom i zahteva za legitimacijom, odnosno **kriza akumulacije ili kriza legitimacije** i napetosti i sukob njihovih divergentnih logika, su u osnovi kritika koncepta i prakse države blagostanja i to bez obzira dolaze li one sa levih ili desnih teorijskih i političkih pozicija. Pritom autori neoliberalnog usmerenja uzrok krize vide u inflaciji zahteva – «revoluciji preteranih očekivanja» (Huntington), koji se upućuju sistemu i proizvode stanje «političke prenapregnutosti» (Iston). Krize rezultiraju krizom upravljačkog kapaciteta/sposobnosti i politički imobilizovanim društvom. Kriza zapravo predstavlja rezultat paralelnog i istovremenog naraslog obima zahteva i nedovoljnog kapaciteta vlasti da ih razreše. Prekomerni javni rashodi i inflacija čine nus-proizvod uspostavljene relacije: (rastući) zahtevi – (prekomerni) troškovi.

Radi se, po Huntingtonu, o demokratskom porivu da se smanji moć vlade a pojača njena aktivnost – da joj se povećaju funkcije, a umanjati autoritet (Held, 1990:235-238).

Izlaz se traži u pomeranju težišta od logike demokratije ka logici akumulacije – u limitiranju i sužavanju demokratske participacije, na jednoj, i jačanju socijalne kontrole i ograničavanju socijalnih davanja, na drugoj strani.

Još od sedamdesetih i osamdesetih godina 20 veka u socijalnoj teoriji, kao i u praksi zapravo je dominirala opcija koja je zagovarala jačanje represivne u odnosu na konsenzualnu komponentu politike. Ona se, po Nikosu Poulancasu, na političko- institucionalnoj ravni ogledala u jačanju birokratske centralizacije - politizaciji administracije i dezideologizaciji partija, razaranju granica zakonodavne i izvršne vlasti i istovremenoj tendenciji personalizacije političke vlasti. Unutrašnji smisao i logiku ovog procesa Poulancas vidi u jačanju autoritarno- etatističkih tendencija, koje on preciznije označava i imenuje kao **neobonapartizam**.

Drugi, dopunjujući momenat autoritarizma, njegovu legitimacijsku osnovu, čini razmah populizma i propagiranje povratka konzervativnim vrednostima "običnog" čoveka - tih društvene većine suprotstavljene agresivnim apetitima i praksi liberala i političkih radikala. "Novu" vladavinsku političku formulu čine tradicionalizam, kult porodice, radinosti i štedljivosti, povratak puritanističkom moralu i zalaganje za jeftiniju, u svojim redistributivnim aktivnostima ograničenu državu, koja će istovremeno biti dovoljno jaka da širi temeljne vrednosti društva (Poulantzas, 1981:239).

Ograničeni rezultati i rastući otpor neokonzervativnoj praksi **reganomike i tačerizma** vodili su, međutim, splešnavanju podrške demontaži socijalne države.

Mogli bismo zaključiti da nema razloga da verujemo da bi ovaj proces - sukcesivnog manifestovanja kontradikcija demokratskog kapitalizma, u uvek novim vrstama ekonomskih poremećaja - trebalo da bude okončan.

Šire posmatrano, aktuelna dužnička kriza samo je izgovor za radikalizaciju neoliberalnih politika usmerenih ka demontaži države blagostanja i strateškom slabljenju radništva, ali i srednjih slojeva. U međuvremenu, došlo je pomeranja najamnih odnosa na evropski nivo. Politike zarada i društvena potrošnja, su sve do krize, bili jedina strukturna forma koja je i dalje uglavnom zavisila od nacionalnih vlasti da bi se danas regulisale u velikoj meri na

evropskom nivou i za periferne zemlje koje pogađaju problemi u evrozoni.

Sa sve čvršćom globalnom međuzavisnošću, nemoguće je pretvarati se da se sukob između ekonomije i društva, između kapitalizma i demokratije, može rešiti unutar nacionalnih političkih zajednica.

RAT

Od kakvog značaja za mrtve , siročad, ili ljude koji su ostali bez svojih domova , je da li su ludačka razaranja počinjena pod okriljem totalitarizma ili pod okriljem svetog imena slobode ili demokratije? Gandi

Rat nalikuje kameleonu, jer menja vlastitu prirodu u svakom konkretnom slučaju.

Claus von Clausewitz, O ratu

Rat – najviolentnija, oružana konfliktna forma, ima za cilj uništavanje suparnika ili njegovo prisiljavanje da prihvati diktirane uslove.

Rat se definiše kao **najoštrij oblik društvenih sukoba , u kome se posredstvom upotrebe oružane sile unutar ili između država, njihovih saveza ili organizacija , pokušavaju da ostvare politički ciljevi pobedom nad protivničkom stranom i njenim prinuđivanjem da prihvati uslove pobjednika** (Miletić, 1993:953).

Opšte definicije svode pojam rata na oružane sukobe između (državnih) političkih jedinica datog međunarodnog sistema ili pak unutar njih. Klasična definicija Klauzevica jasno identifikuje vezu politike i nasilja i instrumentalnu funkciju ratova. Rat je produžetak politike drugim sredstvima. **Rat je instrument politike a politika «inteligencija» koja vodi rat**, kontroliše masovno nasilje i određuje njegove okvire i granice. Politička vođstva su ta koja u konfliktnoj interakciji vrše procene odnosa snaga, unutrašnje homogenosti, resursne opremljenosti kao i šansi za pobjedu, veličine uloga i potencijalnih dobitaka, odnosno (ne)povoljnosti odnosa troškova i koristi od ulaska u rat.

Oni koji visoko vrednuju vrednosti mira i tolerancije rat osuđuju kao najveći zločin i nesreću ističući da je on omnicidan, odnosno da vođen atomskim i nuklearnim naoružanjem može dovesti do planetarnog razaranja i (samo)uništenja.

Na drugoj strani, ne mali broj je i pristupa i autora koji u većoj ili manjoj meri opravdavaju ratove. Rat je "otac svih stvari" (Heraklit), " održava zdravlje naroda " (Hegel), predstavlja "uslov napretka " (Renan), odnosno " neophodan je za obrazovanje, za odbranu od spoljnog neprijatelja i njima se primiruju unutrašnji sukobi" (Platon), odnosno održava stanje socijalne kohezije.

I oni autori koji osuđuju ratove priznaju, poput Dejvida Helda , da ratovi mogu imati paradoksalno i pozitivne učinke po razvoj demokratije. Primera radi, nakon svetskih ratova šire se politička i izborna prava tako da je rezultat učešća žena u ratnoj privredi dobijanje izbornog i seta socijalnih prava.

Tvrdomno opstajanje ratova tokom čitave istorije čovečanstva vodilo je istrajnom naporu da se otkriju njegovi uzroci. Zavisno od toga da li se uzroci traže u ljudskoj prirodi i ponašanju ili odlikama država ili društava razlikujemo **mikro i makro teorijske pristupe određenju uzroka ratova.**

Mikroteorije uzroke ratova vide u sebičnoj, zloj i moći željnoj ljudskoj prirodi - shvatanju naslonjenom na hrišćanski mit o " prvobitnom grehu " i izvedenoj grešnoj ljudskoj prirodi. Dobru ilustraciju ove pozicije predstavlja viđenje ljudi kao " dece tame " (Children of the Dark) američkog teologa Rajnholda Nibura. Uzroci ratova vide se i u ljudskim instiktima agresije (Lorenco) ili večitoj borbi Erosa i Tanatosa (Frojd). Socijaldarvinisti rat opravdavaju potrebom da pobeđe i opstanu najjači i najadaptabilniji, odnosno, po Spenseru, najsposobniji.

Mikroteorijskim pristupima pripadaju i ona objašnjenja ratova koja njihove uzroke prevashodno traže u individualnim osobinama vođa.

Na drugoj strani, makroteorije ratova njihove uzroke nalaze u osobinama društva.Svojim uticajem izdvajaju se tri grupe makro pristupa određenju uzroka ratova.

Prvu grupu čine **klasni, pre svega marksistički, pristupi** koji uzroke ratova pre svega vide u klasnim podelama, odnosno u borbi za prisvajanje profita koja se vodi u planetarnim razmerama. Revolucionarni ratovi za ukidanje klasnog društva, odnosno proleTERSKE revolucije su poslednji ratovi kojima se - ukidanjem klasne eksploatacije i protivurečnosti kapitalizma ukida istovremeno i uzrok ratovanja.

Ekonomskom redukcijom pripadaju i sve druge teorije koje uzroke ratovanja pre svega vide u borbi za teritorije, profit i sirovine i energiju.

Druga grupa teorija uzroke ratova prevashodno **traži u prirodi političkih režima**. Posebno je unutar ovih pristupa raširena **teza da demokratije ne ratuju između sebe** (Vudro Vilson).

Još je Kant u svom eseju *O večnom miru*, iz 1795. godine, trajni mir video tek kao (kon) federaciju demokratski uređenih država. U duhu ovog Kantovog eseja odanost poštovanju osnovnih ljudskih prava, svest o planetarnoj međuzavisnosti i demokratsko predstavljanje su tri konstitutivna principa koja vode miru. Za Kanta je mir spadao u kategoriju najvišeg političkog dobra, a delovanje da bi se to dobro ostvarilo predstavljalo je izvršavanje dužnosti moralno-političkog uma. Postoje još nekoliko važnih komponenti ove Kantove koncepcije. Naime, po njemu, večni mir je moguć samo među državama čije je građansko uređenje republikansko, a to znači da počiva na principima slobode, međuzavisnosti i pravne jednakosti svih građana. Zatim on smatra da se međunarodni odnosi i međunarodno pravo moraju zasnivati na principima federalizma i autonomije slobodnih država. I na kraju, za njega stranac nije *a priori* neprijatelj, već naprotiv, svaki građanin sveta ima pravo na gostoprimstvo u stranoj državi (Kant, 1974: 141-147).

Širenje demokratije i demokratskih poredaka - "izvoz demokratije" treba inspirisati, podsticati, ali i obezbeđivati (oružanim) intervencijama kada su prava građana masovno narušena od strane autokratskih režima. Pritom se, međutim, realno otvara problem arbitrarnih procena i upliva skrivenih užih interesa.

Treća grupa pristupa uzroke ratova vidi u **stanju anarhije koje vlada u svetu uzrokovanom nepostojanjem međunarodnog poretka i naddržavne vlasti**. Teoretičari neorealizma, poput Keneta Volca, smatraju da bi države da bi u takvom okviru opstale

moraju da liče jedna na drugu, obavljaju iste funkcije, kako bi se " kao bilijarske kugle" samo razlikovale po veličini i resursima kojima raspolažu.

Zašto izbija rat? Prema Kenetu Volcu uzroci se mogu pronaći na tri nivoa: individualnom, državnom i međunarodnom. Na individualnom nivou uzrok rata je nepromenljiva ljudska priroda i njena volja za moć. Na državnom nivou nalazi se priroda režima, način ustrojstva jedne države. Prema ovoj teoriji da li će jedna država ući u rat zavisi od njenih unutrašnjih kvaliteta, od toga da li je demokratija ili autokratija, republika ili monarhija, imperija ili mala država. Pristalice liberalne škole smatraju da samo ukoliko bi sve države na svetu bile republike ili demokratije rata više ne bi bilo. Konačno, treći uzrok rata smatra da rat izbija ne zbog toga što su ljudi ili države ovakvi ili onakvi već zbog toga što u međunarodnom sistemu nema autoriteta koji bi mogao to da spreči, drugim rečima zato što je međunarodni sistem anarhičan. (Waltz, 2001).

KLASIFIKACIJE RATOVA

Deo konfliktne političke strategije je i određenje prirode i karaktera rata u kome se učestvuje i sopstvenog i ponašanja protivničke strane i njenih motiva za rat. Sopstveno vojno angažovanje vidi se naravno u funkciji odbrane ljudskih prava ili pak kao defanzivno, odbrambeno i opravdano – pravedno i «oslobodilačko». No, pored vrednosno-ideoloških postoje i teorijski relevantne klasifikacije ratova koje polaze od različitog opsega, uključenih aktera ili načina vođenja ratova kao kriterija njihovog razvrstavanja.

Ljubivoje Aćimović, pored bazične podele na unutrašnje i međunarodne ratove, navodi veći broj klasifikacija različitih autora, od kojih je, za jugoslovenski slučaj, posebno zanimljiva i značajna ona Džordža Modelskog, prema kome su **ratovi globalni, regionalni, nacionalni i subnacionalni ili lokalni**. Poslednji element klasifikacije subnacionalni (etnički sukobi ili građanski rat) ratovi motivisani su, po Modelskom, nezadovoljstvom većih delova političkih struktura položajem, odnosno ustavnim ustrojem i u svojoj osnovi imaju zahteve za samostalnošću i nezavisnošću (Aćimović, 1987:216).

Građanski ratovi mogu u svojoj osnovi , pored etničkog i verskog, u njihovim rekonbinacijama , imati i (kontra) revolucionarni motiv i razlog.

Sa krajem hladnog rata jača i podela na **stare i nove (građanske) ratove**. Stari su prevashodno politički motivisani i bazirani na masovnoj narodnoj podršci . Novi su opet najčešće motivisani privatnom dobiti , sejanjem straha i mržnje i u znatnoj meri su depolitizovani. Radikalizovani pristupi koji preterano naglašavaju diskontinuitet između starih i novih ratova u pozadini novih prenaplašeno vide instrumentalno delovanje usmereno ka profitu (Kolijer) ili pak ratove vide kao oblik organizovanog kriminala kojim se lokalne (ratne) ekonomije integrišu u globalna tržišta.

Dominantni , subnacionalni, građanski ratovi nastaju unutar "slabih država" - procesa erozije autonomije države i teritorijalnog rasepa država iniciranih i odozgo i odozdo (Meri Kaldor, 2001:146). Nakon hladnog rata dolazi do eskalacije "lokalnih ratova " na bezbednoj udaljenosti od svetskog centra, odnosno na obodima razvijenih regija - na Balkanu, u Africi, na Kavkazu i obodima Azije.

U pozadini ovih sukoba su dakle neretko nastojanja da se kontrolišu retki ili oskudni resursi i kriminalizovane ekonomije , ali još uvek i klasični **sukobi identiteta** poput ratova na eks- jugoslovenskom prostoru.

U globalizacijskom okviru i ključu i lokalne ratove karakteriše globalno prisustvo - međunarodnih institucija, i njihovih civilnih i vojnih misija, ali i privatnih bezbedonosnih kompanija i profesionalnih ratnika, ratnih izveštača, NVO i medija, koji praktično internacionalizuju sukob. U pozadini je veoma često i "nevidljiva ruka " globalnog kapitala.U ratovima u slabim državama pored vojski, učestvuju i paravojne formacije, lokalne milicije, pa i kriminalne bande koje "cvetaju" unutar ratne ekonomije.

Istovremeno, opadajući broj **međudržavnih sukoba** više nego ranije karakteriše **asimetrija moći** u kojoj daleko razvijenija zemlja, odnosno koalicija zemalja napada, pod različitim opravdanjima, najčešće humanitarnom intervencijom, slabijeg aktera. Rat u Iraku, bombardovanje Srbije ili rat u Gruziji su dovoljno ilustrativni primeri.U izmenjeni mandat brojnih mirovnih misija sve više spada i "nametanje mira".

Osvrćući se na tragični XX vek, generalni sekretar Ujedinjenih nacija Butros Butros-Gali opisao je globalni sistem kao „kulturu smrti“. Ovaj opis je potpuno primeren, budući da je od 1900. godine izbilo 650 oružanih sukoba: „*Ni jedno drugo stoleće se ne može meriti sa XX vekom po necivilizovanom civilnom, odnosno građanskom nasilju, po broju sukoba koji su u njemu izbili, po rekama izbeglica koje je stvorio, po milionima ljudi ubijenih u ratovima, po neviđeno velikim troškovima za „odbranu“*“(Ruth Leger Sivard, 1996:)

Posle ogromnih ljudskih gubitaka i materijalnih razaranja u dva svetska rata preovladala je svest da je neophodno afirmisati međunarodne akte koji zabranjuju rat (Pakt Društva naroda iz 1919., Rezolucija o zabrani svakog agresivnog rata koji je usvojila Skupština Društava naroda 1927., Brijan -Kellogov pakt potpisan 1928. godine).

Najbolju ilustraciju negativnog stava prema ratu predstavlja tekst preambule Povelje Ujedinjenih nacija, gde se pored ostalog kaže: „*Mi narodi Ujedinjenih nacija rešeni da spasemo buduća pokoljenja (generacije) užasa rata, koji je dva puta u toku našeg života naneo neopisive patnje, i da ponovo potvrdimo veru u osnovna prava čoveka, u dostojanstvo i vrednost ljudske ličnosti, u ravnopravnost ljudi i žena i nacija velikih i malih, i da obezbedimo uslove pod kojima će moći da se očuva pravda i poštovanje obaveza koje proističu iz ugovora i drugih izvora međunarodnog prava, kao i da radimo na socijalnom napretku i poboljšanju životnih uslova u većoj slobodi i u tom cilju da budemo strpljivi i da zajedno živimo u miru jedni s drugima kao dobri susedi, i da ujedinitimo svoje snage radi održanja međunarodnog mira i bezbednosti.*“ (Povelja Ujedinjenih nacija i Statut Međunarodnog suda pravde, 2008: 3)

Na međunarodnoj sceni preovladao je stav o zabrani agresivnog rata. Ratifikacijom Povelje Ujedinjenih nacija, države više nemaju pravo na rat, čak ni na pretnju silom. Povelja je ostavila samo dva slučaja legitimne upotrebe vojne sile od strane država. Prvi, samo u slučaju individualne samoodbrane i drugi, kolektivne samoodbrane protiv oružanih napada.

Međutim, uprkos brojnim dokumentima koji zabranjuju oružane sukobe, rat i drugi oblici upotrebe vojne sile i dalje su prisutni u odnosima među državama i narodima.

Nakon Drugog svetskog rata na međunarodnu scenu stupaju novi, savremeni ratovi, čija je priroda promenjena, a posebno su značajne promene u određenju ciljeva, planova i metoda. Savremeni ratovi su realnost u međunarodnim odnosima posle Drugog svetskog rata. U prošlosti je većina oružanih sukoba vođena između država ili su to pak bili građanski ratovi, odnosno sukobi između organizovanih aktera unutar postojećih država. **Između 1946. i 2001. godine od 225 oružanih sukoba koliko ih je ukupno vođeno, bila su 42 rata između dveju država i još 178 unutrašnjih sukoba, u kojima je u 32 učestvovala još neka država, a u 131 nije učestvovala ni jedna druga država.** (Nils Petter Gleditsch et. al., 2002 : 620).

Vojni teoretičari iznose tvrdnje da u budućnosti postoje sve veće mogućnosti vođenja malih ratova koje će voditi pripadnici neregularnih milicija ili privatnih, odnosno poluprivatnih snaga (kao što su nevladini teroristički pokreti) koji će se boriti protiv državnih oružanih snaga. Iako je rat zadržao mnoge tradicionalne karakteristike očigledno je da savremeno ratovanje prolazi kroz veliki preobražaj. Novi koncept rata osim borbenih dejstava obuhvata i **povezanost tehnologije i rata** (što omogućava da se skрати vreme ratovanja, da se na strani najmoćnijih ili tehnički najopremljenijih država smanji broj žrtava, tj. da se broj žrtava približi nultoj stopi).

Različiti autori su koristili različite termine kako bi objasnili nove pojave. Tako je Meri Kaldor koristila termin „**novi ratovi**“, kako bi ih izdvojila od dotadašnjeg shvatanja rata, a Martin Šou je koristio termin „**degenerisano ratovanje**“; u ovom slučaju postoji kontinuitet sa totalnim ratovima XX veka i njihovim genocidnim aspektima. Tokom 80-ih i 90-ih razvio se novi tip organizovanog nasilja, što predstavlja samo jedan aspekt trenutnog globalizovanog doba. Ovaj tip nasilja je opisan kao unutrašnji ili građanski rat. Ili, još kao „konflikt niskog intenziteta“. Termin „**konflikti niskog intenziteta**“ skovala je, tokom perioda Hladnog rata, vojska SAD, da opiše gerilsko ratovanje ili terorizam. Iako se većina ovih ratova, posmatra kao da su to ratovi lokalnog karaktera, u njih je uključen ogroman broj međunarodnih faktora, tako da je teško napraviti

razliku između unutrašnjeg i spoljašnjeg elementa, između agresije i represije, ili čak između lokalnog i globalnog.

Novi ratovi se moraju shvatiti u kontekstu procesa globalizacije. Specifičnost novih ratova, ratova u globalnoj eri, je to da oni nastaju u **kontekstu erozije autonomije države, kao i u kontekstu erozije sposobnosti država da silu upotrebljavaju unilateralno protiv drugih država**, jer je ta sposobnost u velikoj meri oslabljena.

Novi ratovi mogu da se uporede sa ranijim u smislu njihovih ciljeva, metoda ratovanja i načina njihovog finansiranja. Ciljevi novih ratova vezani su pretežno za politiku identiteta, za razliku od geopolitičkih ili ideoloških ciljeva ranijih ratova. U globalnoj eri sve su prisutniji politički rascepi. Oni se mogu objasniti kao sve veća podela na one koji su deo globalnih procesa i one koji su iz njih isključeni.

Dakle, možemo konstatovati da su **tri najvažnija aspekta novih oružanih sukoba - globalizacija, izmenjeni način ratovanja (izmena sredstava kojima se vode ratovi) i globalizovana ratna ekonomija**. Strategija novih ratova je kako gerilska borba, tako i protivodbrana. U konvencionalnom ili regularnom ratu, cilj je bio osvojiti teritoriju vojnim sredstvima, bitke su tada bile odlučujući sukobi rata. U gerilskim ratovima teritorija se pre osvaja političkom kontrolom stanovništva nego vojnim nastupom, a bitke se izbegavaju koliko je god to moguće.

Strateški cilj ovih ratova je isključenje i ugrožavanje stanovništva raznim sredstvima masovnog ubijanja, prisilnog iseljavanja, kao i putem brojnih političkih, ekonomskih i psiholoških tehnika zastrašivanja. Za razliku od vertikalno organizovanih hijerarhijskih jedinica, koje su bile karakteristične za klasične, konvencionalne ratove, jedinice koje se bore u ovim ratovima uključuje raznorodne grupe, poput paravojnih jedinica, lokalnih gospodara rata, najamničkih grupa ali, takođe, i regularnu vojsku. Ove grupe koriste naprednu tehnologiju i modernu komunikaciju (mobilne telefone, kompjutere u cilju komunikacije).

Treći aspekt novih oružanih sukoba je **globalizovana ratna ekonomija**, koja je za razliku od ranije ratne ekonomije decentralizovana, ovakve ratne ekonomije imaju za rezultat cilj slabljenje države (sivo tržište).

Period nakon Hladnog rata odlikuje se mnogim društvenim promenama. Jedna od niza specifičnosti toga vremena jeste veliki broj građanskih ratova. Veliki rat je manje verovatan, ali regionalni i unutrašnji sukobi će se nastaviti i uvek će biti pritiska za intervenciju drugih država i međunarodnih organizacija. Od 111 sukoba koji su se dogodili od kraja Hladnog rata do početka novog veka, 95 sukoba bilo je čisto unutrašnje prirode, a preostalih 6 bili su unutrašnji sa stranom intervencijom. U njih je bilo uključeno više od 80 državnih aktera, kao i dve regionalne i više od 200 nevladinih organizacija (Peter Wallerstein and Margareta Sollenberg, 2001: 10 – 12).

NOVA SREDSTVA I METODE: NEVIDLJIVI RAT, DEHUMANIZOVAN I DEHUMANIZIRAJUĆI

Najveće izmene doživela je ipak “ trehnologija ratovanja”. Rat kako to lucidno uviđa Angelo Baracca “ danas nalikuje video igrici, ratuje se na monitoru, targeti su “virtualni,, ali poginuli su istinski ljudi, iako nitko nikad neće vidjeti niti upoznati njihova lica i njihov identitet. Rat je svakim danom sve više dehumaniziran i dehumanizirajući, a smrt, koja neumitno dolazi, je nevidljiva. (Baracca, 2013: 68)

Primer razvoja bespilotnih letelica – dronova je u tom pogledu više nego indikativan. Naime u toku je vrlo opasan tehnološki razvoj, koji je započeo Reganovim projektom, koji je tada nalikovao naučnoj fantastici, iz 1983. godine, pod nazivom “Ratovi zvezda.” Radi se danas o epohalnom tehničko-vojnom skoku. Javno mnjenje “štit,, asocira sa presretnim raketama, koje je Bush nameravao da locira u Češku, a Obama ih nije eliminisao, već ih je smestio na pokretnim bazama. Taj gigantski skok, pod izgovorom odbrane od raketnih napada, predstavlja ustvari sjajan ofanzivni sistem: ona zemlja koja s njim raspolaže, potencijalno je u stanju da onemogući raketni napad i u stanju je da prva izvede nuklearni *first strike*.

Kada je o mogućnostima (zlo)upotrebe "bioterrorizma" reč dovoljno je setiti se veze između istraživanja biološkog oružja i čestih izbijanja pandemija. Genetika danas može u laboratoriju ogromno ubrzati evoluciju stvarajući u laboratoriju viruse i bakterije, koji nikada nisu postojali u svim milijardama godina biološke evolucije Zemlje.

Po Baraccu " Proizvodnja 'nuklearnog oružja siromašnih' ne zahtijeva nikakve posebne strukture (bioreaktor za pravljenje pogubnih klica ima vrlo skromne dimenzije, tako da ga se čak može prevoziti i kombijem)...budući da je lakoća s kojom se danas može nabaviti takav bioreaktor (moguće ga je čak naručiti putem pisma!) za patogene mikroorganizme ogromna, i da se u iste lako mogu unijeti smrtonosne modifikacije, "(Baracca, 2013: 72).

Česte uzbune zbog pandemija nastalih od virusa što su se transformisali na neverovatno brz način i mogu preskakati s jedne vrste na drugu (ptičji grip, svinjski grip...) su dovoljno zastrašujući i upozoravajući primer.

Life Science Industrie investirale su milijarde dolara u **biotech**, uverene da raspolažu znanjima, instrumentima i neophodnim sredstvima da oblikuju biosferu i svetsko društvo prema vlastitoj slici i prilici.

AMBIJENTALNI RAT

Novu granicu ratovanja predstavljaju i promena klime, ambijenta, zemljine kore kao i promene u morima, koje su veštački izazvane s vojnim ciljevima prema protivničkoj teritoriji. Upotrebljava se u svakom slučaju i takvo oružje, koje utiče na cijelokupni ambijent shvaćen kao ekološki sistem u kojem živimo. Na aktuelnosti zato dobijaju zahevi za zabranu elektromagnetskih eksperimenata.

Istovremeno, svedoci smo progresivne militarizacije gradskog prostora, kada, recimo, NATO, sebi zada kao cilj suzbijanje novim vojnim sredstvima porasta urbanih konflikata, odnosno eliminacije svoga "urbanog neprijatelja. Inicijative podrazumevaju upotrebu međusobno povezanih sistema nadzora, kao i sisteme napada iz daleka, kako bi se smanjila količina sukoba izbliza ili kako bi se držale pod kontrolom informacije, mobilnost ili moguća podrška taktičkim snagama neprijatelja

Operativna je metodologija s tim ciljevima potanko razrađena (na primjer treba izraditi psihosocijalni profil stanovnika kako bi se utvrdio neprijateljev potencijal, ustanoviti "stvarnost onih koji se bune,, dezartikulirati neprijatelja, uz najužu suradnju i jedinstvo akcija na vojnom i na civilnom planu itd.).

Galtung je imajući u vidu upravo proces dubinske eskalacije nasilja uveo izraz "**strukturalno nasilje,,** kako bi ukazao da postoje nepravedne društvene strukture, koje dovode do gubitaka ljudskih života ili do stalne patnje, i u slučaju kad to nasilje ne vrši niko, to jest nikakav pojedinac na kojeg je moguće ukazati. "Danas se čini više nego ikad, kako je vojno nasilje usmjereno i predodređeno, da podržava projekt svjetskog kapitala te da konačno stavi pod potpunu kontrolu bilo koji građanski pokret "(Baracca, 2013: 73)

HUMANITARNE INTERVENCIJE I TERORIZAM: DVE STRANE ISTE MEDALJE ? DILEME O PRIRODI I (NE)OPRAVDANOSTI HUMANITARNIH INTERVENCIJA

U literaturi se često susrećemo sa različitim određenjima humanitarne intervencije. Humanitarnom intervencijom u XVII veku bavio se veći broj autora, među njima i Hugo Grocijus⁹, koji je

⁹ Jedan od osnivača međunarodnog prava kao posebne grane pravne nauke je Hugo Grotius (*Hugo Grotius, 1583–1645*). On je među prvima pristupio sistematizovanju odredbi međudržavnih sporazuma i ugovora pretačući ih u norme (pravila) međunarodnog ponašanja država. Prema njegovom i danas

zastupao stav da u ekstremnim slučajevima tiranije, koja se sprovodi u cilju održavanja vladavine, postoji prirodno pravo na unutrašnji otpor podanika.¹⁰ U tom kontekstu, u međunarodnom pravu je nastao stav, da podrška strane sile unutrašnjem otporu stanovništva jedne države na njenu represiju može biti zakonita. Dakle, početna doktrina humanitarne intervencije zasnivala se na **ideji o legitimnosti otpora na represiju tiranije**. U sadašnjem značenju se ona javlja tek u drugoj polovini XX veka, a na "dnevni red" etičara, pravnika i politikologa u punom smislu dolazi tek završetkom Hladnog rata. Povelja Ujedinjenih nacija, član 2. stav 4, jasno postavlja obavezu država članica za uzdržavanje od pretnje silom ili upotrebe sile, ne samo protiv teritorijale celovitosti ili političke nezavisnosti ma koje države, nego i protiv takvih država čija ponašanja na bilo koji način nisu u skladu sa ciljevima Ujedinjenih nacija. S tim što su u Povelji Ujedinjenih nacija eksplicitno predviđena samo dva izuzetka od opšteg pravila zabrane korišćenja sile u međunarodnim odnosima: prvi je sadržan u odredbi člana 39. i člana 42, prema kome korišćenje sile može biti odobreno samo od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija u slučaju pretnje ili ugrožavanja međunarodnog mira ili nekog akta agresije, i drugi, sadržan u odredbi člana 51. Povelje Ujedinjenih nacija, kojim se ne umanjuje urođeno pravo na pojedinačnu ili kolektivnu samoodbranu u slučajiu oružanog napada protiv člana Ujedinjenih nacija dok Savet bezbednosti ne preduzme mere potrebene za očuvanje međunarodnog mira i bezbednosti.

Na politički, pravni i moralni pristup humanitarnoj intervenciji u drugoj polovini XX veka bitno su uticala dva događaja: proces dekolonizacije (posle drugog svetskog rata do 60-ih godina prošlog veka) i raspad složenih država na istoku Evrope posle završetka Hladnog rata. Novonastale države su slabe, ne toliko u vojnom smislu, koliko u pogledu unutrašnjeg uređenja, efikasnosti i stabilnosti. Najčešći povodi za intervenciju u unutrašnje ratove su pitanja državnosti novostvorenih država i njihov odnos prema ustavotvornom narodu, etničkim grupama i religijskim zajednicama.

aktuelnom načelu razlikuju se dva izvora međunarodnog prava: prirodno pravo (*jus naturale*) i pravo zasnovano na volji država (*jus voluntarium*).

U takvim ratovima civilne žrtve čine oko 90% od svih žrtava (Weiss ,1999 :1).

Unutrašnji sukobi najčešće se ne rešavaju diplomatski i drugim nevojnim merama, pa naponi za mirno rešavanje ovakvih sukoba često ostaju bez uspeha. Iz tih razloga u posthladnoratovskom periodu humanitarna intervencija, tj. intervencija stranih država dobija na značaju. Za razliku od humanitarne pomoći, humanitarna intervencija koristi stranu vojnu silu unutar teritorije suverene države uglavnom bez njene saglasnosti, a često i uz njeno veliko protivljenje, te je neki autori koriste sinonimno sa „**humanitarnim ratom**“. Pored toga humanitarna intervencija ne služi samo rešavanju sukoba već i uvođenju **programa izgradnje mira** po modelu „liberalnog mira“ (u duhu zapadne demokratije) i izgradnje države, što domaće stanovništvo često ne prihvata jer nije u skladu sa njihovom tradicijom (kao u slučaju Avganistana).

Čak i kada postoje humanitarni motivi, strateški, ekonomski motivi i bezbednosni razlozi su često glavni faktor u podsticanju intervencija. **Nedostatak legalne osnove nadoknađuje se legitimitetom, odnosno pozivanjem na povredu osnovnih načela humanosti i potrebu da se ona zaštite.**

Potrebno je konstatovati da pojam humanitarne intervencije i dalje predstavlja modifikovanje principa nemešanja u unutrašnje stvari jedne države koji je postavljen još u Vestfalskom miru.

Međutim, postavlja se pitanje: da li jedna država široko rasprostranjenim i teškim kršenjem osnovnih ljudskih prava gubi pravo na suverenitet, odnosno na pravo da sama rešava svoja unutrašnja pitanja? Sa talasom demokratizacije, koji je pokrenut po završetku Hladnog rata, poštovanje i zaštita ljudskih prava su dobili primarni značaj. Donošenjem Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima pojedincima je pružena međunarodno-pravna zaštita, mada pojedinci svoja prava i dalje mogu da ostvare samo kao državljani određene države. Međutim, brojne manjinske i verske zajednice takav trend su shvatile kao podršku njihovom pravu na samoopredeljenje.

U cilju sprečavanja ili ublažavanja humanitarne katastrofe u takvim sukobima, međunarodna zajednica i njeni subjekti (pojedine države, grupe država ili njihove organizacije) sve češće reaguju

spoljnom intervencijom prema režimima pojedinih država. Na kraju izveštaja Međunarodne komisije o intervenciji i državnoj suverenosti (ICISS) stoji: „**Suverene države imaju odgovornost da zaštite svoje građane od katastrofa koje se mogu izbjeći ...ali kada nisu voljne ili nisu sposobne da to učine, tu odgovornost mora da preuzme šira zajednica nacija**“¹¹.

Sve ovo stvara nesuglasice na međunarodnom nivou o načinu upotrebe humanitarne intervencije. Pri intervenciji, postavlja se **pitanje kojih razmera kršenja prava moraju biti, pa da zaslužuju intervenciju spolja, a to je izuzetno teško pitanje. Najčešće se kao kriterijum za reagovanje navode genocid, etničko čišćenje i slični drastični zločini ili neuspesi države.** (Babić i Bojanić, 2008 : 35)

Razmatranje (ne)opravdanosti intervencije pre svega podrazumeva odgovor na pitanje da li se i kojim argumentima može opravdati preduzimanje vojne intervencije. Posebno su izražene razlike u pristupima koji se odnose na opravdanost humanitarne intervencije preduzete korišćenjem vojne sile kada nije odobrena od strane Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija. Takođe, ako se uzme da je **Savet bezbednosti jedini legitiman autoritet za humanitarno intervenisanje, pojavljuje se problem u njegovoj često blokiranosti.** Neslaganje bilo koje strane članice može onemogućiti čitav poduhvat. Pitanje legalnosti i moralne opravdanosti da države vojno intervišu u drugoj državi bez odobrenja Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija naročito je snažno pokrenuto vojnom intervencijom NATO u Saveznoj Republici Jugoslaviji (24.mart – 10.jun 1999.), pravdanom humanitarnim razlozima. Intervencija je sprovedena sa ciljem sprečavanja „etničkog čišćenja“ na Kosovu, a za koji jedna grupa autora, među kojima je i Noam Čomski, smatraju da je samo ubrzala izbegličku krizu i izazvala pojavu mora izbeglica sa Kosova. Slično je i sa intervencijom SAD-a u Somaliji (1992-1993) koja je izazvala najžešće sukobe od početka rata.

Uslovi neophodni da bi (vojna) intervencija *zaista* bila humanitarna, su: ***legitiman autoritet, pravedan razlog, ispravna***

¹¹ (<http://responsibilitytoprotect.org/ICISS%20Report.pdf>).

namera, da je vojna intervencija poslednja mera kada su sve druge iscrpljene, proporcionalna sredstva i razumni izgledi da intervencija uspe.

Pod legitimnim autoritetom podrazumeva se subjekt koji je najmanje sklon da ovlašćenja zloupotrebi i koji je najviše reprezentativan sa stanovišta međunarodnog društva. Obično se danas smatra da takav organ jeste jedino Savet bezbednosti UN-a. Tako da svaka intervencija koja nije dobila njegovo odobrenje ne ispunjava uslove opravdanosti. Kao razloge za opravdanost primene humanitarne intervencije pojedini pravници, državni i međunarodni zvaničnici pretežno iz „zapadnih zemalja“, navode i to da se pod razvojem ljudskog prava i međunarodnog humanitarnog prava izmenio i tradicionalan koncept suvereniteta.

TERORIZAM – POGREŠAN ODGOVOR NA REALNE IZAZOVE

Prema uobičajenim shvatanjima, terorizam ima za cilj da kod stanovništva i vlasti unese strah, a da pri tome ne izazove masovno razaranje. Jedna od operativno najupotrebljivijih definicija terorizma je definicija američkog ministarstva spoljnih poslova (State Department), po kojoj se termin **terorizam odnosi na unapred smišljeno, politički motivisano nasilje nad neborbenim ciljevima koje čine subnacionalne grupe ili tajni agenti, a koje obično ima cilj delovanja na određeni širi auditorijum.**(Basara, 2004: 154–63).

Pored brojnih definicija, terorizam se klasifikuje prema različitim kriterijumima. Mijalkovski klasifikuje terorizam na osnovu utvrđivanja osnovnih elemenata terorističkog procesa. Na osnovu ovih elemenata on terorizam deli: 1. *prema nosiocima* - nedržavni i državni, uslovno i međunarodni, 2. *prema uzrocima* – politički, verski, etnički i drugi, 3. *prema objektu napada* – selektivni i neselektivni i 4. *prema sredstvima* – konvencionalni, nuklearni, biološki, hemijski, internetski i drugi (Mijalkovski, 2005., : 21-56)¹².

¹² Ovakva podela je svakako uslovna pošto mnoge radikalne organizacije imaju i konkretnije političke ciljeve. Tako, na primer, Al-Kaida pored krajnjeg cilja, a to

Državni terorizam je dugo na sceni, a najpoznatiji oblici državnog terorizma smatraju se oni iz nacističke Nemačke i/ili Sovjetskog Saveza.

Terorizam ima za cilj da sa minimalnim sredstvima postigne rezultate slične onima koji su dostupni državama. Mark Jurgensmejer to objašnjava na sledeći način **„iako se po svojim ubilačkim sposobnostima terorističke grupe ne mogu poistovetiti sa vladama kojima na raspologanju stoji vojni potencijal, njihova brojnost, odanost i nepredvidivost omogućili su im da steknu uticaj koji je potpuno neprimeren njihovim mršavim vojničkim resursima“** (Mark Juergensmeyer, 2000 : 5)

Više od samog razaranja efekat koji se traži jeste **strah**. Takođe, ono što je karakteristično za terorizam jeste naglašeni element samožrtovanja, koji se graniči sa fanatizmom. Ovaj element je postao jedna od osnovnih karakteristika terorista sa Bliskog istoka, posebno posle naglog povećanja uticaja iranskih islamskih fundamentalista osamdesetih godina XX veka. Sada je **fanatizam** posebno karakterističan za teroriste iz drugih zemalja Bliskog istoka, čečenske šehide i teroriste Al- Kaide.

Često se pravi razlika između terorističkih organizacija koje nastoje da donesu radikalne promene u društvu i onih koji imaju neke konkretnije političke ciljeve.¹³

Radikalne terorističke organizacije nasilnim sredstvima nastoje da dovedu do revolucionarnih promena u društvu. Ovde spadaju kako nekadašnje marksističke terorističke grupe poput Bader Majnhof ili Crvenih brigada tako i verski motivisane organizacije poput Al-Kaide ili japanske sekte Šinrikjo. S obzirom da ove grupe imaju radikalne ciljeve, sa njima države teško mogu da naprave nekakav kompromis. Takođe, ove organizacije je veoma teško uključiti u političke procese, a da to ne izazove teške unutrašnje ili međunarodne političke potrebe. Primer za to je pokušaj transformacije islamskih terorističkih organizacija Hamasa i Hezbolaha u legitimne snage u Libanu i Palestini.

je stvaranje Kalifata u čitavom muslimanskom svetu, ima za cilj povlačenje SAD sa Arabijskog poluostrva i sa Bliskog istoka, rušenje zalivskih monarhija itd.

Drugi tip terorističkih organizacija su one koje imaju daleko konkretnije i realističnije ciljeve, uglavnom secesije (npr. ETA, IRA, OVK, LTTE) ili zaštite životne sredine (npr. Earth Liberation Front). S ovim organizacijama vlasti lakše ulaze u pregovarački proces i postoji veći prostor za postizanje kompromisa. Ove organizacije uglavnom imaju svoja politička krila koja im služe za učestvovanje u političkom procesu.

Shvatanje terorizma, a samim tim i njegovo definisanje, promenjeno je posle Hladnog rata, a posebno nakon terorističkog napada 11. septembra 2001. godine na SAD, što je razbilo ranije prisutno osećanje međunarodne bezbednosti na međunarodnom i globalnom nivou odnosa. Terorizam se sada ne smatra sukobom između jasno definisanih neprijatelja (određenih grupa na određenoj teritoriji), već je to globalni rat koji može u određenom trenutku da obuhvati sve i svakog.

Dakle, ono što je novo kod terorizma danas je da je on globalno rasprostranjen, odnosno akteri nisu vezani za određenu državu ili teritoriju, koriste „ćelije spavače“, koje mogu biti aktivirane i nakon nekoliko godina, zatim, pristup najsavremenijem oružju i vrhunskoj tehnologiji, kao i spremnost pripadnika da žrtvuju svoj život. Teroristi su od svoje smrti učinili apsolutno oružje protiv sistema i obelodanili su njegovu krhkost. (Bodrijar, 2007: 158).

Žrtve terorizma su obično civili, nedužni ljudi, što ujedno predstavlja opštu odliku oružanih sukoba u posthladnoratovskom periodu. Globalni terorizam se uspešno prilagodio savremenim međunarodnim odnosima. Zahvaljujući procesima globalizacije, dakle ekonomskoj, tehnološkoj i komunikacionoj, a sve više i političkoj povezanosti savremenog sveta, ali i procesu osipanja i gubitka osnovnih, tradicionalnih karakteristika država, teroristi su dobili neočekivano veliku, skoro neograničenu, mogućnost da se međusobno povežu, koordiniraju i kreću na ogromnom prostoru.

Ovo je, na drugoj strani, dovelo do objave „globalnog rata protiv terorizma“. Rat protiv terorizma se proglašava trajnim, permanentnim ratom. To je prva takva objava rata u XXI veku, a neposredni povod je bio rušenje Svetskog trgovinskog centra i napad na Pentagon. Povodom ovog događaja bivši američki predsednik Džordž Buš (George W. Bush) je izjavio da je „naš neprijatelj radikalna mreža terorista i svaka vlada koja ih podržava“ i da se samim tim rat protiv terorizma „neće okončati dok svaka teroristička

grupa sa globalnim dejstvima ne bude pronađena i poražena” (Čarls V. Kegli i Judžin R. Vitkof, 2004 : 632).

Proširena je i sama definicija terorizma njegovim gledištem da su 11. septembra *neprijatelji slobode izvršili čin rata* koji ćemo voditi do kraja *kako bismo neprijatelje priveli pravdi* i da u tom naporu moraju svi da učestvuju na ovaj ili onaj način *svaka nacija u svakom regionu sada mora da donese odluku*, izjavio je predsednik Buš, *ili ste uz nas, ili ste uz teroriste.* (Kegli i Vitkof, 2004 : 633).

Terorizam se više ne smatra sukobom između neprijatelja, već je to rat globalnih dimenzija koji obuhvata sve i svakoga. Nakon ovog događaja, SAD su pokušale pridobiti dodatno pokriće za dalje vojne intervencije, još i sa argumentom preventivnog delovanja. Međutim, postavlja se pitanje gde u borbi protiv globalnog terorizma treba povući granicu između legitimne i ilegitime upotrebe vojne sile? Može li se borba protiv globalnog terorizma voditi putem legalnih i institucionalnih procedura? Javila su se dva suprotna stava. S jedne strane, oni koji se zalažu za oštar pristup, smatraju da terorizam proističe iz racionalnih odluka ekstremista da se oslone na političko nasilje i stoga se zalažu za preventivne napade. Nasuprot njima stoje oni koji smatraju da su koreni terorizma u razočaranjima zbog političkog ugnjetavanja i oskudice, i preporučuju hvatanje u koštac s tim korenima kako bi se terorizam suzbi.

REVOLUCIJA

Oni koji onemogućavaju mirne revolucije čine nasilne revolucije neizbežnim

Džon Kenedi

Fenomen revolucije obrađivan je u radovima brojnih autora i bio predmet najžešćih osporavanja i egzaltiranih odbrana. Revolucije se pritom istražuju u svojim brojnim, različitim dimenzijama i aspektima, od teorijskih, političko-filozofskih i socioloških, do strategijskih i organizacijskih.

Tako recimo, Vojislav Stanovčić smatra da je **revolucija društvena pojava koja spada u oblast socijalne dinamike, odnosno društvenog kretanja i promena.** Društvene promene se

dešavaju brže ili sporije, postepeno ili naglo, mirno ili nasilno – u svim oblastima društvenog života. Neke od njih se odigravaju u vidu jednog čina i lako se zapažaju – poput državnih udara, pučeva, dinastičkih promena, promena granica država nakon ratova. Druge se odigravaju tokom dugog evolutivnog procesa i mogu dugo ostati nezapažene sve dok ne dovedu do jednog, kvalitativno novog stanja (Stanovčić, 1993:912).

Po svojoj širini, obuhvatu i predmetnoj usmerenosti revolucije mogu biti ograničene na pojedine segmente i podsisteme (naučna, tehnološka, informatička, kulturna, pa i politička) ili pak, voditi radikalnoj izmeni gotovo svih obrazaca proizvođenja društvenosti – socijalna revolucija.

Društvena revolucija znači korenitu, duboku promenu društvenih odnosa koja nastupa kao rezultat prethodnog postepenog nagomilavanja suprotnosti u osnovi društva i prelazak na istorijski novi (i, načelno, viši) oblik društveno-ekonomskih, političkih i kulturnih odnosa. Ona je način promene starog političkog sistema, koji karakteriše rušenje njegovih institucija – države, i društvenih nosilaca – vladajuće klase. Dakle, **revolucija kao radikalna promena, nije ograničena samo na politički život, već transformiše i društveni poredak, moralna načela, i vrednosti čitavog društva.**

Sama reč revolucija označava preokret, izvodi se od latinske reči *revolvere*, što znači okretati, obrtati, preokretati. Smatra se da je reč revolucija za označavanje jednog preokreta u društvenom smislu prvi upotrebio francuski kralj Anri IV, krajem XVI veka, rekavši za svoje preobraćanje u katolicizam „to je revolucija“.

Enciklopedija Britanika definiše revoluciju u politici kao „temeljnu, naglu i često nepovratnu promenu postojećeg poretka“.

POREDAK I REVOLUCIJA

Revolucije mogu, u pogledu korišćenih sredstava, biti manje ili više mirne ili nasilne. No, one uvek u pitanje dovode legitimnost postojećih pravila igre i uspostavljenju distribuciju političke moći. Završni čin je konstitucionalizacija revolucije – donošenje novog ustava i zakona.

Revolucija uvek dakle duboko menja pravo. Ta promena sastoji se, pre svega, u promeni osnovnih pravnih normi, onih koje regulišu pravo svojine nad sredstvima za proizvodnju i političku vlast. Uobičajeno je da novo pravo relativno brzo ukida svojina stare vladajuće klase. Ukoliko je revolucija izvršena nasilno, novo pravo ne može biti brzo izgrađeno, što unosi pravnu nesigurnost.

U teoriji socijalnih konflikata, revolucije (socijalne i političke) se analiziraju kao najdublji društveni konflikt koji proizvodi radikalnu socijalnu konsekvencu – promenu poretka. Pri tome se u političkoj praksi, sa revolucijom često poistovećuju neki drugi, daleko parcijalniji i efemerniji, konflikti poput unutrašnjih nemira i državnih udara

U fokusu analiza istraživača i posebno, teoretičara i vođa revolucija, su prevashodno dva ključna aspekta: **karakteristike i determinante (pred)revolucionarne situacije i sama taktika/strategija nastupa revolucionarnih snaga**, odnosno sam ishod revolucije.

Jednu od prvih modernih, na teorijskim argumentima "društvenog ugovora" zasnovanih, odbrana prava naroda na revoluciju dao je Djon Lok, koji je i sam bio učesnik engleske "Slavne revolucije" iz 1688. godine. On izraz revolucija koristi da označi nasilno zbacivanje jedne vlade, ili oblika vlade, od strane naroda. U "Drugoj raspravi o vladi " on piše da je narod suviše inertan i podložan navikama , ali **da kada je doveden do bede i istovremeno stekne svest da je izložen rdjavoju i samovoljnoj vlasti, počinje svim sredstvima da nastoji da sebi olakša položaj.** Tek kad zloupotrebe vlasti postanu vidljive narod će reagovati i i nastojati da vlast preda onima koji će osigurati ciljeve zbog kojih je vlada i uspostavljena. Njegove ideje o dobroj, na ugovoru građana i vlasti zasnovanoj vladavini su u značajnoj meri doprinele i razvoju revolucionarne ideologije, koja je i dovela do građanskih revolucija u Americi i Francuskoj.

Najdublja analiza uzroka i efekata ovih revolucija pripada svakako Aleksisu de Tokvilu. Za Tokvila, recimo, ishod revolucionarnih gibanja odlučujuće određuje širina i **poodmaklost procesa delegitamacije temeljnih vrednosti prethodnog poretka**, odnosno širenje (i prihvatanje) novih ideja i unutar same vladajuće klase. Opisujući situaciju pred francusku revoluciju iz 1789-te, Tokvil konstatuje da je «postojalo dominantno uverenje da je samo

jednakost saglasna sa prirodnim redom stvari: da je ona sadržaj jasne i opšte ideje na osnovu koje mora biti organizovano dobro uređeno društvo. Te su teorije prodirale do svesti plemstva koje je uživajući svoje privilegije počelo na njihovo posedovanje da gleda više kao na srećnu okolnost nego na pravo dostojno uvažavanje» (Tocqueville, 1994:47).

Pored delegitimiranja poretka – širenja svesti o njegovoj artificijelnosti, umesto ranije dominacije uverenja o poretku stvari kao usudu ili božanskoj volji i providenju, na delu je i komplementaran proces širenja prezira prema vladajućoj klasi i njenim nezaslužnim privilegijama. Njihov korelat je **bujanje «demokratske boljke zavisti»** (Tokvil) i sklonost materijalnim zadovoljstvima koji pokazuju obogaćeni delovi trećeg staleža. Literarnu, pretežno karikaturnu, obradu ovaj fenomen će dobiti kroz lik skorojevića, «građanina-plemića», koji smatra da se i poreklo i titule (i etikecija i maniri koji ih prate) jednostavno mogu kupiti, ne shvatajući značaj i značenje maksime «noblesse oblige» (plemstvo obavezuje).

Širu, ekonomsku i socijalnu osnovu i pretpostavku revolucionarnih promena čine **industrijska revolucija i proces urbanizacije i centralizacije**, čiji su prateći efekti i opisana socijalna mobilnost i prevrednovanje sistema vrednosti.

U fokusu promena po Tokvilu je zapravo **veza između revolucije i razumevanja principa jednakosti - sukob oko jednakosti je u jezgru svake revolucije.**

Pored isticanja značaja ideje jednakosti i prakse delegitimiranja prethodnog režima za "sociologiju revolucija" dragocene su i Tokvilove **analize prirode revolucionarne situacije, njenih aktera , tipologije revolucionarnih promena , kao i konzervirajuće uloge tradicije i starih, zatečenih administrativnih struktura.**

U *Starom režimu i revoluciji* Tokvil konstatuje da je režim koji revolucija razara skoro uvek bolji od onoga koji mu neposredno prethodi, odnosno da je **najopasniji trenutak za jednu rđavu vlast upravo onaj kada ona počinje da se reformiše** - pravilo koje se u velikoj meri može primeniti i na urušavanje real- socijalističkih poredaka krajem 20. veka.

Sve ređe primere radikalnih , nasilnih revolucija Tokvil objašnjava time što **srednji slojevi - osnovni akteri promena** nisu za njih zainteresovani zato što one ugrožavaju imovinu. Uz to , baveći se svojim ličnim interesima i imovinom oni ne mogu lako biti zavedeni velikim i plemenitim (i rizičnim) idealima.

TIPOLOGIJA REVOLUCIJA

U svojevrsnoj tipologiji revolucija Tokvil razlikuje tri tipa revolucije:

1. **Političke revolucije** koje dovode do promena u stilu vladanja i dizajnu političkih institucija , dok na ostatak društva nemaju većeg uticaja i za koje Tokvil pokazuje najmanji interes;
2. **Iznenadne i nasilne revolucije** koje ne traže samo novo političko ruho već i potpunu transformaciju društva i
3. **Spore ali sveobuhvatne promene** društva koje, da bi se ostvarile, obuhvataju bar nekoliko generacija.

Fundamentalne promene se dakle mogu ostvariti na dva načelna načina - **nasilno i iznenada** , poput Francuske revolucije iz 1789. godine , ili na **spor, evolutivan način** kao što je aristokratsko društvo polako otvaralo prostor za kreiranje demokratskih principa vladavine. Oba ova tipa revolucija Tokvil smatra autentičnim jer nastoje da ostvare celokupnu društvenu promenu, istovremeno nastojeći da smanje (ali ponekad i uvećaju poput prakse postsocijalističkih društava) društvene nejednakosti i time dovedu na vlast novu klasnu koaliciju.

Revolucije su retko uspešne zato što se revolucionari moraju osloniti na stare administrativne strukture koje se usred revolucionarnih događaja čine obezglavljene , ali njihovo jezgro ostaje gotovo nedirnuto. **Nakon revolucionarne eufrije , oslanjajući se na postojeće, zatečene birokratske strukture i aparat novi režim počinje da vlada na manje - više isti način kao i prethodni.**

Gotovo proročki deluju i Tokvilova upozorenja da revolucije, pre svega one iznenadne i nasilne, ne donose očekivane velike promene jer su ljudi bića prošlosti a čitavi narodi po dekretu i

revolucionarnoj volji ne mogu odbaciti (žilavu i snažnu) **tradiciju i običaje** .

Ključni momenat revolucionarnih promena i po Rajnhardu Bendiksu, (u delu «*Kraljevi i narod*»), je "demokratsko inficiranje" i mobilizacija masa – širenje u masama, putem «demonstracionog efekta», uverenja ranije formiranih unutar revolucionarne elite, regrutovane u velikoj meri iz prebega iz vladajuće klase (Tili, 1997:106-110).

Demonstracioni efekat praktično se odnosi i na situacije u kojima elite i narod jedne države nastoje da preumu obrazac promena , ili pak kompletno političko i ekonomsko uređenje koje su "videli u zemljama sa naprednijim društvenim modelom".

Tranzicione promene u postsocijalističkim društvima u velikoj meri imaju ovaj, demonstracioni i imitativni karakter.

MODEL(I) REVOLUCIONARNIH OBRATA

Nastojanje da se, u komparativnoj perspektivi i matrici, analiziraju tok i efekti velikih građanskih (engleske, američke, francuske), kao i oktobarske, boljševičke revolucije u Rusiji 1917. godine, dovelo je, unutar «sociologije revolucija», do pokušaja formiranja modela revolucionarnih obrata. Po pravilu, modeli sadrže analizu i komparaciju četiri elementa – faze: **1) temeljnih uzroka i konjunktivnih, povoljnih uslova i povoda; 2) uspostavljenih saveza klasa i partija, odnosno ključnih aktera promena; 3) procesa mobilizacije i demobilizacije masa, kao i 4) tipologiju ishoda sistemskih konflikata.**

Tako primera radi, Krejn Brinton u delu *Anatomija revolucija* iz 1938. godine, ističe da revolucije često počinju nakon finansijskog sloma, kome je inače prethodila ekonomska ekspanzija. Finansijskom slomu sledi jačanje klasnog antagonizma i formiranje organizacija nezadovoljnih, koje najčešće predvode intelektualci koji su izrazili neloyalnost poretku.

Sličnu poziciju, u razmatranju uslova i razloga koji dovode do pobuna, zauzima i Džems Dejvis u svom zborniku *Kako i zašto dolazi do pobune*. Dejvis konstatuje da do revolucije ne dolazi iz bede i

degradacije, već iz izneverenih očekivanja. **Opšte mesto teorija o relativnoj deprivaciji (uskraćenosti) je stav da su izneverena očekivanja, odnosno ogorčeni ljudi svesni jaza između mogućeg i stvarnog, suštinski moment i rezervoar revolucije.** Šanse za prevrat rastu kada se obespravljenima i siromašnim u trenutku uskraćenosti (frustracije) pridruže pojedinci i grupe iz srednje i vladajuće klase. Ograničenje pristupa koji polaze od teorije relativne deprivacije je što nedovoljnu pažnju posvećuju daljoj analizi konteksta i strukturalnih pretpostavki u kojima nezadovoljstvo prelazi u (pred)revolucionarno stanje (Tili, 1997:117-119).

Krejn Brinton u tom pogledu u analizu uvodi dve komplementarne pretpostavke: **dobru unutrašnju organizovanost i široki karakter opozicione klasne i političke koalicije i paralelnu dezorganizovanost vladajućih grupa, posebno neefikasan državni aparat.** Konačnom gubitku samopouzdanja unutar vladajuće klase često prethodi neuspešan pokušaj primene sile od strane poretka ili poraz u ratnom sukobu, odnosno – **kombinovanje vojne krize sa masovnom unutrašnjom pobunom.** Dolaskom revolucionara na vlast, slede tenzije i promene odnosa snaga unutar revolucionarnog bloka. Na primeru francuske revolucije, kao moguće dalje faze Brinton navodi dolazak ekstremista na vlast, odbrambenu reakciju na nju i (delimičnu) restauraciju starog poretka. **Pored pretežnog svođenja naroda na ulogu statiste, ili antičkog hora osnovni problem Brintonove analize je krajnje nategnuta analogija revolucije sa bolešću.** Društvo se vidi kao organizam, revolucija je neka vrsta groznice, čak delirijuma (vladavina «revolucionarnog terora»), kome slede period oporavka i vraćanje organizma u normalno stanje (Tili, 1997:114-115).

Jedno od metodski najrigoroznijih i strukturalno najutemeljenijih istraživanja razloga zašto nezadovoljstvo i ogorčenje retko prerastaju u otvorenu pobunu i još ređe rezultiraju revolucijom, preduzela je Teda Skokpol u delu *«Države i društvene revolucije»*.

Ona je, u oslonu na metod sličnosti i metod razlike Džona Stjuarta Mila, svoju analizu izvela u tri metoda koraka ili područja i ravni analize. Prvo je analizirala prisustvo determinanti i činilaca revolucije u jednom broju zemalja (revolucije u Francuskoj, Rusiji i Kini), na jednoj i njihovo izostajanje (u Japanu i Pruskoj), na drugoj strani.

Sledeći, drugi korak čini analiza uporedivih zemalja i (ne)revolucionarnih iskustava i ishoda (Japana i Kine), ili razlike u scenarijima i ishodima u istoj zemlji (Rusiji – 1905-te i 1917-te godine). Trećim korakom, komparacijom samih revolucija došlo se do jednog broja uopštavanja i zaključaka.

Analiza revolucija u pretežno agrarnim zemljama sa birokratskim sistemima pokazuje da neuspeh u nastojanju da se primene dovoljno temeljite reforme, i tako podstakne brz i relativno stabilan ekonomski razvoj – režime gura u vojne avanture i/ili unutrašnju represiju. Posledično, do revolucija dolazi u situacijama kada vojnu krizu prate masovne unutrašnje pobune (Skocpol, 1979).

Iz ugla stratega i dizajnera, u *Dečijoj bolesti levičarstva u komunizmu* (delu koje ima karakter priručnika – primera, uputstva i komentara, za uspešno realizovanje revolucionarne taktike), Lenjin ističe da se osnovni zakon koji su potvrdile sve revolucije sastoji u tome da «za revoluciju nije dovoljno da eksploatisane i ugnjetene mase budu svesne nemogućnosti da žive na stari način i da zatraže promenu: za revoluciju je potrebno da eksploatatori ne mogu živeti i upravljati na stari način. **Tek kada «donji slojevi» neće staro i «gornji slojevi» ne mogu na stari način, tek onda revolucija može pobediti. Drukčije se ta istina izražava rečima: „revolucija nije moguća bez opštenacionalne krize koja pogađa i eksploatisane i eksploatatore“** (Lenjin, 1950:313).

DINAMIKA PROMENA

Sama dinamika revolucionarnog prevrata sadrži, dakle svoju **objektivnu** (zrelost ekonomskih i socijalnih (uslova) i svoju **subjektivnu komponentu** (široko prihvaćena vrednosno-ideološka osnova, delatni pokret, organizacija i vođa). No, subjektivna i objektivna dimenzija ne moraju biti, i najčešće i nisu, u ravnoteži. Dovoljni, objektivni uslovi, zbog nerazvijenog subjektivnog faktora - nosioca promene, često dugo čekaju na neki događaj, ne retko banalan, koji predstavlja neposredan povod za revolucionarne promene. Ili pak vladajuća klasa uspeva da se, parcijalnim ustupcima, akomodira i predupredi revolucionarnu transformaciju (**fenomen izostale revolucije**).

Na drugoj strani, mobilne, revolucionarne grupe mogu, u situacijama rata, iznenadne krize i paralize i podela unutar bloka na vlasti, prevratom doći na vlast i inicirati revolucionarne promene i u krajnje nepovoljnim uslovima i uz ogromne žrtve i razaranja (**fenomen preuranjene revolucije**). Po pravilu, što je manja efektivna društvena moć prevratničke grupe/klase to je izglednija upotreba nasilja, ali i degeneracija početnog revolucionarnog projekta i pretvaranje revolucionarne elite u novu klasu, autoritarnih upravljača (**fenomen izdane, izneverene revolucije**).

Istorija revolucionarnih procesa ukazuje, međutim, na puteve političkih promena, ali ne daje recepte o tome kako one nastaju - uputstvo o (nasilnom) rušenju i preuzimanju vlasti i odgovore na pitanje zašto se ti procesi stalno ponavljaju. U svojoj studiji o evropskim revolucijama u pola milenijuma dugom periodu, od 1492-1992 godine, Čarls Tili uočava da se revolucionarne situacije javljaju u tri slučaja:

- **kada dođe do nesrazmere između onoga što država zahteva od svojih građana i onoga što ona njima pruža;**

- **kada država ispostavlja građanima zahteve koji mogu ugroziti njihova prava ili kolektivne identitete;**

- **kada se moć vladara vidno umanja zbog prisustva jakih i moćnih rivala.**

Revolucionarne situacije vode ka revolucionarnom ishodu samo kada se državna sposobnost, da primeni sredstva prinude, znatno umanja. Do takvog slabljenja države može doći ili ekonomskim iscrpljivanjem ili porazom u ratu, odnosno odmetanjem oružanih snaga ili kolapsom finansija.

Uz sve brojne razlike dve odlučujuće komponente revolucije su:

- revolucionarne situacije

- revolucionarni ishodi

Revolucionarna situacija – proističe iz učenja Lava Trockog o dvojnoj vlasti: **dva ili više blokova ističu suprotstavljene i nespojive pretenzije i aspiracije nad vladavinom u državi.** Ta

situacija sadrži u sebi element protesta koji karakterišu dve osnovne stvari:

- slabost i ranjivost vlasti na takve zahteve. To je signal i drugim pretendentima da je došlo vreme i za njihove zahteve, i

- oni dovode u pitanje interese drugih rivala; dobro za jednu grupu je negativno za drugu.

Uzroci političkih kriza koje su završene ratovima, raspadom imperija, federacija, koalicija imaju osnove u:

- pojavi rivalskih snaga ili koalicija koje žele vlast nad državom ili nekim segmentom vlasti,

- podrška većeg dela stanovništva takvim zahtevima,

- nesposobnost ili nespremnost vlasti da suzbije takvu opoziciju i alternativu (Tili, 2005:11).

Revolucionarni ishod – nastaje kada se vlast nad državom prenese sa bivših vladara na novu vladajuću koaliciju. To je ujedno logičan istorijski nastavak revolucionarne situacije koji obrazuje koaliciju između onih koji osvajaju vlast sa postojećim članovima vlasti koji su im se priklonili. Potom, kao još jedan uslov revolucionarnog ishoda, je nužnost da nova vlast preuzme kontrolu nad oružanim snagama.

U glavne uzroke revolucionarnog ishoda spadaju:

- otcepljenje članova državne zajednice,

- preuzimanje oružanih snaga od strane revolucionarne koalicije,

- uspostavljanje kontrole državnog aparata.

Kada se sve to dogodi, znači da je izvršen prenos vlasti (Tili, 2005:12).

Najznačajniji Tilijev doprinos teoriji revolucija je, na razlikovanju revolucionarnih situacija i ishoda, odnosno stepena transfera vlasti i razdora u državnoj zajednici, razvijena tipologija revolucionarnih situacija. Tako "**velika** " **revolucija** uključuje i veliki prenos vlasti i temeljni rascep u državnoj zajednici. **Građanski rat** pak ukazuje na jak rascep ali ne mora voditi revolucionarnom ishodu, odnosno transferu vlasti. To još u većoj meri važi za **pobune**.

Na drugoj strani, **osvajanje države od vrha na dole** podrazumeva transfer vlasti , ali ne i državni rascep.Ovaj model - transfer vlasti bez nužnog društvenog rascepa se u još većoj meri odnosi na **državni udar**.

Izvan ovih "vanrednih" stanja nalaze se prostori rutinske politike.

REVOLUCIJA I NASILJE

Zaključujući sumarnu raspravu o revolucijama - njihovim karakteristikama i ishodima, mogli bismo konstatovati da je najspornija, u raspravama zagovornika i protivnika revolucija, veza između revolucije i upotrebe nasilja. Nasilje je često korišćena "babica revolucije " (Lenjin) , ali nije i njihov neizbežan element.

Od ratova i nasilnih revolucija ništa manje efekte nisu ostvarile "kapilarne revolucije" i strategije neoružanog otpora i nenasilne društvene promene. Veliki primeri Gandija i Martina Lutera Kinga i pokreta koji su oni predvodili govore u prilog nenasilnih promena sa revolucionarnim efektima. Njihova nesrećna lična sudbina opet je priča o snazi političkog nasilja.

Za označavanje, pak, radikalnih promena do kojih dolazi mirnim, evolutivnim putem (poput situacije u većini postkomunističkih društava) u upotrebi su kovanice poput «revorme» ili «refolucije» (Timoti Gordon Eš,2001).

Danas, u postmodernim društvima - društvima suočenim sa paralelnim procesima globalizacije i fragmentacije, sve veći značaj imaju iskustva recikliranja i rekonbinovanja različitih modela, strategija i metoda i tehnika (nenasilnih) promena , odnosno široka primena demonstracionog modela i strategije promena na specifične konkretne okolnosti.

KARAKTER I DINAMIKA PROMENA U POSTSOCIJALISTIČKIM DRUŠTVIMA

Autoritarno-socijalistički model i praksa deformisane, parcijalne modernizacije startovali su sa pretežne, sa izuzetkom

Češke, niske početne pozicije – unutar zavisnih, poluperiferijskih društava za zatečenim predindustrijskim nivoom razvoja i nerazvijenim institucijama civilnog društva. Njih, po pravilu, karakteriše i odsustvo značajnije demokratske političke tradicije i kulture.

Visokocentralizovana (razaranjem elemenata socijalnog i političkog pluralizma i nacionalizacijom i konfiskacijom resursa) i forsirana i ubrzana modernizacija dala je, istina uz ogromna socijalna naprezanja i žrtve, značajne početne rezultate. Na planu industrijalizacije, urbanizacije i skolarizacije ona je rezultirala brzom izmenom privredne i socijalne strukture. Parcijalni karakter i domašaj socijalističke modernizacije ogleda se, međutim, u kombinovanju elemenata modernog, industrijskog društva sa očuvanim, pretežnim i brojnim, momentima predmodernog-paternalizam države i rašireni kolektivizam, (kvazi)egalitarizam i voluntarizam, dirigovan, netržišni razvoj i državni monopol.

KONTEKST I UZROCI KRIZE REAL-SOCIJALIZMA

U momentu kada je kvantitativne pokazatelje razvoja trebalo nadopuniti kvalitativnim i pokazati sposobnost proizvodnja permanentnih (samo)promena model parcijalne i deformisane i autoritarne modernizacije iskazao je svoju okoštalost i zapao u krizu.

Pokušaji ograničene demokratizacije i liberalizacije, pre svega eksperimenti sa decentralizacijom odlučivanja i polu-tržišnim reformama, zaustavljeni su kad god je vladajuća političko-upravljačka grupacija (pr)ocenila da postoji opasnost od gubljenja monopola vlasti, odnosno osetila da gubi kontrolu nad društvom.

Konačni krah, «implozija», real-socijalizma rezultat je, pored spoljne konkurencije i pritisaka zemalja razvijenog kapitalizma, upravo nepostojanja adekvatnih mehanizama društvene samoregulacije i kontrole.

Naime, pozitivni efekti ograničene, strogo kontrolisane demokratizacije kombinovane sa polu-tržišnim reformama brzo su istrošeni i ova društva su se, već osamdesetih, ponovo suočila sa temeljnom krizom.

Ovoga puta manevarski prostor za taktiziranje i parcijalne promene bio je drastično sužen. Probuđena vera u renesansu autentičnih socijalističkih vrednosti i reformatorski, demokratski socijalizam je prethodnim eksperimentisanjem u velikoj meri već bila istrošena.

Inteligencija i radništvo nisu više bili spremni da slepo slede rukovodstvo. I samo delimično otvaranje prema svetu i razmicanje ideološke zavese pokazalo je svu (samo)ironiju i iluzornost parole «stići i prestići kapitalizam», odnosno vidnim učinilo mnogostruku inferiornost real-socijalističkih poredaka. Primera radi, vidno odsustvo socijalističkih parola i ikonografije i radikalnost zahteva pokreta «Solidarnost» u Poljskoj, kao i stvaranje alternativnih institucija i «paralelnog društva» od strane disidentskih, intelektualnih krugova bili su dovoljna ilustracija dramatičnosti situacije i ozbiljnog **deficita legitimnosti režima**. Nove generacije radnika i stanovništva pokazivale su rastuću rezistentnost na ideološke parole i daleko pragmatičniji, instrumentalan odnos prema vlastima.

One nisu bile spremne da se zadovolje garantovanim, minimalnim standardom i radnim i socijalnim pravima. Uz zaposlenost i «socijalističku» sigurnost, očekivan je i «kapitalistički» standard. U oficijelne ideološke proklamacije i obrazloženja često nisu više verovali ni njihovi kreatori. Stvorena raširena **klima «ketmanstva»** (Česlav Miloš) ideološke mimikrije i raspolućenosti između javno iznošenih stavova i intimnih uverenja, sve je češće i masovnije menjana aktima otvorene građanske neposlušnosti.

SPIRALA KRIZE

Nemogućnost da se poredak legitimira rastućim socijalno-ekonomskim učincima na dnevni red je stavljala nužnost vršenja sve radikalnijih reformi. Preduzimate, parcijalne, pretežno ekonomske, reforme stvarale su i pojačavale tzv. **«domino-efekat» reformi – jedna reforma otvarala je pitanje, nužnosti vršenja sledeće, dublje i sveobuhvatnije reforme/reformi**. Naravno, ukoliko se unapred nije želelo da parcijalne reforme dele neveselu sudbinu transplantiranih organa u neizmenjenom, neprijateljskom okruženju.

Projekti ekonomske liberalizacije unutar «ekonomije oskudice» i/ili sistema «mekih budžetskih ograničenja» (Janoš

Kornai), odnosno ekonomskog voluntarizma, prikrivene nezaposlenosti, investiciomanije i drastičnog rasipanja energije, novca i drugih privrednih resursa, vodili su samo daljem produbljivanju krize i rastućoj zavisnosti i zaduživanju socijalističkih privreda i zemalja. Otvorena pitanja ekonomisanja resursima, uvođenja integralnog tržišta i vlasničke transformacije potkopavala su državno-vlasnički monopol.

Odricanje od svojinskog monopola, gotovo automatski otvara pitanje sudbine opstanka političkog monopola. U tom okviru i prerazvijeni institucionalni aranžmani i polurešenja, poput jugoslovenske «samoupravne-socijalističke» prakse kombinovanja društvene ne-svojine i nepartijskog «samoupravnog pluralizma interesa», pokazali su svu svoju artificijelnost i insuficijentnost. Vladajuće nomenklature u ovim zemljama po prvi put su bile suočene sa **temeljnom političkom krizom** i opasnošću prelaska Rubikona promena iza kojih nema povratka na staro.

Reformatorska jezgra unutar rukovodstva, suočena sa trostrukim pritiskom: ekonomskom i tehnološkom krizom i pritiskom Zapada, pritiskom i nepoverenjem «odozdo» («revolucijom tabanima», odnosno begom iz zemlje stanovnika Istočne Nemačke, na primer) i opasnošću od kontramera pristalica tvrde, ortodoksne struje, **su, nevoljno, i učinila odlučujući korak i otvorila proces pluralističke (r)evolucije.**

Od ogromnog značaja pri tom je bio, od 1985.godine otvoren , proces reformi – «glasnosti» i «perestrojke», u samom SSSR-u i nespremnost Gorbačova da podrži i pomogne nepopularne «bratske» režime i vlastodršce u (eventualnoj) nameri nasilnog zaustavljanja promena i opstanka na vlasti. Program preuzetih reformi nije dao očekivane rezultate u SSSR- u , pa je Gorbačov zauzeo stanovište da se režim može transformisati samo uz zapadnu pomoć i investicije zbog čega je bio i spreman da čini ustupke , uključiv i uklanjanje sovjetske dominacije nad zemljama socijalističkog lagersa.

Poslednja napuštena linija odbrane bilo je odricanje od jednopartijskog monopola političke vlasti. Politička modernizacija i krah prethodnog modela «modernizacije bez modernosti» (Ralf Darendorf) nisu bili mogući bez dokidanja, ustavima i zakonima sankcionisane, centralne pozicije partije,

odnosno razaranja armature partijske države, u kojoj parija obuhvata i urasta u državu.

Proces demontaže partije – države, uz sve specifičnosti i varijacije, od zemlje do zemlje različito uspostavljenog odnosa unutarpartijskih i društvenih snaga, imao je obeležja burne, relativno brze, zamašne i sveobuhvatne, «samoograničavajuće» (r)evolucije.

Partije su se prvo, odgovarajućim ustavnim i zakonskim rešenjima, odrekle monopolske, (ruko)vodeće pozicije u društvu i time otvorile put ka pluralizaciji političkog prostora i raspisivanju višepartijskih izbora. Kontrola nad društvenim organizmom bitno je redukovana i ključnom promenom na organizacionoj ravni – ukidanjem radno-funkcionalnog principa organizovanja u preduzećima, državnim organima, policiji i vojsci. Emancipovanje procesa rada od direktne kontrole partijskih komiteta, i proklamovanu dezideologizaciju i depolitizaciju armije i državnog aparata članstvo je iskoristilo za masovno napuštanje partije.

To je istovremeno omogućilo njeno svođenje u realne brojčane okvire i dodatno podstaklo političku konkurenciju.

Ogromnu promenu, na simboličko-afektivnoj ravni, donela je, naoko formalna i nevažna, promena naziva, simbola i kompletne partijske ikonografije, koja je za čitave generacije predstavljala, naoko nepromenljiv i večit, životni okvir.

Ovim promenama je prethodilo razaranja i napuštanje strogo hijerarhijske, piramidalne «demokratsko-centralističke» regulacije unutarpartijskih odnosa. Demokratsko-centralističku praksu fabrikovanja većine i obavezu prihvatanja odluka viših foruma zamenila je labava, liberalna artikulacija internih odnosa koja je vodila otvorenom manifestovanju unutarpartijskih razlika, formiranju reformatorskog i ortodoksnog krila i najčešće rezultirala, partijskim rascepom i formiranjem staro/novih partija.

Pri tom su, uz izuzetak malog broja nostalgичnih pristalica prethodnih vremena, svi prihvatili ekonomski i politički pluralizam.

Unutar procesa pluralističke «revorme» i/ili «refolucije» (Timoti Gordon Eš 2001) vladajuće vrhuške su sišle sa vlasti uz manje ili veće potrese ili su pak, uz izvesne prelazne garancije, mirno demisionirale, odnosno same aktivno pomagale i utirale put ključnim promenama.

Rušenje socijalističkih režima u Istočnoj Evropi 1989- 1992. godine ima karakter revolucionarnih obrata , pa i neke osobine klasičnih revolucija:

- dolazi do prenosa državne vlasti na nove vladajuće koalicije;
- pad režima izaziva dalekosežne promene;
- do suštinskih reformi dolazi tek nakon narodnih pobuna;
- došlo je do opšteg sloma poretka ;
- intelektualne elite dolaze u prvi plan.

Naravno , radi se o (kontra)revolucijama u krajnje izmenjenom, globalizovanom kontekstu u kome su promene nužno efekat eksternih i eksternih uslova i aktera(Tili,2005:257).

Radi se pri tom o revolucijama koje su onačile veoma dalekosežne promene - **kraj hladnog rata, početak post - komunističke ere, kao i hegemoniju liberalnog kapitalizma na ekonomskom, političkom i ideološkom polju.**

X GRAĐANSKA NEPOSUŠNOST I NENASILNE PROMENE

Jednu od najstarijih dilema demokratske političke teorije izražava pitanje da li, i pod kojim uslovima, građani imaju pravo da odreknu poslušnost – da se pobune protiv nepravednih zakona? Ako je vladavina prava i zakona pretpostavka postojanja ne samo demokratskog, već svakog pravno uređenog društva, kako onda demokratsku osnovu mogu imati pozivi na nepoštovanje, makar i nepravednih zakona?

Na kraju, neće li to voditi nastajanju stanja haosa i anarhije, u kome svako uzima za pravo da procenjuje šta je pravedno, odnosno koje će obaveze izvršavati?

Ako bi se suprostavljanje u zakone uvijenoj volji tirana i autokrata još i dalo razumeti, postavlja se pitanje kakav smisao i osnovu imaju pozivi na građanski revolt i neposlušnost u bar formalno demokratskim sistemima, u kojima su zakoni plod legalne odluke parlamentarne većine? Ima li, dakle, i pod kojim uslovima, i manjina pravo da utvrđuje šta je pravedno i ne izvršava volju većine?

Ako se i saglasimo oko toga da svaki zakon, pa i onaj donešen legalnom procedurom ne mora biti pravedan, odnosno da postoji razlika između legalnog i legitimnog (opravdanog, pravednog) i da je to prostor u kome se smeštaju opravdani razlozi za neposlušnost, ostaje pitanje koji uslovi moraju biti ispunjeni da se suprostavljanje nepravednim zakonima ne pretvori u negiranje samog prava i zakona?

Dakle, ako i prihvatimo naoko paradoksalnu pretpostavku da nepoštovanje (nepravednog) zakona može ići u prilog demokratiji otvara se dilema koja su (samo)ograničenja različitih formi protesta nužna da bi konačan ishod bio demokratski?

Primera radi za Džona Rolsa, velikog političkog filozofa 20.veka, građanska neposlušnost je javan, nenasilan, politički čin suprotan zakonu, vršen upravo da bi se uvele promene u zakone i odredbe vlasti (Rols, 1999:320)

Ako za cilj zaista imaju razvoj i učvršćenje demokratskih institucija i odnosa, oblici građanske neposlušnosti uključuju, pored političkih aktera i interesnih grupa, i podršku i angažovanje

građanstva. Po Habermasu **građanska neposlušnost mora imati simbolički karakter i sme biti izvedena samo sa ciljem upućivanja na osećaj pravednosti većine** (Habermas, 1989:55).

Građanska neposlušnost zato označava samo one aktivnosti koje za cilj imaju izmenu zakona i delatnosti vlasti, koje imaju jasan javan, svestan, nenasilan i politički karakter. Javan i dobrovoljan, jer se javno vrše pozivom na opšta načela moralnosti i pravednosti. Politički karakter, jer se u obraćanju nosiocima vlasti rukovode demokratskim političkim načelima.

Time što se javno vrši i podrazumeva namernu, svesnu povredu važećih normi, kao i spremnost za odgovaranje za posledice njihovog nepoštovanja, građanska neposlušnost se jasno razlikuje od skrivenih, prećutnih formi njihovog kršenja.

Tako će Hana Arent konstatovati da skrivanje zločinaca od pogleda javnosti se potpuno razlikuje od toga što neposlušni građanin u otvorenom izazovu, uzima zakon u svoje ruke (Arent, 1996; 242)

Najzad, akcije građanske neposlušnosti imaju jasan, nenasilan karakter, odnosno ograničavaju se na upotrebu samo formi simboličkog nasilja – zauzimanje prostora od velikog simboličkog značaja ili izvrgavanje kritici i podsmehu ključnih reprezenata vlasti, na primer.

Građanska neposlušnost mora dakle biti nenasilan akt, mada može sadržavati simbolično uništavanje državnih simbola, blokadu puteva, blokadu ulaza u zgrade državnih institucija, okupaciju prostora, ali nikako ne sme da dovede do svesnog povređivanja drugog lica, ili stvaranja veće materijalne štete. Do građanske neposlušnosti vodi iscrpljivanje svih legalnih sredstava za uklanjanje nepravde. Pri tome, treba biti veoma oprezan i ne dozvoliti da se potkopa ustavni konsenzus i opšte dobro društva.

Kada se kaže da je neposlušnost javni čin, to podrazumeva da se ona poziva na javne moralne principe i da se vrši u javnosti. Neposlušni građani, koju su često u manjini, obraćaju se većini radi uticaja na oblikovanje javnog mnjenja i skretanja pažnje na problem ugrožene manjine. Građanska neposlušnost se, recimo, razlikuje od neposlušnosti na osnovu prigovora savesti. Razlika je u tome što se prigovor savesti ne poziva na kršenje zajedničkih principa, već isključivo na nepravdu koja je načinjena sudskom odlukom ili nekom

naredbom koja se odnosi na ličnost pojedinca. U toj situaciji otpor je isključivo individualan i ne ispoljava se unutar javne sfere, a može i da se ne zasniva na političkim principima na kojima je konstituisana zajednica.

Aleksandar Molnar ističe da „javnost omogućuje građanskoj neposlušnosti apelativno-simbolički i obrazovno-osvešćujući karakter, što znači da se protestnim akcijama teži dramtizaciji određenog problema i izazivanju procesa promišljanja u društvu“(Molnar, 2002:318).

Molnar ističe da građanska neposlušnost manjine mora kod većine da izazove: „1) sažaljenje nad spremnošću manjine da na sebe primi državnu represiju, tako i 2) strah da će se poremećaj svakodnevnice produžiti u nedogled (sa krajnje neizvesnim ishodom), pa onda, u tom kontekstu, i 3) spremnost da se čuju i razumeju svi argumenti manjine.“ (Molnar, 2002:347).

Dakle, cilj građanske neposlušnosti je da podstakne javnost na razmišljanje, probudi etička razmatranja, preispita legitimnost vlasti, i stvori društvenu klimu koja će prisiliti vlast na promene. Ukoliko je pojedincu zaista stalo do pravednog pravnog poretka, on će prihvatiti kaznu koju je zaslužio prema postojećem zakonu. Stoga, iako se zakon krši, to kršenje ne može i ne sme da dovede u pitanje ustavni poredak, a svako ko krši zakon mora i da prihvati posledice koje iz toga slede. Na taj način se pokazuje lojalnost političkoj zajednici ali se i skreće pažnja na one zakone koji narušavaju temeljne principe i prema kojima zakoni moraju biti usklađeni. U skladu sa tim, Molnar ističe da bi „opravdanje građanske neposlušnosti bilo moguće tek ako je dobro koje se njome štiti suštinski važnije od onoga koje je ugroženo ili uništeno“(Molnar, 2002: 322).

RADIKALNI I UMERENI PRISTUPI GRAĐANSKOJ NEPOSLUŠNOSTI

U političkoj filozofiji postoje radikalna i umerena teorija građanske neposlušnosti.

Radikalna, čiji rodonačelnik je još Toma Akvinski, polazi od uverenja da je pravo na suprostavljanje i pobunu opravdano u svim slučajevima u kojima zakoni nisu: 1) usmereni ka opštem dobru; 2) doneti od odgovarajućih, legalnih organa, i po odgovarajućoj proceduri, i 3) okrenuti ka odgovarajućoj (pravednoj) raspodeli dobara.

U tom, radikalnom okviru Dvorkinova "pravna teza" jedna je od najsnažnijih odbrana građanske neposlušnosti. Ova teza brani liberalno polazište da se prava građana ne mogu narušavati političkom intervencijom, niti legislativnom ili sudskom odlukom. Dvorkin tvrdi da građani imaju pravo da demonstriraju građansku neposlušnost kada god im to savest nalaže (Podunavac, 1998:171-173).

Umerena teorija, pokazujući posebnu osetljivost za potrebu očuvanja zakonitosti kao garanta društvenog reda i sigurnosti, traži da se pretpostavke za građansku neposlušnost dalje suze i preciziraju.

Za Franca Nojmana, postoje 4 jasne situacije u kojima je legitimno pružati otpor: (1) kada se ne poštuje pravna jednakost svih ljudi, (2) kada se zakoni primenjuju retroaktivno, (3) kada zakoni koji pogađaju život i slobodu ljudi nisu opšti, univerzalni zakoni, i (4) kada izvršavanje tih zakona nije prepušteno organu odvojenom od donosioca odluke (Nojman, 1992:179)

Prema Džonu Rolsu neophodno je postajanje tri takve dalje pretpostavke.

Prvo, **građanska neposlušnost je opravdana samo u slučajevima bitnih i očitih nepravdi kojima se krši pravo na slobodu i načelo jednakih prava i mogućnosti.** U svim drugim slučajevima manju štetu donosi i tolerisanje nepravednih zakona. To se dešava kada se npr. nekim manjinama uskrati pravo glasa ili

mogućnost da dođu do određenog položaja, ili kada se guše određene verske slobode. Tada su ove nepravde očigledne svima, iako su one možda obezbeđene u ustavu, proceduralnom pravdom nisu obuhvaćene one grupe kojima se ta prava dodeljuju.

Drugo, nepoštovanju i bojkotu zakona treba pristupiti tek pošto su **prethodno iscrpljene sve legalne, institucionalne mogućnosti za njihovu izmenu**. U ovoj situaciji građanska neposlušnost se smatra opravdanom kada vlast pokaže svoju nepokolebljivost u odluci da npr. ne dozvoli političke i građanske slobode za određene grupe u društvu.

Treću pretpostavku čini samoograničavanje nosilaca na korišćenje onih sadržaja i formi iskazivanja građanske neposlušnosti koji neće dovesti do opšteg nepoštovanja ustava i zakona. Tada je **građanska neposlušnost legitimna, ali samo pod uslovom da ne dovede do sloma u pogledu poštovanja zakona i ustava**, čime bi se prouzrokovale posledice koje bi bile loše za sve. Postoje mnoge grupe kojima su izvesna prava narušena i koje imaju pravo na neposlušnost. Međutim, može se desiti da postojanje prevelikog broja zahteva dovede do destabilizacije ustavnog poretka zbog nemogućnosti vlasti da odgovori na sve probleme koji dolaze iz društvenog polja. U takvoj situaciji Rols predlaže dijalog među oštećenim manjinama kako bi svaka dala svoj predlog u artikulaciji i agregaciji zajedničkih interesa, čime bi se došlo do racionalizacije zahteva i lakšeg posla vlasti da im izađe u susret. Ipak, ovakav vid povezivanja bi bio teško ostvarim, mada po Rolsu, sa kredibilnim vođstvom, ovo ne bi bilo nemoguće.

Rols dakle neposlušnost situira između principa legaliteta i legitimiteta. Otuda i "paradoks neposlušnosti" - građanska neposlušnost izražava neposlušnost zakonu unutar zakona. Zakon je narušen ali ne i poverenje perema zakonima (Rols, 1998: 313-326). Prema Džonu Rolsu, građanska neposlušnost je „javni, nenasilni, mada svjesno politički čin suprotan zakonu, koji se obično izvodi sa ciljem da izazove promenu u zakonu ili politikama vlasti.” Rols legitimaciju neposlušnosti isključivo ograničava na situacije u kojima se krše temeljni principi pravde na kojima je konstituisana politička i društvena zajednica. Pitanje opravdanosti građanske neposlušnosti, prema Rolsu, zavisi od mere u kojoj su ustanove nepravedne. Nepravda može da nastane kada uređenje odstupa od prihvaćenih „principa pravde“ , ili kada je uređenje u skladu sa interesom

partikularne grupe ili pojedinca. Prema tome, neposlušni građani svoju neposlušnost ne mogu da pravedaju na osnovu ličnih principa i interesa, već samo na osnovu principa koji važe za celu zajednicu.

Kod većinskog principa je važno da je on u skladu sa principima pravde. U skladu sa prvim principom pravde, koji garantuje jednake slobode za sve, mora biti garantovana i politička sloboda koja obezbeđuje slobodu govora, okupljanja, udruživanja, uticaja na zakonodavstvo. Kada nema ovih sloboda, „prvi princip pravde nije zadovoljen, međutim, i kada postoji, nema garancije da će pravedno zakonodavstvo biti doneto“ (Rols, 1998:324).

Na ovaj način bi građanska neposlušnost, kao oblik konzervativne konstitutivne vlasti, dovela do primene načela horizontalne i vertikalne odgovornosti. Iako je to nezakonit akt, on se gradi na moralnim temeljima koji su pomognuti od strane javnog shvatanja pravde. Kao što Rols kaže: „sudovi treba da uzmu u obzir prirodu čina građanske neposlušnosti onoga koji protestuje i činjenicu da se postupak može opravdati (ili može izgledati tako) pomoću političkih principa koji leže u osnovi ustava, i na tom osnovu smanjiti, a u nekim slučajevima obustaviti pravnu sankciju.“ (Rols, 1998:350)

Jirgen Habermas sledi Rolsov koncept građanske neposlušnosti i daje tumačenje neposlušnosti kao testa za demokratsku pravnu državu. Građani koji afirmišu demokratsku političku kulturu izražavajući je kroz oblike političke participacije, pomažu u stabilizaciji demokratske pravne države. Vlast treba da gleda na građansku neposlušnost kao na legitiman korektiv prema politici koju ona vodi. Habermas slično kao Rols smatra da se protestima krši zakon, ali da oni takođe imaju simbolični karakter, i da služe tome da opomenu vlast da krši principe pravičnosti. Takođe, na tragu Rolsa, Habermas građansku neposlušnost smešta u jednu manje ili više pravičnu demokratsku državu u kojoj njeni građani priznaju ustav kao ogledalo društvenog konsenzusa. “Problem se sastoji u konfliktu dužnosti. Na kojoj tački prestaje obaveza pokoravanja zakonima donetim od strane većina kada je u pitanju pravo na odbranu sopstvene slobode i dužnost pružanja otpora nepravičnosti?” Habermas polazi od „neuobičajeno visokog zahteva za legitimitetom pravne države, koja od svojih građana ne očekuje da pravni poredak prihvate zbog straha od kazne, već iz vlastite pobude“. (Habermas, 1989:57).

Zbog toga, valjanost ustava ne sme da bude vezana za pozitivne zakone koji iz njega slede, niti su zakoni uvek pravedni ako ih donese većina. Legitimnost pravne države se pokazuje u načinu na koji većina toleriše manjinu.

Tek kada zakoni budu u skladu sa principima pravičnosti koje postavljaju aktivni građani, tada će ono što je legalno biti i legitimno. Pojedinac sme da bude građanski neposlušan samo iz razloga pozivanja na nelegitimnost legalnih pravila u državi. To naravno ne sme da bude u skladu samo sa njegovim ličnim moralom ili ambicijama, već sa opštim principima koji su artikulisani posredstvom demokratske političke kulture u javnoj sferi. Pojedinac u krajnjem slučaju kršeći zakon i odupirući se pravnom legalizmu vlasti treba da prizna ustav, ali i da testira njegov legitimitet pomoću neposlušnosti.

To može da bude slučaj sa bilo kakvim zakonom, a ne samo sa onim zakonima koji po Rolsu krše temeljne principe pravde. Habermas gleda na građansku neposlušnost kao na poželjno stanje koje u svakom trenutku treba da preispita zakone i testira pravnu državu, dok Rols ne gleda tako optimistično na neposlušnost i umnogome joj sužava prostor za delovanje, ograničavajući ju samo na strogo kršenje principa pravednosti.

Habermas smatra da **paradoks neposlušnosti** nalazi svoje osnove u političkoj kulturi koja građane obdaruje političkim senzibilitetom, snagom rasuđivanja i spremnošću da uđu u rizik koji je nužan da bi se razumela legalna povreda legitimiteta. Paradoks ustavne države je taj što ona treba da podržava forme građanske neposlušnosti koja je, kako Habermas kaže, čuvar legitimiteta, a sa druge strane takav vid legitimisanja nije ugrađen u temelje pravne države, odnosno, nije institucionalizovan. „Pravna država se stalno nalazi u rascepu između legaliteta i legitimiteta” (Habermas, 1989: 58).

Građanska neposlušnost mora dakle biti korektiv pravnoj državi, jer njena legitimnost ne može biti zasnovana na autoritarnom legalizmu, već jedino na volji građana da slobodno prihvate zakone ili se pobune protiv njih.

Ignorisanjem zahteva iz polja građanskog društva, vlast postaje sve više otuđena od društva i polako počinje da krši opšte dobro i principe pravičnosti. Na ovo nas upućuje Rols kada

konstatuje da je građanska neposlušnost opravdana kada se naruše temeljni principi pravde u društvu, a Habermas na to dodaje da je građanska neposlušnost test kojim se meri stabilnost i legitimnost jednog poretka.

Čak i ako se opredelimo za prihvatanje umerene teorijske građanske neposlušnosti, u Srbiji danas možemo konstatovati postojanje brojnih razloga za opravdano suprostavljanje (nepravednim) zakonima.

Pre svega, mnogi zakoni, čak i oni osnovni, doneti su po ne do kraja legalnoj, najčešće hitnoj, proceduri, bez javne rasprave i prakse javnih slušanja u parlamentu.

Pritom, oni se često tiču osnovnih građanskih prava. Ne retko, kao u slučaju izbornog ili radnog i socijalnog zakonodavstva i raširenih pojava korupcije sama vlast krši zakone koje je donela, pa se građanski i radnički protesti organizuju radi odbrane elementarne zakonitosti.

Sve to dovoljno rečito govori o nivou ostvarenosti proklamovane pravne i demokratske vladavine.

GRAĐANSKA NEPOSLUŠNOST I FILOZOFIJA NENASILJA

Osnovna premisa filozofije nenasilja je da nasilje rađa nasilje i da se jedino doslednom primenom nenasilja izlazi iz paklenog kruga nasilja.

Najuticajniji pobornik nenasilnih promena bio je Mahatma Gandhi. Za nenasilni otpor Gandhi je inspiraciju našao u hinduističkom učenju, ali i u Isusu Hristu i ranom hrišćanstvu, kao i u delima Tolstoja i Dejvida Toroa. Gandijev princip satjagrahe – istine i odlučnosti, bazira na sinergiji nenasilja i odgovornosti i pretpostavlja stav da se ni po koju cenu ne ugrozi život u bilo kom obliku. Gandijeve vrednosti su preuzete iz tradicionalnih hinduističkih verovanja : istina (satja) i nenasilje (ahimsa) . Pojam ahimse delom je nadahnut i Isusovom besedom na gori o ne pružanju nasilnog otpora nasilnicima, kao i Tolstojevim hrišćanskim anarhizmom. Gandhi je posebno naglašavao da nenasilje nije za

kukavice - učestvovanje u nenasilnim akcijama hrabrost kojoj ne treba oružje. Radi se o hrabrosti da se bez straha prkosi nepravdi i bori za istinu. Filozofija nenasilja Mahatma Gandija i njegove kampanje nenasilnog otpora u Južnoafričkoj Uniji i Indiji, ili marševi protiv rasne nejednakosti Martina Lutera Kinga u SAD, su gotovo paradigmatični primeri uspešnih strategija nenasilnih promena. No, tragična sudbina njihovih velikih vođa rečito govori o ogromnim izazovima i visokoj ceni koja se često mora platiti. Nakon pogibije Martina Lutera Kinga, 1968. godine, osnovan je, međutim, Centar za nenasilne društvene promene unutar koga je formulisano 6 ključnih principa, odnosno načina razumevanja nenasilja. Nenasilje je : (1) način života za hrabre ljude, (2) ono teži da ostvari razumevanje i prijateljstvo, (3) teži da pobedi nepravdu a ne ljude, (4) ono veruje da patnja može da edukuje i menja, (5) ono bira ljubav a ne mržnju i (6) veruje da je univerzum na strani pravde.

MODELI I METODE EFIKASNE NENASILNE PROMENE

Razvijen metodski pristup nenasilnim protestima ukazuje na primenljivost različitih metoda nenasilne, planske i dobro organizovane akcije, koje opozicione grupe mogu uspešno primenjivati. Osnova tog principa jeste učenje američkog teoretičara Džina Šarpa, izloženo u njegovom delu "Od diktature do demokratije".

Osnovni Šarpov pristup istraživanju suprotstavljanja diktaturama leži u njegovom uverenju da ljudi ne zaslužuju da žive u takvoj vrsti političkih zajednica. Svojim dugogodišnjim proučavanjima, on ostvaruje značajan uvid u prirodu, načine nastanka, funkcionisanja i urušavanja nedemokratskih i autoritativnih režima širom sveta. To iskustvo čine saznanja o temeljima autokratskih poredaka i njihovim ključnim **polugama moći** kojima ostvaruju pokornost građana. Cilj Šarpovog istraživanja, zapravo je u pronalaženju nedostataka i slabosti diktatura, koje ih čine ranjivim na organizovanu nenasilnu akciju. Traži se način borbe u kome će pokret otpora preći iz pozicije slabog u poziciju onoga koji dominira i nameće svoju inicijativu. Taj prostor Šarp označava kao nenasilnu borbu. Nenasilna borba ili **politički prkos**, predstavlja veliki skup od skoro dve stotine političkih aktivnosti, koje se strategijom povezuju u čitav proces

suprotstavljanja diktatoru. Reč je zapravo o strategiji nenasilne borbe kojom se planski i organizovano sprovodi niz aktivnosti kojima se želi osporiti autoritet vlasti medju njenim sledbenicima i ključnim institucijama.¹

ZAŠTO I KAKO PRIMENITI NENASILJE

Zašto i kako u uslovima diktature koja primenjuje različite forme nasilja odustati od uzvraćanja nasiljem?

Prvi argument ide u pravcu (ne)sposobnosti pokreta otpora da vodi oružanu borbu. Šarp¹⁴ ističe da je nasilje polje na kojem vlast apsolutno dominira. Vlada raspolaže čitavim sistemom oružane sile, vojskom, policijom, koja se brzo i lako može obračunati sa domaćim pobunjenicima. Sve pobune i ustanci podrazumevali su velike civilne žrtve i razaranja, a pratila ih je i dodatna suspenzija građanskih prava pod izgovorom narušavanja unutrašnje bezbednosti države.

Sa druge strane **nenasilna borba u potpunosti je u skladu sa proklamovanim ciljevima pokreta otpora, a to su stvaranje demokratske i pravne države u kojoj se ostvaruju ljudska prava i slobode.** Opozicija pokazuje da se neće boriti istim sredstvima kao što to radi vlast, i povlači jasnu crtu kvalitativne razlike izmedju sebe i diktatora. Na taj način se i vlast stavlja u težu poziciju da opravda primenu sile prema onima koji mirno protestuju, čak i ne uzvraćaju na nasilan tretman. U takvoj situaciji vlast gubi, a opozicija dobija legitimitet svoje borbe.

Sledeći argument u korist nenasilja predstavlja ono što Šarp naziva **demokratizujući efekti političkog prkosa**, a radi se zapravo o dugoročnim afirmativnim efektima za buduće demokratsko društvo. Promena vlasti nenasilnim sredstvima dovešće do lakšeg

¹⁴ Da je Šarpovo učenje ostvarilo uticaj na opozicione pokrete u svetu, možda najbolje pokazuje delatnost organizacije Otpor, koja u periodu od 1998. do kraja 2000. godine preuzima inicijativu u suprotstavljanju tadašnjoj vlasti u Srbiji. Stečena iskustva u primeni učenja Dzina Šarpa, aktivisti pokreta Srdja Popović, Andrej Milivojević i Slobodan Djinović, izlažu u svojoj knjizi "Nenasilna borba u 50 tačaka".

uspostavljanja demokratske države. Učešćem u ovakvom vidu borbe kod građana jača samopouzdanje i svest da mogu svojom aktivnošću uticati na promenu vlasti, a nestaje strah i od autokratske vlasti saznanjem da je moć u rukama samog naroda, ukoliko im se organizovano suprotstavi.

Dakle, nenasilna borba direktno uspostavlja buduće demokratsko, civino društvo u kome građani imaju dovoljno svesti i samopouzdanja da se suprotstave nepravdama vlasti.

Ovaj oblik aktivnosti izuzetno je složen i raznovrstan po svom sadržaju. To su politička, ekonomska, psihološka sredstva kojima se prevashodno želi oslabiti autoritet vlasti medju podanicima. Najpoznatija takva sredstva su protestne šetnje, demonstracije, mitinzi, bojkot, nesaradnja i štrajkovi. Ona su usmerena na osnovne izvore moći vlasti, a pre svega na promenu stavova i uverenja samog stanovništva.

Šarp oko dve stotine pojedinačnih, specifičnih aktivnosti nenasilne borbe razvrstava u tri osnovne kategorije :

1. Protest i ubedjivanje- koji su podeljeni u **zvanične izjave** (javni govori, saopštenja i sl.), **komunikaciju sa javnošću** (slogani, karikature, leci, bilbordi, radio, TV, i sl.), **grupna predstavljanja** (poput simulacije izbora) , **simbolične javne činove** (isticanja zastava i obeležja , molitve, slikanje, novi natpisi ulica...), **pritisci na pojedince** (ruganje zvaničnicima), drama i muzika, povorke, odavanje počasti mrtvima, javni skupovi ...

2. Nesaradnja i to :

društvena – povlačenje i odricanje (demonstrativno napuštanje, odbijanje nagrada), nesaradnja u društvenim događajima i institucijama (bojkot društvenih poslova, povlačenje iz društvenih institucija , kolektivni nestanak...);

ekonomska - akcije potrošača (bojkot proizvoda , neplaćanje zakupa, nedavanje u zakup...), akcije radnika (bojkoti i štrajkovi), akcije vlasnika finansijskih sredstava (povlačenje bankovnih uloga, neplaćanje dažbina i poreza , odbijanje kredita i vladine pomoći), poljoprivredni, industrijski i ograničeni štrajkovi ;

politička – nesaradnja sa državnom upravom (bojkot izbora, imenovanja, državnih organa , organa reda i sl.) , odbacivanje autoriteta, građanske alternative pokoravanju (nevoljno i sporo

ispunjavanje naredbi, odbijanje da se prekine skup, masovna neposlušnost, nesaradnja u regrutaciji...) akcije državnih činovnika (neispunjavanje obaveza, blokada komunikacija i komandnih linija ...);

3. Nenasilna intervencija

psihološka kao što je : post, štrajk, glađu, paralelni sudski proces;

fizička kao protesno sedenje, stajanje, vožnja, protesna molitva, nenasilana invazija i okupacija,

društvena : usvajanje novih društvenih obrazaca ponašanja, alternativno pozorište, i dr.

ekonomska, koja podrezumeva: zauzimanje fabrika i radnih mesta, alternativna tržišta i transport, zaplena imovine. (Popović, S, Milivojević, A. Đinović, S. Nenasilna borba u 50 tačaka, Samizdat, B92, Beograd, 2007, str. 162-170).

KLJUČNI PROBLEM NENASILNE BORBE : KAKO POBEDITI STRAH, POSLUŠNJOST I REZIGNACIJU

Ključnu dilemu i problem nenasilnih akcija čini, međutim, odgovor na polazno pitanje zašto se ljudi pokoravaju režimu i vladaru, čak i kada je očigledno da im to nije u interesu? Razlozi koji navode ljude na nemo prihvatanje i poštovanje nametnutih pravila igre vladara su najviše i najčešće psihološkog karaktera.

1. Navikavanje na **poslušnost** - ljudima je još od malih nogu nametnuta i ukorenjena navika da slušaju (roditelje, vaspitače, učitelje, starije, itd.),
2. **Strah od sankcija**- odnosno kazne, gde se ljudi plaše da učine nešto što nije u skladu sa pravilima vladara,
3. **Lični interes**- u ovom slučaju određeni ljudi mogu i da se ne slažu sa vodećom politikom, ali im je u iteresu da se ponašaju u skladu sa njom, radi postizanja i dobijanja ličnih povlastica i benefita,
4. **Moralna obaveza pokoravanja** - u ovom kontekstu poslušnost ljudi se podrazumeva, pri čemu je nametnuta ideja

da je pokoravanje pravilima uslov za postizanje dobrobiti kompletnog društva. Ovde se takođe može osetiti izuzetno jak međusobni uticaj ljudi jednih na druge (peer pressure),

5. Pridavanje nadljudskih osobina vladaru - gde se onda ni ne postavlja pitanje da li neko „nebitan“ uopšte može da se suprotstavi nekom toliko „moćnom i uzvišenom“ ,
6. **Psihološka identifikacija sa vođom**- određeni ljudi, posebno ukoliko mogu da se poistovete sa određenim osobinama ili iskustvima vođe, doživljavaju svog vladara kao produžetak sebe i svoje porodice, gde se njihova lojalnost podrazumeva,
7. **Zona komfora (ravnodušnosti)** - nekada je jednostavnije pokoravati se, nego prolaziti kroz mnoge probleme u slučaju neposlušnosti,
8. **Nedostatak samopouzdanja**- ljudi često misle da nisu dovoljno jaki, vredni, pametni ili kvalifikovani da donose bitne odluke, već ih prepuštaju vladaru koji je, iz njihovog ugla, kompetentniji da donese najbolji sud u mnogim situacijama (Helvey, 2004: 19-23).

Najveći problem sa kojim se suočava pokret za promene je očito prethodno obavljeno mentalno porobljavanje, odnosno prihvatanje vladajuće politike kao jedine moguće politike u zemlji. Za uspešnost određenog protesnog pokreta, izuzetno je važno izmeniti svest ljudi i pobediti strah i fatalističku pomirenost sa postojećim redom stvari. **Na poslušnost se gleda kao na „srce političke moći“, zato je u interesu svakog vladara da održi narod što duže u stanju pokoravanja i straha. Na drugoj strani, ono što je u osnovnom interesu protesnog pokreta, jeste zapravo da ljudi postanu potpuno svesni činjenice da jedan autoritarni sistem opstaje zahvaljući strahu koji je uspeo da nametne ljudima i da upravo oslobađanjem od njega narod može da napravi prvi korak da se oslobodi tog sistema.**

Na drugoj strani, govoreći o dometima nenasilne borbe, Šarp izdvaja tri moguća ishoda:

Preobraćanje je najmanja verovatan, ali ne i isključen rezultat borbe. To je prihvatanje argumenata pokreta otpora usled uviđenja da su oni ispravni ili usled saosećanja sa aktivistima koji trpe represiju.

Akomodacija je ishod koji znači kompromis vlasti i pokreta otpora. Sledi nakon promene odnosa snaga, to jest slabljenja autoriteta vlasti a jačanja podrške opoziciji. Vlada je spremna da ispuni zahteve za koje smatra da su joj prihvatljivi. Međutim, pregovaranju Šarp pristupa veoma oprezno, upozoravajući na mogućnost manipulacije postignutim dogovorom. Diktator i strukture koje ga prate imaju znatno veću veštinu pregovaranja i postizanja koristi koja ne mora biti vidljiva na prvi pogled. Sa druge strane, opozicionari su uglavnom sa malim ili nikakvim iskustvom ozbiljnog pregovaranja, pa su u samom početku inferiorniji. Šarp upozorava i na lukavstvo vlasti da pregovorima dobije na vremenu i stiša pobunjene građane, a kasnije kada prođe opozicioni naboj u društvu, zanemari postignut dogovor;

Nenasilna prinuda predstavlja pobedu opozicije usled uskraćivanja svih izvora moći diktatoru, uključiv i odbijanje naređenja od strane oružanih snaga. Rezultat je promena odnosa snaga u korist pobunjenika.

Dezintegracija je ekstremna situacija dovođenja društva na granicu bezvlašća, kada je pokret otpora potpuno preovladao, a vlast izgubila sve resurse, pa čak dovela u pitanje i ličnu sigurnost. Kompletan sistem je okrenut protiv diktatora, a oružane snage su u pobuni. Predaja vlasti više i ne postoji kao mogućnost jer je čitav sistem doživeo potpuni krah.

Postoje, međutim, brojne teškoće koje se javljaju u istrajavanju u nenasilnoj akciji. Hapšenja, premlaćivanja, zabrane, otmice i ubistva, probudiće prirodno osećanje u čoveku da brani svoj život i odgovori istom merom. Ljudi postaju gnevni i besni, i među aktivistima se neminovni javljaju zahtevi za otpočinjanjem oružane borbe. Zbog

toga je važno da aktivisti razumeju sve prednosti nenasilne akcije, koje gube ukoliko se promeni način borbe. To bi trebao da bude cilj, ideal kome se teži, a čak i sami autori ukazuju da je u nekim slučajevima ograničeno nasilje opozicije neminovno. Svaka od pojedinačnih navedenih akcija, posebno masovni skupovi, mitinzi, štrajkovi i šetnje, iako zamišljeni kao nenasilni, mogu se lako izmaći kontroli i pretvoriti u nekontrolisano nasilje. Vlasti često primenjuju provokacije kako bi podstakle nered i opoziciju diskvalifikovale u javnosti. Zbog toga Šarp insistira da je disciplinovano nenasilje ključ uspeha, pa se u tome mora istrajati uprkos provokacijama i brutalnostima diktatora i njihovih agenata.

STRATEGIJA NENASILNIH PROMENA

Nenasilna borba kao sredstvo kojim se građani suprotstavljaju diktaturi mora imati strateški karakter. **Društvenu strategiju** možemo odrediti kao celovito i koherentno jedinstvo (1) skrupulozne i nepristrasne analize konteksta u kome se deluje, (2) seta finalnih i sa njima skladno uvezanih etapnih ciljeva, (3) metoda i taktika delovanja koje omogućuju realizovanje »izlazne« strategije, uključiv i (4) uvećanje resursa stvaranjem koalicija i partnerstava, odnosno unošenjem podela u redove protivnika čime se ujedno uvećavaju šanse i /ili smanjuju rizici od gubitka.

Strateške ciljeve treba ostvariti u globalizovanom socijalnom kontekstu. Naime, globalizovanom kapitalu i moći mora se kao pandan pojaviti globalizovano civilno društvo. Moglo bi se konstatovati da se utakmice igraju na domaćem a liga dobija na evropskom terenu.

Džin Šarp, kao i naši autori Milivojević, Popović i Đinović, ukazuju na svu neophodnost detaljnog strateškog planiranja i realizacije nenasilne borbe. Svaka od pojedinačnih akcija mora biti deo jedinstvenog plana, u kome je predviđeno kako, zašto, sa kojim sredstvima i u kom realnom vremenu će se ta akcija sprovesti. Svakoj akciji mora prethoditi, ali i za njom slediti, druga unapred planirana aktivnost u sveobuhvatnom planu. One moraju biti povezane u jedinstvenu celinu, odnosno **strateški plan** kojim se nastoji ostavriti cilj pokreta otpora - sama promena vlasti. Planiranje se zasniva na proceni okolnosti u kojima se deluje, a to su, generalno, odnos snaga u političkom životu konkretne zajednice, ljudski resursi, vreme i materijalna sredstva kojima opozicija raspolaže, međunarodno

okruženje i eventualna podrška, sistem vrednosti i ponašanja u društvu, kao i mere koje režim može preduzeti protiv aktivista protesnog pokreta.

Kako bi sproveo strategiju pokret mora biti proaktivan i naterati vlast da stalno traži odgovor na njegove aktivnosti, čime postiže inicijativu i dominaciju u međusobnim odnosima. Prema tome, iako ukazuju na mogućnost spontanog početka protesta koga prati neorganizovanost, ovi autori ističu da je neophodno da se izradi strategija delovanja, jer je smatraju osnovnim preduslovom pobeđe. Šarp takodje poziva na istrajnost u postavljenoj strategiji, kojom će se izbeći pokušaji vlasti da skrenu pokret sa osnovnog pravca borbe na sporedne aktivnosti.

U delu „Nenasilna borba u 50 tačaka“, autori se sistematski bave izradom strategije nenasilne borbe jednog opozicionog pokreta. Oni strategiju definišu kao „koncept najpovoljnijeg oblika delovanja za postizanje zacrtanih ciljeva, imajući u vidu ograničenost sredstava, i po pravilu, promenljive i neizvesne uslove u kojima se borba odvija“. Izradi svake strategije borbe mora prethoditi procena svojih i protivnikovih namera i mogućnosti. U samom početku treba jasno razlikovati ciljeve koji se žele ostavriti od trenutnih mogućnosti pokreta da ih realizuje. Isto tako treba imati uvid u namere vlasti da ograniči nenasilnu akciju i njene mogućnosti da to izvede u različitim uslovima koji će se stvarati kroz vreme. Smisao ove početne analize jeste sprečavanje potcenjivanja ili precenjivanja svojih ili protivnikovih mogućnosti, što bi moglo pogrešno usmeriti opoziciju u svom delovanju. Takva procena nadovezuje se na SWOT analizu (skracenica od reči strenghts-snaga, weaknesses- slabosti, opportunities- mogućnosti i thearts-pretnje), koja treba da ukaže na sve slabosti i snage samog opozicionog pokreta, ali i sve prednosti i snage u samom društvenom okruženju.

Kod izrade same strategije upućuje se na četiri nivoa strateškog upravljanja, razlikovanih prema kriteriju opštosti. To su :

Opšta strategija koja predstavlja koncept osnovnog cilja koji se želi postići i sadrži listu metoda borbe koja će se primeniti, uključiv i odabir najpovoljnijeg trenutka u kojem će akcija otpočeti i opštih društvenih okolnosti u kojima će se delovati;

Posebne strategije (medijska, koaliciona, dramaturška) su koncepcije o najboljem načinu za postizanje posebnih ciljeva koji su

obuhvaćeni osnovnim ciljem i namerom opozicije. Njima se nastoji stvoriti opšta povoljna situacija u društvu, kako bi se što bolje realizovale pojedinačne nenasilne akcije;

Taktike predstavljaju delove strategije o određenoj fazi borbe, koje upućuju na to koje pojedinačne akcije tj. metode treba sprovesti na određenom prostoru i određenom vremenu.

Metode su pojedinačne akcije koje treba sprovesti u određenom prostoru i određenom vremenu.

Strategija nenasilne borbe posebno treba da osmisli, poveže i kumulira tri ključna resursa nenasilne akcije :

1. **Materijalni resursi** obuhvataju novac i materijalna dobra (pokretnu i nepokretnu imovinu) kojom pokret raspolaže. Ovi resursi se moraju racionalno i efikasno koristiti kako bi se kako tako nadomestila značajna prednost koju vlast ima u ovom pogledu. Novac kao „ majčino mleko politike“ predstavlja preduslov svake, pa i nenasilne političke akcije, zbog čega se naglašava važnost upornog prikupljanja sredstava u svakoj ukazanoj prilici. Postoje četiri moguća izvora novca, a to su članstvo i simpatizeri pokreta, partije opozicije i nevladin sektor , domaći preduzetnici i međunarodne organizacije i kompanije.

2. **Ljudski resursi** su pripadnici i pristalice opozicionog pokreta koji na različite načine mogu uzeti učešće u njegovom delovanju. Oni su važan resurs, jer će na kraju uspeh čitavog poduhvata zavistiti od njihove motivisanosti, istrajnosti, zalaganja i znanja i veština. Aktivisti naime raspolažu različitim znanjima i veštinama koje će daju primeniti u postizanju zajedničkog cilja . Oni za pokret rade volonterski , što znači da su jedino motivisani zajedničkim težnjama za promenama u društvu. Autori nenasilnog otpora savetuju da je neophodan stalni rad sa članstvom kako ne bi došlo do njihovog osipanja .

3. Vreme je univerzalni resurs, što znači da njime podjednako raspolažu obe strane, bez obzira na sve razlike u prethodna dva resursa. Ističući maksimu da se jednom izgubljeno vreme, za razliku od ljudi i novca, ne može ponovo steći, autori iz Otpora u svojoj knjizi daju slikovita uputstva kako na različite načine, vremenski planirati jednu akciju.

Slučaj Srbija : Energija i potencijal protesta

U tom okviru, masovnost i upornost protesta u zimu 1996/1997. godine zbog nepriznavanja izbornih rezultata, logično postavlja pitanje – u kojim okolnostima ljudi, iz prethodnog stanja difuznog, neadresiranog nezadovoljstva i pomirenosti sa neveselom svakodnevnicom, čak straha od same pomisli na otpor, svoju potisnutu energiju, transformišu u javan, kolektivan čin protesta?

Na složeno pitanje/pitanja izvorišta i nosilaca protestne energije, formi njenog transfera i održanja pred (samo)razarajućim silama entropije, građanski protesti u Srbiji ponudili su desetak elemenata za jedan mogući, iscrpniji odgovor.

1. Čini se, pre svega, da mora da postoji **jasan, dovoljno očigledan i ogoljen povod** koji će pokrenuti lavinu nataloženog nezadovoljstva, odnosno predstavljati onu kap koja preliva čašu. Izborna krađa je, recimo, dovoljno krupan dokaz krajnje arogancije vlasti, koji ukida svaki privid o postojanju bar kvazidemokratske fasade režima pod kojim se živi.
2. I **karakter ciljeva i zahteva, njihova univerzalnost, i građenje zajedničkog identiteta** pojedinaca i grupa u protestu na dovoljno opštim vrednostima – odbrani elementarnih prava, slobode i dostojanstva, daje snagu i širinu protestu. Živeti pristojnim, uljudnim, čoveka dostojnim životom, moguće je tek ako se poštuje naša volja, izbor i glas.
3. Da bi došlo do javnog manifestovanja nezadovoljstva neophodno je da bude ispunjena i prethodna pretpostavka da već postoje, ma kako malobrojna **jezgra otpora** – pojedinci i grupe koje osvešćuju jaz između željenog i realnog, mogućeg i stvarnog.
4. No, radi se tek o nužnim, ali ne i dovoljnim preduslovima za izbivanje protesta. Temeljni razlozi, kao i brojni krupni neposredni povodi za protest su gotovo uvek prisutni. Jedinstvena, **masovno raširena svest o krivcima i krivicama za nastalo stanje** je, naredni, četvrti neophodni činilac za postojanje – masovnog i tajnog protesta. Jasna podela na žrtve i krivce «nas i njih», kumulira protestnu energiju, čime je i protest uporniji, masovniji i uspešniji.
5. **Svest o smislenosti protesta**, vera da u njemu nismo usamljeni, da on uživa podršku i drugih, rezultira istrajnošću protesta.

Postojanje drugih grupa i sredina u kojima se protestuje, podiže motivaciju učesnika i stepen identifikacije sa protestom.

«Beograd je svet» - glasio je jedan od slogana protesta. Medijsku pažnju i simpatije širom sveta izazvali su snimci sa protesta u Beogradu, ali nije se protestovalo samo u prestonici – karakter duhovne provincije izgubilo je četrdesetak gradova u unutrašnjosti. Gotovo da nema osobe u Srbiji koja se nije susrela sa kolonom građana ili studenata, gotovo svako je mogao da oslušne «buku u modi». **Duh i različite prakse učestvovanja** dosegli su do tada neviđenu širinu i intenzitet. Izrazitu afektivnu i simboličku vrednost i smisao imala je parola – ZAJEDNO. Istovremeno, upornost učesnika i masovnost protesta svakodnevno su provocirali uspavanu savest onih koji pokazuju manjak interesovanja, ili građanske kuraži. **Snažna međunarodna podrška i izmena medijske slike Srbije** – veliki, ovaj put pozitivni publicitet koji su konflikti u Srbiji dobili, svakako su dodatno osnažili protestnu energiju i doprineli promeni odnosa snaga. No, te podrške ne bi bilo da je učesnici nisu prethodno zadobijali svojom hrabrošću i upornošću.

6. **Sa masovnom pobedom nad strahom i apatijom ujedno je rastao i optimizam u pogledu konačnog ishoda protesta.** U ostvarenje zahteva, odnosno u svoju moć proizvođenja promena, poverovala je velika većina učesnika protesta.
7. Time se, najzad, menja i čitav životni okvir i **uspostavlja alternativa postojećem**, odnosno formira jasna svest da samosnalaženje ili pak odlazak iz zemlje nisu jedine mogućnosti koje preostaju.
8. Naredni krug pretpostavki čine temeljne političko-kulturne karakteristike ključnih aktera – posebno njihova **sposobnost da kanališu i održe protestnu energiju**. Građanski, unutar njega posebno studentski protest, pokazao je svu neophodnost prisustva raširenog subjektivnog osećaja kompetentnosti i samopouzdanja učesnika, ali i njihovog objektivnog poznavanja činjenica i procedura odlučivanja.
9. Politička zrelost se, pre svega, ogleda u **autokritičnosti – spremnosti i sposobnosti učenja i samokorigovanja** na temelju prethodnih iskustava. Rezultat prethodnog procesa učenja su naglašeni politički realizam i pragmatizam – praksa

(samo)ograničavanja, kako u pogledu širine i radikalnosti zahteva, tako i u pogledu korišćenih sredstava. Opređenjenje za većinu lako razumljivih i prihvatljivih, «skromno» određenih početnih ciljeva, i isključivo mirna, nenasilna sredstva njihovog ostvarivanja, sprečavaju nepotrebne, prevremene podele unutar aktera protesta i istovremeno ograničavaju manevarsko polje vlasti.

10. Na drugoj strani, **autistična i arogantna vlast**, pošavši od pretpostavke o neizmenjenoj prirodi poslovično nejedinstvene opozicije i eventualnim, parcijalnim protestima kratkog daha, srljala je iz greške u grešku. Moglo bi se reći da su **ključni nosioci vlasti svojim autogolovima odigrali ulogu ko-reditelja protesta**. Kad god je protest bio u opasnosti da se pretvori u rutinu, ponavljanje i dosadu, oni su mu svojim potezima ulivali dodatnu energiju.

Kratka istorija socijalnih i političkih protesta u Srbiji, 1991-1999. godine, potvrđuje, međutim tezu da su, parcijalni i nepovezani, ovi protesti, sa stanovišta svojih neposrednih povoda i kratkoročnih efekata, bili često uspešni, ali da su, ne uspevši da artikulišu alternativni društveni projekat, završili fijaskom

PROTEST I /ILI POKRET

Očito da je dug put od (uspešnog) protesta do promene i da ni serija snažnih protesta ne prerasta nužno u pokret za radikalnu društvenu promenu. Da bi protest bio i pokret, nužno je njihovo prethodno jasno razlikovanje, bar u sledeće tri dimenzije.

Pre svega, za uspešan protest najčešće je dovoljna upornost, strpljivost i pragmatizam učesnika u ostvarivanju ograničene liste konkretnih zahteva. Njihovo trajno stabilizovanje zahteva, međutim, **konstituisanje pokreta koji sažima prethodna iskustva, usaglašava interese, potiskuje unutrašnje razlike i formira osećaj i veze solidarnosti. Samo tako pokret stvara alternativu i prevazilazi postojeće.**

Dalje, dok je protest pretežno negativno određen i reaktivan – predstavlja najčešće masovan i spontan, vremenski ograničen

odgovor na neposredni povod svog izbijanja, pokret mora sadržati i pozitivna određenja i kreirati događaje.

Razlikovanje protesta i pokreta uključuje i jasnu svest o heterogenosti aktera protesta, i njegovoj (pre)dominantnoj, dramaturškoj ravni proizvođenja sopstvenog, pre svega simboličkog identiteta. Nasuprot tome, pokret, iako i sam heterogen, odlikuje relativna trajnost, viši nivo artikulisanosti i organizovanosti i težnja ka relevantnoj društvenoj promeni. **Pored simboličke, za pokret je bitna strateška ravan, odnosno bar minimalni zajednički objedinjujući projekat i razrađene taktičke varijante njegove realizacije. Pokret uključuje stvaranje (i održavanje) koalicija, i pariranje unapred ukalkulisanim potezima protivničke strane.**

Da bi takav pokret uopšte bio moguć, neophodno je ispuniti sledeća četiri preduslova.

1. Pre svega, neophodno je, unutar mreže civilno-društvenih pokreta i inicijativa – projektnih grupa, autonomnih medija, profesionalnih udruženja, sindikata i studentskih asocijacija, jačati **svest o potrebi povezivanja i međusobne koordinacije akcija**. Ključni značaj ima, dakle, pomak od (izolovanog) delovanja, ka stvaranju zajedničke alternative – od parcijalnog okupljanja i edukovanja za civilno-društveno delovanje, ka masovnoj koordiniranoj akciji.
2. Ona pretpostavlja različite modalitete ulaženja u polje politike. Treba prethodno otkloniti u ovim organizacijama rašireni zazor od svakog oblika političkog delovanja i saradnje sa demokratski orijentisanim političkim akterima.

Širenje svesti o tome da su radnički i građanski protesti, delom i politički protesti, kao i da se političko delovanje ne iscrpljuje u partijsko-političkom, posebno ne uskostranačkom angažovanju, je značajan iskorak.

Ova svest i ponašanje bliski su Havelovoj ideji o «antipolitičkoj politici» - politici odozdo, politici ljudi, a ne aparata, politici koja raste iz srca a ne (samo) iz teza.

Kritička i selektivna podrška demokratskim partijama i koalicijama, ali i jasan zahtev za njihovom delatnom podrškom sopstvenim projektima reformi (poput prakse Grupe 17 i njihovog koncepta ekonomskih reformi ili sličnih projekata političkih promena) su bili neki od mogućih modaliteta prisustva u politici.

3. Na drugoj strani, neophodno je da se **stranke oslobode tutorskih ambicija i tendencije da kontrolišu i instrumentalizuju svaku inicijativu, odnosno da se (samo) ograniče na ulogu političkog medijatora.**
4. Najzad, atomizovan opozicioni politički prostor zahtevao je prethodno **raščišćavanje političke scene i potiskivanje surevnjivosti, animoziteta i dominacije užih interesa i ciljeva** unutar i između stranaka sa stvarnom demokratskom orijentacijom. Tako bi najšire okupljanje na projektu promena zadobilo neophodan «politički kišobran» i osnovu, i steklo šansu za izbornu verifikaciju i podršku biračkog tela (Stojiljković,1998:161-173).

XI GLOBALIZACIJA, KRIZA I ALTERNATIVE

GLOBALIZACIJA KAO (SAMO)REFLEKSIVNA MODERNIZACIJA

Entoni Gidens je autor koji je još devedesetih godina prošlog veka naglašavao da je globalizacija termin koji bi trebao da zauzme ključno mesto u svim enciklopedijama društvenih nauka.

U tom smislu, moglo bi se reći da su teorija modernizacije i teorija zavisnog razvoja, koja se oslanja na teoriju imperijalizma, zamenjene diskursom globalizacije. Pitanje je, međutim, u kojoj meri je reč o stvarnoj promeni, ili se, iz različitih pobuda, pojam globalizacija koristi kao zamena za pojmove modernizacija ili pak imperijalizam (Vuletić, 2003, 6).

Različite pristupe globalizaciji i autore koji im pripadaju, Dejvid Held (David Held) je podelio na hiperglobaliste, skeptike i transformacioniste.

Za hiperglobaliste globalizacija je potpuno novo doba, koje karakterišu:

(1) globalna ekonomija (kapitalizam), (2) globalna politika i (3) globalno civilno društvo. Posledično, opada uloga nacionalnih država, preoblikuju se stari odnosi i hijerarhije i nastaje nova globalna civilizacija, koju odlikuju homogenizacija i „mekdonaldizacija“ (Held, 1999).

Nasuprot njima, skeptici drže da je globalizacija tek mit, odnosno da se ništa nije promenilo u odnosu na ranije periode, primera radi, na kraj XIX i početak XX veka, kada je ekonomska integracija bila i naglašenija.

Praktično se radi tek o regionalizaciji, jer se najveći deo razmene odvija između tri glavna tržišno-finansijska bloka, uz dalju marginalizaciju zemalja trećeg sveta. Pri tome, nacionalne države i elite ne gube, bar ne sasvim, na moći i značaju, i od njihove

sposobnosti građenja razvojnih strategija zavisi uspeh nacionalnih ekonomija i država.

Najzad, središnju poziciju drže transformacionisti – autori koji globalizaciju vide kao realan, ali i u velikoj meri protivurečan i neizvestan i razvojno ambivalentan fenomen. Na ovu ambivalenciju dobro upućuje, primera radi, Robertsonov termin „glokalizacija“, koji ukazuje na preplitanje, sukobljavanje, ali i prožimanje lokalnih sadržaja i globalnih uticaja.

Prethodno, visok nivo adaptibilnosti na krizne tendencije i duga prosperitetna faza u razvoju kapitalizma nakon Drugog svetskog rata imali su, međutim, za posledicu dominaciju određenja krize kao momenta neravnoteže između podsistema ili poremećaja unutar njih, što je tumačenje razvijeno unutar **sistemske teorije društva**.

RIZICI I IZAZOVI GLOBALIZACIJE

Jednu od ključnih karakteristika procesa globalizacije svakako predstavlja ambivalencija njenih razvojnih mogućnosti i efekata. Primera radi, zajedno sa novim pozitivnim mogućnostima koje pružaju globalizacija i tehnološke promene (digitalizacija, informaciona tehnologija, biotehnologija) dolaze i brojni rizici. Više se ne suočavamo samo sa takozvanim **“spoljnim rizicima”** (external risks) – suše, poplave, zemljotresi – koji nastaju nezavisno od čovekovog delovanja, već i sa **“proizvedenim rizicima”** (manufactured risks) koji su direktna posledica uticaja čovekovog znanja i tehnologije na svet prirode – globalno zagrevanje, efekat staklene bašte, genetski modifikovana hrana, HIV virus, bolest “ludih krava” (Gidens, 2001).

Otuda Urlih Bek tvrdi da živimo u **“rizičnom društvu”**, čija je bitna karakteristika to što novi tipovi rizika ne znaju za nacionalne granice – oni su istovremeno i globalni i lokalni, to jest “glokalni” – i kao takvi podjednako ugrožavaju i bogate i siromašne. Antiteza globalizacija – lokalizacija sintetizovana je u pojmu **“glokalizacija”** (glocalisation) koji upućuje na prožimanje lokalnih sadržaja i globalnih uticaja i obratno.

RIZICI ODRŽIVOG RASTA I EKO - POLITIKA

Kisele kiše, ozonska rupa, klimatske promene , HIV virus ili akcidenti na nuklearnim centralama i (potencijalna) „ demografska bomba” suočili su svet sa brojnim ekološkim rizicima.

Logiku konzumerizma i ubrzanog trošenja energije i sirovina i gomilanja (nerazorivog) otpada mora zameniti logika održivog rasta i susret i produktivni spoj ekonomije i ekologije. U poslednjih nekoliko decenija posebno su ekološki pokreti a potom i „zelene politika „ i ekološke stranke , otvorili pitanje kakvu ćemo to planetu ostaviti narednim generacijama koje traži zajednički i urgentan , planetarni odgovor.

Rastući značaj „ environmentalnih pitanja” - nužnosti očuvanja globalnog životnog okruženja i pomak sa antropocentrične ka ekocentričnoj poziciji, vodili su ka uspostavljanju i visokom pozicioniranju eko – politike .

Eko-politika je zapravo politika oskudice ili čak politika bezbednosti jer su, recimo, obezbeđenje energije i (zdrave) hrane i vode zaista pitanja energetske ili prehrambene bezbednosti i opstanka. Posebna istraživačka polja i pristupi unutar eko-politike , poput eko- politike energije, klime ili očuvanja šuma i biodiverziteta kao zajedničko ključno pitanje imaju dilemu **kako nivo rasta uskladiti sa održivim razvojem**. Za neomaltuzijance i druge pesimiste održivi rast znači i ograničenje rasta , za „ eko optimiste „ rast je moguć pomicanjem – rastom granica, istraživanjem i (ekonomičnom) primenom obnovljivih izvora energije, recimo.

Koncept **održivog razvoja** koji je promovisala Svetska komisija za čovekovu okolinu pojavio se kao reakcija na dotadašnju praksu nekontrolisanog ekonomskog razvoja. On predstavlja interakciju ekonomije, društva i prirode iz ugla ekologije, čime bi se ostvarila ravnoteža između potrošnje resursa i kapaciteta i sposobnosti ekosistema. Ovaj koncept iako se prvenstveno bavi problemom ekologije može se shvatiti i u širem kontekstu kao putokaz za uklanjanje negativnih posledica globalizacije zato što podrazumeva **ekonomski, socijalni, ekološki, kulturni i politički održivi razvoj**.

Njegova ideja je da pokaže da zaštita životne sredine ne mora dolaziti u sukob sa interesima privrednog razvoja, odnosno da

mogući spoj ekonomije i ekologije istovremeno zadovoljava društvene potrebe i eliminiše ili značajno umanjuje uticaje koji predstavljaju pretnju po životnu sredinu i prirodne resurse. Dugoročno gledano koncept podrazumeva stalan ekonomski rast, ali takav da osim ekonomske efikasnosti obezbeđuje i smanjenje siromaštva, bolje korišćenje resursa, unapređenje zdravstvenih uslova i kvaliteta života, smanjenje sadašnjeg i sprečavanje budućih zagađenja. Ključne **pretpostavke za njegovu realizaciju su odgovornost, solidarnost i participacija.**

Problem eko- politike je , međutim, u tome što se kao i svakoj drugoj politici mora baviti i osetljivim pitanjima raspodele troškova i (budućih) dobiti od prelaska sa stare, konzumerističke, na novu , sa održivim rastom usklađenu ekološku paradigmu.

U tom okviru najozbiljniji rascep postoji između globalnog Severa i Juga , u kome razvijeni Sever sa tek 15-20 % stanovništva troši preko tri četvrtine energije i raspolaže sa više od četiri petine svetskog bogastva, istovremeno pozivajući Jug na uzdržavanje od trošenja neobnovljivih izvora energije i zagađenja.

Relacija : Sever – Jug opterećena je, pre svega, demografskom eksplozijom i predviđanjima da će oko 2050. godine planetu umesto sadašnjih 6,2 naseljavati svih 9 milijardi ljudi za koje treba obezbediti hranu i resurse. Pri tome svet je demografski raspolučen na sve stariji i malobrojniji Sever i sve mlađi i brojniji Jug.

Svet razvijenih je pogođen „belom kugom” , opasnošću pada nataliteta ispod nivoa potrebnog za održanje proste reprodukcije i rezultirajućim smanjenjem kontigenta radno sposobnog stanovništva i procesom starenja društva . Prognoze govore da će oko 2050 . godine trećinu stanovništva ovih zemalja činiti stariji od 60 godina što će voditi redistribuciji i uvećavanju troškova za penzije i zdravstvenu zaštitu , odnosno reduktivnim pristupima u oblasti penzionog i ukupnog socijalnog osiguranja i politike. Na drugoj strani , demografska eksplozija na Jugu – simultani proces ojačavanja zdravstvenom zaštitom smanjene smrtnosti i održane visoke stope rađanja za posledicu ima talase migracije u potrazi za poslom i hranom. Sudar, pre svega u megapolisima sa već desetina miliona stanovnika , favela i elitnih četvrti, prisutne već provale frustracija i besa i ksenofobije , čine realnim priče o „ sukobu civilizacija” ili mogućoj kataklizmičnoj opasnosti od globalnog

sudara samozabavljenih bogatih država i gladnih ljudi iz neuspješnih država (Kegli, Vitkof, 2004. 518 – 526).

Brojni autori, poput nobelovke Vandane Šiva, optužuju globalizaciju i razvijene zemlje i za **enviromentalni aparthejd**. Efekte socijalne i ekološke krize transnacionalne kompanije, uz podršku međunarodnih finansijskih organizacija, izvozom prljavih tehnologije prebacuju u Treći svet. Nove kolonije stvaraju se i putem genetskog inženjeringa. O već prisutnim i mogućim ratovima koji za (ne) skriveni motiv imaju kontrolu nad izvorima energije i (pijaće) vode i da ne govorimo.

RATOVI, TERORIZAM I „HUMANITARNE INTERVENCIJE”

Globalizacijom se u velikoj meri menja i karakter i priroda sukoba i ratova, pri čemu previše rizične direktne sukobe i globalnu konfrontaciju – svetske ratove, menja vođenje brojnih ratova na rubovima interesnih zona velikih sila. Oružani sukobi predominantno dobijaju oblik lokalnih, građanskih ratova u kojima posreduju i (humano) intervenišu međunarodne trupe pod kontrolom, ili bez kontrole Ujedinjenih nacija.

Građanski ratovi mogu u svojoj osnovi, pored etničkog i verskog, u njihovim rekonbinacijama, imati i (kontra) revolucionarni motiv i razlog. Sa krajem hladnog rata jača i podela na **stare i nove (građanske) ratove**.

Stari su prevashodno politički motivisani i bazirani na masovnoj narodnoj podršci. Novi su opet najčešće motivisani privatnom dobiti, sejanjem straha i mržnje i u znatnoj meri su depolitizovani. Radikalizovani pristupi, koji preterano naglašavaju diskontinuitet između starih i novih ratova u pozadini novih prenaplašeno vide instrumentalno delovanje usmereno ka profitu (Kolijer) ili pak ratove vide kao oblik organizovanog kriminala kojim se lokalne (ratne) ekonomije integrišu u globalna tržišta.

Dominantni, subnacionalni, građanski ratovi nastaju unutar "slabih država" - procesa erozije autonomije države i teritorijalnog rasepa država iniciranih i odozgo i odozdo (Meri Kaldor, 2001:146). Nakon hladnog rata dolazi do eskalacije "lokalnih ratova" na

bezbednoj udaljenosti od svetskog centra, odnosno na obodima razvijenih regija - na Balkanu, u Africi, na Kavkazu i obodima Azije. U pozadini ovih sukoba su dakle ne retko nastojanja da se kontrolišu retki ili oskudni resursi i kriminalizovane ekonomije, ali još uvek i klasični **sukobi identiteta** poput ratova na eks- jugoslovenskom prostoru. U globalizacijskom okviru i ključu i lokalne ratove karakteriše globalno prisustvo međunarodnih institucija, i njihovih civilnih i vojnih misija, ali i privatnih bezbedonosnih kompanija i profesionalnih ratnika, ratnih izveštača, NVO i medija, koji praktično internacionalizuju sukob. U pozadini je veoma često i "nevidljiva ruka" globalnog kapitala. U ratovima u slabim državama pored vojski, učestvuju i paravojne formacije, lokalne milicije, pa i kriminalne bande koje "cvetaju" unutar ratne ekonomije. Istovremeno, opadajući broj **međudržavnih sukoba** više nego ranije karakteriše **asimetrija moći** u kojoj daleko razvijenija zemlja, odnosno koalicija zemalja napada, pod različitim opravdanjima slabijeg aktera. Rat u Iraku, bombardovanje Srbije ili rat u Gruziji su dovoljno ilustrativni primeri. U izmenjeni mandat brojnih mirovnih misija sve više spada i "nametanje mira".

U razloge i motive "humanitarnih intervencija", pored podrške ostvarivanju političkih ciljeva, predupređivanja humanitarnih katastrofa, kao i isticanja ugroženosti ljudskih prava i širenja demokratije, često spadaju i širenje zone uticaja i (skriveni) "banalni" ekonomski razlozi poput proizvodnje i trgovine oružjem i kontrole izvora prirodnih bogastava i strateških izvora.

"Borba protiv terorizma", unutar procesa promene prioriteta, motiva i razloga za oružane sukobe nakon kraja hladnog rata je, posebno nakon terorističkog napada na "Kule bliznakinje" u Njujorku 11./9. 2001. godine, visoko na listi razloga za vojne intervencije. Praktično, radi se o međuzavisnosti i spirali rasta i uzajamnog pothranjivanja akata terorizma i vojnih intervencija kao (neodgovarajućeg) odgovora na terorizam. Na drugoj strani, terorizam je nesporno neadekvatna reakcija na bedu, siromaštvo i nacionalne ili kulturne frustracije ljudi u "trećem svetu".

GLOBALIZACIJA I NEJEDNAKOSTI I SIROMAŠTVO

Ekonomska globalizacija, rukovođena neoliberalnim vrednostima i oličena u multinacionalnim korporacijama i globalnim finansijskim tržištima, često se vidi kao uzročnik sve većeg jaza između razvijenih i nerazvijenih zemalja. Kako kaže Urlih Bek: "Svijet je postao opasno nejednak prostor (...) Samo za isplatu dugova s Juga na Sjever teče u godini 200 milijardi dolara (...) Globalne nejednakosti rastu – od 1960. do 2000. godine udio najbogatijih 20 posto stanovništva svijeta u globalnom dohotku porastao je sa 70 na 90 posto, dok se udio najsiromašnijih smanjio – od 2,3 na oko 1 posto. Dok se 1,2 milijarde ljudi, petina stanovništva Zemlje, mora zadovoljiti s manje od jednog dolara na dan, pomoć državama u razvoju od 1999. smanjila se za još 20 posto" (Beck, 2004:50).

Posledično, dok jedni žive u sajber prostoru ili media skejpu (Apaduraj), drugi su nevoljno prikovani za prostor na kome u nerazvijenim zemljama živi svih 4,6 milijardi ljudi, pri čemu više od 850 miliona njih je nepismeno, milijarda nema pristup pijaćoj vodi, a čak 2,4 milijarde ni elementarne sanitarne uređaje (Kegli, Vitkof, 2004:418 – 423).

Sa jedne strane, globalno bogatstvo uvećalo se šest puta za pet decenija. svet dakle postaje bogatiji; ali sa druge strane postoji duboka socijalna podela sveta, njen sve širi domašaj i sve brži ritam kojim se širi.

Posledično, socijalna nejednakost između i unutar društava postaje sve veća.

Zemlje najbrže globalizacije imaju istovremeno visoke stope ekonomskog rasta i drastično povećanje socijalne nejednakosti, za oko jednu petinu. Da su neoliberalizam i rast nejednakosti povezani pokazuje činjenica da se u tri zemlje koje su sledile najrigorozniju neoliberalnu ekonomsku politiku (SAD, Velikoj Britaniji, Novom Zelandu) socijalna nejednakost povećala znatno brže nego u drugim zemljama OECD-a.

Snažan podsticaj ovoj tendenciji čine **degradacija socijalne države i kraj pune zaposlenosti kao posledice neoliberalizma**. Ranije je porast produktivnosti vodio punoj zaposlenosti i sve širem

krugu socijalne zaštite. Sada, uporedo sa tehnološkim napretkom i porastom profita, zaposlenost opada, a mlade generacije čine jednu trećinu nezaposlenih.

Društveni indikatori za mnoge siromašne zemlje , međutim, pokazuju da je ostvaren izvestan napredak. Mnogi veruju da globalizacija ne uzrokuje siromaštvo. Ako globalizacija uzrokuje siromaštvo, onda bi zemlje koje postaju više ekonomski integrisane (što obezbeđuje trgovinu i investicije) trebalo uvek da prođu loše. Mnoge koje su postale više integrisane u svetsku ekonomiju, poput Kine, ostvarile su, međutim, nesumnjiv progres. Druge, kao sub-Saharska Afrika, koje su ostale relativno izolovane su u vrlo lošoj poziciji. Ovakve razlike ne daju precizan zaključak, jer nisu ispitani mnogi drugi faktori ali one ipak pokazuju izvesnu sumnju u tačnost tvrdnje da globalizacija uzrokuje siromaštvo.¹

U svakom slučaju, nivo globalne nejednakosti je ogroman i najveći deo nejednakosti potiče usled nejednakosti prosečnih dohodaka između zemalja. Istovremeno, u poslednje dve – tri decenije , paralelno sa razmahom neoliberalnog koncepta liberalizacije rasle su i nejednakosti unutar svake zemlje pojedinačno. Tako se , primera radi, nejednakost povećala u Kini, Rusiji, Indiji, SAD, Velikoj Britaniji i mnogim drugim zemljama, uključujući i eks-jugoslovenski prostor.

U tom okviru, unutar aktuelne krize 2011.godine . talas protesta zahvatio je i SAD – „ tvrđavu liberalizma” , u kojoj protestanti ističu da predstavljaju interese 99% Amerikanaca , nasuprot dominaciji onih 1% koji raspolažu sa dve petine imovine.

Svaka kriza , uključujući i poslednju krizu, koja je 2007. godine započela kao kriza hipotekarnih dugova i bankarskih plasmana , korišćena je za preraspodelu u korist najbogatijih. Brojni ekonomisti, poput Petera Bofingera, smatraju da u osnovi aktuelne krize stoji nastojanje država da izglade posledice krize na tržištu nekretnina i novca , što je kroz preambiciozne programe spašavanja banaka i podsticanja konjunktura, dovelo do opšte dužničke krize. Prateća privredna recesija pogađa , međutim, pre svega mlade(NIN, 11.8. 2011, str. 25-27)

Primeru radi, u Španiji se širi protesni pokret Indignados (Ozlojeđeni) koji pre svega okuplja mlade besne zbog krize, nezaposlenosti i rigidnih mera štednje vlade koja ih ostavlja i bez već

stečenih prava. Nezadovoljni u Španiji, Italiji ili Grčkoj traže korenite reforme, ali ih (zavisne) vlade zemalja upućenih na intervencije evropskih finansijskih institucija naravno ne mogu preduzeti. Nova strategija može biti stvar odluke bar na nivou institucija EU.

POVRATAK JEDNAKOSTI?

Bilo kako bilo, nakon mnogo godina ideja jednakosti vraća se u evropski javni diskurs. U poslednjih trideset godina svako iniciranje razgovora o jednakosti bilo bi delegetimisano kao marksizam ili nostalgija za socijalizmom. Zato se kao prvi zadatak vidi obnova legitimnosti same teme. To podrazumeva i napor da se debata o jednakosti izvede iz *geta levice* i unese u glavni tok javne rasprave. Nakon toga treba prevrednovati različite forme intervencionizma, tj. programe redistribucije, a tiču se poreske politike, programa socijalne inkluzije i kohezije, kolektivnih ugovora. Primarna distribucija tiče se direktnog suočavanja 'kapitala' i 'rada,' uz posredovanje države, koji putem 'socijalnog dijaloga' odlučuju o nivoima plata i prihoda. **Povratku jednakosti kao teme u centar javne debate neočekivano i snažno doprinela je jedna knjiga. To je "The Spirit Level: Why Greater Equality Makes Societies Stronger" — Richarda Wilkinsona i Kate Pickett, koja se pojavila u martu 2009.** Brzo je izazvala veliki interes i burna reagovanja. Socijal-demokrati i druga levica su je odmah prihvatili kao snažnu podršku svojoj kritici neoliberalizma, ali i kao utemeljenje za gradnju nove platforme. Desnica i konzervativci su knjigu izložili žestokoj kritici. Njihova ključna i provokativna teza je da su egalitarna društva bolja za sve građane, uključujući i većinu privilegovanih članova. Kada se upoređuju grupe ljudi *iste klase* iz različitih zemalja, dakle, istog nivoa prihoda ili obrazovanja, autori navode da oni iz egalitarnijih društava žive bolje. Dakle, kvalitet života biće bolji i za siromašne, kao i za imućne referentne grupe ako žive u egalitarnijem društvu. Autori to objašnjavaju delovanjem naprednih socijalnih politika, koje se u jednom dužem periodu usmeravaju ne samo na neke specifične populacione grupe, već načelno na sve građane. I na kraju, međunarodna evidencija potvrđuje da građani manje veruju svojim vladama u društvima koja su više nejednaka. Velike društvene nejednakosti su uvek pretnja demokratiji i stabilnosti, zaključuju autori.

Polazeći od 10 zdravstveno-socijalnih indikatora, ključni nalaz *The Spirit Level-a* je da su egalitarnija društva fizički i mentalno zdravija, da imaju niže stope ubistava, manju upotrebu droga, niže stope rađanja maloletnih majki, bolje rezultate u takmičenjima u matematici i kulturi, više standarde u blagostanju dece, manje bullying-a u školama, niže stope ekstremne gojaznosti, kao i manju zatvorsku populaciju. I dodatno, egalitarnija društva takođe su kohezivnija, solidarnija, a uzajamno poverenje je izraženije.

Primeri radi, SAD, Velika Britanija i njene bivše kolonije, ali i Portugalija su zemlje velikih nejednakosti, ali i negativnih pokazatelja kada su u pitanju pomenuti socio-zdravstveni indikatori. Na drugoj strani su skandinavske zemlje i Japan, kako u kontekstu egalitarnosti prihoda, tako i dobrih socio-ekonomskih pokazatelja. Teza je, dakle, autora da je (ne)jednakost prihoda unutar društava taj aktivni faktor koji utiče na stvaranje važnih socio-ekonomskih problema. Autori, naime, tumače da nejednakost nameće ljudima da se fokusiraju na svoj socijalni status i vlastitu poziciju u društvenoj hijerarhiji moći i prestiža. Takva opsednutost, sa svoje strane, stvara aksioznost, nepoverenje i socijalnu izolaciju koja podiže nivoe psihološkog stresa. A stres slabi imuni sistem i tera ljude u loša kompenzacijska ponašanja, kao što su preterivanja u jelu ili agresivnost prema drugima. Ukratko, autori tvrde da je neuroendokrinalni stres ključ, provociran percepcijom da drugi uživaju viši status od nas, time urušavajući vlastito samopoštovanje. **Aksioznost u vezi statusa i doživljaj nepravde nagrízaju ljude i čine da se nejednakost duboko uvlači pod svačiju kožu...**

KULTURALNE PROMENE I KONFLIKTI

Na drugoj strani, inverzni i neproductivni odgovor na krizu predstavljaju rast ksenofobije i jačanje ekstremne desnice ili provale huliganizma poput onih u Velikoj Britaniji. Otuda protivnici globalizacije, ili bolje reći protivnici neoliberalne forme globalizacije, optužuju multinacionalne korporacije i neoliberalno krilo globalne elite moći za "dehumanizaciju" – stavljanje ekonomskih interesa ispred ljudskih interesa, ili kako kaže Noam Čomski na delu je "profit iznad ljudi".

U samom jezgru ove logike je ideologija **potrošačke kulture** koja ima najznačajniju ulogu u održavanju svetskog privrednog stroja. Ključno pitanje je – kako održati rastuću tražnju za svojim proizvodima. Odgovor se čini jednostavnim – osvajanje novih tržišta i neprestano lansiranje novih proizvoda, koji demodiraju staru robu i čine je manje atraktivnom. Ovde na scenu stupa ogromna medijska mašinerija, koja svojom agresivnom i napadnom strategijom oblikuje identitete i strukture potreba i stvara nagonskog potrošača za duži vremenski period. Sem svoje funkcionalne upotrebe, roba dobija i svoju drugu dimenziju – postaje „brend” - simbol statusa, ulog u trci za prestižom, izraz životnog stila koji hrani sopstveni imidž i oblikuje, ispostaviće se, lažni ili kvaziidentitet¹⁵.

Masovna kultura steriliše čoveka i njegovu kritičku misao nudeći mu sve što mu je potrebno bez previše napora i razmišljanja. Homogenizovanje mase nudi principe „Mekdonaldizacije” – nejednakost između pojedinaca u svetu zapanjujuća. Dok mali broj siromašnih zemalja sustižu bogati svet, razlike između najbogatijih i najsiromašnijih pojedinaca su ogromne i najverovatnije nastavljaju da rastu.

Brz ekonomski rast Indije i Kine, u poslednjih četvrt veka omogućio je milionima ljudi da pređu prag siromaštva i doprineo smanjenju svetske nejednakosti merene nejednakošću prosečnih dohodaka zemalja sveta, ali sada ponderisane brojem stanovnika svake zemlje. **Značaj brzog rasta Kine i Indije dakle odnosi prevagu u odnosu na zastoj ili pad dohotka u brojnim drugim siromašnim ali manje mnogoljudnim zemljama.**

¹⁵ U knjizi Branka Milanovića „Odvojeni svetovi : merenje međunarodne i globalne nejednakosti” se iznosi sveobuhvatni pogled na nejednakost koja postoji kako među pojedincima tako i među zemljama u svetu. U poslednjih pola veka je pre svega porasla nejednakost između zemalja, jer su bogatije zemlje imale brži rast od siromašnijih. Ipak dve najmnogoljudnije zemlje Indija i Kina razvijale su se veoma brzo. Pored toga , tokom poslednje dve decenije nejednakost unutar zemalja je porasla. Iako je teško pomiriti ova tri kontradiktorna statistička trenda sigurno je da je nejednakost između pojedinaca u svetu zapanjujuća. Dok mali broj siromašnih zemalja sustižu bogati svet, razlike između najbogatijih i najsiromašnijih pojedinaca su ogromne i najverovatnije nastavljaju da rastu.

(Milanović,2006). potrebe i njenog zadovoljenja), **kalkulativnost** (stalno računanje novca, vremena i napora – ključne vrednosti za potrošača, a kvalitet ostaje po strani), **predvidivost** (standardizacija proizvoda – odvraća od traženja alternative), **kontrola** (zapošljavanje maksimalno dequalifikovaog osoblja, strogo fiksirani jelovnici, ograničeni izbor jela) i rasprostiranje ovih principa širom sveta pretvara suverene potrošače u poslušne pitome konformiste.

Osim toga, činjenica da je blizu 90% tehnoloških sredstava za „proizvodnju” svetske kulture koncentrisano u rukama malog broja ljudi, govori o izraženom monopolu moći. Četiri najveće svetske novinske agencije emituju 90% ukupne proizvodnje informacija svetske štampe, radija i televizije (Pečujlić,2005).

Devet od deset najvećih reklamnih firmi na svetu su američke. Ogromni medijski monopol i mašinerija stvara svet hiperrealnosti, veštačke stvarnosti i simulakruma. Ono što nije objavljeno na CNN-u, kao da se nije ni dogodilo. Gubi se mogućnost razlikovanja laži i istine, kreira se stvarnost i oblikuje svest javnog mnjenja.

Posledično, medijski monopol je istovremeno i monopol na postavljanje agende setting ili političkog dnevnog reda.

Ipak, nije sve tako crno jer postoje mreže malih i drugačijih medija koje takođe pronalaze svoje mesto na medijskom nebu, a trude se da prikažu stvari i u drugačijem svetlu. Ovde treba spomenuti i gotovo neograničene mogućnosti interneta i novih socijalnih mreža kao sredstva komunikacije i disperzije kulture.

Još jedna važna posledica globalizacije jeste “**organizovana neodgovornost**” (Urhahbek).

U globalnom dobu svi se doživljavamo kao žrtve, niko kao počinitelj. Globalno tržište je najbolji primer organizovane neodgovornosti – organizovano je impersonalno, niko ga nije pokrenuo, niko ga ne može zaustaviti, samim tim niko nije ni odgovoran.

Na globalnom tržištu svi su potrošači koji tragaju za senzacijama , naravno iz krajnje različitih pozicija. Zigmunt Bauman razlikuje **turiste** koji se kreću zato što je svet unutar njihovog domašaja nedovoljno atraktivan i žive u “postmodernoj slobodi” i **vagabunde**,

koji se kreću zato što misle da je (lokalni) svet unutar njihovog domašaja nepodnošljivo negostoljubiv – žive u postmodernom ropstvu (Bauman , u Vuletić, 2003: 251-265).

No , na neoliberalnom projektu zasnovana tendencija uniformizacije i komercijalizacije kulture – njena pragmatičnost, kalkulabilnost i **vesternizacija** nije jedina mogućnost i praksa. Masovna , brendirana - potrošačka kultura gotovo zakonomerno izaziva otpore i borbu za zaštitu vlastite tradicije i identiteta.

U osnovi kulturalnih konflikata – etničkih , verskih i nacionalnih sukoba su borbe oko jezika, vere i prava na samoopredeljenje i sopstvenu državu , jer se kulturni nacionalizam i narativ o odbrani identiteta pred izazovima suseda ili globalizovane moći lako transformišu u politički nacionalizam.

Hantington u *Sudaru civilizacija* ističe tezu da iako lokalni ovi sukobi nose klicu širenja i svoje planetarne eskalacije, dominantno u obliku sudara civilizacijskih kulturnih krugova i savezništava.

Globalizacijom bede i mrvljenjem identiteta (autoritarna) globalizacija umesto kulturnog prožimanja, pluraliteta i bogastva otvara prostor za eksploziju kulturnih konflikata koji relativno lako prerastaju u oružane konflikte i terorizam.

NACIONALNE DRŽAVE I NOVA KONSTELACIJA SNAGA

Nacionalne države su smeštene danas u mrežu transnacionalnih sporazuma, režima i organizacija - mrežu koja predstavlja funkcionalni ekvivalent za izgubljene(i obesmišljene) sopstvene funkcije. No, u meri u kojoj različite transnacionalne organizacije i agencije ne podležu demokratskoj kontroli, političke odluke izmiču demokratskoj potvrdi i gube demokratski legitimitat koji, pored dominantne tehničke izvodljivosti postaje praktički suvišan.

Primeri radi, unutar aktuelne ekonomske i finansijske krize, poput prakse u Rumuniji, Grčkoj, Španiji ili Srbiji MMF, ali i evropske političke i monetarne institucije, može zahtevati devaluaciju valute, redukovanje sredstava za penzije i socijalna davanja, otpuštanja i zamrzavanja plata u javnom sektoru kao uslov

za dobijanje finansijske pomoći. Uslovljavanja Svetske banke mogu uključivati i uslove poput poštovanja ljudskih prava i zahteve za racionalnijom javnom administracijom i "dobrom vladavinom". Istovremeno, same ove institucije se opiru svakoj temeljitijoj promeni, izuzev preraspodeli uloga unutar velikih procesa koji ilustruje zamena, bolje reći dopuna, G7 sa G 20. U svakom slučaju transnacionalni kapital je u prilici da kazni nekooperativne, "skupe" države nedovoljno sklone investiranju.

Možemo zaključiti da svetska ekonomija, međunarodne organizacije, regionalne i globalne institucije ograničavaju nacije-države u odlučivanju o sopstvenoj budućnosti.

Autori poput Bžežinskog ovakvu pojavu nazivaju „benignom“ hegemonijom koja izražava partikularne interese svetske zajednice na čijem se čelu nalaze SAD. Teškoće nastaju kada ova hegemonija postaje osvajačka umesto benigna i kada hegemon nije sposoban ili ne želi da snosi troškove za održavanje stabilnog svetskog sistema. (Pečujlić, 2005: 144).

Ove teorijske analize bile su potkrepljene 2002. godine i u praksi kada je američka vlada objavila Strategiju nacionalne bezbednosti u kojoj je proglasila pravo da se, ako treba i primenom sile, ukloni sve što bi eventualno činilo prepreku američkoj trajnoj globalnoj prevlasti. Džon Ajkenberi, stručnjak za međunarodne odnose, opisuje tu deklaraciju kao strategiju koja ima za cilj održavanje statusa Sjedinjenih Država kao globalnog predvodnika. (Čomski, 2008:7).

Na drugoj strani, početkom trećeg milenija jasno su vidljivi brojni simptomi "imperijalne preforsiranosti" (Pol Kenedi), odnosno opadanja američke hegemonne moći. Pad udela SAD u svetskoj proizvodnji sa gotovo polovine nakon drugog svetskog rata na još uvek zavidnih (i neprikosnovenih) nešto više od petine, ili pak stečena pozicija velikog dužnika, su neki od njih.

Kraj hladnog rata, proces ujedinjavanja Evrope, kao i uspon zemalja BRIKSA (Brazil, Rusija, Indija, Kina) može rezultirati uspostavljanjem pluralne konstelacije moći u kojoj će SAD morati uspostaviti obrazac moći kroz složeni proces pregovaranja sa svojim partnerima ili rivalima.

Kad je o nacionalnoj državi reč, možemo zaključiti da gubitak sposobnosti vođenja efikasne ekonomske i socijalne politike mnoge od njih vodi gubitku legitimnosti.

Legitiman je samo onaj demokratski proces koji brine " o primerenom opremanju pravima i fer raspodeli prava" Habermas sa pravom ističe da "da bi ostao izvor solidarnosti, status građanina određene države mora očuvati upotrebnu vrednost i isplatiti se u valuti socijalnih, ekoloških i kulturnih prava" (Habermas, 2002:81).

Šta dakle učiniti sa socijalno odgovornom, nacionalnom državom, kako je spasiti?

Udeo socijalnih troškova države kao i njihova raspodela zavise u velikoj meri od političkog upliva i izbornog značaja "klasa koje treba obskrbiti" (penzionera, nezaposlenih, studenata...) i "industrija koje treba zaposliti" (zaposleni u socijalnim službama, obrazovanju...) odnosno konfiguracije njihovih socijalnih i političkih interesa i odnosa.

Novu, racionalnu i održivu viziju čini dakle društvo blagostanja, odnosno društvo socijalne sigurnosti u kome su redukovani izolovanost i siromaštvo, i u kome građani i subjektivno imaju osećaj blagostanja, zadovoljstva i ispunjenosti. Unutar partnerskih mreža društva blagostanja, formativnu ulogu igra socijalno odgovorna država, odnosno država socijalnog investiranja.

Moglo bi se zaključiti da i pored radikalno transformisanog i „podeljenog“ suvereniteta teza o agoniji i krahu nacionalne države nema argumentacijsko uporište. Nacionalna država će i ubuduće imati ključnu ulogu u organizaciji života svojih državljana iz niza razloga psihološke i kulturne (izgradanja i održanje kolektivnog identiteta), političke (regulisanje pravnog okvira), ali i ekonomske prirode – uključivanja (i zaštite) nacionalne u regionalne i planetarnu ekonomiju. U uslovima globalizacije samo slabe i neuspešne države postaju objekti međunarodnih odnosa i nemaju budućnost. Slabe države i društva, bez profilisanog identiteta, postaju u sistemu globalizovane ekonomije objekti i žrtve, ali koliko iz ekonomskih toliko iz razloga nedovoljnih političkih kapaciteta i demokratske insuficijencije. Podsetimo se da je još Tukidid govorio da velike države rade ono što mogu a da male države rade ono što moraju.

Na drugoj strani, samo udruživanje i koordinirano delovanje nacionalnih država može „ stati na put” multinacionalnima jer su države i njihovi savezi ipak još uvek ti koji kontrolišu teritoriju , uspostavljaju regulatorne okvire i vrše nadzor i kontrolu. Džozef Najčak ističe uverenje da će sa napretkom globalizacije velikim kompanijama postati teže da se ponašaju neodgovorno (Naj, 2006: 209).

ANTIKORPORATIVNI ILI "POKRET POKRETA " NEOLIBERALNA GLOBALIZACIJA – META GLOBALNOG OTPORA

Pobeda neoliberalnih ideja 80- tih godina 20. veka , kao i paralelno urušavanje real – socijalizma , označili su početak stavljanja celokupne svetske ekonomije „u ruke“ multinacionalnih korporacija koje su ubrzo svoje interese povezale i sa međunarodnim ekonomskim institucijama poput MMF-a, STO-a i Svetske Banke.

“U integrisanijoj ekonomiji, uticaj se širi po celom svetu, jer konkurenti moraju da se prilagođavaju. Dženeral Motors može da se preseli u Meksiko ili u Poljsku gde može da nađe radnike za delić onoga što bi platio radniku na Zapadu i da bude zaštićen visokim tarifama i drugim restrikcijama. Kapital može slobodno da se kreće; radnici i zajednice pate često zbog negativnih posledica. U međuvremenu, ogroman porast špekulativnog neregulisanog kapitala vrši snažan pritisak na vladine stimulativne političke mere. (Čomski,1999:150 - 156).

Kako je to pokazala i Naomi Klajn, prisutni su trendovi “selidbe” kapitala u nerazvijena područja, ali ne kako se to deklarativno tvrdi – zbog brige za dobrobit tamošnjeg stanovništva – već zbog njihovog surovog izrabljivanja. Ali istovremeno, takvim načinom *redistribucije* proizvodnje bez posla ostaju i milioni domaćih građana, čime se krug bede zatvara i to uprkos proklamacijama o “vidljivom napretku” svetske ekonomije.

Istovremeno, finansijska liberalizacija doprinosi daljoj koncentraciji bogatstva, obezbeđuje moćno oružje za suzbijanje društvenih promena.

Druga konsekvencija je postepeno **iščezavanje smislenih demokratskih procesa**, dok se, kako ističe Čomski, odluke donose u privatnim institucijama i kvazi-vladinim strukturama koje se okupljaju oko njih, što *Financial Times* naziva „de fakto svetskom vladom“ koja operiše u tajnosti i nikome ne polaže račune (Čomski, 1999: 167-166). Kritički reinterpretrirajući njene ambivalentne procese i sadržaje, većina autora ne osporava dobre strane globalizacije kao što su razvoj visoke tehnologije, svetskih komunikacija, ukidanje graničnih barijera, porast standarda i životnog veka, ali se i slažu i u tome da je nužan demokratski nadzor odnosno globalizacija odgovornosti.

Burdije tako izražava ideju o promeni čisto ekonomske logike u korist socijalne logike koja se podređuje principu pravde, i u tom cilju potrebu da se radi na izgradnji društva u kojem ne bi jedini zakon bio potraga za partikularnim interesima. Volcer u tom kontekstu daje preporuke za stvarnije uslova za socijalnu pravdu u funkciji humanizacije globalizacije tako da se vodi računa o potrebama individua i društvenih grupa u srazmeri sa kojom treba da budu dobra koja se raspoređuju radi ukidanja dominacije i nejednakosti. (Volcer, 2009).

Džozef Stiglic, u svojim brojnim radovima, kao i Džordž Soros, polazi od stanovišta da je potrebno uspostaviti veze između ekonomije i politike i pravila za humaniju i ravnopravniju globalizaciju.

Naomi Klajn u kritici (neoliberalne paradigme) globalizacije ide i korak dalje, nazivajući spregu vlasti i nadnacionalnog kapitala – **kapitalizmom katastrofe**. Produbljujući svoju tezu da je beskrupulozna korporativna logika, osim pomenutog smanjenja poslova i eksploatacija radne snage, dovela i do smanjenja javnih prostora i redukovanja izbora (u eri hiperprodukcije), Klajnova pokazuje kako je neoliberalna ideologija slobodnog tržišta *na silu* uvedena u velikom broju zemalja, neposrednim korišćenjem ili čak izazivanjem turbulentnog stanja u zemljama „pacijentima“.

„**Šok doktrina**“ je naziv za hipotezu da je za primenu ekstremno nepopularnih mera slobodnog tržišta neophodna sistematska kriza države, bilo da je u pitanju prirodna katastrofa, poljuljana vlast diktatora, slom režima, etnički ili drugi

unutarpolitički sukobi. Šokovi su se dešavali svuda - od Kanade do Brazila, od Kine do Bugarske, preko Rusije i Južne Afrike, do Vijetnama i Iraka , uključiv I eks-jugoslovenski prostor.

Ekstremni kapitalizam, kako navodi Klajn, „hrani se“ krizama, koje su osnovno sredstvo kako za implementiranje ekonomskog obrasca, tako i za ostvarivanje korporativnih interesa. Klajn tvrdi, na primer, da je kriza koja se dogodila u Aziji 1997.godine prokrčila put Međunarodnom monetarnom fondu da po prvi put uspostavi nadmoć ove institucije nad lokalnom ekonomijom, uz inkorporiranje ekonomskog programa „oporavka“ koje je podrazumevalo da će u tom procesu posredovati multinacionalne korporacije i američke banke.

U tom kontekstu , za uspostavljanje novog paralelograma snaga indikativan je „rat protiv terorizma“ (i vojna intervencija u Iraku), koji je Džordž Buš (*George W. Bush*) proglasio nakon napada na Svetski Trgovinski Centar u Njujorku, poznatiji kao 9/11.

Za ovaj rat Klajn tvrdi da je motivisan isključivo nasilnim uvođenjem slobodnog tržišta u toj dalekoistočnoj zemlji, dok je mirovna misija daleko iza ovih ciljeva. „Tačniji naziv za sistem koji uklanja granice između Velike Vlasti i Velikog Biznisa nije «liberalan», «konzervativan» ili «kapitalistički» već «korporativan». Njegove glavne karakteristike su **ogroman priliv javnog vlasništva u privatne ruke**, često praćene dužničkom eksplozijom, sve veći jaz između zastrašujuće bogatih i «potrošno» siromašnih, kao i agresivan nacionalizam koji opravdava neograničene izdatke za sigurnost. Za sve one koji se nalaze unutar mehura neograničenog bogatstva stvorenog takvim sporazumom, ne postoji unosniji način društvene organizacije.“ (Klajn, 2008: 23)

RAZUMEVANJE ANTIKORPORATIVNOG POKRETA

Upravo protiv ovakvog ustrojstva i svetskih „kreatora sudbine“ usprotivio se , na prelazu između dva milenijuma, antikorporativni pokret.

Za antikorporativni pokret se može reći da preuzima tradiciju i ujedno pripada kompleksu novih društvenih pokreta, ali se od njih i razlikuje po metodama, tehnikama i načinu organizacije. Antikorporativni pokret, za razliku od drugih novih društvenih

pokreta, nije pokret jedne teme (*single issue movement*) već se za njega može reći da predstavlja " mrežu mreža " ili "sabirni centar" za glavninu novih društvenih pokreta i političkih grupa leve orijentacije.

On okuplja i aktiviste za zaštitu životne sredine i branitelje civilnih prava, i mirovne organizacije i anarhističke grupe, i borce za prava radnika i neofeministe. Terminološko i sadržinsko određenje „**antikorporativnog pokreta**“ nije moguće izvesti bez direktne konotacije sa „antiglobalističkim pokretom“ ili „**pokretom za globalnu pravdu**“. U velikom broju slučajeva, ovi termini se koriste paralelno, kao sinonimi, dok pojedini teoretičari i aktivisti, zbog negativne konotacije koju nosi prefiks „anti“, pokušavaju da pokretu antiglobalista daju pozitivno određenje.

Ovaj pokret, kako navodi sociolog Ejmori Star iako najglobalizovaniji u istoriji, nosi naziv "antiglobalizam". Nelogičnost ovakvog pojmovnog određivanja pokreta je u tome što : prvo, termin izražava samo ono protiv čega pokret jeste, ali ne i za šta je, što ne ostavlja jasnu sliku o alternativama koje se njime nude. Antiglobalisti nisu, međutim, protivnici globalizacije po sebi, oni su u opoziciji kapitalističkoj, globalizaciji odozgo pa se njihov pokret može nazvati i antikapitalistički ili antikorporativni. „U najvećoj meri, pokret koristi termin „antikorporativni “ kako bi preciznije označio ono što zovu „korporativna globalizacija“, „korporativni kolonijalizam“, „kapitalistička globalizacija“, gde su svetska tržišta, međunarodne finansijske institucije i tržišni ugovori glavna sredstva multinacionalnih korporacija u preuzimanju kontrole nad ekonomijama svih vrsta, kao i nad polugama vlasti i moći odlučivanja.“ (Starr,2005: 109-111).

Iako je tek nakon oštrih demonstracija u Sijetlu postao planetarno poznat, pokret nije rođen 1999.godine, niti je tada postao planetarno orjentisan.Uz poruku „Naš otpor je transnacionalan kao i vaš kapital“, N30, kako je ovaj događaj

popularno šifriran artikulisao je i povezao raspršene struje antikapitalističkog otpora i postavio temelje narastajućem pokretu.¹⁶

„Antiglobalistički pokret“ kome je to ime dato od strane **mainstream**, odnosno korporativnih medija, kako se u radikalno aktivističkom slengu nazivaju štampani i elektronski mediji u vlasništvu države ili krupnog kapitala, zapravo ni nema „svoje“ ime, kao što nema ni „svoj“ subjektivitet. Naziv koji je potekao iz francuskih krugova – **altermondialiste**, ili altermondijlisti, odnosno „**alterglobalisti**“ predstavlja pokušaj da se skine stigma negativnog prefiksa „anti“ i ovom „projektu“ pripíše pozitivno određenje.“ Manje ili više, isto stoje stvari i sa nazivom severnoameričkog porekla, koji se ustalio verovatno nakon ili za vreme protesta protiv Svetske Banke i Međunarodnog monetarnog fonda u Vašingtonu 16.aprila 2000, a to je: „Globalni pokret za pravdu“ ili **Global Justice Movement**.

Međutim, uprkos nastojanju da se ovom „pokretu“, ili, preciznije: pokretima, dodeli pozitivno usmerenje, čini se da je određujuća karakteristika i osnova njegovog jedinstva, u stvari negativan, negacijski odnos prema nepravdi (neoliberalizma). „Rečima Zapatista, to je „jedno NE i mnoštvo da“. Za Markosa, glasnogovornika Zapatističke armije nacionalnog oslobođenja (ELZN), odgovarajući naziv za to „globalno tkanje borbi“ je „pokret pokreta“. To su „mreže mreža“ koje se prostiru širom planete, presecajući različite društvene i kulturne kontekste u više unakrsnih ravni.“ (Popadić, 2009: 293).

Naglasak na **mrežnoj organizaciji** označava nelinearne načine povezivanja, horizontalni karakter organizacionog strukturisanja, deterritorijalizaciju, otvorenost i povezanost. Mrežna struktura je upravo ono što razdvaja ovaj pokret od predhodnika i predstavlja odraz promena koje su se pre dvadesetak godina dogodile u materijalnoj sferi, pre svega u domenu informacionih tehnologija. Paralelno sa mrežom koju su planetarno plele korporativne strukture moći, aktivistička mreža otpora

¹⁶ N30 se odnosi na 30.novembar 1999, prvi dan masovnih protesta i direktnih akcija u centru Sijetla kojima je onemogućeno ministarsko zasedanje Svetske trgovinske organizacije, planirano da traje od 30.novembra do 2.decembra

potpomognuta razvojem interneta omogućila je do tada neviđene načine aktivističkog organizovanja i ubrzala artikulaciju borbi protiv kapitalističke dominacije.

Naomi Klajn, autorka „biblije“ antikorporativnog pokreta *No Logo*, vrlo jasno prepoznaje i razdvaja ovaj pokret od srodnih inicijativa, budući da je u slučaju antikorporativnog pokreta pažnja aktivista usmerena na „raskrinkavanje“ korporacija u svom nezaustavljivom pohodu na osvajanje svih sfera života. Dok su korporacije tokom devedesetih godina zatrpavale svaki slobodan kutak prostora prepoznatljivim brendovima, na margini se pojavila jedna paralelna pojava: dolazi do stvaranja mreža ekoloških i sidikalnih aktivista, kao i aktivista za ljudska prava, rešenih da *raskrinkaju* štetu koja se nanosi ispod glatke glazure reklame. Desetine novih organizacija i publikacija osnovane su i pokrenute sa isključivom svrhom da „išutiraju“ korporacije koje izvlače korist iz represivnih političkih postupaka vlada širom zemljine kugle. (Klajn, 2000 : 542)

Etički akcionari, kulturalni saboteri, tražioci povraćaja ulica, organizatori globalnih uličnih žurki, haktivisti za ljudska prava, borci protiv korporativnih znakova i osmatrači korporacija na internetu u ranoj su fazi traženja na građanina usredsređene alternative međunarodnoj vladavini brendova.

POKRET (I), NOVI MEDIJI I SOCIJALNE MREŽE

Mnogi autori ističu sličnosti u strukturi, načinu organizacije i funkcionisanju između savremenih društvenih pokreta i novih medija, naročito Interneta.

Reflektujući dominantnu mrežnu organizaciju savremenog društva, novi društveni pokreti organizovani su u manje ili više decentralizovane mreže. Njihove odlike korespondiraju sa odlikama društva umreženog kapitalizma – oni su **globalni, umreženi i informacioni**.

Pokret za globalnu pravdu, tako, i sam sastavljen od pokreta i organizacija iz celog sveta, svoje aktivnosti usmerava na globalne organizacije i odluke koje se tiču globalne politike.

Na drugoj strani, kako navodi Van Dijk, **umreženo društvo (network society)** je „društvena formacija čiju formu organizacije

na svim nivoima (individualnom, grupnom/organizacionom, socijetalnom) omogućavaju društvene i medijske mreže“.(Van Dijk,2006:29)

Manuel Kastels smatra da društvo mreže nije savremena tvorevina. Sva društva u istoriji imala su karakteristike društva mreže, s tim što je njima dominirala vertikalna struktura oličena u centru moći – vladaru ili državi. **Savremenom društvu, pak, razvijene komunikacione tehnologije omogućavaju da bude pravo društvo mreže, sa dominantnom horizontalnom strukturom** (Castells,2004:33)

Kulturna logika umrežavanja reflektuje **vrednosti slobodnih informacija, društvenog aktivizma, decentralizacije, saradnje, zajedničkog učenja.**

DRUŠTVENI POKRETI I MREŽNA ARHITEKTURA NOVIH MEDIJA

Pokreti koriste Internet kako bi pristupili tokovima informacija koji postoje van mejnstrim medijskih kanala, i time takođe ohrabruju svoje pristalice da eksperimentišu sa konstrukcijom identiteta.

Istovremeno,**svi savremeni sukobi pre svega su sukobi identiteta**, piše Manuel Kastels: „Revolt potlačenih nacija širom sveta, osvajanje vlasti od strane starosedelačkih pokreta u Latinskoj Americi, rastući značaj religioznih pokreta kao izvora društvenih izazova i promena, ukorenjivanje demokratije u teritorijalnom identitetu, potvrđivanje posebnosti ženskih vrednosti, kritika patrijarhata od strane gej i lezbejskog pokreta, i konstituisanje novih formi individualnih i kolektivnih identiteta, često uz korišćenje elektronskih računarskih mreža, pokazuju da kulturne vrednosti često preovlađuju nad strukturalno determinisanim ekonomskim interesima u konstruisanju značenja ljudske akcije“ (Castells,2010:70)

Za pojedine zajednice koje se baziraju na stilovima života, opredeljenjima (seksualnim, religijskim, kulturnim) ili univerzalnim vrednostima koje članovi pokreta dele (ljudska prava, mir, zdrava životna sredina), **geografska odrednica ne mora da igra nikakvu ulogu - Internet predstavlja sferu u kojoj je moguće deliti**

iskustva i pronadi istomišljenike bez obzira na to u kom kraju sveta se nalaze.

Osim što je društvena struktura prema kojoj se rukovode u organizovanju, mreža je za nove društvene pokrete postala i veoma važna ideja i ideal. **Aktivisti novih društvenih pokreta, mreže povezuju sa osnovnim demokratskim vrednostima – participacijom, decentralizacijom, koordinacijom zasnovanoj na autonomiji i različitosti.** Mreža je postala model za uređenje društva na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou, koji će dovesti do mnogo demokratičnijeg društva sa boljom raspodelom resursa i šansi za sve.

INTERNET I NOVI REPERTOARI AKCIJE DRUŠTVENIH POKRETA

Novi društveni pokreti su u Internetu dobili alatku koju mogu da koriste kako za bolju organizaciju **oflajn, klasičnih akcija, tako i za potpuno nove, onlajn vidove akcija.**

U obimnom članku čiji je cilj da napravi tipologiju akcionog repertoara novih društvenih pokreta, Van Laer i Van Aelst (2010) prakse društvenih pokreta svrstavaju u grupe prema dve linije podele. Naime, **osim toga da li su akcije podržane Internetom ili zasnovane (odvijaju se) na internetu, može se napraviti razlika u visini praga aktivnosti koji se postavlja pred učesnike.**

AKCIJE PODRŽANE INTERNETOM SA NISKIM PRAGOM UČEŠĆA

Donacije, razne akcije potrošača i legalne demonstracije primeri su oflajn akcija koje Internet umnogome ubrzava, olakšava, i samim tim čini efikasnijim. Internet može da igra i veliku ulogu u klasičnoj akciji kakve su ulične demonstracije. Društveni pokreti koriste ga kako bi proširili informacije kako o razlozima i ciljevima demonstracija, tako i o samoj organizaciji i strategiji ulične akcije.

INTERNET AKCIJE SA VISOKIM PRAGOM UČEŠĆA

Internet akcije sa visokim pragom učešća su akcije koje su nastale i razvile se upravo zahvaljujući Internetu, i koje bez njega ne bi mogle da postoje u tom vidu. Najvažnije akcije ove vrste su izrada protestnih vebajtova, izrada alternativnih vebajtova, kulturno ometanje (culture jamming) i haktivizam¹⁷.

Haktivizam podrazumeva aktivnosti koje su na granici legalnog i vrlo često prelaze u nelegalnu sferu. Ove aktivnosti nazivaju se još i elektronska građanska neposlušnost i **sajberterorizam**.

Pokreti se služe konfrontirajućim aktivnostima kakve su napadi operativnih sistema računara crvima i virusima, promenama koda vebajtova i obaranje sajtova i i-mejl servisa.

Još jedna taktika koja se koristi u haktivističkim akcijama je **preuzimanje veb strane** na taj način da se njeni korisnici, da toga nisu svesni, preusmeravaju na drugu veb stranu.

NOVI MEDIJI I STRATEGIJA I DRAMATURGIJA PROTESTA

Danas, na početku trećeg milenija, praktično se više ne postavlja pitanje da li su internet-alati (forumi, blogovi i diskusione platforme) pogodni za upotrebu na polju osnaživanja protestnih civilnih aktivnosti. Razvoj kompjuterske internet-tehnologije na polju komunikacija doneo je u poslednjih deceniju-dve suštinske izmene strategija i metoda okupljanja istomišljenika na polju nenasilnih promena u društvu. Reč je o velikoj promeni metoda mobilizacije, ali i važnoj mogućnosti internacionalizacije ciljeva protesta radi prikupljanja podrške širom sveta.

Tehnologija 2.0. je praktično zbirka društvenih medija (kao što su Youtube i My Space) i društvenih mreža (kao što su Facebook i Twitter), koja podržava različite socijalne interakcije.

¹⁷ Veći zastoj i ozbiljnija akcija od i-mejl bombardovanja su virtuelni sedeći protesti (sit-ins). Veliki broj ljudi u isto vreme „zaposedne“ određeni sajt, šaljući upite. Usled takvog preopterećenja servera sajt se blokira. Na dan početka samita Svetske trgovinske organizacije u Sijetlu 1999. godine, nekoliko hiljada aktivista opsedalo je sajt organizacije i blokiralo mu server. Ovakve akcije mogu se posmatrati kao vrsta **masovnog haktivizma**.

Internet komunikacijski alati i društvene mreže Fejsbuk i Tviter su, primera radi, odigrali ključnu ulogu kad je reč o “arapskom proleću” 2011. godine – protestima u Tunisu, Libiji i Egiptu. Ranije postsocijalističke “demokratske revolucije”, poput onih u Srbiji, Ukrajini i Gruziji, jesu koristile mobilne komunikacije i dnevno ažurirane internet sajtove, ali nisu inicirane na mrežama i nisu održavale motivaciju kroz veb dijalog.

Izraz **diktatorska dilema** svakako dobro izražava inherentnu tragiku autoritarnih režima. Takvi režimi uglavnom posežu za internet-alatima zbog ekonomskog interesa, da bi ti isti alati postali moćno sredstvo u rukama opozicije i doveli kad-tad do obaranja režima.

Svi protesti sa manje ili više značajnim društveno - političkim ciljevima su procesi koji imaju zajedničku dramaturgiju i tri osnovne faze– pripremu, realizaciju i promene kao ishod, to jest obuhvataju:

- 1) pripremu u vidu kreiranja velikih baza podataka s kontaktnim informacijama o potencijalnim učesnicima protesta, odnosno mobilizaciju pomoću internet komunikacijskih alata;
- 2) aktivnosti na ulici – proteste
- 3) post-protestni infomativni rat i iznuđivanje promena.

Opisanu strategiju, faze i aktivnosti, možda najbolje ilustruje **tuniska “revolucija jasmina”**. Revolucija u Tunisu usledila je samo nekoliko meseci nakon što je izvor Wikileaks objavio sadržaj diplomatske komunikacije ambasade SAD u Tunisu od 2007. do 2009.- detaljne komentare O autoritarnom režimu Ben Alija i korupciji koja se dovodila u direktnu vezu s njegovom porodicom. Objavljivanje tih podataka trudile su se da spreče i američka i tunižanska vlada, svaka iz svojih razloga. Vlada Ben Alija je imala jači motiv jer nije želela da dozvoli širenje ionako velikog nezadovoljstva u zemlji. Ipak, blogeri u Tunisu su se pokazali snalažljivim i maštovitim. Osnovali su sajt Tunileaks (TuniLeaks), kao varijantu Wikileksa. Taj sajt je u kratkom roku zabeležio više hiljada poseta. Revolucija u Tunisu je počela januara 2011. otvorivši vrata arapskom proleću. Protesti su počeli neposredno nakon samospaljivanja jednog trgovca, u novembru 2010, i u početku su imali isključivo socijalni karakter. Policija je maltretirala protestante, a svedočanstva u vidu brojnih fotografija i snimaka preplavila su Fejsbuk i Jutjub. Ono što ide posebno na ruku kampanji protiv diktatorskog režima

jeste nasilje prema civilima i gnev običnog naroda, a internet je omogućio da svi vide šta se zbiva širom zemlje.

PRAKSA SOCIJALNIH FORUMA : ŠANSE I OGRANIČENJA

Sve ove pojedinačne i često kratkoročne inicijative našle su svoj izraz u formiranju Svetskog socijalnog foruma, institucionalnog oblika borbi i simbola novog ciklusa otpora. U brazilskom gradu Porto Alegreu osnovan je 2001. godine Svetski socijalni forum kao pandan Svetskom ekonomskom forumu. Na hiljade aktivistički nastrojenih pojedinaca, grupa i organizacija iz celog sveta okupilo se na jednom mestu kako bi poručilo globalnom establišmentu da je drugačiji svet moguć. Namera je bila da se da glas „globalnom civilnom društvu“ i pruži alternativa Svetskom ekonomskom forumu, godišnjem sastanku svetske korporativne elite. Opšte smernice i nastojanje za formiranjem trajnog modela funkcionisanja oličene su u „Povelji principa“ (Charter of Principals). Istovremeno, više ili manje spontano, nastajali su i regionalni, nacionalni i lokalni socijalni forumi sa istom idejom aktivističkog umrežavanja¹⁸.

¹⁸ Na prvom Svetskom socijalnom forumu u Porto Alegreu, prisustvovalo je oko 80.000 ljudi. U jednoj nedelji, održano je preko šezdeset govora, desetine koncerata i 450 radionica. Brazilski grad je vrveo i od konferencija, seminara, tribina, nezvaničnih sastanaka, omladinskih kampova, grupa i pojedinaca koji su učestvovali u forumu. Porto Alegre je odabran zato što je u njemu, kao i u državi Rio Grande do Sul, na vlasti brazilska Radnička partija, i zato što je taj grad postao poznat širom sveta po svojim inovacijama u participatornoj demokratiji. Međutim, ovo nije bio politički skup, forum nije formiran da bi se donele političke smernice, niti su postojala nastojanja u formiranju hijerarhizovanih političkih stranaka. Horizontalistička struktura je ono što karakteriše ove labavo strukturisane grupe. Međutim, već prvi forum iznedrio je onoliko različitih stavova koliko je šarenolik i sam „pokret pokreta“. Javile su se nepomirljive nesuglasice „horizontalista“ nasuprot taboru „vertikalista“, naročito kada je u pitanju tendencija organizacije, odnosno NVOizacije pokreta, koja označava i proces „kvazipartijskog homogenizovanja i komercijalizacije“ što je trend koji je dobijalo na snazi sa svakim sledećim okupljanjem. Narastajući antagonizam između ove dve struje praćen je i porastom kritika na

Višegodišnja akumulacija energije i aktivnosti disperzovanih pokreta kulminirala je na način koji će po prvi put zabrinuti vrh globalnih finansijskih i političkih centara, dok je u isto vreme, za sam pokret, nastao period redefinisavanja taktika i metodologije borbe. Početni zamah bitke protiv globalizacije biće „preko noći“ primoran na drugačiju artikulaciju nakon 11. septembra i Bušovog „rata protiv terorizma“. Mnogi protivnici antikorporativnog pokreta su tvrdili da teroristička dela predstavljaju krajnji izraz ideja koje su zastupali demonstranti. U ovim izmenjenim okolnostima među aktivistima je počela da raste svest o tome da pažnja treba da pređe sa masovnih mobilizacija na artikulisanje mogućih alternativa. Kako objašnjava Naomi Klajn, simbolični napadi na pojedinačne korporacije i trgovačke centre zamenjuje novo raspoloženje, nestrpljenje i nastojanje da se isture društvene i ekonomske alternative koje udaraju na korene nepravdi, od zemljišne reforme u svetu u razvoju do participativne demokratije na gradskom nivou širom zemljine kugle. „Umesto skakanja sa samita na samit, fokus se pomera na oblike neposredne akcije koja bi nastojala da udovolji neposrednim

račun Svetskog socijalnog foruma zbog netransparentnosti, postojanja neformalnih autoriteta koji imaju kontrolu nad „procesom“, zbog odnosa prema državi i kapitalizmu, izvorima finansiranja, nezastupljenosti siromašnih (SSF-om dominira visoko obrazovana populacija), marginalizacije mladih, neadekvatne zastupljenosti žena u dešavanjima na forumu, zbog dominacije „slavnih“ ličnosti pokreta, pa i zbog odnosa sa političkim partijama, državama i njihovim činovnicima. „Vertikalističke“ ambicije ogledaju se u nastojanju za tradicionalnim levičarskim ustrojstvom koje podrazumeva hijerarhijsku strukturu i homogenizaciju foruma, koji se, posledično, doživljava instrumentalno, kao sredstvo za ostvarenje određenih ciljeva. Ova stremljenja ih onemogućavaju da shvate želje i potrebe „horizontalističke“, egalitarističke, mrežno organizovane struje koja se vodi idejom da su forumi cilj sami po sebi i da svoju „validnost“ ne bi trebali da traže u unifikaciji, već u eksperimentisanju sa različitostima. Horizontalisti, osim shvatanja o neophodnosti poštovanja različitosti, gaje i svojversni animozitet ka instrumentalisanju, odnosno, stavljanju svoje borbe „u kalupe“ formalnih organizacija i struktura.(Popadić,2009: 331-336).

potrebama ljudi za smeštajem, hranom, vodom, lekovima koji će im spasiti život, i električnom energijom...

Bez obzira na to gde se dešava neposredna akcija, teorija iza ovog prkosnog talasa ista je: **aktivizam više ne može biti puko registrovanje simboličkog neslaganja. On mora biti preduzimanje akcija koje će poboljšati ljudske živote - tamo gde žive, i odmah.**“ (Klajn,2000:563-564).

Budućnost foruma zavisiće, od mogućnosti stvaranja zajedničkog političkog identiteta i izgradnje solidarnosti tokom zajedničkih akcija i diskusija. Mete napada aktivista okupljenih pod „kišobranom“ antikorporativnog pokreta jesu svi oblici dominacije i represivni aspekti modernog društva. Sa druge strane, DIY (*do it yourself*) kultura koja je duboko utkana u samu srž pokreta podstiče nastanak i razvoj lokalnih (*grassroots*) inicijativa, čime se razvija radikalna kultura otpora koja je otvorena za eksperimentisanje i rizike koje to sa sobom nosi.

Socijalni forumi, kao otvoreni prostori susreta, uz sve postojeće protivrečnosti, a možda baš i zbog njih, pružaju ozbiljan potencijal za izgradnju institucionalnog okvira postpartijske i postrepresentacione politike. Na kraju, pripadnici svih frakcija postmodernističke leve nedvosmisleno osećaju potrebu za istinskom promenom savremenog načina ekonomske (i svakog pojavnog oblika (autoritarne) globalizacije.

SINDIKALNI ODGOVORI NA IZAZOVE GLOBALIZACIJE: BUDE LI SE SINDIKATI?

I svetu rada koji reprezentuju sindikati globalizacija nosi ambivalentne učinke. Primena „Vašingtonskog konsenzusa“, odnosno **formule: deregulacija, liberalizacija, marketizacija, privatizacija**, vodila je fleksibilizaciji tržišta rada, uvećanju radne nesigurnosti i erodiranju izborenih radnih i socijalnih prava. Rast nezaposlenosti i restrukturiranje u krupnom, industrijskom sektoru koji predstavlja tradicionalno uporište sindikata i dinamičan razvoj malog i srednjeg preduzetništva u sferi usluga i informatičkih tehnologija bez tradicije sindikalnog organizovanja i sa pratećom masom part-time i sezonskih poslova, lišili su u velikoj meri sindikate tradicionalnih uporišta. Istovremeno, i mogućnost, pod pretnjom štrajka, selenja proizvodnje u zemlje i regione sa slabijom –

„fleksibilnijom“ radnom i socijalnom zaštitom, suočile su sindikate sa brojnim dodatnim izazovima. Poseban problem predstavlja ekspanzija „zapošljavanja“ u neformalnoj, sivoj, ili čak „crnoj“ ekonomiji (trgovini ljudima, oružjem i narkoticima) i prateći fenomeni poput **mobinga i trafikinga**.

Nakon izbijanja planetarne krize nadjačan je, međutim, argument da sivu ekonomiju treba podsticati jer je ona dinamičan izvor rada i sredstava za život - zamajac razvoja koji doprinosi i smanjenju siromaštva.

Danas se rad na crno smatra preprekom razvoju. Ključni zadatak sindikata je prevođenje ovog rada u legalnu sferu i organizovanje radnika zaposlenih u "neformalnoj ekonomiji" (ITUC, IZVEŠTAJ sa 2. kongresa u Vankuveru, jun 2010.)

Uporedo sa povećanjem globalizacije i „fleksibilizacije“ rada i rastućom svešću da može biti negativnih uticaja na plate radnika i sigurnost posla – sindikalne organizacije intenzivirale su početkom ovog milenijuma dijalog sa MMF-om i drugim međunarodnim finansijskim institucijama. I dok se dijalog između međunarodnih finansijskih institucija i sindikata nastavlja, razlike u gledištima ostaju – ITUC (Međunarodna konfederacija sindikata) je pozvao sindikate da povećaju svoje učešće u razvijanju strategija za smanjenje siromaštva u zemljama sa niskim prihodima. ITUC je izneo zahteve za boljim zakonodavstvom, transparentnošću i odgovornošću kada su u pitanju „ograđeni fondovi“, „suvereni fondovi bogatstva“ i privatni akcioni kapital, kako nijedna od ovih neprozirnih i kompleksnih praksi ne bi mogle da negativno utiču na radništvo. Istovremeno , **rastuća neravnoteža moći na štetu zaposlenih i sindikata** rezultat je, pre svega i činjenice da su nasuprot multinacionalnih kompanija i internacionalizovanog kapitala stajali, fragmentirani i podeljeni sindikati.

Sindikalni odgovor globalizaciji i planetarnom povezivanju i širenju tokova kapitala nastojao je da pruži, usvajanjem osnovnog dokumenta **Globalizacija i socijalna pravda**, i 17 Kongres Međunarodne konfederacije slobodnih sindikata, održan aprila 2000.godine u Durbanu, u Južnoj Africi. Kongres je postavio šest osnovnih ciljeva pred sindikate u novom milenijumu: (1) širenje i produbljavanje demokratije u eri globalizacije,(2) zapošljavanje i

pravičnost u globalnoj ekonomiji, (3) razvoj ljudskih prava i prava sveta rada, (4) okončavanje svih oblika diskriminacije na radnom mestu, kao i (5) organizovanje međunarodne solidarnosti i (6) organizacionu transformaciju i pripremu sindikata za novi milenijum.

Okvir za globalnu demokratizaciju društva vidi se **unutar povezivanja i saradnje sindikata sa nevladinim organizacijama** i drugim asocijacijama civilnog društva u cilju kontrole, ograničavanja vlasti i jačanja demokratskih odnosa. U kongresnim dokumentima se posebno apostrofira značaj prava na rad, kao osnovnog prava iz koga proističu sva ostala radna i sindikalna prava i formuliše poruka predstavnicima država i poslodavaca: **ako tražite socijalni mir – obezbedite pravičnost.**

Snažna podrška daje se pokrenutim kampanjama za mlade i žene pri čemu se ne insistira samo na rastu njihove brojnosti i stepena sindikalizovanosti već i na kvalitetu poslova koji obavljaju i ulozi koju imaju u sindikatu. Posebno se ističe i problem položaja uvezene radne snage kojoj se, bez obzira na kvalifikacije, dodeljuju nisko plaćena i opasna radna mesta. Jačanje društvene moći i pregovaračke pozicije sindikata u eri globalizacije podrazumeva međunarodnu sindikalnu solidarnost i povezivanje akcija nacionalnih sindikalnih centrala. Sindikati moraju ostvariti poziciju globalnog socijalnog partnera i izboriti se za uspostavljanje svih formi socijalnog dijaloga neomeđenog nacionalnim granicama. Efekat ovog opredeljenja i 6 godina dugih pregovora je Kongres ujedinjena MKSS i SKR i formiranje jedinstvene sindikalne konfederacije, 1.11.2006. godine u Beču¹⁹.

U usvojenim dokumentima (Ustav MKS, ciljevi) ističe se da je MKS nastala kao odgovor na globalizaciju ekonomije i da za cilj ima **izgradnju globalne strategije rada koja bi se suprostavila globalnoj strategiji kapitala** sa ciljem zaštite osnovnih ljudskih prava i ostvarivanja socijalne pravde, jednakosti, mira, slobode i

¹⁹ 5 Međunarodna konfederacija sindikata (MKS) okupljala je, sredinom 2007. godine, 304 sindikalne organizacije iz 153 zemlje i sa oko 168 miliona udruženih radnika. U vreme održavanja drugog kongresa članstvo je naraslo na 176 miliona, organizovanih u 312 članica iz 155 država (Now the people, from crisis to global justice, Kongres, Vankuver, 2010)

demokratije za sve radne ljude, bilo gde i u kojim uslovima da rade. Nakon principa, slede i konkretni ciljevi za koje se ITUC zalaže. Načelni cilj je **odbrana i promocija prava i interesa svih radnih ljudi** i zadržavanje, ili gde je potrebno, povratak radu u uslovima dostojanstva, pravde i sigurnosti na radu uopšte. Ostali ciljevi su: Težnja ka univerzalnom poštovanju fundamentalnih radnih prava, težnja ka ukidanju dečjeg i prinudnog rada i težnja ka punom sindikalnom zaštitom svih i svuda Obeležavanje kao negativnih pojava: kršenje slobode udruživanja, osporavanje prava na štrajk (uključujući i internacionalne akcije te vrste), i osporavanje prava na kolektivno pregovaranje.

Konfederacija će učiniti sve kako bi mobilisala **međunarodnu solidarnost** i ove negativne pojave privela kraju; boriće se za slobodno odabrano, produktivno zaposlenje i socijalnu sigurnost za sve ; boriće se protiv diskriminacije na osnovu pola, religije, boje kože, nacionalnosti, etničke pripadnosti, seksualne orijentacije, političkog mišljenja, socijalnog porekla, starosti ili fizičke prikraćenosti ; boriće se za respekt prema različitostima u društvu i pri zapošljavanju.

Takođe, opšti ciljevi ITUC usmereni su ka:

- Jačanju nezavisnih i demokratskih sindikalnih pokreta ;
 - Uspostavljanju kontrateže u globalnoj ekonomiji, koja će težiti da obezbedi poštenu raspodelu bogatstva unutar i van granica država, zaštitu životne sredine, univerzalni pristup javnim dobrima i uslugama, odgovarajuću socijalnu zaštitu, kao
 - i Mobilizaciji snage, resursa, posvećenosti i talenta njenih članova i saradnika u ostvarivanju svih ovih ciljeva, što će učiniti internacionalni sindikalizam delom ljudske svakodnevnice.
-

Na svom drugom kongresu u Vankuveru 2010. godine, ITUC (MKS) identifikuje sledećih **šest prioriteta strategije za ostvarivanje globalne socijalne pravde**: dostojanstven rad za sve; pravda i jednakost na tržištu rada ;regulisanje finansijskih tržišta i transakcija ;socijalno i ekološki održiva budućnost ; novi, uravnoteženi model razvoja i upravljanje globalizacijom umesto tržišnog fundamentalizma.

U pogledu razlika u pozicijama između sindikata koji dolaze iz razvijenih i zemalja u razvoju na drugom kongresu MKS (2010.) se ističe da treba izvući tri glavna zaključka kao osnovu nove razvojne agende: da se parametri globalizacije moraju ispraviti tako da doprinose uravnoteženom i održivom razvoju; da zemlje u razvoju moraju da ispune standarde demokratije, upravljanja i poštovanja ljudskih prava i da onda i jedni i drugi moraju da se posvete postizanju zajedničkih ciljeva i uzdrže od uzajamnog optuživanja (Now the people, from crisis to global justice, p 15, Vancouver, 2010)

Čini se, međutim, da, za razliku od alterglobalista, sindikalnoj kritici neoliberalnog modela globalizacije nedostajale oštrina i celovitost. Parcijalna kritika pojedinih vidova – „naličja „ globalizacije zamenila je kreiranje alternativnog modela. Tek su finansijska kriza i restriktivna politika mnogih vlada koja zemlje gura u još dublju recesiju i nezaposlenost, kao i sve rašireniji socijalni protesti, konačno razbudili sindikate, pre svega one iz zemalja EU.

Počinju da se naziru i elementi jednog novog razvojnog modela koji čine: novi sistem progresivnog oporezivanja, aktivna uloga države i javno investiranje, model privrednog razvoja zasnovan na informatičkoj revoluciji, obnovljivim izvorima energije i jačanju sistema socijalne sigurnosti kao kao ključnim faktorima podizanja produktivnosti²⁰.

Evropska konfederacija sindikata (EKS) zahteva potpisivanje „novog društvenog ugovora“, koji će garantovati rast i nova radna mesta. No, ovoga puta sindikati su svesni da će poslodavci i vlade ozbiljno pregovarati samo ako budu suočeni sa snažnim i objedinjenim sindikatima koji uspešno objedinjuju protesnu

²⁰ Sindikati traže uvođenje evro – obveznica za finansiranje budžetskih deficita i formulisanje Evropskog investicionog programa. Predlaže se i formiranje Evropske agencije za procene rizika, odnosno kontrola finansijskih tokova.

U socijalnoj sferi traži se sveevropska regulative koji bi se uspostavili minimalni standardi u politici plata, izdataka za socijalnu sigurnost i uslova rada kako bi se sprečio socijalni damping, kome radi privlačenja investicija pribegavaju mnoge vlade.

Visoko na sindikalnoj agenda su i zahtevi za usklađivanjem poreskih politika (Ivan Pavićević, Sindikalni poverenik, 27.12.2011, str 15).

strategiju sa pregovaračkim umećem i relevantnim političkim i izbornim uticajem.

NA NOVOM POČETKU?

Dvanaest godina nakon masovnih protesta u Sijetlu, mnogo toga se promenilo. Period masovnih mobilizacija na nivou spektakla u obliku koji je tada obišao svet, izgledalo je “ do juče” da je definitivno iza nas. Zanos i osećaj nezaustavljivosti i neumitnosti pobeđe nad neoliberalizmom raspršio se, ili bar redefinisao, objavljivanjem „rata protiv terorizma

Nakon decenije zastoja, unutar aktuelne krize planetarnih razmera antikorporativni pokret se ponovo vratio na scenu serijom protesta protiv drastičnih društvenih nejednakosti. Kriza započinje krizom hipotekarnih dugova , urušavanjem finansijskog sektora, odnosno kao kriza pohlepe za profitom (2007 – 2008. godine) , nastavlja recesijom realne ekonomije, ali tokom 2010 i 2011. godine se pomera ka ozbiljnoj javnoj zaduženosti i budžetskom deficitu u ključnim evropskim zemljama.

Većina vlada najavljuje ili već primenjuje drastične **austerity measures**, mere budžetske discipline koje uvek znače smanjivanje javnih programa (zdravstvo, obrazovanje, penzije, socijalne transferi), kao i drastično manje sredstava za investicije, a time i novu zaposlenost.

Nasuprot dominantnoj recesionalnoj formuli, koja ruši evropske vlade I dovodi na vlast “ antikrizni finansijski menadžment” (socijaldemokratski) kritičari se u suštini pozivaju na poznatu Keynesovu formulu: **smanjui deficit u periodu obilja, a u recesiji troši**. Ukratko, smatra se da je u vremenima smanjene potražnje i zaposlenosti neproduktivno smanjivanje javne potrošnje .

Takva politika je pro-ciklična (dakle smanjuje agregatnu tražnju i zaposlenost) umesto da je kontra-ciklična (utiče na povećanje tražnje i zaposlenosti).

Ideja vodilja kritičara restriktivne logike “stezanja kaiša”, pre svega socijalne demokratije, je **legitimnost javne intervencije u ekonomiji, ali i nužnost demokratske procedure, javne rasprave o strateškim temama, aktivne participacije gradjana i zaposlenih**.

Ukratko, tržište i tržišna ekonomija moraju se ponovo ugraditi u jedan širi društveni kontekst, a to uključuje u moderno društvo, ekonomiju znanja, ograničavanja nejednakosti i u nove forme kontrole biznisa²¹ 7

Očito je da su ova dva paralelna bloka autistični jedan prema drugom, kao i što su vladajuće evropske koalicije prema upozorenjima ekonomista, tako da je moguće da 'ulična demokratija' u vidu masovnih protesta i demonstracija utiče na izbor prave strategije.

Na drugoj strani, alterglobalisti, sindikati i tradicionalna političk(socijaldemokratska) levica saglasni su tek oko toga da u korenu aktuelne krize stoji ideološka mantra o sverešavajućem čarobnom štapiću, odnosno panacea slobodnog tržišta.

Norveški ekonomist Erik Rejnert u knjizi *Spontani kaos, ekonomija u doba vukova*, nastoji da dokaže da je vera u samoregulišuću snagu tržišta i u ranijim periodima dovođila do sličnih kriza. Dve decenije od pada Berlinskog zida do izbijanja svetske finansijske krize (2008) Rejnert naziva "ideološkim dobom vukova" tokom koga vlada mitologema o spontanom samoregulisanju tržišta.

Aktuelna kriza potvrđuje, međutim, suprotnu tezu da preobimna i brza deregulacija tržišta, pre svega onih finansijskih, izaziva krizu. Kriza u svojoj suštini označava kraj perioda visokih dobitaka koji se privatizuju i početak perioda u kome elite nastoje da socijalizuju gubitke, odnosno da ih prebace na teret društva. Unutar kriza javlja se dakle tendencija socijalizacije gubitaka praćena

²¹ Rasprava o obnovi i budućnosti evropske socijal-demokratije započinje krajem 2009. godine programskim dokumentom nazvanim "Building the Good Society (BGS)," Nacrt vizije o progresu koji se bazira na ideji pravde (čiji je moralni temelj jednakost), održivosti i konceptu sigurnosti – dakle zamisli dobrog društva slobodnog od siromaštva, zasnovana je na egalitarnijoj ekonomiji koja gradi sigurniju, 'zelenu' i pravedniju budućnost. Dobro društvo podrazumeva i: ponovno naglašavanje značaja javnog dobra, kao što je obrazovanje, zdravstvo, transferi i usluge socijalne politike u odnosu na tržišne kriterijume; redistribuciju rizika, bogatstva i društvene moći koji se vezuju za klasu, i rod u cilju stvaranja egalitarnijeg društva; priznavanje i poštovanje razlika među rasama, religijama i kulturama i stavljanje potreba ljudi i e planete iznad profita.

produbljanjem socijalnih razlika . Po rečima Slavoj Žižeka “ u SAD već postoji socijalizam za bogate” (Pavlović, 2011: 67- 69)Tu vrstu otrežnjujuće i snažne poruke sadrži i “ Deklaracija okupacije Vašingtona “ u kojoj se konstatuje da je “ apsurdno da je u rukama 1 odsto 40 procenata nacionalnog bogastva . U našem izbornom sistemu novac koji kandidati dobijaju za svoje kampanje od multinacionalnih korporacija i bogatih pojedinaca obezvređuje volju naroda...Sprega između javnih funkcionera , lobista i biznismena ne služi interesima američkog naroda ...finansijske kuće su prokockale naše ušteđevine , stanove I ekonomiju , a vlada im je dozvolila da privatizuju profit i socijalizuju rizik (Politika, 31.12- 2.1.2012. str.5)

Danas, deceniju nakon (samo) konstituisanja antikorporativnog pokreta , unutar aktuelne krize planetarnih razmera, svakodnevna dešavanja i protesti – od arapskog proleća preko mediteranskog leta do jeseni u Njujorku, pružaju obilje povoda i materijala da se (ponovo) postavi pitanje - pitanja/ : Da li je drugačiji, humaniji i pravedniji, svet moguć i ako jeste kako ga ostvariti ?

STRATEGIJA (NE) NASILNIH PROMENA I TRANZITORNA DRUŠTVA

Fenomen “šarenih” ili “izbornih” revolucija koje su se desile početkom 21. veka predstavlja predmet interesovanja kako analitičara koji imaju oprečne stavove po pitanju njihovih uzroka i efekata, tako i političke javnosti koja budno prati dešavanja, recimo, u Ukrajini, Gruziji i Srbiji nakon smene režima. Ono što se čini nespornim je da **izborne ili šarene revolucije predstavljaju niz protesta koji su koristeći nenasilna sredstva i strategije uspeli da na kraju dovedu do političke promene.** Postoji pritom širi ili uži krug uslova koji su, delujući sinergetski, uspeli da dovedu do izborne revolucije. To su: **unutrašnji (domestic)** faktori koji uključuju prethodni karakter režima (postojanje kompetitivnog autoritarizma), demonstracije povodom izborne prevare, ujedinjenu opoziciju, stvaranje organizacione mreže i učešće posebnih pokreta mladih i **spoljašnje faktore**, pod kojima se uglavno misli na veću ili

manju ulogu “ međunarodnih činioaca” koji su pružili finansijsku, organizacionu i diplomatsku pomoć protesnim pokretima.

U tom kontekstu, uzroci i efekti izbornih revolucija su predmet široke debate među politikolozima. Jedan broj autora poput Lukana Veja ne smatra da su to bile zaista revolucije, već taj izraz koriste da bi označili promenu režima. Njegova argumentacija je da se revolucija, odnosno smena režima, dogodila zato što nije došlo do konsolidacije autoritarnog režima. Zapravo, da se preokret dogodio zato što je aparat državne kontrole izuzetno oslabio i da bi do pada režima došlo i bez sličnih primera u okruženju. Druga grupa politikologa predvođena Bejsingerom, pobornikom modularnog pristupa, pokušava da ovaj fenomen objasni moćnim uticajem primera koji definiše kao **model imitacije** i stavlja veliki naglasak na difuziju za koju smatra da je bila ključni faktor.

Slične strategije, međutim, nisu proizvele iste rezultate (Way, 2007.) U nekim zemljama, poput Belorusije, nije došlo do izborne revolucije, iako je primenjena strategija po uzoru na “uspešne” revolucije. To jasno govori o **ograničenosti modularnog pristupa i koncepta izvoza revolucija i potrebi studioznijeg bavljenja lokalnim kontekstima i složenom igrom međuuticaja mreže nužnih ali ne i dovoljnih uslova promena.**

Primeru radi, u zemljama izvedene političke promene u periodu pre samih izbornih revolucija bilo je više serija protesta. Dakle, režim je dopuštao određenu slobodu organizovanja i okupljanja, dok je istovremeno slabila moć vladajuće partije i mogućnost upotrebe nasilja protiv građana. Srbiji su tako , primeru radi, uvedene sankcije, a i izvršena je vazдушna agresija 1999. godine, što je dodatno oslabilo i poljuljalo režim Slobodana Miloševića.

Na drugoj strani, u Belorusiji nije bilo ozbiljnijih protesta pre pokušaja izvođenja revolucije a sloboda medija i okupljanja bila je bitno suženija. Lukašenko i njegova partija su imali, a imaju i danas, načine da primene represiju nad opozicionim kandidatima. Lukašenko je i institucionalno promenio normativne odredbe u svoju korist, između ostalog i normu da predsednik može imati neograničeni broj mandata, uključiv i strožiju kontrolu nad vojskom i policijom. On dakle, još uvek ima moć da primeni represivnu strategiju protiv opozicije.

Karakteristično za sve tri izborne revolucije je i da je **opozicija na izborima nastupila ujedinjena**. Kada se opozicione snage ujedine, to daje jasan znak glasačima da postoji alternativa. No, kako primećuje Taras Kuzio, **one su više ujedinjene oko toga čemu se suprotstavljaju, nego šta podržavaju** (Kuzio 2007:7)

Primeru radi, na izborima u Ukrajini su se prvi put ujediniile opozicione partije na izborima 2004. Harizmatični Kučma je izabrao kandidata protiv koga je opozicija mogla lakše da se takmiči. Janukovič je bio povezan sa organizovanim kriminalom, u mladosti je proveo nekoliko godina u zatvoru, a i njegovo znanje ukrajinskog jezika je bilo prilično loše.(Way, 2008.)

Demokratska opozicija Srbije (DOS) bila je ujedinjena opozicija 18 stranaka, omladinskog pokreta Otpor, nevladine organizacije G17+, ali i brojnih organizacija i mreža civilnog društva. Protiv Slobodana Miloševića se takmičio kandidat opozicije Vojislav Koštunica, koji je bio umerena i prihvatljiva opcija u tom trenutku. (Vladislavljević, 2006.) U Gruziji se Ševardnadze takmičio protiv ujedinenih opozicionih stranaka na čelu sa Mihaelom Sakašvilijem i Ninom Buržandze.

U demokratskim promenama su **značajnu ulogu imali i mladi aktivisti**. Bili su organizovani u omladinske pokrete, pa je tako nastao OTPOR u Srbiji, KMARA (na gruzijskom znači dosta) u Gruziji i PORA (Vreme je) u Ukrajini. Ove grupe mladih ljudi, najvećim delom studenata, su osnovane pre izbivanja revolucija. U sve tri države je bilo dozvoljeno njihovo delovanje još nekoliko godina pre samih prevrata. Pored toga što su podržavali opoziciju, njihova glavna uloga bila je mobilizacija građana. Igrali su važnu ulogu u demonstracijama nakon izbora, ali je njihovo delovanje značajno pomoglo i delovanju opozicije pre izbora i tokom izborne kampanje. U Srbiji su, na primer, pre izbora 2000. članovi Otpora i opozicija pred više desetina hiljada ljudi u Beogradu javno obavezali na zajednički nastup na izborima.

Primetno je i da su svi ovi režimi iskusili veliku izbornu prevaru neposredno pre izbivanja protesta. **Međutim izborna prevara po sebi nije razlog za izbornu revoluciju**. Izborna prevara može da dovede i najčešće dovodi do demonstracija, ali sami protesti ne moraju uvek da dovedu do izborne revolucije. U Srbiji su se desili protesti vezani za izbornu krađu i pre petooktobarske revolucije, ali nije došlo do smene režima. Režim je pao tek nekoliko

godina nakon toga. Od 1999.godine, režim je bio do tada u najrepresivnijoj fazi, no kapacitet vlasti da efikasno upotrebi represiju protiv svojih protivnika je značajno oslabio, a kapacitet demokratske opozicije da pokrene efektivnu kampanju protiv Miloševića je porastao (Vladisavljević, 2006:8).

Za preobražaj ovih režima iz takmičarskog autoritarizma u demokratske režime bio je neophodan set unutrašnjih preduslova, ali neophodno je u analizu uključiti i set spoljašnjih faktora. Spoljna intervencija može biti pozitivna i negativna (Kuzio, 2007:13). Pozitivna intervencija je bila u formi podrške opoziciji i pokretima mladih od strane EU, ali i od strane SAD-a. Negativna intervencija je bila podrška vladajućoj partiji i zalaganje za očuvanje starog režima od strane Rusije.

Smatra se tako da je američka vlada potrošila oko 41 milion dolara finansirajući anti-Miloševićevske civilne grupe kao što je Otpor (Beissinger, 2007.). Ruska vlada nije ulagala novac, ali je prećutno podržala Miloševićev režim u Srbiji (Kuzio, 2007.). Ruski uticaj je bio veći u Ukrajini i Gruziji, gde je Rusija finansijski podržavala opoziciju preko nevladinih organizacija i udruženja. Vlada SAD-a je potrošila oko 65 miliona dolara na promovisanje ukrajinskih nevladinih organizacija, a lokalni gruzijski ogrnank Soroš fondacije donirao je 350 hiljada dolara (Beissinger, 2007.)

Finansijska podrška je pomogla opoziciji, ali očito da bez odgovarajuće političke klime u samim državama ne bi dovela do promena.

Kao što izborne revolucije u postkomunističkim zemljama pokazuju, **međunarodna promocija demokratije ne može nikako da uspe ako postoji odsustvo domaćih faktora koji ulažu napore u promociju demokratije (Wolchik, Valerie , 2006:15).**

Autori poput Marka Bejsingera ipak ključni akcenat stavljaju na difuziju i moć primera pa posmatraju ove revolucije kao povezan talas.

Međutim, režim u Belorusiji nije bio isti kao režim u Srbiji, Gruziji i Ukrajini. Revolucije koje su se dogodile nisu bile nešto toliko nepredvidivo, s obzirom na to da su opozicione partije donekle već ušle u vlast na lokalnom nivou i da su vladajuće partije već znatno oslabljene .To praktično znači da bi se izborne revolucije desile i da nije bilo sličnih primera u okruženju (Way, 2007.).

Možemo zaključiti da **moć primera i njegove imitacije i usvajanje sličnih taktika i strategija jeste delimično pogodan za objašnjenje izbornih revolucija. Ali karakter prethodnog režima i zrelost “društvene opozicije” je taj koji dozvoljava prenos “revolucionarnih” ideja i daje opoziciji i civilnom društvu veći prostor za delovanje.**

AKTUELNI KONTEKST: NEDOSTAJUĆE PRETPOSTAVKE DEMOKRATSKE (R)EVOLUCIJE

Kada se , međutim, analiziraju dosadašnji učinci ovih “revolucija”, pitanje je da li možemo da ih posmatramo kao četvrti talas demokratizacije (Hantington). U Srbiji nakon 2000., Gruziji nakon 2003. i Ukrajini nakon 2004. se pre može reći da je došlo do prelaska praga demokratije i do veće otvorenosti sistema. **Demokratija je zaživela, ali je kvalitet demokratije jako loš.** U ovim trima državama je došlo do promene stranaka na vlasti, ali su neki ključni politički problemi a onda akteri iz prethodnog sistema ostali u političkom životu. U Srbiji je to Socijalistička partija koja je već u dva mandata u sastavu vlade, a jedan od Miloševićevih ljudi, Ivica Dačić, je danas na čelu srpske Vlade. U Gruziji su paradoksalno 2011. izbili masovni protesti protiv Sakašvilija i to predvođeni od strane njegove saveznice na izborima osam godina ranije, političarke Nino Budžandze. Pitanje je da li su ti novi protesti u Gruziji antiružičasta revolucija ili je to pad ideala revolucije ruža. Takođe, u slučaju Ukrajine, sama činjenica da je zemlja na ivici kolapsa i rastrzana između Rusije i EU, govori o tome koliko je teško napraviti raskid sa prošlošću.

Čini se kao da se nije mnogo šta promenilo, sem trenutnog odnosa snaga na vlasti neposredno nakon izbornih revolucija. S obzirom na proizvedena velika očekivanja, nema jasnih indikacija da je na delu dovršen četvrti talas demokratizacije. **Izborne revolucije dale su doprinos demokratizaciji, ali se o četvrtom talasu demokratizacije u Hantingtonovom smislu te reči , odnosno o demokratskoj konsolidaciji (još) ne može govoriti.**

U traganju za dubinskim razlozima “slabog zdravlja “demokratije u ovim zemljama poći ću od stava da ključni, dubinski resurs svake civilne i političke strategije promena čini socijalni i

politički kapital građana . Studije i empirijska istraživanja u Srbiji i regionu govore, međutim, u prilog oceni o dominaciji prelaznog, podaničko-participativnog tipa političke kulture u kojoj u dominantnim segmentima biračkog tela preovlađuje podanički momenat, odnosno logika političke poslušnosti čije preokretanje je osnovni problem svake strategije nenasilne promene. Poslušništvo odlikuju, pored ostalog, dominantni (nacionalni) kolektivni identitet, paternalizam vlasti, klijentelizam, egalitarizam i etatizam, odnosno doživljaj uloge države kao tutora koji svoje podanike treba da ljulja i zbrinjava od kolekve pa do groba. Reklo bi se da se radi o amalgamu socijalnacionalizma, koji se poput evergrina, posebno u kriznim situacijama, traži na bis.

U ovim političkim kulturama posledično preovlađuje i odnos pretežnog nepoverenja prema nosiocima političkog imputa: medijima, sindikatima i organizacijama poslodavaca, NVO i, posebno, političkim partijama. Poverenje u njih je čak niže od poverenja u tradicionalne državne institucije - subjekte outputa: vojsku, policiju, pa i vlade i upravu.

Jedan deo razloga je, dakle, istorijsko-kulturološke prirode i proizilazi iz kolektivne memorije u kojoj preovlađuje uverenje o potrebi jake države, a ne civilnog društva.

I pregled “ grozda “ vrednosti za koje se zalažu građani i zaposleni pokazuje, recimo, zabrinjavajuće opadanje solidarističke orijentacije, kao i raširenu autoritarnost. Pitanje je i da li je izraziti egalitarizam poželjan stav ?

Ovakav vrednosni sklop može predstavljati ozbiljne prepreke u funkcionisanju sindikalnih i civilnodruštvenih organizacija²².

²² Pjotr Stompka (Piotr Sztompka), smatra da postkomunistička društva Evrope moraju radikalno da promene svoju kulturološku matricu ukoliko žele da se približe Zapadnim demokratijama. To znači potpunu promenu društvene svesti i načina funkcionisanja. Postkomunistička društva Evrope su prema Stompki „civilizacijski nekompetentna“, što može u velikoj meri i da se odnosi na prostor bivše Jugoslavije. Najvažnije manifestacije civilizacijske nekompetentnosti su: Nedostatak preduzetničke kulture kao što je lična inicijativa, motivacija za individualni uspeh, sposobnost racionalnog kalkulisanja, spremnost za nadmetanje; Nedostatak građanske kulture kao što je briga o zajedničkom dobru, spremnost za participaciju u javnim stvarima, sposobnost za

Neretko, socijalne odnose i političko ponašanje u ovim, u velikoj meri još tradicionalističkim društvima karakteriše stil ponašanja i vrednovanja koji društvene ciljeve, norme i institucije podređuje i posmatra kroz optiku familijarnih, prijateljskih i zavičajnih i etničkih veza: amoralni familizam (Banfield). Amoralni familizam se uspostavlja kao smetnja široj javnoj participaciji i predstavlja istovremeno osnov političkoj korupciji.

Posledično, iako postoji politički pluralizam, takva društva su upravo zbog nerazvijenog civilnog društva i niskog nivoa demokratske političke kulture i participacije najčešće plodno tlo za populizam, demagogiju, korupciju i koncentraciju moći u samom vrhu političke vlasti.

Odsustvo vizije unutar vladajuće političke klase uz neefikasnu i okoštalu birokratiju sve više smanjuje mogućnosti za demokratski razvoj. U takvim okolnostima se, prema Karotersu, javljaju fenomeni kao što su „**politika dominantne sile**” ili „**nesigurni pluralizam**“ (Carothers, 2002: 10-14)

Ono što je karakteristično za oba fenomena je velika distanciranost građana od politike i veoma nizak nivo političke participacije između izbora. Građani politički proces percipiraju kao sferu nadmetanja korumpiranih političkih elita, političare i institucije kao nesposobne da rade u opštem interesu, a državu kao slabu i neefikasnu. Smena na izborima ne znači i smenu politika, odnosno, partije se menjaju ali problemi ostaju isti.

Dominantan utisak, u velikoj meri empirijskim nalazima potvrđen, je da je u Srbiji i među građanima i među civilnim i političkim akterima, krizom samo ojačano, dominantno stanje mentalne raspolućenosti, političkog meteža i ideološke kakofonije. U Srbiji je, nakon petooktobarskih promena, prisutan fenomen povlačenja građana iz javne sfere što svakako limitira i njihov uticaj i dalju demokratsku transformaciju društva. Razloge za pasivizaciju građana i odricanje od njihovih građanskih prava treba tražiti, pre

samoorganizaciju ;Nedostatak diskurzivne kulture kao što su otvorenost, tolerancija, pluralizam, empatija i sl.;Nedostatak svakodnevne kulture kao što je odgovornost, samodisciplina, istrajnost, strpljenje, urednost itd.(Piotr Sztompka, The Intangibles and Imponderables of the Transition to Democracy, Studies in Comparative Communism, Vol. 24, No. 3, September 1991, 295-311.)

svega, u raširenom nezadovoljstvu tranzicionim promenama započetim 5. oktobra 2000. godine. Politički sukobi unutar reformskih političkih elita, kartelizacija politike i raširena raspodela političkog plena uz prateću korupciju, praćeni širim socijalnim razlozima - krizom i ponovnim uvećanjem siromaštva i socijalne isključenosti, u osnovi su anomije i stvorenog osećaja dezorijentisanosti.

Posledica toga svakako je i shvatanje građana da je uključivanje u bilo kakve forme aktivnosti beskorisno. Povlačenje građana nije, međutim, rešenje za društvenu i političku krizu u kojoj se danas Srbija nalazi. Da bi se, kao što je i Zoran Đinđić tvrdio, uspešno sproveo projekat demokratizacije, u vrednosnom sistemu jednog društva mora postojati norma da se demokratija živi kao oblik svakodnevnog života (Đinđić, u: Paunović 2007:17).

To bi istovremeno značilo da se mora stvoriti društvena klima i kultura u kojoj mreže kontakata, poverenja i aktivnosti i uticaja - socijalni kapital, ne bi bili privilegija tek desetine stanovništva iz redova tranzicionih dobitnika. Skandinavske zemlje, u kojima razvijen socijalni kapital i generalizovano poverenje u ljude idu ruku pod ruku sa blagostanjem i visokim nivoom jednakosti su možda najbolji primer i ilustracija. Logično se otvara pitanje kako ukotviti i ojačati demokratske vrednosti i duh tolerancije i dijaloga?

Deo odgovora leži u opredeljenju da se, naravno uz izmenjeni kontekst i samu demokratsku praksu, promovišu i šire i bazične demokratske vrednosti. Programatsku osnovu, kao i metodsko uporište za ovu prosvetiteljsku poziciju pruža

uverenje da u političkoj kulturi i njenim osnovnim vrednosnim sadržajima, valja tražiti same osnovne podsticaje civilnog i političkog delovanja građana, u čemu se ogleda njen neprocenjiv značaj za ukupne političke i društvene procese.

Za oblast političkog obrazovanja, ključne su tri dimenzije politike: 1. odnos politike i demokratije, 2. odnos građanstva i (pluralnih) identiteta i 3. shvatanje odnosa kohezije i različitosti u društvu (Vujčić, 2001).

Otvaranjem pitanja utemeljenja i razvoja demokratskog, dijaloškog diskursa i pluralnog građanskog identiteta i kulture, kao i kritičkom renesansom i obnovom duha solidarnosti i socijalne kohezije Srbija i njeni građani i politički akteri sebi otvaraju šansu

da izađu iz stanja letargije i duhovne, pa i političko-ideološke provincije.

Četiri osnovna identifikacijska cilja strategije demokratskog delovanja pritom čine : (1) dosledna, »ljubomorna« odbrana korpusa ljudskih prava pred izazovima njihove » fleksibilizacije«, (2) ekonomski i ekološki održiv razvoj sa solidarnošću i kohezijom kao ključnim razvojnim socijalnim ciljevima, (3) podruštvljavanje predstavničke demokratije i participacija u odlučivanju o sopstvenoj sudbini i, posebno (4) rektifikacija (ispravljanje) neopravdanih društvenih nejednakosti.

U tom kontekstu, nacionalna država se batrga između bankrota i pokušaja da očuva minimum legitimnosti kod svojih građana kojima treba da obezbedi pristojan život i normalno društvo. Veliki uticaj na konačni rezultat ima sudbina "EU eksperimenta ", odnosno privlačnost EU kao imitativnog uzora i obrasca.

EU, sa svojim imidžom uređenog prostora i visokih standarda - sa svojim modelom (istina unutar krize uveliko ururušenim) snažne, socijalno- tržišne privrede , sa demokratskom kredibilnom tradicijom i snagom uzora svojih političkih aktera i institucija i, još konkretnije, sa svojim *acquis communautaire*, vrši na zemlje Jugoistočne Evrope uticaj " kome se ne može odoleti". Od svih vrsta moći koje su testirane u našoj regiji čini se da za sada ova vrsta soft power, odnosno " strategije zavođenja" ima najdugotrajniji uticaj.

Protesti nakon protesta:

Na drugoj strani, aktuelne evrokompatibilne elite u regionu se boje pokreta kao što je bila studentska pobuna protiv komercijalizacije obrazovanja u Hrvatskoj, kao što su bili ulični protesti protiv korupcije u Sloveniji, kao što su protesti protiv neodgovornosti političara u Sarajevu ili Podgorici. **U svim zemljama balkanskog regiona, zapravo, postoji kriza reprezentativne demokratije.** Dakle, i ono što se događa oko gašenja grčke javne televizije, pa i ono što se događa u Turskoj - svi ti događaji, ma koliko bili različiti, imaju zajednički nazivnik, a to je borba protiv političkih elita koje već decenijama određuju smer zemalja ovog regiona.

U tom smislu je, po mišljenju Srećka Horvata, “u Hrvatskoj došlo do bitnih pomaka u smislu kritike tog stanja, pa se tako prije nekoliko godina aktivirao veliki studentski pokret koji je doveo u pitanje privatizaciju obrazovanja, zatim pokret Pravo na grad koji je doveo u pitanje privatizaciju javnih prostora, da bi u posljednjih nekoliko godina postalo jasno da svi ti pokreti imaju isti zajednički nazivnik, **a to je borba za javna dobra, za očuvanje onoga što je ostalo od nekadašnjeg društvenog vlasništva koje je pretvoreno u državno, pa onda u privatno vlasništvo.** Kako su sada na meti privatizacije i obrazovanje, i zdravstvo, i energetika, i voda, čini se da upravo to postaje novo područje borbe. Ono što se dogodilo u Grčkoj sa privatizacijom željezničkog sektora ili sa postepenom privatizacijom vode je nešto sa čim ćemo se i mi suočiti. Kada je prije godinu dana u Rumunjskoj tamošnja vlada htjela privatizirati sustav hitne pomoći i kada je došlo do velikih protesta. Elite se boje organizovanja odozdo i ujedinjavanja na idejama demokratske levice.” (Horvat, 2012).

PODRUŠTVLJAVANJE PREDSTAVNIČKE DEMOKRATIJE

Šta je sada činiti ? Mislim da je najvažnije ući u proces onoga što je Kin nazvao područstvljavanjem predstavničke demokratije. Šta je područstvljavanje predstavničke demokratije? Na institucionalnoj ravni radi se pre svega o tome da se uvede ozbiljna kontrola nad trošenjem novca i koruptivnim mrežama , da se ojačaju kontrolno-nadzorne funkcije Parlamenta, a da se Parlament istovremeno otvori za javne rasprave i uticaj građanskih asocijacija, sindikata i poslodavaca.

Istovremeno, javni sektor, za razliku od privatnog ne mora da bude samo profitonosan. On treba da zadovolji neke javne interese, da obezbedi javno dobro, obezbedi kvalitet pristojnog života za sve građane. On naravno mora da bude konkurentan, održiv, odnosno mora da se utvrdi šta je u javnom sektoru svrsishodno i racionalno. Od načina kako se biraju vodeći ljudi - da to nije logika postavljanja partijskih komesara bez kvalifikacija na rukovodeća mesta, do toga da to ne može biti prilika za političko prezapošljavanje niti za neracionalnu potrošnju. Šta može dakle da bude izlaz iz situacije kumuliranja ekonomske i socijalne krize , slabe države i manjkave , “

defektne "demokratije"? Izlaz je načelno gledano u nečemu što bih nazvao globalizovana ili evropeizirana preventivna socijalna država. Ne možemo se vratiti krećući se u krug, na nacionalnu državu blagostanja, ali spiralno možemo da dođemo u tačku onog što je takozvana globalizovana preventivna socijalna država ili društvo blagostanja. Država ne sme da bude opterećena svojim aparatom koji troši više nego što su korisnici dobili, nego mora da bude racionalna, efikasna i da preventivno deluje. Ona ne treba da leči posledice, nego da preventivno deluje tako što će širiti prostor socijalne jednakosti i prava time što će obezbediti kvalitetno obrazovanje, zdravstvene usluge i socijalne servise.

Nakon "demokratskih promena" unutar krize došlo je u regionu do serije otrežnjujućih upozorenja i opomena političkim elitama koje nose slovenački "ustanci" ili "BH buna".

Umesto svakog, nužno pretencioznog, odgovora na pitanje o efektima "narodnih revolucija" pozvaću se na pouke iz nedavne protesne istorije Srbije. U toku Miloševićeve "antibirokratske revolucije" jedan naš poznati pisac i satiričar (Milovan Vitezović) je konstatovao da nam se konačno desio narod. Događanje naroda, politički (zlo)upotrebljeno, se završilo kako se završilo. Građanski protesti iz devedesetih su me naveli da prerano poverujem da su nam se konačno desili osvešćeni građani i građanke. Nama tek treba da se dese građani.

Demokratska politička participacija ima naime normativnu i intrinzičnu vrednost koja je sadržana u pojmu građanstva. Barber povlači jasnu razliku između „naroda“ i „mase“ sa jedne, i „građana“ sa druge strane. „Mase prave buku, građani prosuđuju; mase se ponašaju, građani deluju; mase se sudaraju i presecaju, građani se angažuju i doprinose. U trenutku kada „mase“ krenu prosuđivati, delovati i doprinositi, one prestaju da budu mase i postaju građani. Jedino onda oni „participiraju“. (Patnam, 2003:154-155).

Savremenu demokratsku teoriju čini zaokret od „glasačkih (vote-centric) ka diskurzivnim (talk-centric) teorijama demokratije“, u čijem su središtu proces deliberacije i političke participacije (Kimlika, 2009:321).

Gatmanova i Tompson smatraju tako da sva politička neslaganja koja nastaju između vlasti i građana ili njihovih asocijacija trebaju da se rešavaju kroz proces deliberacije. Možda se kroz deliberaciju neće doći do uspostavljanja konsenzusa ili kompromisa, ali se može doprineti međusobnom razumevanju i poštovanju.

Na drugoj strani, dominantni, šumpeterovski, kompetitivno - elitistički model demokratije ima samo „najtanju moguću glazuru legitimnosti, i on obezbeđuje mehanizam za utvrđivanje pobednika i gubitnika, a ne mehanizam za postizanje konsenzusa, ili formiranje javnog mnjenja, ili bar za formulisanje časnog kompromisa“(Kimlika, 2009 :322).

MEHANIZMI NADGLEĐANJA

Praktikovanjem javne deliberacije i političke participacije, građani pored toga što imaju ulogu u kreiranju javne rasprave, takođe deluju kao akteri „društvenog monitoringa“ nad politikama koje sprovodi politička vlast. Zbog toga se ova dva koncepta mogu spojiti sa konceptom „**nadziruće demokratije**“, čijim se najvećim zagovornikom smatra Džon Kin. Kako kaže Kin: „u svim dijelovima planete, ljudi i organizacije koje imaju moć u svojim rukama postali su predmet javnog nadzora i osporavanja od strane uvažanih vanparlamentarnih tijela.“ (Kecmanović,2006:324).

U takvim okolnostima donosioci političkih odluka se nalaze pod stalnom kontrolom javnosti koja ima zadatak da kontroliše i ograničava moć vlasti.

Nadgledanje demokratije pretpostavlja izbor političkih poslanika od strane građana a ne političkih oligarhija, ali i pun uvid u njihove radne biografije i imovinske karte. Paralelni iskorak čini i otvaranje političkih institucija i procesa kreiranja javnih politika za građanske zakonodavne inicijative, civilnu kontrolu i nadzor, javne rasprave i praksu javnih slušanja, a ne za tek njihovu parodiju u vidu naručenih ditiramba i udvoričkih pamfleta.

Kao i većinu građana Srbije, duboko me frustrira osećaj da čitave dve decenije nakon velikih građanskih protesta šanse da dobijemo robusno i kuražno civilno društvo, odgovorne i kompetentne političare, uljudnost, obzirnost i sklonost ka argumentovanom dijalogu kao dominantan društveni obrazac, stoje gotovo jednako loše. No bes, kao ni beg iz javne arene, nisu

adekvatan odgovor na frustracije. Odgovor jeste u upornom "treniranju i vežbanju demokratije " i uvećanju socijalnog i političkog kapitala .

U tom okviru, ostaje nam da verujemo u građanske inicijative i socijalne mreže - u " pokret otpora" koji u poslu "nadziranja demokratije " objedinjuje nevladin sektor, sindikate, autonomne medije, akademsku zajednicu i nezavisne državne organe poput Zaštitnika građana ili Agencije za borbu protiv korupcije. Naravno, tek kada i oni sami dosegnu dovoljan nivo demokratskog prkosa. Tek zajedno oni mogu da omeđe, kontrolišu i usmeravaju polje politike

Pritom, zagovornici " snažne" demokratije smatraju da su pored političkih partija, institucije državne vlasti prihvatljivi forumi za javnu raspravu. **Primeri direktnog učestvovanja građana u procesu javne rasprave su javno zastupanje, lobiranje za određene ideje, zakonodavne inicijative, kao i parlamentarna praksa „javnih slušanja “.** Sličnu ulogu keiranja bazičnog konsenzusa imaju i institucije i praksa socijalnog dijaloga.

Javnim slušanjima se unapređuje zakonodavni postupak u pravcu efikasnijeg donošenja zakona ili kontrole izvršne vlasti. Državne institucije su na taj način otvorenije i transparentnije i svakako dovode do povećanja poverenja građana u institucije. Primenom participativne i deliberativne demokratije, građani, odnosno predstavnici civilnog društva u javnom slušanju unapređuju opšti interes.

Pored građana, nadgledanjem vlasti se bave nezavisna tela, mediji, nevladine organizacije i profesionalna udruženja. Domaće nevladine organizacije, uključiv sindikate, najčešće uz pomoć svojih međunarodnih mreža i organizacija vrše snažan pritisak na domaće vlasti u cilju realizacije svojih ciljeva i na taj način izdižu probleme neefikasne vlasti na jedan viši, regionalni, pa čak i međunarodni nivo.

Na drugoj strani, ako su mediji kontrolisani i neslobodni, ako je pravosuđe zavisno i ako je zakonodavstvo, kojim se uređuju izbori, finansiranje političkih partija, pravosuđe, borba protiv korupcije, medijski prostor isključivo partijski monopol i kreacija, onda su izbori tek politički ritual i demokratski ukras.

Građanska pobuna protiv nedemokratske vlasti podrazumeva dakle širok spektar iskazivanja nezadovoljstva, od kritičnog socijalnog dijaloga do neposlušnosti i uključivanja u kampanje,

proteste i pokrete, kojim se traži da vladajuća struktura odstupi sa vlasti.

Najzad, ako je reč o nekoj vrsti moga "vjeruju" ono se može sažeti u stav da je jedini lek za opasnu boljku populizma kao sistema uzajamnog varanja u kome učestvuje vođe, ma kako se one zvale, ali i infantilni građani nespremni da odrastu i prestanu da tragaju za vođom koji će ih osloboditi tereta odlučivanja, samo samorefleksija i demokratski aktivizam.

XII NACIJA, NACIONALIZAM I MEĐUNACIONALNI KONFLIKTI

Samu imanentnu logiku, argumentacijsku osnovu i razorni potencijal sudara ekskluzivnih nacionalnih/nacionalističkih projekata Vojin Dimitrijević objašnjava, analogijom sa ruskom drvenom lutkom «babuškom», po modelu «otvoriš jedan veliki narod ili državu, a u njemu manji, otvoriš manji a u njemu još manji. Svi su oni stari, pravedni, napaćeni i traže samoopredeljenje, ali ga ne daju manjem od sebe» (Dimitrijević,1992:3).

Snagu i značaj nacionalne identifikacije, njeno često pripisano mitsko značenje, možda najbolje ilustruje Zvonko Lerotić (pr)ocenom da je nacija «medij u kojem politička i narodna zajednica sebe obznanjaju kao najdublju ljudsku potrebu. Ona stvara lik o sebi i pruža ljudima višu kolektivnu svest, koja ih izbacuje iz njih samih, a to je najiskonskija čovekova crta; te poput magije, transa i ljubavi izvlači iz pojedinaca njihovu emocionalnost, sentimente, privrženost, beznade, krivnju i ludilo» (Votson Hju Siton,1980:15).

NACIJA I NACIONALIZAM

Elementarnu, bazičnu identitetnu osnovu nacionalne pripadnosti, naznačava i samo etimološko poreklo reči nacija (nascos, nascere – roditi se).

Entoni Smit naciju definiše kao imenovanu ljudsku populaciju sa zajedničkom istorijskom teritorijom, zajedničkim mitovima i istorijskim sećanjima, zajedničkom kulturom, ekonomijom i zajedničkim zakonskim pravima i dužnostima svih pripadnika (Smit,1998:30).

Smitovo određenje nacije sadrži **dve vrste odrednica: etničke** (poreklo, kultura, mitovi, istorija) **i političke** (teritorija, ekonomija, set zakonski utvrđenih prava i obaveza građana, odnosno državljana), odnosno njihovo preplitanje i jedinstvo.

Posledično, i unutar određenja nacionalizma načelno se mogu razlikovati dva pristupa i stanovišta – «politički» nacionalizam i etno-nacionalizam.

Prvi počiva na pojmu građanina, drugi na, prepolitičkoj i preracionalnoj osnovi – mističnom narodnom jedinstvu i mitu o zajedničkom poreklu.

I Habermas jasno uočava napetost i kontroverzu između dva osnova i dva načina određene nacije – nacije viđene kao kulturne i jezičke zajednice (etničke afilijacije) i nacije i nacionalne pripadnosti kao «političke nacije» - građanskog statusa i državljanstva (primeri SAD i Švajcarske). On međutim predviđa mogućnost (i poželjnost) njihovog potpunog razdvajanja. «Nacija državljanja svoj identitet ne pronalazi u etničko-kulturnim, zajedničkim obeležjima nego u praksi građana koji aktivno koriste svoja demokratska prava sudelovanja i komuniciranja. Ovde se republikanska komponenta posve odriješuje pripadnosti nekoj pretpolitičkoj zajednici, koja se integrirala putem podrijetla, zajedničke tradicije i zajedničkog jezika, (Habermas,2002:140).

Suprotan, retrogradni, smer kretanja – odvajanje/razdvojenost i dominacija etničke afilijacije nad građanskim statusom i pravima je jedan od osnova uspostavljanja relacije: nacija-nacionalizam-nacionalni konflikti.

Nacionalizam kao sadržaj svesti i sistem uverenja nije fenomen koji se a priori može pozitivno ili negativno kvalifikovati.

On nije nešto spolja pridodato i nametnuto naciji – bez osećaja nacionalne pripadnosti i nacionalne svesti – nacionalizma nema ni nacije. Benedikt Anderson, u istoimenom delu, naciju određuje kao «zamišljenu zajednicu», odnosno kao doživljaj horizontalnog bratstva i jednake participacije, bez obzira na nejednakost i vertikalnu organizaciju društva (Anderson,1998:17).

Uz otklon od vrednosnih konotacija i etiketa, **nacionalizam se generalno može odrediti kao sistem vrednosti (simbola, mitova), i na vrednostima zasnovanog ponašanja, kojima se konstituiše nacionalni identitet i uspostavljaju nacija i nacionalna pripadnost kao osnovna, najviša vrednost.**

Nacionalizam je zapravo politizacija ličnih (i grupnih) osećanja nacionalnog identiteta i pripadnosti. Upravo uspostavljanje nacionalnog kao temeljnog društvenog identiteta i ekskluzivno vrednovanje nacije i nacionalne pripadnosti jasno razlikuje nacionalizam od drugih «izama», ali istovremeno čine i osnov za moguće manipulacije nacionalnim osećanjima.

Nacionalizam Entoni Gidens definiše kao skup simbola i verovanja koji naglašavaju nacionalno zajedništvo. On uključuje posebne ideale, vrednosti i «nacionalno iskustvo». Nacionalizam se zapravo javlja kao potreba individua da budu uključene u kolektiv sa kojim se mogu identifikovati, no on ne nudi identifikacionu osnovu jednaku drugim izvorima grupnog identiteta. **Nacionalna identifikacija je rezultat posebno vrednog i značajnog (nacionalnog) dostignuća, nešto što pozitivno diferencira nas u odnosu na njih, druge** (Gidens,2003:214-216).

U slučajevima predominacije nacionalnog osnova socijalne identifikacije, odnosno redukcije svih drugih oblika na nacionalnu identifikaciju može se govoriti o isključivom nacionalizmu. Karakterišu ga isključivost, netolerancija i šovinizam i lako se povezuje sa etnocentrizmom i rasizmom (Golubović,1995:135).

Hobsbaum karakteriše tu vrstu nacionalizma kao desničarski pokret koji zamenjuje sve druge forme političke i socijalne identifikacije i javlja se zajedno sa ksenofobijom i fundamentalizmom. On se javlja u okviru težnje da se stvore koherentne nacionalne države naseljene etnički i lingvistički homogenom populacijom, što Hobsbaum, sa pravom, karakteriše kao *reductio ad absurdum* nacionalizma (Hobsbaum,1993:134).

Nacionalizam je očito ambivalentan i višeznačan fenomen. Nacionalni/nacionalistički pokreti i ideologije artikulišu legitimne težnje za ostvarivanjem nacionalnih interesa i prava na prosperitet i jedinstvo nacije (i nacionalne države). Istovremeno on često jeste osnov mistifikacije i apsolutizacije nacionalnog, homogenizovanja nacije mitotvoraštvom – rezultirajuće ksenofobije i nacionalnog zatvaranja, uskogrudosti i nacionalnog revanšizma.

Nacionalizam kao kolektivni sentiment i sistem uverenja može se vezivati za različite, pa i suprotstavljene ideologije, biti po svojoj prirodi i emancipatorski i opsesivan, i levi i desni, i demokratski i autoritaran. Otvorenost i ambivalenciju

nacionalizma omogućuje njegovo (re)kombinovanje i kontekstualno aranžiranje, primera radi sa liberalizmom i/ili socijalizmom. No između nacionalizma sa jedne i populizma i različitih oblika autoritarnih i totalitarnih poredaka, sa druge strane, postoji jedna vrsta strukturalnog afiniteta bazirana na, zajednički deljenoj, kolektivističkoj matrici.

Osnov za široku praktičnu ambivalenciju i elektičnost nacionalizma je u parcijalnosti i unutargrupnoj ispražnjenosti i besadržajnosti nacionalističkih koncepata. Oni, kada je o odnosima unutar grupe reč, sadrže po pravilu samo mit o zajedničkom poreklu i sudbini – uzajamnom jedinstvu, solidarnosti i bratstvu.

Nacionalizam zato, kako to s pravom ističe Ralf Miliband, postaje najmoćnija sekularna ideologija i preuzima mobilizacionu, integrativnu, teleološku i transcendentnu funkciju (Tadić:1986:164).

Eric Hobsbaum ističe da je nacio-euforija u postkomunizmu izraz traganja za novim kolektivnim identitetom. Upraznjeno mesto komunističkog kolektivizma zauzima njegov nacionalistički pandan i pretendent. Hobsbaumova (pr)ocena pak da je, krajem 20 veka, nacionalizam irelevantan, jer ne nudi opšta a retko i lokalna rešenja, je sa stanovišta globalne i dugoročne perspektive, argumentacijski opravdan i odbranljiv stav. No, on ne govori ništa o drami, izazovima i socijalnim troškovima aktuelnih postkomunističkih nacionalizama.

Strukturno posmatrano **nacionalizam predstavlja (ili bar teži da čini) jedinstvo sledeća tri konstitutivna elementa: 1) ideologija i političkih projekata nacionalnog okupljanja; 2) nacionalne svesti i (egzaltiranih) sentimenata i ponašanja i 3) političkog pokreta za realizovanje nacionalnih ciljeva (samostalnost/autonomija/separacija).**

Ideologiju nacionalizma Entoni Smit, određuje kao ideologiju nacionalne nezavisnosti i prava na samoodređenje čiji korpus ciljeva čine: 1) integracija sunarodnika u homogenu celinu; 2) očuvanje tradicije i kulturnog identiteta; 3) ujedinjenje u jedinstvenu nacionalnu državu svih sunarodnika; 4) sopstveno autonomno upravljanje ekonomijom i 5) razvoj i uvećanje moći i položaja nacionalne države (Janjić,1998:82).

NACIJA I DRŽAVA

Stvaranje i razvoj jedinstvene nacionalne države je centralna tema modernih ideologija nacionalizma jer se siguran, stabilan i autonoman, razvoj vidi jedino u okvirima sopstvene države.

No, još su autori nesporne liberalno-demokratske provenijencije poput Džona Stjuarta Mila, polazeći od stava da načelo individualiteta važi podjednako kako za pojedince tako i za narode, naciju određivali kao političku zajednicu – kao narod koji teži državi. U cilju očuvanja narodnog individualiteta oni su zagovarali princip: jedna nacija – jedna država. Za Mila nacija bez države je nekompletna jer joj nedostaje kompetentni (državni) autoritet za rešavanje sukoba.

No za Mila i liberalne demokrate formiranje nacionalne države je nužno i opravdano samo ako vodi sve širem ekonomskom povezivanju i integrisanju (Mila, 1988:96-104).

Siton-Votson, u delu «Nacije i države», relaciju nacija-država vidi kao odnos razlikovanja i komplementarnosti i nadopunjavanja.

Država, kao zakonska i politička organizacija, svojim autoritetom obezbeđuje poslušnost i lojalnost dok nacija, kao organska zajednica, daje bazični osećaj jedinstva i solidarnosti (Votson, 1980:126).

Formiranje i egzistencija nacionalne države su, u uslovima postojanja daleko većeg broja etničkih grupa nego država kao i njihove teritorijalne izmešanosti, potencijalno visokokonfliktni, ali sami po sebi legitimni ciljevi.

Pri tome, strah od "balkanizacije" - fragmentacije postojećih država u male, antagonističke i neodržive političke jedinice je često prevelik. Ne retko, poput situacije u Evropi, postoje delovi u kojima su nacionalnosti toliko izmešane da za njih nije praktično da budu pod odvojenim vladama tako da nemaju drugog puta da od nužnosti naprave vrlinu, i da se pomire sa tim da žive zajedno pod jednakim pravima i zakonima (Tamir, 2002: 227-231).

Kada je o odnosu nacije i države, odnosno demosa i polisa reč, Linc i Stepan formulišu tri važne hipoteze. Prvo, **što je država multinacionalnija, odnosno stanovništvo sastavljeno od**

različitih jezičkih, religijskih i kulturnih grupa, to je teže doći do saglasnosti oko osnovnih načela demokratske konstitucije.

Drugo, demokratija u multinacionalnim i multikulturalnim društvima zahteva znatan napor i veštine oko formiranja i održanja demokratskih normi i institucija .

Treće, neki načini rešavanja problema državnosti , sami po sebi nisu spojivi sa demokratijom. Na drugoj strani, recimo, dobrovoljna asimilacija ili napuštanje odedene teritorije, odnosno dogovorno kreiranje novih granica ,uz nadzor i podršku međunarodne zajednice spadaju u red "herojskih pretpostavki"(Linc,Stepan,1998:47-48).

Načelno, politike regulisanja etničkih odnosa mogu se situirati unutar dva globalna pristupa: **politike eliminisanja etničkih razlika i politike upravljanja etničkim razlikama .**

U politike eliminisanja etničkih razlika spadaju, pored genocida i prinudnog preseljavanja stanovništva, i sa demokratskim metodama "spojive" prakse razdvajanja stanovništva, odcepljenja i secesije.

U politike upravljanja etničkim razlikama, pored hegemonističke kontrole "jače strane", kao i arbitraže "neutralnog" autoriteta, spadaju **demokratske metode zaštite etničkih manjina - personalna, kulturna i teritorijalno- politička autonomija, kao i modeli složenih država - (kon)federacije i konsocijacije** (Tatalović, 2003: 14-22).

Nedemokratsko regulisanje odnosa naravno nije poželjno, no može biti efikasno. Na drugoj strani, demokratske metode , posebno one složene poput konsocijativnih demokratija nisu neka vrsta čarobnog leka za sve vrste bolesti. Neravnomerni razvoj koji koincidira sa brzim izmenama u spoljnom okruženju i kolapsom autoritarnog režima (eks - Jugoslavija), ili radikalne demografske promene strukture stanovništva (Liban) mogu rezultirati ratovima i raspadom(Tamir, 2002:248).

Ono što zapravo nacionalističke doktrine i socio-političke pokrete međusobno diferencira je **priroda sredstava** koja se koriste za postizanje ili očuvanje toga cilja. Nelegitimna, nasilna sredstva mogu delegitimirati opravdane, patriotske ciljeve.

U prostoru složenih . potencijalno visokokonfliktnih relacija i ambivalentnih mogućnosti i solucija od ključnog značaja je

ponašanje političkih i intelektualnih elita. Ukoliko bi na kompromis orijentisane elite izbegavale polarizaciju i konfrontaciju građani bi se lakše (nevoljno) odlučili za višestruki i komplementarni identitet(Linc, Stepan, 1998).

U suprotnom, početna «ograničena i privremena», selektivna upotreba nasilja može lako postati cilj i samosvrha poretka i okrenuti se i prema pripadnicima sopstvene nacionalne grupe.

Unutar brojnih klasifikacija nacionalizma najupotrebljivijom mi se zato čini **podela na autoritarni i libertetski nacionalizam** Anri de Mana. De Man pri oceni karaktera i prirode nacionalističkog pokreta/poretka polazi od uspostavljanog odnosa prema slobodi i demokratiji kao kriterija (pr)ocene.

Nediskriminativnost – omogućavanje i garantovanje jednakih sloboda i prava svim državljanima i racionalni pristup politici, posebno regulaciji (među)nacionalnih odnosa, oznake su nacional-demokrata. Nasuprot tome autoritarni nacionalizam karakteriše opsesivna vezanost za državu – dominacija uspostavljanja spoljnog, nacionalnog jedinstva kao cilja i snažno prisustvo iracionalnih, nacional-populističkih teza o «jedinstvenom duhu naroda, zajedničkim precima, krvi i tlu». Nepoverenje, diskriminacija i različiti vidovi represije prema nesaplemenicima dalji su kriterij za prepoznavanje autoritarnog nacionalizma (Janjić,1993:91-93).

Za autoritarni (etno)nacionalizam regulativne ideje su ideje državnog i nacionalnog jedinstva i ekspanzije. Dominacija autoritarno-nacionalističke opcije najčešće jasno indicira zaostajanje u modernizacijskom razvoju i političku neemancipovanost.

Okvir u kome se javlja, uz brojne varijacije konkretnih manifestacija, nacional-autoritarizam čine teritorijalna i društvena neintegrisanost, odsustvo demokratske političke tradicije, odnosno predistorija nasilnog rešavanja sporova i prateće (pretežno) siromaštvo i neprosvećenost masa i njihova podložnost manipulaciji.

Jedan autoritarni nacionalizam provocira i lako (pro)nalazi svog pandana u krilu druge/drugih nacija.

Nesporno relevantne tipologije nacionalizama otvaraju, međutim, ključno pitanje određenja zajedničkih izvorišta i uzroka njihovog javljanja i uzajamnog konfrotiranja.

Nastajanje i sudar nacionalističkih pokreta uzrokovani su pre svega situacijom asinhronije u formiranju, odnosno vremenu državnog uobličavanja nacija. Naime, nacionalni ciljevi i šire političke aspiracije pokreta nacija u nastajanju uvek su destruktivne i prevratničke u odnosu na postojeće (nacionalne) države i uspostavljene međunarodne odnose. Nasuprot tome, stanja izdajenosti na «stare» i «nove» nacije, praćena su, unutar prvih, mitologemama o «istorijskim», državotvornim narodima – gospodarima (Herren Volk ideja) na jednoj i «neistorijskim», bezdržavnim narodima, na drugoj strani.

Najznačajniji politički oblici nacionalizma u poslednja dva veka, dati hronološkim redom su:

- liberalni nacionalizam, nacionalnih građanskih revolucija u Evropi , sredinom 19. veka;
- konzervativni nacionalizam , sa kraja 19 . veka u oblicima poput Dizraelijevog ideala jedne nacije, čiji je ključni neprijatelj klasni antagonizam i revolucionarna pretnja;
- ekspanzionistički , militantni i kolonijalni nacionalizam i
- antikolonijalni nacionalizam u svojoj ranoj, prosocijalističkoj i kasnijoj radikalnoj i fundamentalističkoj varijanti (Hejvud,2004:215-235).

GLOBALIZACIJA I SUDAR NACIONALIZAMA

Krajem 20 veka, intenzivira se sa procesom globalizacije visokokonfliktan i tek na prvi pogled paradoksalan proces istovremenog razvoja i jačanja integrativnih i dezintegrativnih procesa i tendencija. Naime, kulturne i političke elite nacija bez samostalne države uviđaju nužnost širih ekonomskih i političkih integracija, ali istovremeno žele da u njemu obezbede startnu poziciju zasebne nacionalne državnosti.

Primeri krize,rata i raspada eks-Jugoslavije, etnički sukobi na prostoru bivšeg SSSR-a, ali i Ruske federacije, kao i, na specifičan način, oživljavanje autonomističkih tendencija uutar "nedržavnih" nacija u Zapadnoj Evropi, su dovoljna ilustracija ove tendencije.

Proces je zaoštreniji i konfliktniji u meri u kojoj (zakasnele) nacije nastoje da svoju državno-političku emancipaciju ostvare u uskom nacionalno izmešanom, geopolitičkom prostoru, koji je pod jakim uticajem moćnih spoljnih činilaca i njihovog nastojanja da ostvare/preraspodele interesne zone i uticaj.

Posledično, kontekst u kome se sudari militantnih, isključivih nacionalizama odvijaju – njihovu konfliktnu arenu najčešće čine šira politička i društvena kriza, kao i značajne izmene regionalne (i svetske) ravnoteže snaga. U ovom pogledu, proces krize, rata i raspada eks-Jugoslavije, čija je kosovska epizoda još u toku, predstavlja gotovo paradigmatičan slučaj.

Analiza raspada Jugoslavije bi, kao nužne methodske korake zato morala imati prvo **makro - nivo**, koji podrazumeva globalnu, planetarnu restrukturaciju, zatim **mezo- nivo** koji se odnosi na prirodu i (različite) motive nosilaca međunarodne intervencije i na kraju **mikro- nivo** koji se odnosi na ponašanje lokalnih struktura i aktera (Nakarada, 2008:42).

U tom okviru, jedno od konkurirajućih objašnjenja je Hantingtonova teza o sudaru civilizacija i tvrdnja da je razjedinjujući efekat civilizacijski neodgovarajućih granica najprimetniji u podeljenim zemljama koje su tokom hladnog rata na okupu držali autoritarni komunistički režimi. Kolapsom komunizma, (nacionalna) kultura je zamenila prethodnu ideologiju kao magnet privlačenja i odbijanja i Jugoslavija i Sovjetski Savez su se raspali i podelili na nove entitete duž civilizacijskih granica (Hantington, 2000:154).

Nesporno relevantne tipologije nacionalizama otvaraju, međutim, ključno pitanje određenja zajedničkih izvorišta i uzroka njihovog javljanja i uzajamnog konfrontiranja.

Ištvan Bibo, analizirajući iskustva nacija na prostoru Srednje Evrope i Balkana, u tekstu simptomatičnog naslova «Tragizam malih naroda u Evropi», konstatuje da ovi narodi (nacije) poseduju tragično osećanje neizvesnosti, ugroženosti i straha, odnosno egzistencijalne bojazni za zajednicu. Oni su naime, tokom svoje diskontinuirane istorije, bili suočeni sa iskustvom nestajanja svojih država, njihovim osvajanjem i/ili podelom između velikih sila, ali i ništa manje tragičnim iskustvima međusobnih sukoba i pokušaja podjarmljivanja. Između (agresivnog) nacionalizma velikih i malih

nacija nema principijelnih razlika. Tradicijsko, političko-kulturno polje ovih društava karakteriše dominantno iskustvo autokratskih, nasilnih poredaka, zavisne i parcijalne modernizacije i razvijena sklonost mitovima i idejama o narodu-božijem izabraniku, na koje su se oslonili i autoritarno-socijalistički koncept i praksa (Bibo, 1989:557-571).

U njihovoj poziciji **tragična je upravo nacionalna isključivost i ekskluzivnost, odnosno međuuslovljenost i povezanost egzistencijalne ugroženosti i atidemokratizma.** Zazor od demokratije – «demokratski rizik», motivisan je strahom da će demokratski okvir (zlo)upotrebiti konkurentski nacionalistički pokreti.

Formirano, dominantno, opredeljenje da je demokratija moguća tek nakon uspostavljanja «punog i neometanog» nacionalnog suvereniteta gotovo pravolinijski vodi u autoritarizam i oštre uzajamne konfrontacije.

Hipostazirana uloga nacije i apsolutizovani nacionalni interesi rezultiraju uspostavom nacionalne pripadnosti kao temeljne identifikacione osnove. No, apsolutizovani i suprotstavljani nacionalni interesi nisu dovoljan uslov za izbijanje nacionalnih konflikata. Konfliktima prethodi prevođenje navedenih uzroka u konkretne povode i predmet sukoba. Nacionalističke kulturne i političke elite pripremaju teren za sukobe time što unutar krizne situacije nude model njenog tumačenja u skladu sa formulom: razlog za naše nevolje su zle namere i potezi drugih, odnosno pravilom da je dobro, istinito i pravdeno ono što je saglasno sa pripisanim sopstvenim nacionalnim interesima. One istovremeno obavljaju proces deizacije svoje i satanizacije «tuđe» nacije i formiraju doživljaj nacije kao kvazireligijske zajednice.

Nacionalekskluzivizam i mitologizovanje sopstvenih nacionalnih svojstava i karaktera ima kao nužni korelat i nadopunu produkovanje predrasuda i negativnih stereotipa prema nacijama u konkurentskom odnosu. Na jednoj strani funkcionalizuje se, stvaranjem osećaja ugroženosti, patriotski sentiment. Patriotizam se iskrivljuje i prevodi u stanje nekritičke nacionalne romantike, retoričku frazeologiju «rodoljubaca» (Jovan Sterija Popović) i stanje egzaltiranosti i transa. Na drugoj strani, satanizuje se «protivnička strana» i stvara/jača osećaj nepoverenja, distance, animoziteta i

najzad mržnje prema njoj. Nacionalizam zadobija svoj «integralni», ksenofobični, mrzotvorački i isključiv vid – prerasta u šovinizam.

Pritom, od odlučujućeg značaja su **sam mehanizam involviranja pojedinaca u međunacionalni sukob**, kao i, kada je o vodećim akterima reč, javno prezentirani, i još više, skriveni ciljevi i funkcije konflikata.

U kriznim situacijama se već formirani, temeljni nacionalni socijalno-kulturni identitet potencira i osnažuje visokofrekventnom medijskom obradom i prezentacijom nacionalnih simbola i sadržaja koja za cilj ima emocionalno kondicioniranje i vezivanje masa za određen, nacionalni politički projekat.

Već i samo podvrgavanje legalnim zahtevima državnih vlasti sadrži mogućnost da pojedinac bude uvučen u oružane međunacionalne – međudržavne konflikte čak i kad su ti zahtevi, sa njegovog stanovišta, duboko nelegitimni. Propagandna politika i stereotipi koji se pritom koriste kreću se u dijapazonu od apostrofiranja patriotizma i nacionalne časti i isticanja obaveze prema ugroženim vitalnim interesima nacionalne bezbednosti («opstanka nacije»), preko poziva na prevazilaženje internih razlika i očuvanja nacionalnog interesa i neuvijenih pretnji onima koji se opiru nacionalističkoj homogenizaciji i mobilizaciji.

U slučajevima kada je nacionalna osnova sukoba osnažena i linijom različite konfesionalne pripadnosti, **verski činilac međunacionalnog konfrotiranja** postaje osnov za manipulaciju religioznim osećajima i uverenjima ljudi. Time se istovremeno politički funkcionalizuje religija i to najčešće dvostruko, odnosno dvostrano funkcionalizuje. Pre svega, nacionalistička elita verske razlike i predistoriju verskih sukoba i mržnji koristi kao osnov za podgrevanje nepoverenja i produkovanje netolerantnosti i stvaranje novih omraza. Ona pritom koristi religioznu simboliku, često do granica neukusa, i podstiče i masovnu (kvazi)religioznost. Na drugoj strani, unutar crkvene hijerarhije rastu aspiracije za preuzimanjem pozicije duhovnog hegemonu nacije, odnosno političkog mentora, objedinitelja i arbitra u sporovima partija i drugih političkih aktera («saborna» uloga crkve).

Osnovna, najčešće skrivena, funkcija nacionalističke retorike je preusmeravanje odgovornosti za krizno stanje na spoljnog aktera. Time se tenzija izmešta sa unutargrupnih na eksterne relacije i

konflikte i posledično osnažuju grupna homogenost i solidarnost (Kozer).

No, mogućnosti i efekti manipulativnog izmeštanja konflikta sa internog na eksterni plan nisu bez svojih jasnih ograničenja – izmeštanje može da odloži, ali ne i da razreši unutargrupni konflikt.

Ako pak međugrupni (međunacionalni) konflikt traje duže vreme, uz velike troškove i bez izgleda na uspeh, javlja se **bumerang efekat – spoljni konflikt umesto da otkloni, ili bar priguši, dodatno provocira i ojačava linije unutrašnjih razdora.**

Unutargrupno homogenizovanje metodom pronalaženje krivca izvan redova svoje nacije inače ima svoje razloge i značajne konsekvence po vladavinske odnose. Selenjem, ospoljavanjem krivice za nastalo stanje, uvode se neka vrsta moratorijuma za političku odgovornost vlastodržaca (Pašić,1993:719).

Iza kvazidemokratske, nacional-populističke frazeologije i političko-institucionalnog sklopa perpetuiraju se vladavina elita nesposobnih da mobilišu na iznalaženje produktivnog izlaska iz konflikta/krize. **Nacional-populistički režimi zato i jesu oblik odlaganja i/ili suspenzije demokratije.**

U red psihološko-političkih funkcija nacionalnih konflikata spada njihova kompezacijska funkcija. Nekritičko svrstavanje uz svoju grupu i podvrgavanje autoritetu nacionalnog vođe (vođa) lišava pojedince lične odgovornosti, tegobnih dilema i unutrašnjih konflikata. Između mase nacionalno fanatizovanih pojedinaca koji, svesno ili nesvesno, pristaju na maloletnički status i «očeva» nacije uspostavlja se čvrst odnos uzajamnog produkovanja i uslovljavanja.

Najzad, **ekstremni nacionalizam i oštra međunacionalna sučeljavanja predstavljaju pogodan okvir za ispoljavanje krajnje malignih oblika agresivnosti i niskih poriva.** U ovakvim sukobima problematične (kriminogene, devijantne) ličnosti mogu nekažnjeno, za razliku od mirnodopskih uslova, često i uz oreol nacionalnih heroja, činiti zločine i ubijati. «Borba za našu stvar» predstavlja ne retko samo izgovor za oslobađanje od svih kočnica i ograda.

Naravno ovim se nikako ne dovodi u pitanje postojanje objektivne osnove i razloga međunacionalnih konflikata, kao i rezultirajući realni izazovi nacionalnom samoodređenju, pa i

opstanku. Problematizuje se zapravo sama logika uzajamnog pothranjivanja konflikata i na njoj bazirana sredstva, mehanizmi i funkcije njegove eskalacije.

Preduslov da se oni produktivno regulišu i razreše je upravo njihovo svođenje na objektivnu (interesnu) osnovu i lišavanje iracionalnih momenata i sadržaja, odnosno otklanjanje njihovih potencijalnih malfunkcija. Enormni socijalni troškovi i cena raspada Jugoslavije predstavljaju paradigmatičan primer «tragizma malih naroda» (Bibo), odnosno odsustva želje i/ili nesposobnosti da se na prostoru izukrštenih i sukobljenih, unutrašnjih i spoljnih, interesa blagovremeno zaustave nacionalistička euforija i proces eskalacije i iracionalizacije sukoba.

No, izbijanje svetske ekonomske krize 2007/2008. godine i prateći rast nezaposlenosti, siromaštva i frustracija domicilnih (nižih) srednjih slojeva u odnosu na jeftinu imigrantsku radnu snagu, kao i izazovi i pretnje terorizma, pokazuju da nacionalnih euforija, sa čak rasnim predznakom nisu lišeni ni "veliki narodi" i razvijene demokratije, odnosno da se ne radi tek o, recimo, "zaostaloj, folklorno - balkanskoj specifičnosti

XIII MODERNE POLITIČKE IDEOLOGIJE

Tvorac (pozitivnog) pojma ideologija je francuski filozof **Desti de Trasi** koji ga je upotrebio, 1796.godine, u značenju nauke o idejama kojom se spoznaje proces mišljenja i stvaranja ideja. Moderno negativno značenje ideologiji prvi je dao **Napoleon Bonaparte** koji je nazvao ideolozima sve one čija filozofija nema veze s političkom stvarnošću, odnosno metafizičarima udaljenim od života.

Ideologija tada postaje (i ostaje i danas) **sporni pojam** s dva kontroverzna značenja. Inicijalno zamišljena kao nauka koja treba biti temelj za prosvećenu politiku zadobija odmah po nastanku značenje pogrešnog i subverzivnog fantaziranja.

Manheim (1978) upravo vreme kada Napoleon grupu filozofa koji su se suprotstavljali njegovim političkim ambicijama naziva »ideolozima« u prezrivoj smislu, odnosno trenutak kada se mišljenje protivnika obezvređuje nazivajući ga ideološkim, označava vremenom nastanka modernog pojma ideologije. (Pavićević Vukašinović, 2007).

Značaj i prepoznatljivost pojam ideologije dobio je, međutim, polovinom 19. veka sa delom **Marksa i Engelsa** "Nemačka ideologija" u kojem se konstatuje da su u svakoj epohi ideje vladajuće klase i vladajuće ideje i da je ideologija u svojoj suštini iskrivljena, "lažna svest" kojom se obezbeđuje klasna hegemonija. »Misli vladajuće klase u svakoj su epohi vladajuće misli, tj. klasa koja je vladajuća materijalna sila društva istovremeno je njegoja vladajuća duhovna sila« Klasa kojoj stoje na raspolaganju sredstva za materijalnu proizvodnju, raspolaže samim tim i sredstvima za duhovnu proizvodnju tako da su joj zato, uzevši u proseku, podređene misli onih koji su lišeni sredstava za duhovnu proizvodnju. (**MARKS - ENGELS, RANI RADOVI, STR. 393.**)

Za razliku od klasne, "buržoaske" ideologije, Marks sopstveni koncept i pristup analizi klasne civilizacije i stvaranju besklasnog, komunističkog društva nije smatrao ideologijom već naučnim socijalizmom

»Kako ljudi stvarno misle?« osnovni je problem **Manheimove sociologije saznanja**. Prvi je i osnovni zadatak istraživanja »kako

ljudi misle« **otkrivanje funkcionalnih veza između položaja neke grupe i sadržaja njene svesti**. Drugi zadatak je pitanje istine – odnosno saznanje adekvatnosti ideologije. Kriterij istinitosti neke ideologije je, po Manheimu, u njenim neposrednim praktičnim posledicama – istinita je ona ideologija koja omogućuje uspešno snalaženje i prilagođavanje u postojećim prilikama.

Liberalni mislioci poput **Karla Popera i Hane Arent**, polazeci od razlikovanja zatvorenih, totalitarnih i otvorenih, demokratskih društava pojam ideologije vezuju samo za zatvorena društva. Ideologija se definiše kao zatvoren, netolerantan sistem uverenja i ideja koji pretenduje na monopol nad istinom i odbija da uđe u dijalog sa suprostavljenim pozicijama. Dok su fašizam i komunizam primer ideologija, liberalizam, kao i konzervativizam pa i demokratski socijalizam, kao otvoreni sistemi mišljenja koji dozvoljavaju raspravu i kritiku, to nisu.

IDEOLOGIJE I (PARTIJSKE) POLITIKE

Političke ideologije kao koncepti vrednosnog oblikovanja i transformisanja stvarnosti praktično su nerazdvojivi od pokreta za njihovu realizaciju. Na drugoj strani, bar u pozadini formiranja i delovanja pokreta i partija stoji određena ideologija – sistem uverenja, vrednosti i predstava o društvu i poželjnom načinu uređenja društvenih odnosa. Endru Hejvud i definiše ideologiju kao maje-više koherentan skup ideja koje služe kao osnov za političko delovanje, bez obzira da li se radi o očuvanju, modifikaciji ili urušavanju postojećeg sistema vlasti. Sve ideologije zapravo a) nude prikaz postojećeg poretka u obliku „pogleda na svet“; b) iznose model poželjne budućnosti, viziju „dobrog društva“ i c) objašnjavaju kako može i kako bi trebalo da se izvede promena – kako da se od a stigne do b (Hejvud, 2005:12).

Programi političkih partija zaista i sadrže ocene o ranijem i aktuelnom stanju, ali i budućem, poželjnom razvoju društva, odnosno indikativnu i normativnu, vrednosnu komponentu ideologije. Neretko partije različitih, čak suprotnih idejnih stanovišta, isto ili slično procenjuju aktuelno stanje (indikativna, činjenična strana), ali se bitno razlikuju u pogledu ciljeva i sadržaja politike

(normativna dimenzija ideologije), odnosno utvrđuju istu društvenu dijagnozu, ali predlažu različite terapije.

Jost definiše političku ideologiju kao set međusobno povezanih moralnih i političkih stavova i vrednosti o razvojnim ciljevima društva i metodama kako se oni trebaju dostići. Ideologija pomaže da se objasni zašto ljudi čine ono što čine, organizuje njihove vrednosti i uverenja i usmerava političko ponašanje, odnosno sadrži nužno svoju kognitivnu, afektivnu i motivacionu komponentu. Pitanje »imaju li obični ljudi ideologiju?« je zapravo pitanje u kojoj meri oni poseduju kognitivnu organizaciju, afektivnu i motivacionu komponentu i kapacitet da potaknu delovanje (Jost,2006:653)

Nastojeći da preciznije odredi **strukturu i sadržaje ideologije** Lipset je , u svom klasičnom delu *Politički čovek* ,definisao dvodimenzionalnu strukturu političkih vrednosti na temelju razlikovanja ekonomskih vrednosti (koje se odnose na distribuciju bogatstva i prihoda u društvu) i kulturalnih vrednosti (odnose se na individualne slobode i socijalni poredak). Kulturalne i ekonomske vrednosti se mogu naći u različitim rekombinacijama što dakako polje politike i političkih ideologija čini složenim i autonomnim u odnosu na svoje polazne obrasce. U preciznijoj analizi političko-kulturalnih sklopova , brojni autori ističu kako se u empirijskim istraživanjima najčešće poistovećuju vrednosti tradicionalnog morala (konzervativno gledište na odnose između polova, seksualnost, život i smrt) sa autoritarnim tendencijama (koje impliciraju averziju prema kulturalnoj različitosti i rigidnu koncepciju socijalnog poretka). Smatra se na temelju tih nalaza da su i moralni tradicionalizam i autoritarnost povezani, pre svega sa desnicom u političkom spektru, što naravno ne znači i da nije moguć, pa ni redak spoj tradicionalnog autoritarizma sa (levičarskim) egalitarizmom u raspodeli dobara.

EVOLUCIJA IDEOLOGIJA I PROMENA ORIJENTACIJA

Na osnovu prethodnih razmatranja moglo bi se zaključiti da su u osnovi evolucije ključnih koncepata i vrednosti , pored ostvarenih međuuticaja velikih ideoloških tradicija, upravo radikalno izmenjeni konteksti, i rezultirajuća potreba ljudi za razumevanjem , utemeljenjem i pripadanjem, koji onda traže i svoju političku i ideološku (re)intepretaciju. Ovom stavu u prilog ide i činjenica da je,

recimo, u postkomunističkim društvima veoma brzo, paralelno sa dramatičnim procesom urušavanja real- socijalizma došlo do obnavljanja klasičnih političkih paradigmi – konzervativne, liberalne, socijaldemokratske, etnonacionalne i formiranja brojnih političkih partija, zasnovanih na njima i njihovim kombinacijama. Time se ujedno otvara i pitanje broja relevantnih, međusobno konkurentnih ideoloških projekata i osnova njihovog razlikovanja i poređenja. Radi se, pre svega o izboru i intepretaciji seta političkih vrednosti poput slobode, jednakosti, pravde i autoriteta ili razumevanju tradicije i ljudske prirode , koje stoje u osnovi izbora različitih poredaka i političkih ustanova.

IDEOLOŠKI SPEKTAR

Brojne aktuelne dileme vezane za razumevanje i paralelno dimenzioniranje ukupnog ideološkog prostora, u svojoj osnovi imaju činjenicu da je tradicionalna osa političkih podela na levicu, centar i desnicu do skoro, od strane brojnih autora, smatrana za «zastarelu, sadržajno ispražnjenu i analitičku neupotrebljivu».

Po mome sudu, ova tradicionalna načelna podela još uvek dobro služi bar kao gruba, orijentaciona šema, koja traži na posebnim područjima primene (poput prostora ekonomije, politike ili rodnih odnosa) dalja preciziranja i podele na ekstremnu i umerenu levu i desnu poziciju, ili nacionalnu (nacionalističku) i građansku levicu i desnicu.

Levica i desnica su zapravo široki, istorijski i strukturalno promenljivi i teško (precizno) odredivi pojmovi i pokreti. Podela na levicu i desnicu zapravo potiče iz 1789. godine i bazira na banalnoj činjenici rasporeda sedenja, u francuskoj skupštini staleža. Sa kraljeve desne strane sedele su aristokrate, a sa leve predstavnici trećeg staleža. Prvi su odbacivali subverzivnu, nepoželjnu, ali i utopijsku ideju jednakosti. Drugi su joj duboko privrženi i smatraju je ključnim elementom „revolucionarnog svetog trojstva“- lozinke: sloboda, jednakost, bratstvo.

Početno, unutar građanskih revolucija, levicu su činili liberalno i radikalno republikansko građanstvo. Sa širenjem izbornih prava i političkim organizovanjem radništva, menja se (i širi) socijalna osnova levičarskih pokreta. Istovremeno, radikalizacijom pokreta – širenjem ideje jednakosti i na socijalnu i ekonomsku ravan, čitav politički spektar društva se pomera u levo. Slična promena

desiće se tridesetih godina prošlog veka, sa nastankom komunističkih partija i zemalja.

Levica se, posebno na političkoj ravni, često izjednačavala sa radničkim i socijalističkim pokretima. No, levice pripadaju i svi pokreti i struje koje se zalažu za proširenje liste sloboda i prava i preko granica osnovnih građanskih, političkih, i prava na minimalnu socijalnu sigurnost. I to bez obzira na stav (indiferentnosti, čak i odbijanja) koji imaju prema socijalizmu i radničkim organizacijama. Radi se, danas, pre svega o novim društvenim pokretima (mirovnim, feminističkim, ekološkim) koji se sa tradicionalnom levicom nalaze u odnosu naizmeničnih sukoba i saradnje. Na drugoj strani, praksa populističkih i reakcionarnih pokreta to najbolje pokazuje, radništvo i njegove organizacije nisu a priori na levisi.

Osnov diferenciranja unutar ideološkog spektra na njegovo radikalno i umereno krilo, tokom 20 veka čini pre svega odnos prema socijalnom i ekonomskom pluralizmu i parlamentarnoj višestranačkoj demokratiji, čije su prihvatanje preduslov pripadanja socijaldemokratiji, na jednoj umereno levoj ili strankama desnog centra, na drugoj strani. Nakon 1989.godine i simboličkog pada berlinskog zida i nekadašnji komunisti ulaze u široki luk stranaka koje polaze od liberalnodemokratskih vrednosti. Izvan političkog mainstreama ostaju tek krajnji politički ekstremisti i religijski fundamentalisti.

Zalaganje za razvojno i dinamično poimanje političkog prostora nikako ne znači i pristanak na krajnje relativizovanje i obesmišljavanje pojmova, odnosno odricanje od utvrđivanja relativno trajnih parametara i indikatora političkog pozicioniranja.

Načelno, **demokratska levica zadržava značenje socijalne horizontale – borbe za širenje prostora jednakosti, za socijalne promene i usmerenost ka budućnosti.** Akcenat je sada, umesto na materijalnoj jednakosti na socijalnoj koheziji, solidarnosti i uključenosti, kao i na rodnoj, generacijskoj i svakoj drugoj ravnopravnosti i toleranciji (Gidens,2003:340-343).

Osnovno obeležje, uz sve međusobne razlike, **desnog dela političkog spektra ostaje socijalna vertikala – poštovanje hijerarhije, tradicije i kontinuiteta** (Beume,2002:53-58).

(Samo)razumevanje centra početno sadrži shvatanje centra kao bezidejnog, praznog ostatka, «močvare centra», unutar šireg

koncepta formalizovane, od društvenih inputa ispražnjene «demokratije bez naroda» (Diverže). Centar je samo međuprostor koji omogućuje (zbog centralne pozicije u odnosu na političke polove) nadproporcionalni koalicioni potencijal i učešće u vlasti.

Sa formiranjem i rastom socijalne strukture društva usluga, posebno narastanjem i centralnom pozicijom srednjih slojeva, evoluirala i shvatanje političkog centra koji se sve više definiše, lišen ekstremizma sa političkih polova, kao «novi», «radikalni centar» ili «treći put» (Gidens,1999:134-136).

Paralelno sa informatičkom revolucijom i nastajanjem postmaterijalnog i postmodernog društva, odnosno sa ekspanzijom i evolucijom «novih» srednjih slojeva, političko klatno je, na tradicionalnoj osi političkih podela: levica-centar-desnica, posle gotovo dva veka pomeranja ulevo, od sedme decenije prošlog veka krenulo u suprotnom smeru.

U velikoj većini (post)industrijskih društava ono je danas negde u ravnotežnoj tački političkog centra, odnosno oscilira u relativno uskoj margini između tržišne alokacije i umerenih, redistributivnih političkih strategija, odnosno između liberala i socijaldemokrata.

Primeru radi, pozicija socijaldemokratije – «levog centra» podrazumeva trajan napor harmonizovanja, regulisanja napetosti i balansiranja između ideja slobode i jednakosti, odnosno ostvarivanje rastuće jednakosti unutar institucija liberalne demokratije. Time se pozicija levog centra, (u oslonu na metodsko uputstvo i argumentaciju Norberta Bobija), relativno jasno i trajno razlikuje u odnosu na ekstremnu levicu – koju karakteriše insistiranje na jednakosti bez liberalno-demokratskih sloboda što, po pravilu rezultira totalitarnom negacijom i slobode i jednakosti.

Na drugoj strani, desni centar je slobodarski, liberalni ali ne i egalitarni politički projekat, dok je krajnja desnica i antiegalitarni i antidemokratski pokret. Dakle, na desnoj strani političkog polja neegalitarni projekat ekonomskog liberalizma može biti rekombinovan sa političkim liberalizmom i građanskom orijentacijom (centro-desnica), ali i sa konzervativizmom i pozicijom nove desnice i nacionalizma.

Pored ove ključne, dihotomija: levica-desnica se zasniva na operativnim podelama rad-kapital, različitom viđenju uloge države u

privredi, odnosno obimu redistributivnih zahvata u korist siromašnih. Načelno, komunisti se zalažu za državno planiranje i svojinu, socijaldemokrate, socijal liberali i demohrišćani za mešovitu ekonomiju i vladinu regulativu, a nova desnica i neoliberali za kapitalizam slobodnog tržišta i privatnu svojinu.

Sporovi i razlike između (neo)liberala i socijaldemokrata u svojoj osnovi imaju različit odnos prema mogućnosti i opravdanosti širenja prostora jednakosti (i državne intervencije) i izvan sadržaja i procedura garantovanja pravne i političke jednakosti i minimalne regulativne ekonomske uloge države.

Jednakost je zapravo vrednost čije poimanje najjasnije razlikuje socijaldemokrate od liberala i konzervativaca, na jednoj, kao i komunista na drugoj strani političkog spektra.

Konzervativci smatraju da je društvo po prirodi hijerarhijski ustrojeno i da je jednakost apstraktan i nedostižan cilj, pri čemu, u verziji paternalističkog konzervativizma, uspešniji treba da preuzima brigu o slabima i nemoćnima.

Liberali principijelno ne odbacuju jednakost. Po njima, ljudi se rađaju jednaki i imaju jednaku moralnu vrednost, ali raspolazu različitim talentima i veštinama. Posledično, liberali su za pravnu i političku, ali ne i za društvenu jednakost, izuzev korigujuće jednakosti prilika.

Za razliku od liberala koji smatraju da se društvena jednakost može postići samo na račun slobode i kažnjavanja talenata, socijalisti drže da su ove vrednosti kompatibilne. Na drugoj strani, za razliku od komunista koji su za apsolutnu društvenu jednakost koja se postiže ukidanjem privatne svojine, socijaldemokrate proklamuju relativnu društvenu jednakost i preraspodelu kroz sistem progresivnog oporezivanja i razvijene socijalne funkcije države.

Ključna pitanja i dileme vezane su za obim državnih intervencija, posebno opravdanost redistribucije prihoda, odnosno poželjnu visinu i udeo javne potrošnje u budžetu, kao i legitimnost vođenja i efekte tripartitnog socijalnog dijaloga.

Još od Adama Smita i njegovog koncepta i teze o «nevidljivoj ruci tržišta» među liberalima legitimnim se, pored funkcija zaštite od unutrašnjeg i spoljnog nasilja i nepravdi, smatra jedino dužnost angažovanja države u javnim institucijama i radovima za koje kapital

nema interes. Napetost između imperativa i logike kapitala i logike i vrednosti demokratije vodi nevoljnom pristajanju liberala i na, vrlo restriktivno prihvaćen, princip ispravljanja negativnih posledica tržišnih poremećaja. Do izvesne, racionalne mere prihvatljiva su i, razvojno produktivna ulaganja u obrazovanje, zdravstvo i komunikacijsku infrastrukturu.

Uz izvesno pojednostavljivanje, moglo bi se reći da središnji deo političkog spektra modernih društava zauzima konfliktni dijalog konzervativaca, liberala i socijaldemokrata, dok su na njegovim polovima levi i desni populizam i radikalizam. Međutim, pošto na krajnjim polovima levi i desni ekstremisti dele zajednički afinitet prema represivnim i autoritarnim, čak totalitarnim formama vladavine, daleko je upotrebljiviji analitički model potkovice koji reljefno pokazuje približavanje krajnje levice i desnice. Primera radi, fašizam na krajnjoj desnici se, poput ekstremne levice, zalaže za upotrebu radikalnih, nasilnih sredstava, okrenut je budućnosti i zalaže se za državnu kontrolu i upravljanje ekonomijom. No, i model potkovice ima svojih nesavršenosti i nekonzistentnosti. Tako, anarhizam uz insistiranje na jednakosti, odbija istovremeno svaki oblik vlade i diktata nad ekonomijom.

IDEOLOGIJE I POLITIČKI PROGRAMI

Činjenica, međutim, da se broj i uticaj ideologija i partija koje se na njih pozivaju ne poklapa, odnosno da se više partija poziva na istu ideologiju, ali i da brojne partije eklektički kombinuju elemente različitih kultura i ideologija, ili pak, u skladu sa tezom o kraju ideologije (Danijel Bel), negiraju svaku širu ideološku utemeljenost, je osnovni razlog za razlikovanje ideologije i programa.

Program partije predstavlja zato prostorno i vremensko preciziranje, konkretizaciju i razvoj i operacionalizaciju određene ideologije, ali i revidiranje, pa i napuštanje dela "ideološkog balasta" - njeno prilagođavanje konkretnim okolnostima i prilikama jedne zemlje.

Biti liberal ili socijaldemokrata, recimo, u Nemačkoj i Srbiji, odnosno početkom ovog ili prethodnog veka nije (sasvim) ista stvar.

Programsko preoblikovanje i saobražavanje ideologije posebnim prilikama, odnosno različita procena šansi da se određeni politički projekat realizuje u konkretnim sredinama, razlog su da se često javlja više konkurentskih partija sa istom ili sličnom programskom i ideološkom etiketom.

Istovremeno, sudar i dijalog ranijeg političkog nasleđa i karakteristika određenog društva sa izazovima globalizacije i tranzicije često za rezultat imaju paralelno egzistiranje, manje ili više skladno spojenih, elemenata različitih ideologija i tradicija unutar programa političkih partija.

Danas smo na prostoru eks-Jugoslavije suočeni sa (prividnim) paradoksom – željom da se vratimo u svet i uđemo u EU, a da, istovremeno o njihovim političkim strukturama i ideologijama tako malo znamo. Možda najbolji primer predstavlja pridruživanje naših partija svojim evropskim i svetskim familijama, koje ne retko motivisano krajnje pragmatiskim razlozima, samo dodatno doprinosi političkoj konfuziji. Partijsko-političku scenu, u stvorenom tranzicionom i postratnom okviru, i nakon prethodnih dugih decenija „ideološke suše“ i prinudnog političkog jednoulmlja i inače odlikuje kakofonija. Na delu je neka vrsta političkog bala pod maskama na kome se pod partijskim etiketama često ne nalazi naznačena sadržina. Partije u nastojanju da privuku izbornu klijentelu često prave programsko-političku smešu od elemenata različitih ideologija.

Posledično, po nalazima istraživanja, tek približna polovina građana kako-tako uspeva da sebe i „svoju“ političku opciju identifikuje sa određenom ideologijom i političkom familijom.

Na drugoj strani, velike moderne političke ideologije poput nacionalizma, konzervativizma, liberalizma ili socijaldemokratije zaista sadrže unutar sebe brojne struje i nanose. Zato o pokretima i partijama koje se na njih oslanjaju ne govorimo kao o homogenim političkim porodicama, već širim i kompleksnim političkim familijama, sa tek nekoliko bitnih zajedničkih deljenih odlika.

Primeru radi, pomenimo samo, pošavši od analiza Endru Hejvuda, razlike između klasičnih liberala, modernih ili socijal-liberala i neoliberalizma, unutar političke ideologije liberalizma, odnosno paternalističkog konzervativizma i hrišćanske demokratije prema konzervativizmu nove desnice unutar konzervativnog

političkog bloka. Još su veće razlike i evolucija od revolucionarnog socijalizma, preko tradicionalne faze socijaldemokratije do politike „trećeg puta“ unutar socijaldemokratske političke familije.

Tema	Liberalizam	Konzervativizam	Socijalizam
CENTRALNE TEME	Pojedinac	Tradicija	Zajednica
	Sloboda	Organsko društvo	Jednakost
	Razum	Ljudska nesavršenost	Saradnja
	Tolerancija i različitost	Hijerarhija i autoritet	Društvena klasa
	Pravda	Svojina	Zajedničko vlasništvo
STRUJE	Klasični liberalizam	Autoritarni konzervativizam	Marksizam
	Moderni liberalizam	Paternalistički konzervativizam	Socijaldemokratija
	Liberalizam 21. veka	Libertarijanski konzervativizam	Socijalizam 21. veka
		Nova desnica Konzervativizam 21. veka	

(Hejvud, 2005)

Čitav naš region je tako dobar primer istovremenog postojanja, primera radi, demokratskih, odnosno socijaldemokratskih i socijalističkih partija od kojih su jedne moderno, demokratski i evropski usmerene a druge tradicionalistički i autoritarno orijentisane i opterećene ksenofobijom i nacionalizmom.

U tom okviru vredi slediti pravilo da se partije analiziraju i razvrstavaju u “političke familije” po svojim operativnim programskim dokumentima, i u još većoj meri samoj političkoj

praksi, a ne tek po pukoj ideološkoj etiketi iza koje se često kriju sasvim drugačiji sadržaji.

Osim toga programi se, od partijskih ideologija objektivno razlikuju po svojoj funkciji i osnovnoj nameni. Oni, pored osnovnih, samodefinišućih ideoloških naznaka, moraju sadržati i praktične mere koje stranka namerava da preduzme i konkretne ciljeve koje želi da na konkretnom području – prostorno i vremenski preciziranom, ostvari. U tom kontekstu korisno je razlikovati i analitički razdvojiti **partijsku ideologiju**, njen **načelni program**, **akciona dokumenta** vezana za određene politike (ekonomsku, socijalnu, obrazovnu, međunarodnu, ekološku....) i **izborne manifeste** usmerene na dobijanje podrške na izborima.

Na globalnoj ravni odnosa partija i političkih ideologija neophodno je takođe metodski razložiti i razviti četiri nivoa analize.

Prvi, najopštiji nivo čini izlaganja bazičnih vrednosti i principa, vezanih pre svega za konstituisanje socijalnog i političkog poretka, razvijanih unutar tri velike ideološke tradicije – liberalne, konzervativne i socijalističke, ali i različitih struja i tendencija unutar nacionalnih ideologija, pri čemu se, svakako, ne mogu zanemariti ni značaj i dometi ekologizma, feminizma ili regionalizma, ali ni brojnih struja i „škola mišljenja“ unutar političkog autoritarizma i totalitarizma.

Drugi nivo čini kontekstualna analiza njihovog razvoja i evolucije koja uključuje kako razmatranje njihove slojevitosti i internih podela tako i mnogostrukost međusobnih veza i uticaja.

Treći, aktuelni nivo za predmet ima studij nadnacionalnog grupisanja u političke familije, pre svega onog u okviru Evropskog parlamenta.

Najzad, četvrti najkonkretniji nivo predstavlja analiza partijsko-političkih podela na nacionalnoj ravni.

XIV VELIKE POLITIČKE TRADICIJE

POLITIČKA FAMILIJA LIBERALA

Sama reč „liberal“ potiče od latinske reči *liber* („slobodan“) i liberali svih škola, bez obzira na utvrđene podele na socijal-liberale, liberal-demokrate i libertarijance, sebe vide kao zaštitnike slobode, posebno slobode od tradicionalnih ograničenja. Počeci liberalizma, u eri prosvetiteljstva, postavili su ovu filozofiju u jasnu suprotnost feudalizmu i merkantilizmu. Kada su se kasnije tokom Francuske revolucije i 19. veka u toj opoziciji profilisale i daleko radikalnije filozofije, liberalizam se postavio kao jednako suprotstavljen i ideologijama socijalizma i komunizma, mada „leve“ liberalne škole mišljenja podržavaju neke od socijaldemokratskih ciljeva i metoda. Konzistentnu klasifikaciju liberalizma otežava i tendencija da reč „liberal“ u raznim jezicima nosi i sasvim različite konotacije, te može biti kako visok kompliment, tako i uvredljiva etiketa.

Liberalizam teži uspostavljanju uslova u kojima ljudi mogu da vode dobar život ali ne propisuje šta je to dobro. Ključna specifičnost liberalizma su otvorenost i samoodređenje utkani u set specifičnih i odgovarajućih osnovnih vrednosti koje čine **pojedinač, sloboda, razum, pravda, tolerancija i različitost** (Hejvud, 2005: 28)

Verovanje u **primat pojedinca** u odnosu na kolektivitete ključna je tema liberalne ideologije. Njima pripada skup prirodnih prava na život, slobodu i svojinu (John Locke). Napetost i tenzije unutar liberalne ideologije stvaraju dve različite implikacije i razumevanja naglašavanja značaja individue. Po jednoj, koja naglašava zajednički isti status i svojstvo svih kao individua, naglasak je na jednakosti. Po drugoj, koja se fokusira na različite unutrašnje kvalitete i lična svojstva pojedinaca, akcentat je na jedinstvenosti, time i različitosti.

Kako god da se shvate ljudi – kao jednaki ili različiti i nejednaki, altruistični ili egoistični zajednička je svim liberalima želja da se kreira društvo u kojem postoje uslovi da svaka individua može da razvije i ostvari svoje potencijale.

Vrhovni značaj pojedinca vodi logično privrženosti **individualnoj slobodi**. Dok klasični liberali podržavaju **negativnu slobodu**, shvaćenu kao odsustvo ograničenja i slobodu izbora, moderni liberali brane **pozitivnu slobodu** koja, po Džonu Sjuartu Milu, rodonačelniku ovog, razvojnog shvatanja slobode i demokratije, uključuje i mogućnost i sposobnost ljudi da se razvijaju i samoostvare. U delu „Dva shvatanja slobode „ Isaija Berlin konstatuje da pozitivno i razvojno shvatanje slobode koje uključuje sposobnost da se razviju talenti i veštine, bar implicite opravdava i (umerenu) intervenciju društva. Na drugoj strani, za klasične (i neoliberalne), koji ljubomorno čuvaju prostor sloboda i zaziru od države, „negativna“ sloboda je pravo da se bude ostavljen na miru, izvan svakog uplitanja i spoljašnje intervencije.

Liberalno insistiranje na primatu individue i slobode tesno je povezano sa naglašenom **verom u razum**, pa je u tom pogledu liberalizam, kao i socijalizam, legitimni naslednik racionalizma prosvetiteljstva. Upravo je moć razuma ono što ljudima daje sposobnost i pravo da prave izbore, preuzimaju odgovornost i kroje sopstvene sudbine. Sukobi oko oskudnih resursa ili modela uređenja društva se zato i mogu rešavati argumentima i raspravom. U tom smislu liberali silu ne smatraju argumentom i ne odobravaju njenu upotrebu sem u samoodbrani i kao iznuđeno sredstvo suprotstavljanja ugnjetavanju.

Liberalno razumevanje **pravde** bazira na uverenju da je pravedno da svaka osoba dobije ono što je zaslužila. Pošto su sva ljudska bića rođena jednaka i imaju jednaku moralnu vrednost ta jednakost rezultira formalnom jednakošću statusa ljudi u društvu, odnosno njihovom pravnom i političkom jednakošću. Liberalno razumevanje jednakosti i pravde uključuje i **jednakost prilika**, odnosno šansi za uspon, pa i pad, u društvu. No, za razliku od (revolucionarnih) socijalista liberali nisu za materijalnu, odnosno distributivnu jednakost. Liberali kao meritokrati koji visoko vrednuju postignuća i zasluge jesu samo za to da svi imaju jednake prilike da razviju svoje, inače krajnje nejednake veštine i sposobnosti. Posledično, nepravedno je da jednako dobiju osobe sa različitim talentima i postignućima. Za razliku od klasičnih liberala moderni ili socijal-liberali veruju u potrebu da se nejednakosti do izvesne mere koriguju kroz preraspodelu i socijalnu zaštitu manje imućnih, posebno najsiromašnijih jer sumnjaju u mogućnosti ostvarivanja pravne i političke jednakosti u uslovima egzistencijalne

ugroženosti i bede. Džon Rols u *Teoriji pravde* zastupa zato tezu da je ekonomska nejednakost opravdana samo onda kada ide, svojim pozitivnim razvojnim efektima, i u prilog najsiromašnijih.

Liberalna naklonost ka individualnosti i slobodi i razumu vodila je i ka prihvatanju pluralizma, **različitosti i tolerancije**. Tolerancija je ne samo etički ideal već i društveni princip na kojem se baziraju političke institucije i prakse. U Pismu o toleranciji Lok zastupa tezu da je funkcija vlade da štiti život, slobodu i svojinu i da ona nema prava da se bavi brigom o dušama ljudi. Suočeni sa „paradoksom tolerancije“ – mogućnošću da netolerantni zloupotrebe pravo na toleranciju i suspenduju ga, liberali se, ipak, opiru ili teško pristaju na privremenu zabranu i najekstremnijih shvatanja. Oni dele Milovo uverenje da je vrednost otvorene debate upravo u tome što se rđave ideje pokažu rđavim, a dobre ideje u argumentovanoj raspravi nadvladaju.

Pošto su pojedinci po svojoj prirodi sebični, gladni moći i gramzivi, prirodno, bezdržavno stanje odlikuje rat sviju protiv svih (Hobs), u kojem je ljudski život bio usamljen, siromašan, prljav, brutalan i kratak. Posledično, racionalni pojedinci sklopili su društveni ugovor kojim uspostavljaju suverenu državnu vlast bez koje bi stabilan i uređen život i dalje bio nemoguć. Stvarajući državu kao vrhovni politički autoritet oni su se istovremeno odrekli dela svoje slobode kako bi živeli „pod zakonom“ (Lok).

Teorija društvenog ugovora državu interpretira kao izraz interesa i potreba ljudi i neku vrstu arbitražnog i neutralnog sudije u društvu. Za razliku od revolucionarnih socijalista koji državu vide kao klasnu državu, odnosno instrument za zaštitu privilegija vladajućih klasa, za liberale država je neutralni arbitar koji posreduje između konkurentskih grupa i interesa.

U osnovi liberalnog uverenja je rezervisanost prema svakoj vlasti, koja se doživljava kao potencijalna tiranija vladara ili despotizam i tiranija većine (Tokvil).

Konstitucionalizam, odnosno vlast ograničena ustavom i zakonima, zato je ključni politički princip za svakog liberala.

Strah od koncentracije i širenja vlasti i uplitanja države u zonu privatnosti vodio je i ideji o podeli i ravnoteži vlasti, odnosno o njenoj podeli i disperziji na tri nezavisne grane vlasti (zakonodavnu,

izvršnu i sudsku) koje stvaraju **mrežu odnosa „kontrole i protivteže“**.

Liberalno poimanje demokratije sadrži izvesnu napetost i tenziju između njenog demokratskog momenta – privrženosti vladavini naroda i njene liberalne suštine – potrebe da se i demokratski uspostavljena vlast ograniči kako ne bi postala neprijatelj individualnih sloboda.

Liberalni model demokratije ima, po Endruu Hejvudu, tri ključna obeležja. Prvo, **liberalna demokratija je indirektni, predstavnički oblik demokratije**. Drugo, ona je samim tim zasnovana na biračkoj odluci i **izboru između različitih, konkurentnih političkih projekata i aktera**. Treće, ovaj koncept pravi jasnu **razliku između države i građanskog društva**. Građansko (civilno) društvo autonomno je u odnosu na državu, formirano na pluralnom ekonomskom i socijalnom polju koje stvara nezavisne grupe i interese koji svojim organizovanjem i delovanjem dodatno ograničavaju državnu vlast (Hejvud, 2005: 44).

Liberalne rezerve prema (neograničenoj) demokratiji vodile su uspostavljanju dvostrukih sigurnosnih osigurača: unutrašnjih – sistem podele i ravnoteže i kontrole državne moći i spoljašnjih – autonomno organizovanje i zastupanje i predstavljanje interesa unutar civilnog društva.

Liberali, posebno Mil, socijalnu i političku participaciju – „građanski trening“ i praktikovanje demokratije vide kao praktičnu branu provali demagogije i ekstremizma. Samo kroz formirano iskustvo i sopstveno učešće u političkom životu građani postižu „obavešteno razumevanje“ političkih procesa i postaju rezistentni na političku demagogiju i zloupotrebu demokratskih instituta.

Mogli bismo konstatovati da osnovna linija rascepa između neoklasičnih i socijalnih liberala jeste pre svega u tome što je za neoliberalne intervencija vlade u najvećoj meri suvišna i kontraproduktivna, dok socijalni liberali drže da sa ovlašćenjima vlade, istina, treba biti oprezan, ali da se ona može koristiti za društvenopoželjne svrhe.

Uopšte uzev, svi liberali se zalažu za konstitucionalizam – ustavnu vlast, predstavničku demokratiju i vladavinu prava. Oni su po pravilu suprotstavljeni svim drugim osim „blagim“, liberalnim oblicima nacionalizma, i obično se razlikuju od konzervativaca svojom širom tolerancijom i spremnijim prihvatanjem multikulturalizma. Pored toga, liberali stoje na strani ljudskih prava i građanskih sloboda, posebno slobode govora i slobode štampe . Liberali takođe u veruju u slobodno tržište i slobodnu trgovinu, ali se međusobno razlikuju u stepenu ograničenog vladinog uplitanja u ekonomiju koji zagovaraju. Uopšte, odgovornost vlade za zdravstvo, obrazovanje i borbu protiv siromaštva uklapa se u smernice većine liberalnih stranaka. Pa ipak svi oni skloni su da veruju u daleko manju ulogu države od one koju bi podržala većina socijaldemokrata.

Liberali dalje veruju u neutralnu vladu, u smislu da nije na državi da određuje kako pojedinci mogu ili imaju tragati za svojom srećom. Ovo samoopredeljenje znači i otvoren pristup u etičkim pitanjima. Najveći broj liberalnih stranaka podržavaju pravo na izbor prekida trudnoće, i zagovaraju jednaka prava za žene i homoseksualce. Jednakost pred zakonom je ključna vrednost za liberalnu politiku, a rasizam je potpuno nespojiv sa liberalizmom. Sve liberalne stranke su sekularne, ali se razlikuju po pitanju antiklerikalizma.

Na socijalnoj (re)distributivnoj ravni najveći broj liberalnih stranaka rezonuje da bi vlada trebalo da obezbedi nekakav oblik zdravstvene zaštite i osnovnog obrazovanja. Većina liberala takođe veruje da bi osnovno penzijsko i socijalno osiguranje trebalo namirivati iz poreza, dok se opsežnija zaštita mora kupiti od privatnih osiguravajućih preduzeća. Oni ponekad, kako bi se pojedincima ponudio veći izbor, mogu podržavati i vaučere za korišćenje budžetski finansiranih pogodnosti, poput obrazovanja ili staračke nege.

KONZERVATIVIZAM

Etimološki, termin konzervativizam vodi poreklo od glagola konzervirati u značenju sačuvati nešto u postojećem obliku. Upravo se iz doslovnog tumačenja značenja pojma razvilo shvatanje konzervativizma prisutno u svakodnevnom životu, kao opreznosti, nesklonosti promenama ili čak straha od njih.

Počeci upotrebe termina u političkom kontekstu vezani su za revoluciju u Francuskoj. Još je rodonačelnik (liberalnog) konzervativizma britanski politički filozof Edmund Berk u svojoj kritici francuske revolucije, suprostavljajući se peoblikovanju politike u skladu sa apstraktnim idealima, poput trojstva sloboda, jednakost, bratstvo, isticao da se mudrost nalazi u postupnosti i oslanjanju na iskustvo, tradiciju i istoriju.

Iako nema saglasnosti oko toga šta je konzervativizam, najveći broj autora se slaže da je njegovo ključno obeležje naglašavanje značaja istorije, tradicije i nataloženih iskustava i istovremeno suprotstavljanje ideji totalne ili radikalne promene (Đurković, 2007: 35).

Suprotstavljanje nekritičkom prihvatanju „novotarija“ i negiranju tradicije je zapravo, uz naglašeni antropološki pesimizam, gotovo jedina zajednička nit, koja povezuje veoma raznorodne disciplinarne pristupe i istorijski promenljive sadržaje konzervativizma.

Konzervativizam je zato pre struja mišljenja i intelektualni stav nego distinktna politička doktrina. Ironičan, čak ciničan odnos prema demokratskim iluzijama i nesavršenoj ljudskoj prirodi posebno visoke domete dao je u satiričnoj literaturi od Aristofana i njegovih *Ptica*, *Lizistrata* ili *Žaba*, preko alegorijskih Guliverovih putovanja Džonatana Svifta do, recimo, *Rodoljubaca* našeg Jovana Sterije Popovića. Etika odgovornosti i visokih normi dužnosti, lojalnosti i patriotske obaveze prisutna je još u stvaralaštvu Seneke, Cicerona ili Marka Aurelija.

NAČELA KONZERVATIVIZMA

Uprkos postojanju značajnih poteškoća u određenju, kako zbog toga što je konzervativizam po nekima intelektualno najskromniji (Hejvud, 2005: 78), ili pre zbog samog odbijanja konzervativaca da se trajnije vežu za jedan sistem interpretacija, ipak se može govoriti o postojanju određenih političkih ideja i vrednosti koje čine suštinu konzervativizma i razlikuju ga od drugih konkurentnih političkih ideologija.

Set zajednički deljenih, konstitutivnih načela koje prihvataju sve struje unutar konzervativizma čine:

- **antropološki pesimizam** konzervativaca, za razliku od, recimo, realizma liberala ili optimizma socijalista; konzervativci polaze od stava o grešnosti i „kvarljivosti“ čoveka čemu su neophodna brana društvene, političke, zakonske i moralne i religijske stege jer čovek sam nije u stanju da podnese previše slobode. Stoga je on spreman da izazove rizika i slobode zameni za sigurnost reda i poretka;

- **organsko shvatanje društva**, kao mehanizma koji funkcioniše poput ljudskog organizma i u kojem pojedini organi imaju, analogno ljudskom telu, specifične funkcije i mesto u (društvenoj) hijerarhiji;

- skepticizam prema jednostavnim procedurama za društvene promene i oslon na tradiciju i postupnost promena, odnosno **kritika ideologije progressa, mehanicizma i apstraktnih ideja u politici**; za konzervativce je važno obezbediti da, kao što to kaže Ouksot, lečenje ne bude gore od bolesti (Hejvud, 2005: 80);

- isticanje značaja **autoriteta, sigurnosti, reda i poretka**, odnosno neodvojivosti slobode od poretka – iz ovoga se da zaključiti i zašto konzervativci toliko cene liderstvo i disciplinu: liderstvo se shvata kao sposobnost i odgovornost za usmeravanje drugih; za konzervativce disciplina nije tek puka poslušnost već dobrovoljno i svesno prihvatanje i poštovanje autoriteta;

- **vera u tradiciju, običaje, porodicu, lojalnost, partnerstvo i odgovornost** – sama činjenica da određeni običaji i institucije dugo postoje dokaz su njihove vrednosti; britanski pisac Česterton tvrdi da „tradicija znači davanje glasova najopskurnijoj od svih klasa: našim precima; to je demokratija mrtvih; tradicija odbija da se podredi arogantnoj oligarhiji onih koji su se trenutno zadesili“ (Hejvud,2005:76);

- vera u imanentnu **povezanost neotuđive privatne svojine i slobode**, odnosno svojine kao pretpostavke slobode i posledičnom primatu tržišne ekonomije – svojina, naime, pruža ljudima osećaj sigurnosti i nezavisnosti od pritisaka vlasti, ali ih i navodi na poštovanje zakona i vlasništva drugih, ona ima i izuzetan psihološki značaj ne samo kao garant sigurnosti nego i često kao moralna odgovornost sadašnjih da sačuvaju nasleđe prethodnih generacija, zbog toga konzervativci podržavaju štednju i obazrivo trošenje novca;

- uverenje o **nužnosti hijerarhije i društvene nejednakosti**, povezano sa organskim razumevanjem društva (Đurković, 2007: 37-44).

U tom okviru, u skladu sa organskim shvatanjem društva i sa izrekom „plemstvo obavezuje“ (noblesse oblige) postoji obaveza i dužnost da se štite i vode oni koji su manje sposobni ili su imali manje sreće u životu.

RAZLIČITI PRAVCI UNUTAR KONZERVATIVIZMA

Nedoumice oko određenja konzervativizma prate i dileme oko klasifikacije različitih tendencija unutar njega. Iako su prisutne brojne podele, s obzirom na njenu široku upotrebu i logičku doslednost, poći ću od Hejvudove podele na autoritarni, paternalistički i libertarijanski konzervativizam.

AUTORITARNI KONZERVATIVIZAM

Nastanak autoritarne intelektualne i političke doktrine vezan je za kontinentalnu Evropu. Osnovna karakteristika autoritarnog konzervativizma je odbacivanje bilo kakve promene i uverenje da su sila i apsolutna pokornost vladaru i crkvi jedini način očuvanja poretka.

Nakon Francuske revolucije katolički tradicionalisti bili su glavni kritičari novouspostavljenog sistema. Primera radi, Žozef de Mestr oštro je kritikovao novo uređenje zahtevajući vraćanje starog poretka. Zapravo, on je otišao i korak dalje unazad tražeći da papa ima vlast nad svetovnim vladarima. Argumentujući svoju poziciju, on, polazeći od organske slike društva, tvrdi da se tako može izbeći svaki dualitet vlasti i fragmentacija društva. Poredak se, po De Mestru, mora braniti po svaku cenu i sa njegovim protivnicima obračunati na odlučan i surov način. Jedino se tako može izbeći haos.

Cena koju treba platiti je bespogovorna poslušnost čak i okrutnim vladarima, jer kada bi se princip autoriteta jednom doveo u pitanje, rezultat bi bila beskonačno veća patnja (Hejvud, 2005: 86).

Možda najelegantnije i najkonciznije, princip prirodnog autoriteta kao esenciju (autoritarnog) konzervativizma definisao je

još Robert Filmer u svojoj *Patrijarhiji*, kroz „sveto trojstvo“ – Bog na nebu, kralj na zemlji, otac u kući. Značajne elemente autoritarnog konzervativizma sadrži i enciklika pape Pija IX iz 1864. godine, pod indikativnim nazivom *Popis grešaka (Syllabus errorum)*, u kojoj se nalazi popis pogrešnih shvatanja toga vremena zasnovanih na liberalizmu, socijalizmu, nacionalizmu i demokratiji (Đurković, 2007: 30)

Ideja autoritarnog konzervativizma opstala je i tokom 20. veka. Neki od najznačajnijih mislilaca poput Karla Šmita, ili teoretičara elita Gaetana Moske pripadali su konzervativnoj i autoritarnoj struji mišljenja.

Nasleđe autoritarnog konzervativizma preuzima krajnja, radikalna politička desnica, ali i desni ekstremizam. **Desni ekstremizam** zapravo je spoj prenaplašenih karakteristika krajnje političke desnice sa antiparlamentarizmom, antipluralizmom i opredeljenjem za nasilno političko delovanje i stvaranje militantnih organizacija, predvođenih često harizmatičnim vođama.

Primer ekstremne desnice predstavlja fašizam koji se može odrediti kao autoritarni nacionalizam koji sadrži rasizam, antisemitizam, antikomunizam, brani korporativno- stalešku viziju sitnoburžoaskog kapitalizma, a u organizacionom smislu raspolaže militarističkom partijom sa oružanim partijskim trupama i harizmatičkim vođom (Kuljić, *Sociologija*, vol. 41, br. 4: 430).

Zajedničko, formativno jezgro krajnje političke desnice i desnog ekstremizma, po Todoru Kuljiću, čine:

- autoritarnost kao socio-psihološka osnova ekstremnog nacionalizma, homofobije, militarizma ili sklonosti ka stvaranju teorija zavera;
- krajnji nacionalizam, rasizam i/ili klerikalizam;
- antiliberalizam zbog fokusiranja liberala na interese i vrednosti pojedinaca;
- antikomunizam, antianarhizam i antisocijalizam;
- ksenofobija, seksizam i homofobija, bazirani na preziru, iracionalnoj mržnji i strahu, kao i
- antiglobalizam u različitim svojim varijantama antiamerikanizma, antiislamizma ili antisemitizma (Bakić, 2007: 34).

U tom okviru, primera radi, radikalni desničari nastoje da odbrane evropski kulturni identitet, kao i verski hrišćanski identitet, pred naletima pojačane migracije muslimana, ali i procesima „amerikanizacije“.

Sam desni ekstremizam, Jirgen Felter i Zigfrid Šuman definišu kao skup 10 ideoloških, ali i kulturoloških i organizacionih karakteristika: **hipernacionalizma, etnocentrizma, antikomunizma, antiparlamentarizma, militarizma, zahteva za redom i poretkom, snažnim političkim vođstvom, antiglobalizmom i kulturološki pesimizam** (Klanderman, B., Meyer, N, 2006: 4)

NOVA DESNICA – LIBERTARIJANSKI KONZERVATIVIZAM

Na istom, konzervativnom, polu nalazi se protržišni, libertarijanski konzervativizam, odnosno nova desnica. Nova desnica je širok i nedovoljno precizan pojam koji obuhvata spektar često suprotnih ideja, odnosno predstavlja pokušaj spajanja različitih intelektualnih tradicija, pre svega liberalne i konzervativne. Konzervativni momenat predstavlja isticanje značaja poretka, autoriteta, discipline i tradicionalnih vrednosti. Liberalno je u novoj desnici insistiranje na logici slobodnog tržišta, čak tržišni fundamentalizam. Nova desnica je u velikoj meri mešavina radikalnih, reakcionarnih i tradicionalnih crta. Suštinu ovoga, u znatnoj meri protivrečnog konstrukta čini spoj slobodne ekonomije i jake države (Hejvud, 2005: 96).

Centralno konzervativno obeležje nove desnice je strah od socijalne fragmentacije i društvenog sloma izazvanog širenjem liberalnih ideja i vrednosti koje ugrožavaju tihu, konzervativnu i patrijarhalnu većinu. Rešenje je u vraćanju moralnim standardima, porodici, zakonu i poretku, kao i nacionalnom jedinstvu i identitetu. Po libertarijanskim konzervativcima, kulturna različitost i multikulturalnost slabi spone nacionalnog jedinstva istovremeno vodeći u etničke i rasne sukobe(Hejvud, 2005: 104).

Prodor konzervativne nove desnice prepoznatljiv osamdesetih godina 20. veka i kroz praksu „reganomike“ i „tačerizma“ svoj liberalni, ekonomski momenat imao je u promociji snažnog tržišnog liberalizma – čvrstog novca, niskih poreza i

privatizacije, viđenih, u okviru neoliberalnog tipa globalizacije, kao univerzalnih rešenja. Suštinu ekonomskog projekta nove, libertarijanske desnice čine mere poput redukovanja direktnog oporezivanja, napuštanja kontrole cena i prihoda (liberalizacija i marketizacija), kao i masovna privatizacija uz smanjenje poreza i javne potrošnje i paralelno nastojanje da se redukuje moć sindikata.

Nova desnica smatra da je demokratija za odrasle ono što je čokolada za decu: beskrajno izazovna, bezopasna u malim količinama, ali štetna kada se previše uzme, odnosno da je ona pre odbrana od samovolje vlade nego institucionalni okvir za sprovođenje reformi (Hejvud, 2004: 162).

Zavodljiva ideologema da su liberalizacija, uvećanje nejednakosti, kao i redukovanje preterane socijalne zaštite, „koja vodi kulturi nerada i zavisnosti“, nužno, istina bolno sredstvo da se dođe do uvećanja bogatstva, sa izbijanjem krize 2007/2008. godine izgubila je na uverljivosti.

PATERNALISTIČKI KONZERVATIVIZAM

Za razliku od kontinentalne Evrope, u Velikoj Britaniji razvila se prema promenama daleko fleksibilnija konzervativna tradicija poznata kao paternalistički konzervativizam. Britanski konzervativci branili su tradicionalne vrednosti i principe sve do trenutka u kojem su nove ideje bile opšte prihvaćene. Nakon toga bi konzervativci neko doba proveli u prilagođavanju da bi na kraju nove ideje pridružili postojećem konzervativnom korpusu i nasleđu. Posledično, odlika ovog konzervativizma je naglašen pragmatičan pristup i minimalno vezivanje za tvrde principe. Jan Gilmur pragmatičnost je izrazio konstatacijom da „mudri konzervativac putuje sa malo prtljaga“ (Hejvud, 2005: 88).

Dve glavne tradicije unutar paternalističkog konzervativizma su: **(1) konzervativizam jedinstvene nacije i (2) hrišćanska demokratija.**

Konzervativizam jedinstvene nacije, odnosno „Tori demokratija“ baštini srednjevekovni plemićki paternalizam koji uključuje obavezu bogatijeg i obrazovanijeg sloja da brine da siromašni žive u uslovima dostojnim čoveka. Kada je polovinom 19.

veka otvorena mogućnost da surova eksploatacija radnika rezultira revolucionarnom situacijom i haosom, konzervativni političari, poput lorda Ešlija su, kroz borbu za zaštitu žena i dece na radu, ograničenje radnog vremena i obezbeđenje solidarne pomoći nastojali da radničku klasu integrišu u poredak. Protekcionizam je dostigao svoj vrhunac kada je, 1867. godine, na čelo konzervativaca i vlade došao Bendžamin Dizraeli. Njegova vlada prvo je preduzela reformu izbornog zakonodavstva koja je donela proširenje biračkog prava na radništvo. Sledila je reforma radnog i socijalnog zakonodavstva.

Radilo se, u suštini, o strategiji preventivnih i ograničenih reformi i uverenju da je privilegovanima bolje da prihvate „reforme odozgo“ nego „revoluciju odozdo“ (Hejvud, 2004: 97).

Tako je **Dizraeli bogatima ponudio sigurnu i stabilnu državu a siromašnima humanije uslove života. Podstičući patriotizam, on je nastojao da sve slojeve poveže kroz osećaj pripadanja jedinstvenoj naciji.** (Hejvud, 2004: 98)

Hrišćanska demokratija izraz je prilagođavanja katoličke crkve situaciji nastaloj krajem 19. veka i pokušaja da se hrišćanska tradicija zasnovana na moralu, patrijarhalnosti, tradicionalnoj porodici i pripadnosti crkvi i lokalnoj zajednici poveže sa elementima solidarnosti i države socijalnog staranja. Demohrišćani za razliku od klasičnih konzervativaca nisu, naime, nikad do kraja prihvatili slobodno tržište. Ekonomija se, još od enciklike *De rerum novarum* iz 1891. godine, vidi kao sfera koja ne treba da bude odvojena od države bazirajući se na ravnoteži konflikta i konsenzusa i socijalnom partnerstvu rada i kapitala.

Osnovni principi i vrednosti hrišćanske demokratije su i **personalizam, supsidijarnost i afirmacija posredničkih institucija i lokalne samouprave.**

Ideja personalizma, koju je najsnažnije razvio Žak Mariten, bazira na uverenju, nasuprot liberalnoj ideji egoističnog i posesivnog individualizma, o postojanju integralne ličnosti slobodna volje – utemeljene na hrišćanskoj veri i mreži institucija i odnosa u kojima je ona integrisana sa drugima.

Hrišćanska demokratija snažno afirmiše posredničke institucije i oblike samoorganizovanja i lokalne samouprave, koje za cilj imaju udruživanje oko zajedničkih ciljeva. Oblici civilnog

društvenog organizovanja poput porodice i susedstva, crkvenih odbora, pevačkih ili sportskih društava, hrišćanskih sindikata daju punoću i smisao životu nasuprot relaciji između apstraktne, na konzumerizam orijentisane individue i (udaljenih) državnih aparata (Đurković, 2007: 77).

Ključni princip hrišćanske socijalne doktrine koji je ušao i u temeljne principe i načela EU je svakako princip subsidijarnosti. Vertikalno razumevanje i smisao subsidijarnosti je sadržano u stavu da sredstva i ingerencije odlučivanja treba spustiti na onaj(niži) nivo organizovanja gde on može dati najbolje rezultate. Dopunjujuće, horizontalno razumevanje uključuje princip da predstavnici vlasti u odlučivanje uključe na svim nivoima sve one asocijacije, udruženja i uglednike koji mogu doprineti iznalaženju najboljih rešenja.

Bez sumnje najuticajnija partija ove orijentacije Hrišćansko-demokratska unija Nemačke (CDU), u svom programu „Sloboda i bezbednost“ iz 2007. godine, polazeći od hrišćanske slike sveta, kao tri svoje temeljne vrednosti ističe slobodu, solidarnost i pravičnost.

Sloboda se u praksi ostvaruje putem lične i zajedničke odgovornosti. Solidarni moramo pre svega biti prema onim ljudima koji još ne mogu, više ne mogu ili trajno ne mogu sami stvoriti osnove za slobodan život. Solidarnost zahteva subsidijarnost koja podrazumeva odgovorno (samo)angažovanje građana. Pritom, pravičnost zahteva da jači daju veći doprinos državnoj zajednici od slabijih (KAS, 2009: 11–14).

Kao svoje osnovne prioritete u novom milenijumu CDU ističe jaku porodicu i humano društvo, „društvo znanja“ i permanentno obrazovanje i razvoj kulture za sve, sredinu u kojoj vredi živeti, aktivne građane i jaku državu i, nasuprot konzervativizmu nove desnice, obnovu socijalno-tržišne privrede u globalizovanom svetu.

Čini se da upravo u renesansi ideje o globalizovanoj socijalno-tržišnoj ekonomiji, treba tražiti jedan od ključnih razloga izbornih uspeha „light“ konzervativizma, nakon izbijanja planetarne krize.

Konzervativci danas: Program i izborne poruke Evropske narodne partije na izborima 2014.godine

Za učešće na izborima za Evropski parlament 2014.godine, Evropska narodna partija usvojila je **Manifest**²³ i **Akcioni program**²⁴ 2014-2019. Ovi izborni dokumenti oslanjaju se na važeću partijsku platformu, i izlažu predloge i program sa kojim EPP izlazi na evropsku izbornu utakmicu. Obaveze i privrženosti, za koje će se zalagati Evropska narodna partija, projektovane u Manifestu su:

1. Euro je pouzdana valuta koja osigurava političku stabilnost i doprinosi konkurentnosti EU na međunarodnom nivou.
2. Reforma finansijskih tržišta, tako da sve banke u EU poštuju ista pravila, i globalno, bolji regulatorni okvir za finansijska tržišta.
3. Podrška Evropskoj uniji u kojoj se veća pitanja rešavaju zajednički a manja ostavljaju sposobnosti i odgovornosti pojedinačnih zemalja.
4. Vera u izgradnju sve otvorenije, odgovornije i demokratskije Evrope.
5. Stvaranje uslova koji favorizuju mala i srednja preduzeća, porodične firme, početnike i preduzetnike, uključujući finansiranje istraživanja i razvoja, privatne investicije i dostupnije zajmove.
6. Ulaganje u obrazovanje, istraživanje i tehnologiju, koje će dovesti do inovacija, novih ideja i kompetitivne ekonomije, ukorenjene u znanju i novim digitalnim uslugama.
7. Postizanje balansa između principa slobode i solidarnosti.
8. Stvaranje energetskeg tržišta EU i investiranje u niskokarbonske tehnologije.

²³ EPP Manifesto 2014 dostupno na: www.dublin2014.epp.eu/wp-content/uploads/2014/03/EPP-Manifesto-final.pdf

²⁴ EPP Action Programme 2014-2019, dostupno na:

www.dublin2014.epp.eu/wp-content/uploads/2014/03/Action-programme-with-cover-EN.pdf

9. Sloboda kretanja je apsolutno pravo koje koristi ljudima, biznisu i ekonomiji, pravo na rad građana EU mora biti omogućeno u zemlji i inostranstvu.
10. Zahtev za većom saradnjom država EU u graničnoj kontroli, i solidarnost sa zemljama sa najvećim prilivom migranata.
11. Borba protiv terorizma i organizovanog kriminala.
12. Ojačavanje prava građana na privatnost i zaštitu ličnih podataka.
13. Promocija mira i stabilnosti u globalizovanom svetu kroz pojačanje evropskih spoljnih, bezbednosnih i odbrambenih kapaciteta.
14. Oprezan pristup politici proširenja EU, razumno proširenje uz očuvanje identiteta i uzimanje u obzir kapaciteta EU za integraciju.
15. Rad na stvaranju prosperitetnog, demokratskog i stabilnog neposrednog susedstva EU.
16. Izgradnja transatlantskog partnerstva, sklapanje trgovinskih sporazuma sa SAD koji će štititi visoke standarde i identitet Evropske unije.
17. Evropska narodna partija želi efikasnu razvojnu politiku, odgovornu, usmerenu na smanjenje siromaštva, utemeljenu na principima socijalno tržišne privrede.

EVOLUCIJA SOCIJALISTIČKE DOKTRINE

Na osnovu više od dva veka duge istorije socijalističkih pokreta i doktrina čitavu socijalističku tradiciju bismo, krajnje uslovno, mogli podeliti, polazeći od načina i sredstava društvenog preobražaja kao ključnog kriterija, **na revolucionarni i reformatorski socijalizam**. Čitavom socijalističkom pokretu zajedničko je nastojanje da se do društvene jednakosti dođe posredstvom političkog organizovanja, emancipacije i jednakosti. To socijaliste početno razlikuje od anarhista koji u pitanje dovode samu opravdanost posebnog političkog organizovanja, uključiv i kratkoročno i transformaciono revolucionarno organizovanje i vlast koji su, kao i svaka vlast za anarhiste samo oblik novog podjarmljivanja.

Spor, i kasniji rascep unutar socijalista i nastaje upravo oko toga kako i kojim institucionalnim aranžmanom ostvariti

socijalistički preobražaj. Socijaldemokratija se opredelila za reforme unutar liberalne predstavničke demokratije, dok je komunizam, oslonjen na Marksovu tezu o nespojivosti demokratije i liberalne države, zagovarao koncept „odumiranja države“, odnosno ukidanja predstavničke i uvođenja neposredne demokratije u obliku diktature proleterijata.

Revizionističko krilo se u godinama krize pred prvi svetski rat sve više udaljavalo od istorijskog materijalizma i klasne borbe i revolucije kao ključnih vrednosti nasleđa ortodoksnog marksizma (Pavićević-Vukašinović, 2006: 162–164).

Prethodno, moglo bi se čak tvrditi da je socijaldemokratija kao pokret i rođena unutar krize i revolucionarnih potresa sredinom 19. veka. Pred pretnjom političke radikalizacije proleterijata i frontalnog klasnog sukoba konzervativni političari poput Dizraelija u Engleskoj ili Bizmarka u Nemačkoj pokazali su umeće i spremnost da za integraciju radništva u poredak plate cenu proširenja biračkog prava, priznanja prava na političko i sindikalno organizovanje i uvođenja elementarnih oblika socijalnog osiguranja. Time je ujedno unutar socijalističkog pokreta otvorena i realna opcija korišćenja parlamentarnih sredstava i reformi u cilju radikalnog društvenog preobražaja.

Korišćenje termina socijaldemokrata, koji se prvi put pojavio u publikacijama lasalijanskog krila radničkog pokreta u Nemačkoj 1869. godine, zapravo ima za cilj da dodavanjem prefiksa 'socijal' pokaže da je neophodno demokratiji dati širi socijalni smisao i utemeljenje (Pribićević, 1993: 1085).

U tom okviru, danas je, po mom sudu, na delu „peti talas“ preispitivanja i revizije na demokratskoj i reformističkoj levici.

Prvi talas iz dvadesetih godina 20. veka nastaje nakon prvog svetskog rata i raspada unutar do tada manje-više jedinstvenog socijalističkog pokreta na njegovo reformističko, socijaldemokratsko i radikalno, komunističko krilo. U oslonu na radove Bernštajna, Bauera i Kaucskog socijaldemokratija pravi kopernikanski obrat od radikalne do reformističke pozicije.

Rascep zapravo nastaje na osnovu različitog stava prema boljševičkom „ruskom revolucionarnom eksperimentu“ iz 1917. godine.

Prethodno, Eduard Bernštajn još u delu „Evolutivni socijalizam“ iz 1899. godine, ideju (nasilne) revolucije vidi kao rušenje, a revolucionarnu struju u radničkom pokretu kao konspiratorsku, demagošku i terorističku. Bernštajn veruje u mogućnost mirnog prelaza u socijalizam proširenjem programa socijalne pomoći i nacionalizacijom ključnih industrija (Tadić, 1996: 537).

Sukob u okrilju marksističke („naučno-socijalističke“) struje otvorio je unutar socijaldemokratije put za uticaj grupa i tendencija, poput etičkog socijalizma, koje akcenat stavljaju na moralnu kritiku kapitalizma. Socijalizam je moralno superiorniji od kapitalizma jer se bazira na sponama bratske ljubavi, empatije i saosećanja unutar zajednice jednakih. Najistaknutiji predstavnik hrišćanskog socijalizma u Velikoj Britaniji Henri Toni, u delima sa indikativnim naslovima „Pohlepno društvo“ i „Radikalna tradicija“ ističe da je osnovno ograničenje kapitalizma upravo nedostatak moralnih ideala koji vodi pohlepi i ekspoataciji.

Socijalizam se ne bazira na objektivnim razvojnim zakonitostima (istorijski materijalizam) već na privlačnosti razvoja kulture socijalne kohezije i solidarnosti.

Poratni okvir ponovo pedesetih godina, vodi novoj reviziji i usvajanju doktrine „demokratskog socijalizma“. Ključni koncepti višestranačke parlamentarne demokratije, države blagostanja i, posebno, mešovite ekonomije, pripremaju i definitivni raskid sa marksističkom doktrinom i revolucionarnim proleterskim mitom.

Ako dinamiku razvoja jednog političkog pokreta i njegove doktrine razmatramo kroz promene na nivou primenjenih sredstava ili i (finalnih) ciljeva, možemo konstatovati da je, pošto se prethodno dvadesetih opredelila isključivo za korišćenje mirnih sredstava borbe, socijaldemokratija do sredine 20. veka revidirala i svoje ciljeve.

Bazičnih pet karakteristika socijaldemokratije u njenoj klasičnoj „zlatnoj fazi“ demokratskog socijalizma čine:

1. bezrezervno prihvatanje mirnih, evolutivnih promena unutar liberalno-demokratskog poretka;

2. prihvatanje (nevoljno) kapitalizma kao jedino mogućeg proizvodnog obrasca za koji, dakle, ne postoji kvalitativno drugačija alternativa;

3. kapitalizam se, ipak, smatra strukturalno manjkavim, moralno inferiornim i odgovornim za siromaštvo i nejednakost;

4. deficite kapitalizma može redukovati svojim redistributivnim strategijama država koja igra ulogu čuvara javnog interesa i

5. nacionalne države imaju dovoljan kapacitet za regulisanje ekonomskih i socijalnih procesa (Hejvud, 2005: 146).

Temeljnou programskom evolucijom socijaldemokratije otvoren je prostor za dijalog i saradnju sa demohrišćanima i (socijal)liberalima i rezultirajući konsenzus oko kejnzijske ekonomije multiplikovanja potražnje, podsticanja rasta i zaposlenosti i stvaranja države blagostanja.

Treći talas, nastaje iz kriznog, recesionog miljea iz osamdesetih godina prošlog veka, u kojem nastaje i aktuelna faza neoliberalne, „turbo-globalizacije“. Delimičan, tek polovičan odgovor demokratske levice čini tematizovanje pitanja porodice, pluralnog identiteta, religije, roda i ekologije i ekološki održivog razvoja.

Programski miks prisutan u dokumentima Socijalističke internacionale i vodećih socijaldemokratskih partija krajem osamdesetih čini eklektički spoj obnovljenih i reaktuelizovanih vrednosti socijaldemokratije sa pitanjima i pristupima preuzetim iz arsenala „nove levice“ – ličnom autonomijom i samoostvarenjem, decentralizacijom i participativnom demokratijom.

Iza paravana došlo je, međutim, do onoga što Lipset, sa izvesnim pojednostavlivanjem, naziva „amerikanizacijom evropske levice“. Polazeći od korelacije između promena u socijalnoj strukturi, pre svega rasta srednjih slojeva na račun tradicionalnog radništva, i posledičnih političkih promena Lipset konstatuje da evropska levica počinje poput američkih liberala da u prvi plan ističe pitanja postmaterijalističkih vrednosti zaštite životne sredine, jednakosti žena i homoseksualaca, prava manjina i kulturnih sloboda (Lipset, 2001: 52–66).

TREĆI PUT – REVIZIJA ILI NAPUŠTANJE SOCIJALDEMOKRATIJE

Krajem 20. veka, nakon pada Berlinskog zida i raspada real-socijalizma, unutar dominacije neokonzervatizma i nove desnice javlja se doktrina „trećeg puta“, (Gidens) odnosno „nesocijalističke levice“ (Bler). Prethodni, gotovo dvodecenijski „sušni“ period odsustva iz vlasti (Britanija 1979–1997, Nemačka 1982–1998) vodi daljem razblaživanju koncepta države blagostanja, redukovanju javnog sektora i slabljenju veze sa radništvom i sindikatima. Toni Bler čak sindikatima upućuje poruku da se ne vezuju za stranke i budu imuni na promene u vladajućoj strukturi (Lipset, Republika br. 269).

Sa delimičnim izuzetkom Skandinavaca, pre svega Norvežana i tradicionalnih „dirižista“ Francuza, socijaldemokratija (ona evropska) odrekla se „istočnih grehova“ socijalizma i etatizma i svoje ambicije svela na „socijalno odgovorno“ upravljanje kapitalizmom.

Osnovna obeležja „trećeg puta“ ili „radikalnog centra“ čine svođenje jednakosti na jednakost šansi i prilika, usvajanje ideje konkurentne, tržišne države i partnerstvo države, civilnog društva i tržišnog sektora u procesu investiranja u znanja i socijalni kapital građana koji i sami moraju preuzimati rizike. U pozadini je liberalna reinterpretacija komunitarizma koja pokušava da balansira prava i odgovornosti i dovede ih u vezu uzajamnosti i reciprocnosti.

Pređeni put u protekle tri decenije Toni Bler odredio je kao kraj jednovjekovne dominacije socijalističke levice. **Entoni Gidens, intelektualni guru „trećeg puta“ konstatuje da, krajem 20. veka, nema alternative za kapitalizam, da se radi samo o metodi upravljanja i regulisanja njegovih suprotnosti,** odnosno da cilj, radikalnog aktivnog centra (kako on redefiniše socijaldemokratiju) može biti humaniji, pravedniji i efikasniji kapitalizam (Gidens,1998: 4–5; Gidens, 2001: 1–2).

Praktičnu evoluciju koju je matica zapadnoevropskih socijaldemokratskih partija započela krajem 20. veka, Endru Hejvud definiše kroz sledeća pomeranja i parove razlika između tradicionalne socijaldemokratske pozicije iz sedamdesetih i ideologije „trećeg puta“: ideologija – pragmatizam; nacija – država – globalizacija; klasna politika – zajednica; mešovita – tržišna ekonomija; puna zaposlenost – mogućnost pune zaposlenosti;

jednakost ishoda – jednakost prilika; briga za slabe – meritokratija; iskorenjivanje siromaštva – socijalna uključenost; društvena prava – prava i odgovornosti; socijalna zaštita – socijalna pomoć; država socijalnih reformi – konkurentna država socijalnog investiranja (Hejvud, 2005: 158).

Posledično, socijaldemokratija izvršenim pragmatičnim korakom u desno kao da više nema šta da realno ponudi najsiromašnijima koji postaju sve više lak plen levih i desnih ekstremista i verskih fundamentalista.

KRIZA I REMODELIRANJE SOCIJALDEMOKRATIJE

Aktuelna kriza i dominantno uverenje da ona otvara probleme nadnacionalne regulative finansijskih tokova i zahteva globalne odgovore na pitanja energije, klimatskih promena, kao i borbe protiv kriminala, korupcije, terorizma i siromaštva i socijalne izolacije nužnim, čak urgentnim čini globalizovanje i redefinisanje socijaldemokratskog modela razvoja.

Krizu karakteriše ekstremna neizvesnost i ambivalentnost mogućih ishoda. Teoretičari, bar oni na intelektualnoj levici, drže da aktuelna kriza nije tek uobičajena, ciklična krizna faza u razvoju kapitalizma. Radi se o sistemskoj i strukturalnoj krizi modela „dezorganizovanog kapitalizma“, odnosno o sve užoj margini unutar koje je moguće na planetarnoj ravni, razrešiti protivrečja unutar dvovalentne logike kapitalizma.

S jedne strane, profit se može ostvariti redukovanjem inputa – obaranjem udela energenata i sirovina, ekonomisanjem radom i kontrolom zarada, redukovanjem socijalnih i poreskih obaveza sve do granica održive minimalne socijalne kohezije. Na drugoj strani, motiv sticanja profita vodi imanentno logici horizontalnog i vertikalnog širenja kapital odnosa. Horizontalno, po širini kapitalizam tendira da obuhvati i uključi i poslednje zabiti i bastione nekapitalističkog proizvodnog i razmenskog obrasca. Po vertikali, on nastoji da kapitalizuje sve dublje i šire zone života, primera radi da uđe u zonu javnih interesa i dobara i državnih funkcija i da ih komercijalizuje. Preterana komercijalizacija obrazovanja unutar „lakah“, ili „ekonomija znanja“ gotovo je paradigmatičan primer. Na delu je i jedva prikrivena komercijalizacija naših frustracija, naše

privatnosti, pohlepe, osećaja dosade i usamljenosti, potrage za srećom i rasonodom. Kapitalizam se, kako to sjajno analizira Naomi Klajn, ne libi da zaradi na ratovima, drogi, prirodnim katastrofama ili podmetnutim požarima da bi se došlo do građevinskog zemljišta (Klein, 2009).

Na drugoj strani, zahtevi za globalnom regulacijom, redukovanjem siromaštva i socijalne izolacije, odnosno socijalno i ekološki održivim razvojem ponovo jačaju.

U tom kontekstu i pojam demokratske levice traži svoje retematizovanje i reintepratacije. Globalnoj krizi treba konačno ponuditi i globalni odgovor.

U tom okviru jedan od prioriteta predstavlja susret i dijalog tradicionalne, političke i nove, levice čiji pojava ni oblici datiraju još iz šezdesetih godina prošlog veka **Novu levicu** čini široki i razuđeni spektar različitih pokreta (feministički, anarhistički, ekološki, pacifistički, anti i/ili alterglobalistički) i sam u brojnim uzajamnim sporenjima i strujama a čiji se opet identitet u velikoj meri negativno određuje zajedničkom kritikom političke (uglavnom socijaldemokratske) levice što naravno dodatno otežava dijalog. Ipak, brojni autori, poput Zagorke Golubović, zalažu se za ovaj dijalog jer nova levica ima, neopterećena logikom borbe za vlast, velike potencijale za produkovanje alternativnih modela razvoja zasnovanih na povezivanju konstitucionalizma i socijalne države, obnavljajući ideje sindikalizma i dijaloške i participativne demokratije (Golubović, 2008: 75).

Kada je o dijalogu unutar same socijaldemokratije reč, veoma inspirativnom smatram onlajn raspravu *The Good Society Debate* koja se vodila 2009. godine na internet sajtu časopisa *Social Europe*. U debati su brojni učesnici ukazali na nekoliko važnih tematskih polja na koja se treba fokusirati poput nejednakosti, održivog razvoja, reforme kapitalizma, evropske i globalne scene, kao i tradicionalnih pitanja uloge države, demokratije i unutrašnjeg ustrojstva partija. Autori poput Meri Kaldor i Zigmunta Baumana posebno naglašavaju globalnu arenu delovanja socijaldemokratije. Bauman zapravo govori i ponovnom i to globalnom povezivanju moći i politike što bi značilo i redukovanje i kontrolu moći multinacionalnih kompanija i finansijskih centara megamoći, kao i izvestan povratak moći u okvire nacionalnih država koje bi je

praktikovale kroz koordinaciju politika na globalnom nivou (<http://www.social-europe.eu/category-debate>).

Istini za volju i sam Gidens – intelektualni guru trećeg puta – prethodno je, 2003. godine u tekstu „Progresivna agenda“, izvršio izvesnu autokritiku zadržavajući, međutim, sve ključne odrednice doktrine. Receptura za budućnost **progresista** (njegov sinonim za socijaldemokrate) sadržala bi se u rekonbinovanju jake javne sfere sa naprednom tržišnom ekonomijom, pluralističkog sa istovremeno i inkluzivnim društvom i kosmopolitski prostranom svetu uokvirenom principima međunarodnog prava.

Radi se praktično o renesansi (redukovane) države, još pre društva blagostanja, bar u onom smislu u kome Klaus Ofe tvrdi da je svojevrsna tajna države blagostanja u tome da bi njeno ukidanje imalo razorne posledice po sam kapitalizam.

Polazeći od podele na stara i nova sredstva i ciljeve, zasnovane na klasifikaciji partije na tradicionalnu, modernizovanu i liberalizovanu socijaldemokratiju, može se očekivati, dakle, strateška opcija ka reafirmaciji nekih starih ciljeva i novih sredstava, odnosno sintezi modernizovne i liberalizovane verzije socijaldemokratije. Liberalizovanu priču o investiranju u humani kapital i konkurentskoj državi treba harmonizovati sa reafirmacijom progresivnog oporezivanja, aktivnog tržišta rada i jednakih šansi za sve (Petrina, Henkes, Egle, 2007: 9).

Parafrazirajući Šeri Berman mogli bi reći da se radi o dve ključne poente.

Prvu čini uverenje da socijaldemokrate moraju zadržati sposobnost da balansiraju i uravnotežuju dinamičke i destruktivne potencijale tržišta, odnosno posvećenost rastu i prosperitetu sa brigom da životne šanse ljudi ne budu do kraja prepuštene milosti tržišta. Drugu čini potreba da se iznađe, pre svega u ideji solidarnosti i zajedništva, alternativa kako liberalnom principu (posesivnog) individualizma, tako i klasnoj borbi ortodoksnog marksizma. **Socijaldemokrate danas, po mišljenju ove autorke, manevrišu između globofilije neoliberala i globofobije mnogih levičara** zalažući se za rast koji mora biti nadgledan kako bi se redukovale tamne strane globalizacije (Berman, 2000: 66–71).

Sažeto rečeno, temeljnu odrednicu identiteta čini dakle kombinovanje ekonomskog razloga efikasnosti, socijalnog razloga

svrhovitosti (rast slobode i blagostanja) i etičkog razloga pravednosti.

SOCIJALDEMOKRATSKA ALTERNATIVA: SOCIJALISTI NA IZBORIMA ZA EP 2014.GODINE

Na izbore za EP maja 2014. godine socijalisti (PES)²⁵ su nakon usvajanja fundamentalnog programa, izašli takođe sa Izbornim manifestom²⁶. Saglasno recesionom, kriznom kontekstu **tradicionalan politički zahtev socijaldemokratije, pa i levice u celini, da glavni cilj ekonomije treba da bude stvaranje pune i kvalitetne zaposlenosti i prosperiteta**, stavljen je u kontekst ravnomernog i održivog razvoja, s obzirom na to da samo kvalitetni poslovi garantuju ekonomsku sigurnost, dobrobit radnika danas i generacija koje dolaze.

Zbog toga PES traži da primat imaju građani i društvo nad politikom, politika nad ekonomijom, a realna ekonomija nad finansijskim kapitalizmom. Da bi se ovo ostvarilo potrebne su legitimne demokratske institucije kao protivteža snazi tržišta. **Naglašavajući da se bori za evropsku socijalnu tržišnu ekonomiju, PES se suprotstavlja sve većoj društvenoj raslojenosti, zahtevajući da građani moraju biti zainteresovane strane (stakeholders) u ekonomiji umesto što su potčinjeni interesu manjine vlasnika deonica. Zainteresovane strane su i javni sektor, socijalno preduzetništvo, mali i veliki biznis, koji moraju jednako biti ohrabreni za aktivnu ulogu na tržištu.**

Podrška zadrugama i svim drugim modelima preduzetništva ističe se kao važna poluga za ostvarenje socijalne tržišne ekonomije, pored transparentnih pravila tržišne utakmice, kontrole korišćenja javnih resursa, bolje zaštite potrošača i krajnjih korisnika proizvoda i usluga. Kako bi se bolje rasporedila moć između, zainteresovanih strana predlaže se politika ohrabrivanja saodlučivanja i participacije radnika. Finansijsko tržište mora da se učini odgovornim prema

²⁵ Group of the Party of European Socialists in the Committee of the Regions EU: www.pes.cor.europa.eu/PES_GROUP/Pages/Home.aspx

²⁶ *Toward a new Europe – PES Manifesto* usvojen je na kongresu u Rimu 1. marta 2014. godine i dostupan je na: www.pes.cor.europa.eu/NEWS/Pages/Towards-a-New-Europe-The-Manifesto-of-the-Party-of-European-Socialists.aspx

ljudima, društvima i izabranim predstavnicima. PES podržava *Financial Transaction Tax* (FTT), kao oruđe kojim se „kroti“ finansijski kapitalizam, a suprotstavlja se raznim oblicima poreskih rajeva, poreskim prevarama i utajama.

Naglašavajući da je prosperitet rezultat ekonomskog razvoja koji kombinuje održivi razvoj i socijalni napredak svih, u Programu se kao bazični ciljevi navode puna zaposlenost, kvalitetna radna mesta, sigurnost, visoki životni standard i društvena kohezija, očuvanje prirodnih resursa i unapređenje životne sredine. Jednom rečju, PES se zalaže za uvođenje novih mehanizama za merenje ekonomske uspešnosti, kako bi kvalitativni indikatori dopunili GDP kao indikator.

PES ističe potrebu za novom razvojnom strategijom u Evropi, predlažući da *nova evropska industrijska agenda*²⁷ podstakne regionalnu specijalizaciju i komparativne prednosti u industriji. Umesto borbe za što niže cene, evropski proizvodi i usluge treba da nude najviši kvalitet, zasnovan na inovacijama. **Zato evropski budžet treba da bude investitor u nove poslove, rast i buduću industriju.**

Izričito protiv postojeće velike koncentracije profita, bogatstva i moći, akumulirane u rukama malog broja ljudi, **PES traži novi ekvilibrijum između vrednosti rada i vrednosti kapitala.** Naravno, ovo zahteva snažne institucije tržišta rada i odredbe o socijalnoj zaštiti koje će biti automatski stabilizatori. U fiskalnoj politici, teret se sa rada mora prebaciti na kapital, uz korišćenje poreskih olakšica kao podsticaj za zapošljavanje, obrazovanje, istraživanje i razvoj. Fiskalna konkurencija koja vodi društvenom dampingu mora biti okončana (*PES Fundamental Programme*, 2013, str. 3-6, prema: Vučković, 2013: 53-55).

U drugom delu, **Novi društveni dogovor za Evropu**, velika pažnja posvećuje se **rodnoj ravnopravnosti**, stavljajući u srž politike za socijalnu pravdu borbu za kontinuiranu emancipaciju svake žene i svakog muškarca, bez obzira na njihove godine, seksualnu orijentaciju, etničku pripadnost ili društveno poreklo,

²⁷ Dokument *A European Industrial Policy for growth and employment?* PES je usvojio u Sofiji 22. juna 2013. godine i dostupan je na: http://d3n8a8pro7vnm.cloudfront.net/partyofeuropesocialists/pages/112/attachments/original/1390298434/pescouncil2013resolutionindustrialpolicy_adopted_sofia_en.pdf?1390298434.

religijsko uverenje, invaliditet, rodni identitet ili mentalnu odnosno fizičku sposobnost.

Osnažiti svakog člana društva kroz zaposlenost, kvalitetno obrazovanje, zdravlje, pristup kulturi i održiv život, uz odlučnost da se obezbedi ekonomska sigurnost i zaštita od životnih rizika²⁸, ističe se kao ključni zahtev socijaldemokratije u Evropi danas. **Odlučni smo da sačuvamo, reformišemo i ojačamo države blagostanja²⁹**. Pod reformisanjem država blagostanja podrazumeva se podsticanje autonomije u životu nasuprot zavisnosti, ali istovremeno i prevazilaženje podela između insajdera i autsajdera na tržištima rada. PES smatra da se mora osigurati pravno priznanje rada u kući, domaćinstvu, što je ključno za društva koja stare i za tržište rada koje se suočava sa strukturnim promenama. **Pristup besplatnom i kvalitetnom obrazovanju je ugaoni kamen pravednog društva, a novi Društveni dogovor mora da garantuje jednake mogućnosti za učenje i napredak svakoj ženi i muškarcu tokom njihovog života.**

U delu posvećenom politici zapošljavanja, PES ističe da Socijalna unija mora biti primenjena uz Ekonomsku uniju kako bi se prevazišle nejednakosti, obezbedio društveni napredak i puna i kvalitetna zaposlenost³⁰, Konkretizujući ovaj stav, **PES predlaže da okosnicu socijalne unije treba da sačinjava Pakt o socijalnom progresu**. Paktom treba da se predvide obavezujući ciljevi društvenog progressa na polju zapošljavanja, inovacije i društvene kohezije koji će biti dogovoreni od strane zemalja članica, Evropske unije i socijalnih partnera. Takođe, predlaže se uvođenje novog Evropskog Programa za zapošljavanje i društvene investicije, konkretizacija već **pokrenute akcije Garancija za mlade³¹ (Youth Guarantee)** koja ima za cilj efikasnije zapošljavanje mladih i insistira se na većoj ulozi socijalnih partnera kako na nivou Unije, tako i na nacionalnom nivou. PES upozorava i na već široko rasprostranjenu pojavu stresa kao posledice rada, smatrajući da se preopterećenost na poslu, izolacija, i druge slične pojave moraju tretirati kao društveni, a ne samo pojedinačni problemi. Usklađenost između

²⁸ PES Fundamental Programme, str. 7

²⁹ Ibid, str. 7

³⁰ Ibid, str. 8

³¹ Detaljnije na internet prezentaciji: www.youth-guarantee.eu

privatnog i profesionalnog života mora biti utkana i u radno zakonodavstvo i u reforme države blagostanja.

Što se zarada tiče, PES se zalaže za utvrđivanje minimalnih zarada na nivou svake države članice. Bonusi, kao deo zarade upravljačkog kadra u privredi, moraju biti pod povećanom kontrolom. Jednaka plata za isti posao, tradicionalni zahtev socijaldemokrata, potvrđen je i u Programu, kao princip i sredstvo za stvarnu emancipaciju i jednakost žena i muškaraca.

U delu posvećenom javnim dobrima i javnim službama, polazeći od toga da je njihov visok kvalitet karakteristika države blagostanja, PES ističe **da usluge od opšteg interesa moraju biti sačuvane od profitom vođene utakmice.**

Najzad, **treći stub Programa je solidarna Unija.** PES se zalaže za smanjenje razlika unutar EU jer to jedino može da ojača njen kapacitet da deluje u svetu. Solidarnost se izgrađuje na osnovu odgovornosti jednih prema drugima, između muškaraca i žena, zajednica i generacija. Ona je ujedinjenje oko zajedničkog cilja. **Da bi se izgradila solidarna Unija, očuvanje demokratije i vladavine prava je prvi uslov, uz sankcionisanje i jačanje mehanizama za borbu protiv nacionalizma, antidemokratske propagande, diskriminacije, ksenofobije i homofobije. Paralelan proces jeste socijalna integracija, kroz inkluzivno obrazovanje, pristup zapošljavanju i radnim mestima, stanovanje, socijalni službe i život u zajednici.** U odnosu na imigrante, nasuprot pristupu drugih političkih opcija koje u prvi plan stavljaju sigurnosne pretnje od povećanog broja migranata, PES polazi od neotuđivih ljudskih prava³².

³² Ibid, str 11.

KRAJ ILI EVOLUCIJA IDEOLOGIJA ?

Na osnovu prethodnih razmatranja moglo bi se zaključiti da su u osnovi evolucije ključnih koncepata i vrednosti , pored sopsvenog razvoja i ostvarenih međuuticaja velikih ideoloških tradicija, upravo radikalno izmenjeni socijalni i politički konteksti, koji onda traže i svoju političku i ideološku (re)intepretaciju. Tu vrstu prekretnica mogu činiti veliki politički prelomi poput revolucije u Francuskoj 1789. godine, ali i procesi poput (post) industrijske revolucije i razultirajućih promena u socijalnom strukturiranju koji za efekat imaju i novu konstelaciju interesa. Promenjena društvena stvarnost i perspektiva koju donosi proces globalizacije predstavlja takođe paradigmatičan primer izazova koji izmenjeni kotekst postavlja , recimo pred razumevanje uloge i funkcija (nacionalne) države ili tumačenja ideja poretka, tradicije ili jednakosti i socijalne pravde. Ne retko, dekonponovanje osnovnih klasa i društvenog grupisanja i rezultirajuće približavanje političkih i ideoloških sistema vodi stvaranju "preklapajućeg političkog konsenzusa " (Rols). Tako je, sredinom prošlog veka, uspostavljen visok stepen saglasnosti, primera radi, oko kenzijanske ekonomske politike i razvijenih socijalnih funkcija " države blagostanja" između socijal- liberala, socijaldemokrata i hrišćanskih demokrata.

Krizne tendencije nakon energetske krize iz 70-tih godina 20.veka i zaoštrena ekonomska konkurencija vodile su, povratno jačanju radikalnih struja na političko-ideološkoj desnici - dominaciji neoliberalizma i prodoru nove desnice, što je razvrgnulo postignuti politički i ideološki konsenzus.

Izmenjene okolnosti vode i otvaranju novih pitanja poput rodne ravnopravnosti ili socijalno i ekološki održivog razvoja koje artikulišu feministički i ekološki pokret. Suprostavljjanje dominantnom neoliberalnom modelu globalizacije, odnosno negativni efekti i dimenzije globalizacije za odgovor imaju staranje alterglobalističkog kao "pokreta pokreta" koji, uz brojne unutrašnje razlike traga za alternativnim modelom "globalizacije sa ljudskim likom".

U aktuelnom, globalizovanom ekonomskom, socijalnom i političko-kulturnom kontestu koji odlikuje, pored ostalog i urušavanje real-socijalizma i kraj bipolarne podele sveta, u analizi

odnosa između društvene stvarnosti i njenih ideoloških interpretacija moguće su dve vrste odgovora.

Jedan tip odgovora nude teze o kraju ideologija ili njihovoj prevaziđenosti. Drugi, teza o iscrpljenosti, starih, konvencionalnih i pojavi novih, alternativnih ideologija i pokreta.

Još je sredinom prošlog veka američki sociolog Danijel Bel u delu sa indikativnim naslovom Kraj ideologije formulisao tezu o iscrpljenosti političkih ideologija i nastanku stanja u kome je, bar u zapadnim demokratskim društvima ekonomija porazila politiku. Političke partije se u kompetitivnom političkom polju takmiče u uskom manevarskom prostoru zadobijanja podrške za obezbeđenje privrednog razvoja i rasta materijalnog blagostanja.

Nakon pada berlinskog zida i nestanka bipolarne podele sveta Francis Fukujama je, 1989.godine, izašao sa još radikalnijom tezom o **kraju istorije**, kao efektu konačne pobede liberalne demokratije nad konkurirajućim političkim i ideološkim projektima.

Na drugoj strani, **postmodernistički diskurs i pristup** formuliše tezu o prevaziđenosti ideologija, odnosno "velikih priča ili metanarativa". Nastajuće "postmodernno stanje" (Liotar) karakteriše podeljenost, pluralizam i fragmentacija društva i rezultirajuća individualizacija i konflikt identiteta. Konvencionalne političke ideologije se odbacuju kao beznačajne i prevaziđene priče koje su, eventualno uspešno interpretirale procese modernizacije. U postmodernom svetu pretenzija na formulisanje apsolutnih i univerzalnih istina i vrednosti mora da se odbaci kao arogantna prevara (Hejvud, 2004:128).

Drugu vrstu odgovora predstavlja teza o **nastajanju, ili bolje rečeno renesansi alternativnih političkih i ideoloških pristupa** poput ekologizma, feminizma ili pak kulturnog, pre svega verskog fundamentalizma, kao (neadekvatnog) odgovora na osećaj ugroženosti tradicionalnih vrednosti zbog širenja dominantnog konzumerističkog modela razvoja i multikulturalizma.

ZELENA POLITIKA – UTICAJI I TENDENCIJE

Ekologizam ili **zelena politika** je politička doktrina čiju bazičnu karakteristiku čini zamena antropocentrične biocentričnom, odnosno ekocentričnom pozicijom. Ekocentrična pozicija insistira na tezi da čovek nije (osioni) gospodar prirode već deo nje, kao i na stavu da socijalno i ekološki održiv razvoj bazira na održanju eko ravnoteže i očuvanju neobnovljivih izvora energije i bogastva biljnih i životinjskih vrsta. Kritika neobuzdanog konzumerizma i rezultirajućih fenomena poput zagađenja, kiselih kiša, uništavanja ozonskog omotača i globalnog zagrevanja i stvaranja efekta staklene bašte ili potencijalno razornih efekata upotrebe nuklearne energije i akcedenata u nuklearnim elektranama stvorili su prvo ekološke pokrete, a onda i, sedamdesetih godina prošlog veka, i prve ekološke -"zelene stranke".

Zelene posebno karakteriše postmaterijalistička orijentacija – zalaganje za socijalno i ekološki održiv razvoj i stav da razvojne, ekonomske ciljeve treba postići održanjem ekološke stabilnosti i ravnoteže, uvećanjem socijalne i ekonomske jednakosti i podsticanjem razvoja i samoorganizovanja lokalnih i regionalnih zajednica.

Po Dereku Valu (uticajnom britanskom zelenom aktivisti), četiri stuba koji definišu zelenu politiku³³ su:

1. ekologija,
2. socijalna pravda,
3. grasroot demokratija i
4. nenasilje

Drugu bitnu klasifikaciju je doneo Zeleni komitet korespondencije, 1984-te godine, u čijoj proširenoj klasifikaciji u dodatnih šest stubova zelene politike spadaju:

1. decentralizacija,

³³ Wall, Derek (2010). *The No-Nonsense Guide to Green Politics*. Oxford: New Internationalist Publications, str 12-13

2. lokalna ekonomija (zasnovana na zajednici),
3. postpatrijarhalne vrednosti,
4. poštovanje raznolikosti,
5. globalna odgovornost i
6. fokus na budućnost

Povelja evropskih Zelenih i njihov politički program **Zelena budućnost za Evropu**, iz 2006. godine, kao vodeće principe ističu: ekološku, ekonomsku i socijalnu odgovornost, slobodu kroz samoostvarenje i pravo na sopstveni izbor i životni projekat; proširivanje pravde na socijalnu pravdu i to globalnu pravdu i rodnu generacijsku jednakost, kao i principe nenasilja, održivog razvoja i prava na različitost (Nadić, 2007: 101)

Sledbenici zelene politike, kako sebe nazivaju Zeleni, dele mnogo ideja sa ekološkim pokretom, konzervativističkim pokretom, pokretom za okolinu, kao i feminističkim i mirovnim pokretom.

Posledično, pored zagovaranja demokratije i rešavanja ekoloških problema, zelena politika se brine i za probleme građanskih sloboda, socijalne pravde i nenasilja.

Sa socijal-liberalnom pozicijom zeleni dele ideju odgovornog društva i države koja će pomoći licima koja ne mogu da opstanu bez njene pomoći kroz razne socijalne projekte, penzionog, zdravstvenog, i invalidskog osiguranja. Ta pomoć ostvaruje se u „društvu blagostanja“ u kome država uzima kao svoju obavezu da ispravi socijalne nepravde i probleme koje tržište pod dejstvom „nevidljive ruke“ može da napravi.

Grassroot demokratija je tendencija stvaranja političkog procesa gde se moć odlučivanja prebacuje, na najniže nivoe organizacije države, pod uslovom da oni mogu i imaju uslova da obavljaju delatnosti i ovlašćenja koja im se prenose (drugim rečima radi se o principu subsidijarnosti).

Moglo bi se zaključiti da je, bar posredno kroz preuzimanje pojedinih elemenata ekološke paradigme, zelena politika uticala i na konvencionalne ideologije i nastanak, pored eko - fundamentalizma i eko - realizma, i eko-socijalizma ili pak eko-konzervativizma

Primeru radi, pored dominantnog oblika zelene politike koji se nalazi na levoj strani političkog spektra postoje i, istina u manjem obimu, fuzije ideologije desnice sa zelenom ideologijom. Iz takve fuzije proizilaze i stranke/ stranačke frakcije koje reprezentuju stanovišta ekokapitalizma i zelenog konzervativizma.

Zeleni konzervativizam je spoj desne konzervativne ideologije sa zelenom politikom. Pored borbe za očuvanje životne sredine, u operativna politička pitanja se ubacuju i problemi imigracije, abortusa i eutanazije. Međutim, eko-konzervativci se drže dalje od gej i lezbejskih prava i imaju drugačiji pogled na feminizam. Ta udaljenost od borbe za prava rodne jednakosti se objašnjava upravo uticajem konzervativne ideologije. **Ekokapitalizam** je važni princip zelene politike, koji je karakterističan za desno orijentisane stranke. Osnovno polazište ekokapitalizma je da je da kapital postoji u prirodi kao prirodni kapital. Tako ispada da su prirodne usluge osnovni servis privrede i da se prevelikom eksploatacijom prirodnog kapitala uništava, a ne stvara vrednost. Zato se zagovornici ekokapitalizma zalažu da se prevelika eksploatacija u tom pogledu ne sme nagrađivati i pomagati subvencijama od strane države. Više od bilo koje druge vrste zelene politike, eko-kapitalizam zahteva reformu i upotrebu ekoprijateljskih biznis modela i ekonomskih politika. To obično uključuje sve politike zaštite životne sredine sa namerom pozitivnog ekonomskog povratnog efekta.

Regionalisti i autonomisti : Slobodna Evropska Alijansa – European Free Alliance (EFA)

Zelenima je, jula 1999. godine, pristupila Slobodna evropska alijansa tako da se novoformirana politička grupa sa svojim partijama članicama snažno bori i za demokratiju i pravo na samoopredeljenje „nacija i regiona bez državnog statusa“ u Evropi.

Briselskom deklaracijom iz 2000. godine EFA je kodifikovala svoje političke principe. EFA stoji iza „... Evrope slobodnih ljudi, koja se bazira na principima supsidijarnosti, koja veruje u solidarnost ljudi jednih sa drugima, i sa savim ljudima sveta“³⁴. **EFA vidi sebe kao alijansu ljudi bez država, koji idu ka nezavisnosti, autonomiji, zalažu se za pravo za samoopredeljenje i bore se za**

³⁴ preuzeto sa : <http://www.e-f-a.org/efactive.php?id=12>, 20. 12. 2010.

očuvanje i zaštitu domaćih i istorijskih jezika. EFA je takođe protiv dalje centralizacije Evrope, i želi da napravi Evropu Regiona tako što će zagovarati primenjivanje principa supsidijarnosti u EU.

Feminizam otvara i "senzibilizuje" prostor društvenih i političkih analiza za problem rodne nejednakosti i potrebu emancipacije žena. Za razliku od ranijih feminističkih struja, kao više korektivnih i dopunskih pristupa koji ostaju u obzoru osnovnih ideoloških blokova, i bave se reformom javne sfere i ostvarenjem jednakih prava za žene (liberalni feminizam) ili pak naglašavaju kao osnovnu vezu između potčinjenosti žena i kapitalističkog načina proizvodnje (socijalistički feminizam), radikalni feminizam polazi od uverenja da je rodna razlika i nejednakost žena osnovna i politički najrelevantnija društvena podela. Rodnu poziciju i perspektivu, odnosno rodnu jednakost, kao politički isplativ cilj preuzele su pragmatično (naravno u prilagođenoj i razblaženoj varijanti) sve relevantne konvencionalne političke tradicije.

Verski fundamentalizam. Renesansa različitih oblika verskog fundamentalizma krajem prošlog veka može se tumačiti, pre svega, kao odgovor i negativna reakcija na širenje amoralne moderne i sekularizovane kulture i rezultirajuću krizu temeljnih tradicionalnih vrednosti, odnosno kao izraz krize laičkih identiteta.

Od drugih konzervativnih tendencija verski fundamentalizam se razlikuje time što, i u svojoj hrišćanskoj i, posebno, islamskoj varijanti, politiku, ali i sve vidove ličnog i društvenog života, vidi kao izvedene iz "objavljenih istina" odnosno verske doktrine (Hejvud, 2004:125).

Kriza prethodnih, usvojenih kolektivnih identiteta i neuspeh, uz delimičan izuzetak (konzervativnog) nacionalizma, sekularnih "svetovnih religija" da zadovolje ljudsku težnju za večitim, nepromenljivim istinama u nesigurnom, konfuznom i promenljivom svetu su u osnovni motiv i pokretač povratka verskog fundamentalizma na javnu i političku scenu. Uz ovu zajednički deljenu karakteristiku, islamski fundamentalizam temelji i na antizapadnjaštvu i suprostavljanju duhu materijalizma i širenja tolerancije.

Poslednje decenije prošlog i početak ovog veka doneli su, pre svega kroz nestanak bipolarnog sveta i proces "turbo globalizacije" i do neravnoteža, kriza i vojnih intervencija i terorističkih napada.

Multikulturalizam. Specifičan izraz ovih konlikata i promena , ojačan efektima planetarne ekonomske krize nakon 2007.godine , predstavlja sukob verskog fundamentalizma, ali i konzervativnog nacionalizma sa konceptom i praksom multikulturalizma.Multikulturalizam bazira na prihvatanju raznolikosti političkih zajednica zasnovanoj na jezičkim, etničkim i rasnim razlikama. No, ono što posebno karakteriše multikulturaliste je uverenje da različite (manjinske) grupe imaju, umesto mehanizama dobrovoljne asimilacije i integracije, pravo na poštovanje i priznanje i očuvanje svojih kulturnih specifičnosti.

Za multikulturalizam nacionalne i kulturne razlike obogaćuju društvenu zajednicu i predstavljaju, kroz očuvanje posebnih identiteta, prednost iako priznaju da su ova društva izložena većem riziku od konflikata i traže složeniji političko- institucionalni aranžman nego što je to slučaj sa nacionalno "monolitnim" državama..

Multikulturalizam je, pokazalo se, praktično nespojiv sa etničkim, konzervativnim nacionalizmom koji, posebno u uslovima ekonomske recesije, uspostavlja prepreke i kvote za useljavanje i praktično insistira na tome da manjinske zajednice prihvate vrednosti, stil života i budu lojalne većinskoj zajednici.

Izvesna napetost postoji i izmedju liberalne pozicije i multikulturalizma, jer liberali daju prednost ličnom identitetu, dok je multikulturalizam ipak specifičan oblik , etničkog, kulturnog ili rasnog kolektivizma i kolektivnog identiteta.

Sve je to dovelo do uspona ne samo radikalne desnice , nego i do stava političara nesporno demokratske orijentacije, poput nemačke kancelarke Angele Merkel, da je multikulturalizam praktično mrtav.

Izvan svakog deljenja političkih etiketa mogli bi zaključiti da realno multukulturizam otežava bilo kakvu formulu opšte solidarnosti, opšte mobilizacione platforme, kao i stvaranje zajedničkog 'civilizacijskog projekta budućnosti.'

Poslednji talas nasilja izazvan reakcijama na karikature sa prorokovim likom dramatično otvaraju pitanje : Kako se, suočiti sa anti-modernim, anti-emancipatorckim obeležjima radikalnih islamista, a da se time istovremeno ne podhranjuju islamofobične tendencije u društvu, kao i da se ne istovremeno ne podrije sloboda izražavanja, ali ni sloboda religijskih uverenja?

Uspon evroskeptičara i evrofoba. Dugo održavanje recesije na evropskom tlu, mnogobrojni socijalni protesti u „rubnim“ EU članicama pogođenim krizom i merama štednje (poput Grčke i Španije), ili provale nasilja i međuetničkih i rasnih sukoba u zemljama imigracije (poput Velike Britanije) u fokus pažnje medija i analitičara su postavili rast uticaja populističke i ekstremne i, po pravilu, evrofobične desnice. Pri tome, **nacional-populističke partije u velikom broju članica EU, pored glasača partija desnog centra sve više postaju privlačne i za dosadašnje glasače levice i levog centra.** U Norveškoj, koja nije članica EU, ali u kojoj evropske vrednosti nisu nikad bile upitne, desna Progresivna partija je osvojila treće mesto na parlamentarnim izborima. Istovremeno, u Austriji je Slobodarska stranka osvojila 22% glasova, što čini da je zajedno sa 4% populiste Štronaha, jedna četvrtina birača glasala za laka rešenja, povratak starih vremena i antievropski diskurs. *Zlatna zora* u Grčkoj je takođe dobro poznati primer (Vučković, 2013: 54).

Ipak, pošto se radi o mnogoljudnim, razvijenim zemljama centra EU, najveću pretnju čine Nezavisna partija Velika Britanija³⁵ (UKIP) Najdžela Faredža i francuski Nacionalni front³⁶ (FN) Marine Le Pen. Nacionalni front, recimo, u Francuskoj očigledno sve uspešnije preuzima deo birača kako od desnog centra, tako i od levog centra – Socijalističke partije. Slična, manje ili više tektonska pomeranja na političkoj sceni odvijaju se i u mnogim drugim evropskim državama.

Unutar grupacija populističke desnice postoje brojne međusobne razlike, čak i uzajamni antagonizmi koji su u velikoj meri rezultat specifičnih nacionalnih arena i suprostavljenih

³⁵ UK Independence Party: www.ukip.org/index

³⁶ Front National: www.frontnational.com

22 Evropska ujedinjena levica / Nordijska zelena levica (GUE/ NGL) je politička grupacija levice u EP, a sama grupa je sačinjena od političkih partija socijalističke i komunističke orijentacije. Na izborima za EP 2014. godine ova grupacija je osvojila 45 poslaničkih mesta ili 5,99% glasova od ukupnog broja izašlih birača. Ovo je tek nešto bolji rezultat od rezultata koje je ova politička grupacija ostvarila na izborima 2009.godine, kada je osvojila 35 poslaničkih mesta ili 4,8% glasova.

nacionalizama, različitih viđenja „ključnog protivnika“ i, naravno različitog stepena političkog radikalizma. Radikalnu desnicu pritom odlikuju, pored **brige za sudbinu svoje nacije/naroda/etniciteta i javno etiketiranje „unutrašnjih i spoljašnjih neprijatelja“ (imigranti, nacionalne i verske manjine - muslimani, Romi, LGBT populacija kao unutrašnji neprijatelji, dok je islam najopasnija spoljašnja pretnja) i zahtev za povratak na vrednosti evropske (hrišćanske i zapadne) civilizacije.**

Moguće jezgro njihovog potencijalnog zajedništva unutar evroskeptičnih formacija u EP, odnosno okupljanja unutar „nezavisnih“ čini, pored zalaganja za interese „malog, domaćeg čoveka“ i otpor širenju diktata evropske birokratije.

POVRATAK (RADIKALNE) LEVICE ?

U znatnoj manjoj meri nego populistička i ksenofobična desnica, krizni kontekst i nezadovoljstvo birača vladajućim partijama političkog mainstreama sa desnog i levog centra, iskoristila je za jačanje svoje pozicije i radikalna i populistička levica okupljena u okviru Evropske ujedinjene levice / Nordijske zelene levice (GUE/NGL). 22

Posebno je ta pozicija ojačana na krizom pogođenom jugu Evope kroz pobjedu Sirize na izborima u Grčkoj 2014. godine, kao i kroz jačanje Podemosa u Španiji. No, i u zemaljama centra poput Nemačke i Francuske uticaj partija antikapitalističke levice nije zanemarljiv.

SYRIZA je na izbore izašla sa **Programom u 40 tačaka**. Program SYRIZA-e obuhvata: reviziju javnog duga, ponovne pregovore o kamatama i suspenziju isplate dok se ne stvore ekonomski uslovi; povećanje poreza na prihode za visoke prihode; veće oporezivanje velikih kompanija; uvođenje posebnog poreza na luksuzna dobra; ukidanje finansijskih privilegija Grčke pravoslavne crkve i brodogradilišne industrije; drastično smanjenje vojnih troškova; borbu protiv seljenja kapitala u inostranstvo; nacionalizaciju bivših javnih preduzeća od strateškog značaja (željeznice, aerotransport, itd.); jednake plate za muškarce i žene; besplatan doručak i ručak za školsku djecu; povećanje minimalne plate, pomoći za nezaposlene i socijalne zaštite; besplatnu

zdravstvenu zaštitu za određene kategorije stanovništva; dvostruko izdašnije budžetsko finansiranje javnog zdravstva; ukidanje plaćanja zdravstvenih usluga; nacionalizaciju privatnih bolnica; istupanje iz NATO pakta i zatvaranje stranih baza u Grčkoj.

SYRIZA je tokom nekoliko godina zagovarala ideju nacionalizacije banaka. Međutim, tokom izborne kampanje, su zagovarali javnu kontrolu bankarskog sektora i njegovu dokapitalizaciju sredstvima iz javnih fondova. Time bi, istina, država stekla kontrolu nad bankama, jer bi njima upravljala od države postavljena lica.

Koalicija je izašla sa idejom da se otplata duga zamrzne na period od tri godine, kako bi se obezbedila sredstva za javne investicije i oporavak ekonomije. Ona odbacuje memorandum „trojke“ (EU, MMF i Evropska centralna banka), koji predstavlja osnov mjera „štednje“ koje su dosad sprovedene.

Umesto raširene mantre o da se radi o ekonomski nerealnom populizmu i neokomunizmu, program SYRIZA-e je pre umeren, neokejnzijski program. U njemu, na primer, nema ni ideje da se problem nezaposlenosti reši skraćanjem radnog vremena i uvođenjem 35-časovne radne nedelje. Njime se žele otkloniti najgore strane neoliberalnog kapitalizma prevazići kriza.

Na drugoj strani, u programu zaista ima mera koje očigledno znače, prebacivanje tereta krize na vladajuću klasu, odnosno ograničavanje kapitalizma, kroz predložene nacionalizacije iako nacionalizacija, sama po sebi, nije socijalistička mera.

SYRIZA se suočava sa starom dilemom pokreta i partija koji zagovaraju radikalne promene, a nađu se na vlasti u internoj i eksternoj situaciji i okruženju koji ne omogućuju revolucionarne promene.

To znači da nisu svi glasači SYRIZA imali na umu sprovođenje socijalističkog programa radikalnih društvenih promena u ovom trenutku. Verovatno je da je najveći deo birača glasao za ove partije zato što je poverovao da one mogu izvesti zemlju iz trenutne krize.

Die Linke (Levica) je u Nemačkoj osnovana 2007. godine kao rezultat ujedinjenja Leve partije/PDS i stranke Rad i socijalna pravda - izborna alternativa (WASG).

Leva partija/PDS nastala je od Partije socijalističkog jedinstva Nemačke (SED) koja je, u skladu sa svojim temeljnim konsenzusom raskida sa staljinizmom, 1990.godine promenila ime u Partija demokratskog socijalizma (PDS). 2005. PDS je usvojila novo ime - Lijeva partija/PDS.

Na drugoj strani, okidač i katalizator pojavljivanja WASG-a u 2004. bila je neoliberalna politika koju je provodila Vlada SPD-a i Zelenih nakon 2002:godine sa Šrederovom "Agendom 2010" - napadom na postojeće instrumente politike zapošljavanja i socijalnog osiguranja. Sa ovom politikom SPD je u pitanje doveo svoje principe i mnogi socijaldemokrati više za njega nisu mogli glasati. Tako je i nastala izborna alternativa koja se ujedinila sa inicijativom metalškog sindikata nazvanom "Rad i socijalna pravda".

Die Linke je partija na koju je snažno uticao kako kolaps državno socijalističkog DDR-a, tako i trijumf neoliberalizma u (Zapadnoj) Nemačkoj.

Die Linke je zapravo leva pluralistična partija čiji je glavni cilj promeniti socijalne i političke odnose moći. Ona kombinuje leve socijaldemokratske pristupe državi blagostanja sa kritikom kapitalizma, uz korišćenje parlamentarne politike i procedura.

Nemajući nameru da na ovom mestu ulazim u obuhvatniju analizu razloga zbog kojih jačaju populističke političke opcije, pre svega one desne, ponudiću samo dve, čini mi se plauzibilne, hipoteze.

Pre svega smatram važnim da istraživački nalazi, kao i sami izborni rezultati, demantuju rašireni stereotip da su *ekonomska kriza i porast populizma i ekstremne desnice neposredno uzrokovani*. Primera radi, Austrija i Norveška imaju prosperitetne ekonomije, za razliku od, recimo, Grčke i Italije, pa je opet i u njima došlo do prodora desnog populističkog i ksenofobnog radikalizma. S druge strane, u Portugaliji, Španiji i Irskoj, gde ekonomska kriza, nezaposlenost i siromaštvo ostavljaju duboke posledice, populistički pokreti i partije nisu u porastu (Vučković, 2013: 54).

Očito da je desni populizam problem pre svega zemalja imigraciji ksenofobije koja se širi među krizom pogođenim i socijalno deklasiranim domaćim stanovništvom.

Ovu tezu, bar na posredan način, potvrđuju i analize koje pokazuju da *izborni dobici i nova podrška partijama evrofobične radikalne i ekstremne desnice dolazi očekivano od razočaranih glasača partija sa desnog centra, ali i bivših glasača socijaldemokrata i drugih formacija sa levog centra*³⁷.

Svojevrsna je ironija da se, recimo, politički program Nacionalnog fronta u Francuskoj, bar delimično oslanja i na najprobojnije argumente branilaca radnih prava, socijalnih dostignuća i narodne suverenosti: odbacivanje politika ekonomske strogosti koje nameće Trojka (MM F, Evropska komisija i Evropska centralna banka), izlazak iz evra i protekcionizam – u potpunoj opoziciji sa liberalnom ekonomskom i finansijskom mondijalizacijom.

Čini se onda logičnim da su, primera radi, UKIP u Velikoj Britaniji u velikoj meri podržali pripadnici domicilnog *prekarijata* – stariji, beli, niskokvalifikovani i nekvalifikovani radnici, bez formalnog obrazovanja, ekonomski i kulturno marginalizovani, koji žive u provinciji i čiji su poslovi, i inače nestabilni i nesigurni, ugroženi imigracijom, automatizacijom i autorsovanjem.

³⁷ Lavina evrofobije nije, dakle, politički operativna ali je upućeni izazov postao izuzetno politički značajan. Posebno na nivou pojedinačnih zemalja, pre svih, Britanije i Francuske (27% UKIP, FN 25%), gde su ove partije, istina, tek na „protestnim i drugorazrednim” evropskim izborima, postale prve političke snage. Da se zaista u velikoj meri radi o glasanju iz protesta posredno potvrđuju i nalazi istraživanja vršenih u Nemačkoj po kojima dvotrećinska većina svih birača drugih stranaka glasa iz uverenja, dok to izjavljuje tek trećina pristalica partije Alternativa za Nemačku. To znači da preko 60 procenata birača ove desne evroskeptične stranke kao glavni motiv za odluku za koga će glasati navode „razočaranje“ u neku drugu partiju. Indikativno je i da se samo partija levice (Die Linke) sa 41 procentom približava tom visokom stepenu razočaranja.

L I T E R A T U R A

Aćimović, Ljubivoje (1987) Nauka o međunarodnim odnosima, Naučna knjiga, Beograd

Annan K. "Two Concepts of Sovereignty", The Economist, September 18. 1999.

Anderson, Benedikt, (1998) Nacija: zamišljena zajednica, Plato, Beograd

Andraš Vigvari, Božidar Raičević, Zvonko Brnjas, (2003), *Osnovi teorije državnog budžeta i finansijski poslovi samouprava*, EPUS, Beograd

Antonić, Slobodan (2002) Politički sistem i elite u Srbiji pre i posle 5. oktobra, Nova srpska politička misao, 1-2, Beograd

Antonić, S, Pavlović, D. (2007) Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000-te, Službeni glasnik, Beograd

Babić, Jovan i Bojanić, Petar, Humanitarna vojna intervencija, Službeni glasnik, Beograd 2008.

Basara, Mihajlo, "Poreklo i problemi modernog terorizma", Vojno delo, tom LVI, br. 4, 2004.

Baracca, Angelo (2013), Galerija užasa na novim horizontima rata, Novi plamen, 18/19, Zagreb

Battomore, Tomme (1987) Politička sociologija, Kulturni radnik, Zagreb

Beetham, David, 1999 Democracy and Human Rights, Cambridge, Polity Press

Beissinger, Mark. 2007. „Structure and example in modular political phenomena: The diffusion of Bulldozer/Rose/Orange/Tulip revolutions“ Journal of democracy 5 (2),

Beissinger, Mark. 2009. „Debating the Colour revolutions: An interrelated wave“ Journal of democracy 20(1)

Bek, Ulrih (2001): Šta je globalizacija?, Vizura, Zagreb

Beyme, Klaus, 2002, Transformacija političkih stranaka, Fakultet političkih znanosti, Zagreb

- Bibo, Ištvan (1989) Tragizam malih naroda u Evropi, Republika, Beograd
- Boulding, Keneth (1963) Conflict and Defence, A General Theory, Harper Torchbooks, New York
- Bodrijar, Žan, Duh Terorizma, Nova srpska politička misao, vol 14, br. 1-2, Beograd, 2007.
- Bull, Hedly, The Anarchical Society – A Study of Order in World Politics, Macmillan, London, 1995.
- Bunce, Valerie J., and Sharon L. Wolchik. 2006. Favorable conditions and electoral revolutions in Journal of Democracy (Oct 2006) 17:4
- Branković, Srbobran (2003), Distribucija moći u postmiloševićevskoj Srbiji, Istraživanja, Media galup, Beograd
- Carothers, Thomas, „The End of the Transition Paradigm“, Journal of Democracy, Volume 13, Number 1, January 2002, p. 5-21.
- Castells, M. (ur.), (2004). The Network Society - A Cross-cultural Perspective, Edward Elgar Publishing Limited, Cheltenham
- Castells, M., (2010). The Power of Identity, Blackwell Publishing Ltd., Oxford
- Cirn, Mihael, 2003, Upravljanje sa one strane nacionalne države, Filip Višnjić, Beograd
- Cohen, Jean (1987) Strategija ili identitet – nove teorijske paradigme i savremeni društveni pokreti, u: Obnova utopijskih energija (ur. Vukašin Pavlović) IIC SSO Srbije, Beograd
- Chomsky, N., The New Military Humanism: Lessons from Kosovo, Monroe, ME: Common Courage Press, 1999.
- Clausewitz, V. Carl, On war, published by N. Trubner, London, 1873.
- Crossette, Barbara, “U.N. Chief Wants Faster Action to Halt Civil Wars and Killings” in: The New York Times, September 21, 1999.
- Čomski, Noam (2008) : Hegemonija ili opstanak, Rubikon, Novi Sad
- Čomski, Noam, Profit iznad ljudi; Neoliberalizam i globalni poredak, Svetovi, Novi Sad, 1999

Conway Janet, Civil resistance and the „diversity of tactics“ in the anti-globalization movement: problems of violence, and solidarity in activist politics, Osgoode Hall Law Journal, 2003

Coser, Lewis (1956) The Functions of Social Conflict, Glencoe Ill, The Free Press Dahrendorf, Ralf (1959) Class and Class Conflict in Industrial Society, Routledge, London

Dahrendorf, Ralf, 1990 Reflections on the Revolution in Europe, Random House, New York

Dal, Robert (1994) Dileme pluralističke demokratije, BIGZ, Beograd

Deegan-Krause Kevin (2006) Elected Affinities, Stanford University Press, Stanford

Della Porta, Donatella, Social Movements, Political Violence, and the State, Cambridge: University Press, 1995

Danish Institute of International Affairs, Humanitarian Intervention – Legal and Political Aspects, Copenhagen, 1999.

Defense Monitor, January 2002., Center for defense information, Washington, DC, <http://www.cdi.org/dm/2002/dm1-02.pdf>

Dražković, Draško, Savremeni ratovi, Obod, Cetinje, 1999.

Deutch, Karle (1967) Management of Chance and Conflict (eds. M. Tomas; W. Benings) Roud Mc Nailly, Chicago

Deutch, Morton (1996) Subjektivni momenti u razrešavanju konflikata: psihološki, društveni i kulturni uticaji, u: Socijalni konflikti: karakteristike i način rešavanja, Grupa Most-Centar za antiratnu akciju, Beograd

Diamond, Larry, (1994), Toward Democratic Consolidation, Journal of Democracy, Volume 5, Number3

Dimitrijević, Vojin (1992) Ruska babuška, Republika, Beograd

Đinđić, u: Paunović 2007:

Douverger, Maurice (1966) Uvod u politiku, Savremena administracija, Beograd

Eš, Timoti Garton (2001) Poslednja revolucija, Beograd, «Nova srpska politička misao», br. 1

Fairbanks, Charles H. Georgia's rose revolution *Journal of democracy* 15 (2):110-124.

Finnemore, Martha, Paradoxes in humanitarian intervention, Prepared for Symposium on Norms and Ethics of Humanitarian Intervention, University of California, Irvine, 2000, www.cgpac.uci.edu/research/working_papers/martha_finnemore_humanitarian_intervention.pdf;

Friedman, M., *A Monetary and Fiscal Framework for Economic Stability*. The American

Economic Review Volume XXXVIII 245-263, old, 1948.

Fukujama, Frensis, *Kraj istorije i posednji čovek*, CID, Podgorica, 2002.

Gleditsch, Nils Petter, et. al., *Armed Conflict 1946-2001: A New Dataset*, 2002., *Journal of Peace Research* 39 (September).

Gallagher, Tom, Michael Laver, and Peter Mair (1995) *Representative Government in Modern Europe*. New York: Mc Graw-Hill

Gidens, Entoni (2005): *Sociologija*, Ekonomski fakultet, Beograd

Gidens, Entoni, (2003), *Sociologija*, Beograd, Ekonomski fakultet

Gidens, Entoni (2009), *Evropa u globalnom dobu*, Klio, Beograd

Gidens, Entoni (2005) *Odbegli svet, Stubovi culture*, Beograd

Goati, Vladimir (1978) *Ogledi iz političke sociologije, Ideja*, Beograd

Goati, Vladimir (1993) *Konflikt (društveni)*, u: *Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija*, Beograd

Golubović, Zagorka (1995) *Tradicionalizam i autoritarizam kao prepreke za razvoj civilnog društva*, u: *Potisnuto civilno društvo* (ed.V.Pavlović), Beograd, Eko-centar

Golubović, Zagorka (2007): *Demokratija i globalizacija/Svođenje računa*, Službeni glasnik, Beograd

Golubović, Zagorka, 2003, *Izazovi demokratije u savremenom svetu*, Braničevo, Požarevac

Golubović, Zagorka (1988) *Kriza identiteta jugoslovenskog društva*, Filip Višnjić, Beograd

Habermas, Jirgen (1982) Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu, Naprijed, Zagreb

Habermas, Jirgen (2002) Postnacionalna konstelacija, Beograd: Otkrovenje

Habermas, Jirgen ,Građanska neposlušnost – test za demokratsku državu,Gledišta, Beograd, 10-12/1989

Habermas, Jirgen, (2002), Postnacionalna konstelacija, Otkrovenje , Beograd

Habermas,Jirgen(1989), Građanska neposlušnost - test za demokratsku pravnu državu, Gledišta 10- 12/1989

Hatan, Gidens, (2003), Na ivici – živeti sa globalnim kapitalizmom, Plato, Beograd

Hauard,Mark (2008), Slabost civilnog društva u postkomunističkoj Evropi, Građanske inicijative, Beograd

Hejvud, Endru, (2004), Politika, Clio, Beograd

Held, Davide (1990) Modeli demokracije, Školska knjiga, Zagreb

Held, Dejvid (1997): Demokratija i globalni poredak, Filip Višnjić, Beograd

Hantington, Semjuel, Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka, CID, Podgorica, 2000;

International Development Researche Center, “The Responsibility to Protect”, in: Report The International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), Ottawa, Canada, 2001.

Izveštaj o tranziciji u Srbiji i Crnoj Gori, (2003) G17 Institut, Beograd, Službeni list SCG

Janjić, Dušan (1993) Nacija – šta je to, Beograd, Radnička štampa

Jovanović, Slobodan (1990) Formalna sociologija, u: Primeri političke sociologije, BIGZ, Beograd

Juris, J. S., (2005). The New Digital Media and Activist Networking within Anti-Corporate Globalization Movements, Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 597, Cultural Production in a Digital Age, Sage Publications, Inc., 189-208

Kaldor, Meri (2001), Novi i stari ratovi, organizovano nasilje u globalizovanoj eri, Beogradski krug, Beograd

Kaneti, Elias (1985) Masa i moć, Školska knjiga, Zagreb

Kegli, Vitkof, (2004) , Svetska politika : trend i transformacija , Centar za studije Jugoistočne Evrope, FPN, Diplomatska akademija, Beograd

Kin, Džon, (2003) Civilno društvo, Filip Višnjić, Beograd

Kitshelt, Herbert (1992) »The Formation of Party Systems in East Central Europe«, Politics and Society, 20

Kitshelt, Herbert (1995) »The Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies«, Party Politics, 1-4

Klajn Naomi, Doktrina šoka; Uspon kapitalizma katastrofe, VBZ Zagreb, 2008

Klajn Naomi, No Logo, Samizdat B92, 2000

Komšić, Jovan; Pantić, Dragomir; Slavujević, Zoran (2003) "Osnovne linije partijskih podela i mogući pravci političkog pregrupisanja u Srbiji", Friedrich Ebert Stiftung, Institut društvenih nauka, Beograd

Kovačević, Živorad (2004) Međunarodno pregovaranje, Filip Višnjić, Beograd

Kozer, Luis, Funkcije društvenih sukoba, Meditteran Publishing, Novi Sad, 2007.

Kurmon, Bartelemi i Ribnikar, Darko, Asimetrični ratovi – sukobi juče i danas, terorizam i nove pretnje, Novinsko – izdavački centar "VOJSKA", Beograd, 2003.

Kuzio, Taras. 2005. „The opposition’s road to success“ Journal of Democracy, 16 (12):

Kuzio, Taras. 2007. „Comparative perspectives on the fourth wave of democracy“ in Reclaiming Democracy: Civil society and electoral change in Central and Eastern Europe 217-235 The German Marchall Fund of the United States

Lajphart, Arent, (2003)., Modeli demokratija, Službeni list SCG, Beograd – CIT Podgorica

- Lazić, M, Cvejić,S. (2004) Promene društvene strukture u Srbiji: Slučaj blokirane post-socijalističke transformacije, u: Društvena transformacija i strategija društvenih grupa, ISI, FF, Beograd
- Lazić, Mladen (ur) (1994), Razaranje društva, Filip Višnjić, Beograd
- Lazić, Mladen (ur) (2000), Račji hod, Filip Višnjić, Beograd
- Lazin, Smiljan (1987) Regulisana stvarnost, Partizanska knjiga, Beograd
- Lenjin, Vladimir Ilić (1950) Dečija bolest levičarstva u komunizmu, u: Izabrana dela, Kultura, Beograd
- Lievrouw, L. A., (2011). Alternative and Activist New Media, Polity Press, Cambridge
- Lievrouw, L. A., (2011). Alternative and Activist New Media, Polity Press, Cambridge
- Linc, Huan – Stepan, Alfred (1998) Demokratska tranzicija i konsolidacija, Filip Višnjić, Beograd
- Lipset, Sejmur (1969) Politički čovek, Rad, Beograd
- Lipset, Seymor M. and Stein Rokkan (1967) Party System and Voter Alignments, Cross-National Perspectives, ed Seymour M. Lipset and Stein Rokkan, New York: The Free Press
- Mander, J, Goldsmit,E, (2003), Globalizacija,CLIO,Beograd
- Mellucci, Alberto (1987) Novi društveni pokreti – teorijski pristup, u: Obnova utopijskih energija (ur. Vukašin Pavlović), IIC Srbije, Beograd
- Migdal, Joel, 1988, Strong Societies and Weak States: State-Society Relation and State Capabilities in Third World, Princeton, Princeton University Press
- Miletić, Andreja, „Rat“, u Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd 1993.
- Minić, Jelica i Dereta, Milenko.2007. „Izlaz 2000: An exit to democracy in Serbia“ in Reclaming Democracy:Civil society and electoral change in Central and Eastern Europe: 53-79, The German Marchall Fund of the United States

- Mitchell, C.R. (1996) Psihološke dimenzije konflikata, u: Socijalni konflikti: karakteristike i način rešavanja, Grupa Most – Centar za antiratnu akciju
- Molnar, Aleksandar, (2002) Rasprava o demokratskoj ustavnoj državi, 4 – Građanska neposlušnost, Samizdat B927 Edicija reč, Beograd
- Moore, Christopher (1996) Kako se odvija medijacija, u: Socijalni konflikti; Karakteristike i način rešavanja, Grupa Most – Centar za antiratnu akciju
- Naj, Džozef (2006), Kako razumeti međunarodne odnose ,Stubovi kulture , Beograd
- Ofe, Klaus (1999) Modernost i država, Beograd, Filip Višnjić
- Offe, Claus (1984) Contradictions of the Welfare State, Hutchinson, London
- Pauel, Bingham (1982) Contemporary Democracies, Cambridge University Press, Cambridge
- Pavlović Vukašin, (2003) Društveni pokreti i promene , Službeni Glasnik, Beograd
- Pavlović, Vukašin (2011) Protest „Okupirajmo Volstrit” , Politički život, 3 - 2011
- Pavlović, Vukašin, 2003, Demokratija i društvene promene, Čigoja štampa, Beograd
- Pavlović, Vukašin, 2004, Civilno društvo i demokratija, Čigoja štampa, Beograd
- Pečujlić Miroslav, Globalizacija, dva lika sveta, Gutenbergova galaksija, 2005
- Podunavac , Milan (1998), Princip građanstva i po0redak politike, FPN, Beograd
- Popadić Aco, Šta je novo u novoj levici; Probuditi san- Razgovori o levici u Srbiji, Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2009
- Popović. S, Milivojević, A. Đinović, S. (2007) Nenasilna borba u 50 tačaka, Samizdat, B92, Beograd, 2007

Povelja Ujedinjenih nacija i Statut Međunarodnog suda pravde, Udruženje za Ujedinjene nacije Srbije, štampano u okviru projekta: Beogradski međunarodni model UN – BIMUN, Beograd, 2008.

Poulantzas, Nikos (1981), Politička vlast i društvene klase, Komunist, Beograd

Pruitt, Dean (1996) Izbor strategija u pregovaranju, u: Socijalni konflikti: Karakteristike i način rešavanja, Grupa Most – Centar za antiratnu akciju, Beograd

Pruitt, Dean, Rubin Jeffry (1996) Rešavanje problema, u: Socijalni konflikti: Karakteristike i način rešavanja, Grupa Most – Centar za antiratnu akciju, Beograd

Pruitt, Dean, Rubin Jeffry, Kim Hee Sung(1996) Taktike nadmetanja, u: Socijalni konflikti: Karakteristike i način rešavanja, Grupa Most – Centar za antiratnu akciju, Beograd

Przewarsky, Adam (2004) Democracy and economic development, in: Political Science and the Political Interests, Ohio State University, Press, Columbus

Ramsbotham Oliver and Woodhouse Tom, Humanitarian Intervention in Contemporary Conflict: A Reconceptualization, Polity Press, London, 1996.

Report of the International Commission on Intervention and State Sovereignty, op. cit., p. 32, Internet - (pristup 23.03.2012) – www.iciss.ca/pdf/commission-report.pdf

Rešavanje konflikata (2004) Cesid, Beograd

Rols, Džon (1998) , Teorija pravde, Službeni list, CID, Beograd - Podgorica

Ruso, Žan-Žak, Društveni ugovor; O poreklu i osnovima nejednakosti među ljudima; Rasprava o naukama i umetnostima, Filip Višnjić, Beograd, 2011.

Samardžić, Slobodan (1996) Prinudna zajednica i demokratija, Beograd, Akademija Nuova

Seybolt, Taylor B., Humanitarian military intervention: The conditions for success and failure, Oxford University Press, Oxford, UK, SIPRI, Stockholm,

2008.<http://books.google.com/books?id=m101lcF2GqsC&printsec=frontcover#v=onepage&q=&f=false>;

Sivard, Ruth Leger, World Military and social Expenditures, 1996., Washington D.C. : World Priorities.

Šarp, Džin, (2002) Od diktature do demokratije, Građanske inicijative, Beograd

Simmel, Georg (1964) Conflict and The Web of Group – Affiliations, The Press, New York-London

Skocpol, Teda (1979) States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China, Cambridge University Press, Cambridge

Smit, Antoni (1998) Nacionalni identitet, »XX vek«, Beograd

Stanovčić, Vojislav (1993) Revolucija, u: Enciklopedija političke kulture, Savremena administracija, Beograd

Starr Amory, Global revolt: A guide to the movements against globalization, Zed Books, London, 2005

Smiljanić, Zorana, 2003. „Plan B: Korišćenje sekundarnih metoda protesta da bi se umanjila represija“ urednik Liam Mahuni, Centar za žrtve torture, New Tactics in Human Rights Project

Stiglic, Džozef (2004): Protivrečnosti globalizacije, SBM-x, Beograd

Stojiljković, Zoran (1998) Rečnik demokratije, Beograd: Građanske inicijative

Sztompka, Piotr, The Intangibles and Imponderables of the Transition to Democracy, Studies in Comparative Communism, Vol. 24, No. 3, September 1991

Šolte Jan Art, Globalizacija: kritički uvod, CID, 2006

Tadić, Ljubomir (1988) Nauka o politici, Rad, Beograd

Tili, Čarls (1997) Suočavanje sa društvenom promenom, Filip Višnjić, Beograd

Tili, Čarls (2004) Evropske revolucije 1492-1992, Filip Višnjić, Beograd

Tocqueville, Alexis (1966) L'ancienne regime et la revolution, Gallimard, Paris

Tomc, Gregor i dr. (1998) Prilozi za slovenački nacionalni program, »Književne novine«, Beograd

Touraine, Alain (1987) Uvod u proučavanje društvenih pokreta, u: Obnova utopijskih energija (ur. Vukašin Pavlović) IIC SSO Srbije, Beograd

Tucker, Joshua A. 2007. „Enough! Electoral fraud, collective action problems and post-communist coloured revolutions“ Perspectives on Politics, Cambridge University Press

Turen, Alen, Sociologija društvenih pokreta, Radnička štampa, Beograd, 1983.

Van Aelst P., Walgrave S., (2004). New Media, New Movements? The Role of the Internet in Shaping the 'Anti-globalization' Movement, Cyberprotest, Routledge, London,

Van Aelst P., Walgrave S., (2004). New Media, New Movements? The Role of the Internet in Shaping the 'Anti-globalization' Movement, Cyberprotest, Routledge, London, 87-108

Van Dijk, J.A.G.M., (2006). The Network Society - Social Aspects of New Media, Sage, London

Van Dijk, J.A.G.M., (2006). The Network Society - Social Aspects of New Media, Sage, London

Banoli, G., (1997), Classifying Welfare States: a Two-dimension Approach, *Journal of Social Policy*, 26 (3), pp. 351-372, Cambridge.

Beetham, D., (1999), *Democracy and Human Rights*, Polity Press, Cambridge.

Beetham, D., (2008), *Parlament i demokratija u dvadeset prvom veku – vodič za dobru praksu*, UNDP Srbija, Beograd.

Bek, U., (2001), *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd.

Beri, N., (2007), Uvod u modernu političku teoriju, Službeni glasnik, Beograd.

Beyme, von K., (2007), Suvremeni oblici predstavničke demokracije, *Anali Hrvatskog politološkog društva*, Hrvatsko politikološko društvo, Zagreb, str. 7-26.

Beyme, von K., (2002), *Transformacija političkih stranaka*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Brinkerhoff D. W. (ed.), *Governance in Post-Conflict Societies: Rebuilding fragile states*, Routledge, London.

Burdije, P., (1999), *Signalna svetla*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd

Carothers, T., Kraj tranzicione paradigme, (2004), Šekelj, L. i Teokarević, J. (ur.), *Tranzicija deceniju posle: pouke i perspektive*, Institut za evropske studije, Beograd, str 17-33.

Cirn, M., (2003), *Upravljanje sa one strane nacionalne države*, Filip Višnjić, Beograd.

Country Reports, (2010), *Nations in Transit*, Freedom House, Washington D.C., <dostupno na: <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2010>>, [pristupljeno 02.02.2013]

Dakić, D., Krastev, I. i Slej, B., (2004), *Zamka nefleksibilnosti*, Beogradski fond za političku izuzetnost i UNDP Srbija, Beograd, <dostupno na: http://www.bfpe.org/BFPE_OLD/www.bfpe.org/files/Zamka%20nefleksibilnosti.pdf>, [pristupljeno 02.02.2013]

Diamond, L., (1999), *Developing Democracy*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore MD.

Dunleavy, P. and O'Leary, B., (1987), *Theories of the State: The Politics of Liberal Democracy*, The Macmillan Press, London.

Dworkin, R., (1981), What is Equality? Part 2: Equality of Resources, *Philosophy and Public Affairs*, 10 (4), Princeton University Press, Princeton, NJ, pp. 283-345.

Đinđić, Zoran, (2007), Uloga nevladinih organizacija u demokratskom društvu, Panunović, Ž. (ur.), *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, Milenijum - Centar za razvoj građanskog društva, Niš.

Đurđević – Lukić, S., (2006), *Povratak državi – jake versus slabe države*, *Međunarodni problem*, 58 (1-2), Beograd.

Enciklopedija političke kulture, (1993), Savremena administracija, Beograd.

Esping-Andersen, G. (1990), *The Three Worlds of Welfare*, Routledge and Kegan Paul, London.

Esping-Andersen, G., (1994), *After the Golden Age: The Future of the*

Welfare State in the New Global Orden, Word Summit for Social Development, Geneva.

Evans, M., (2013), *Elitizam*, Hej, K., Lister, M. i Marš, D., *Država: Teorije i problemi*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.

Faut, Z., (2012), *Ekonomija i socijaldemokratija*, 3. dopunjeno izdanje, Beograd: Friedrich Ebert Stiftung, <dostupno na: http://www.fes.rs/pubs/2012/pdf/27.Socijaldemokratska_citanka_2-Ekonomija_i_socijaldemokratija.pdf>, [pristupljeno 25.01.2013].

Fukujama, F., (2007), *Građenje države*, Filip Višnjić, Beograd.

Gallagher, M., Laver, M. and Mair, P., (1995), *Representative Government in Modern Europe*, McGraw-Hill, New York NY.

Giddens, A., (1980), „Moć” u novijim radovima Takotta Parsonsa, *Marksizam u svetu*, br. 8. NIP „Komunist”, Beograd.

Gidens, E., (2003), *Sociologija*, Ekonomski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Gidens, E., (2001), *Treći put – obnova socijaldemokratije*, Nakladno-istraživački zavod “Politička kultura”, Zagreb.

Grdešić, I., (1995), *Političko odlučivanje*, NIP “Alinea”, Zagreb.

Grdešić, I. (2006), *Osnove analize javnih politika*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Habermas, J., (1989), *Građanska neposlušnost – Tekst za demokratsku pravnu državu*, *Gledišta*, br. 10-12/1989. str. 54-68, Beograd.

Habermas, J., (1982), *Problem legitimacije kasnog kapitalizma*, Napred, Zagreb.

Habermas, J., (2002), *Postnacionalna konstelacija*, Otkrovenje, Beograd.

Hauard, M. M., (2008), *Slabost civilnog društva u postkomunističkoj Evropi*, Građanske inicijative, Beograd, <dostupno na: www.gradjanske.org/admin/download/files/cms/attach?id=84>, [pristupljeno 25.01.2013].

Hantington, S., (2004), *Treći talas demokratizacije – demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Stubovi kulture, Beograd.

- Hayek, F., (1988), *Poredak slobode*, Global Book, Novi Sad.
- Hej, K., (2013), Maksizam, Hej, K., Lister, M. i Marš, D., *Država : Teorije i problemi*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.
- Hejvud, E., (2004), *Politika*, Clio, Beograd.
- Hejvud, E., (2005), *Političke ideologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Held, D., (1990), *Modeli demokratije*, Školska knjiga, Zagreb.
- Held, D., (1997), *Demokratija i globalni poredak*, Filip Višnjić, Beograd.
- Ili, D., (2007), *Kovanje demokratije: Istorija levice u Evropi 1850-2000*, Fabrika knjiga, Beograd.
- Jang, O, i Kvin, L, ur, (2002), *Pisanje delotvornih predloga za praktičnu politiku: Vodič za savetnike za praktičnu politiku u zemljama Srednje i Istočne Evrope*, Beogradska otvorena škola, Beograd, <dostupno na:<http://www.bos.rs/materijali/vodic.pdf>>, [pristupljeno 25.01.2013].
- Jelinčić, J., i Đurović. S., ur., *Evropeizacija Srbije: Građansko društvo*, (2011), Beograd: Fond za otvoreno društvo, <dostupno na: http://www.fosserbia.org/view_file.php?file_id=341>, [pristupljeno 25.01.2013]. Jelinčić, J., i Đurović. S., ur., *Evropeizacija Srbije: Građansko društvo*, (2011), Fond za otvoreno društvo, Beograd, <dostupno na: http://www.fosserbia.org/view_file.php?file_id=341>, [pristupljeno 25.01.2013].
- Joint Report by the Commission and the Council on Social Inclusion*, (2004), Council of the European Union, 7101/04, Brussels, <dostupno na: http://ec.europa.eu/employment_social/soc-prot/soc-incl/final_joint_inclusion_report_2003_en.pdf>, [pristupljeno 25.01.2013].
- Jovanović A. i Vukotić V., (2004), *Izveštaj o tranziciji u Srbiji i Crnoj Gori*, G17 Institut i Institut za strateške studije i prognoze, G17 Institut, Beograd.
- Kako stati na put politizaciji javnih preduzeća u Srbiji, (2011), Centar za primenje evropske studije Fonda za otvoreno društvo, Beograd, <dostupno na: <http://www.fosserbia.org/download/policy.pdf>>, [pristupljeno 25.01.2013].

Karklins, R., (2007), *Sistem me je naterao: korupcija u postkomunističkim društvima*,

Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Beograd.

Katz,R.S., Mair, P. eds,(1994), *How parties organize: Change and adaptation in party organizations in western democracies*, SAGE Publications, London.

Katrougalos, G., (2006), *The (Dim) Perspectives of the European Citizenship*, New York University, School of Law, The Jean Monnet Program, New York.

Keane, J., (2007), *Prijedlog za pravno promišljanje podrijetla i budućnosti predstavničke vladavine*, Anali Hrvatskog politološkog društva, Zagreb.

Kegli, V., (2004), *Svetska politika: trend i transformacija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Diplomatska akademija, Beograd.

Klitgaard, R., (1988), *Controlling Corruption*, University of California Press, Berkeley CA.

Kohl, H., (2009), *Sloboda udruživanja, prava zaposlenih i socijalni dijalog u srednjeistočnoj Evropi i na zapadnom Balkanu*, Friedrich Ebert, Beograd, <skraćena verzija dostupna na: <http://library.fes.de/pdf-files/id/06723.pdf>>, [pristupljeno 25.01.2013].

Kostovicova, D., (2008), *Slabost države na Zapadnom Balkanu kao pretnja bezbednosti, Bezbednost Zapadnog Balkana*, br. 7-8, Beograd.

Krstić,S., (2012), *Savremeni svet i Srbija u tranziciji*, Stojiljković, Z. ur., *Lavirinti tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung iCentar za demokratiju Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, str 115-120. <dostupno na: [http://www.fes.rs/pubs/2012/pdf/15.Lavirinti tranzicije.pdf](http://www.fes.rs/pubs/2012/pdf/15.Lavirinti%20tranzicije.pdf)>, [pristupljeno 25.01.2013].

Kymlicka, W. and Wayne, N., (1994), *Return of the Citizen: A Survey on Citizenship Theory*,*Ethics*, 104 (2), The University of Chicago Press, Chicago, IL.

Kymlicka, W., (2001), *Western Political Theory and Ethnic Relations in Eastern Europe*, Kymlicka. W. and Opalski, M. ed., *Can Liberal Pluralism be Exported?*, Oxford University Press, Oxford.

Lajphart, A. (2003), *Modeli demokratija*, Službeni list Srbije i Crne Gore, Beograd – CID Podgorica

Levitsky, S. and Way, L., (2002), The Rise of Competitive Authoritarianism, *Journal of Democracy*, 13 (2), Washington D.C.

Linc, H. i Stepan, A., (1998), *Demokratska tranzicija i konsolidacija*, Filip Višnjić, Beograd.

Linz, J., (2000), *Totalitarian and Authoritarian Regimes*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, CO.

Liphart, A., (2003), *Modeli demokratije*, Sužbeni list Srbije i Crne Gore i Centar za izbore i demorkatiju, Podgorica i Beograd.

Lipset, S. M., (2001), *Amerikanizacija evropske levice*, Republika, br. 269, Beograd.

Mainwaring, S., (2001), Party Systems in the Third Way, u: Diamond L.& Plattner M. F.

(ur.) *The Global Divergence of Democracies*, pp. 185-199., The JohnsHopkins

University Press, Baltimore MD.

Merkel, W., (2004), *Embedded and Defective Democracies: Theory and Empiricism*,

Croissant A, & Merkel W. eds., *Democratization: Consolidated or Defective Democracy? Problems of Regime Change*, 11. (5)p.

Merkel, W., (2009), *Transformacije političkih sustava - teorije i analize*, Politička misao, Zagreb.

Migdal, J., (1988), *Strong Society and Weak States: State - Society Relation and State Capabilities in Third World*, Princeton University Press, Princeton NJ.

Mihailović, S., Vuković, Đ., Mojsilović, M. i Stojiljković, Z., *Političke podele i jačanje demokratskih kapaciteta u Srbiji 1-4*, (2005-2007), Centar za slobodne izbore i demokratiju, Beograd.

Mihailović, S., Mojsilović, M., (2009), *Društvena uključenost*, Centar za slobodne izbore i demokratiju, CeSID, Beograd.

Mijatović, B., (2005) *Opšti pregled tranzicije u Srbiji, Četiri godine tranzicije u Srbiji*, Centar za liberalno – demokratske studije, Beograd.

Milliken, J. i Krause, K., (2002), *State Failure, State Collapse and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies*, *Development and Change*, 33 (5), The Hague, pp. 753-774.

Myrdal, G. K., (1968), *Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations*, Penguin Books, London.

Nakarada, R., (2007), *Transnacionalizacija, tranzicija i slaba država u Srbija 2000 – 2006: Država, društvo, privreda*, Institut za evropske studije, Beograd.

Nedović, S., (2005), *Država blagostanja*, Centar za slobodne izbore i demokratiju i Centar za unapređivanje pravnih studija, Beograd.

Offe, C., (1990), *Modernost i država*, Filip Višnjić, Beograd.

Orlović, S., (2008), *Parlament i građani – vodič za građane i udruženja građana*, Publikum, Beograd.

Osnove socijalnog učenja katoličke crkve (2006), Fondacija, Konrad Adenauer, Beograd.

Pavlović, V., (2004) *Civilno društvo i demokratija*, Čigoja štampa, Beograd.

Pavlović, V., (2003), *Demokratija i društvene promene*, Čigoja štampa, Beograd.

Pavlović, V., (2011), *Država i društvo*, Čigoja štampa, Beograd.

Pavlović, D. i Antonić, S., (2007), *Konsolidacija demokratskih ustanova u Srbiji posle 2000. godine*, Službeni glasnik, Beograd.

Pavlović, V. i Orlović, S., ur., (2007), *Dileme i izazovi parlamentarizma*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Konrad Adenauer Stiftung, Beograd, <

Pavlović, V. i Stojiljković, Z. ur., (2010), *Savremena država, struktura i socijalne funkcije*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Konrad Adenauer Stiftung, Beograd,

Petring, A., (2012), *Socijalna država i socijaldemokratija*, Freidrich Eebert Stiftung, Beograd, <dostupnona: <http://www.fes.rs/pubs/2012/pdf/21.Socijaldemokratska%20citanka%203-Socijalna%20drzava%20i%20socijaldemokratija.pdf>>, [pristupljeno 02.02.2013].

Pierson, C., (1996), *The Modern State*, Routledge, London.

Plant, R., (2002), *Suvremena politička misao*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb.

Poulantzas, N., (1981), *Politička vlast i društvene klase*, NIP "Komunist", Beograd.

Podunavac, M., (1998), *Princip građanstva i poredak politike*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, <dostupno na:

www.gradjanske.org/admin/download/files/cms/attach?id=84>, [pristupljeno 25.01.2013].

Popović. S., Milivojević, A. i Đinović, S., (2007), *Nenasilna borba u 50 tačaka*,

Samizdat, B92, Beograd.

Przeworski, A., (1988), Democracy as a Contigent Outcome of Conflict, Elster, J. and Slagstad, R. eds., *Constitution and Democracy*, , Cambridge University Press, Cambridge.

Przeworski, A., (1999), *Democracy and the Market, Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge.

Przeworski, A., (2004), Democracy and Economic Development, *Political Science and Political Interests*, Ohio State University Press, Columbus OH.

Rifkin, J., (2004), *The European Dream*, Polity, Cambridge.

Riker, W., (1962), *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press, New Haven, CT.

Rols, Dž., (1999), *Politički liberalizam*, Filip Višnjić, Beograd.

Rotberg, R., (2004), Failed States, Collapsed States, Weak States: Causes and Indicators, Rotberg, R. (ed.), *When States Fail: Causes and Consequences*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Rouz-Ejkerman, S., (2007), *Korupcija i vlast – uzroci, posledice i reforma*, Službeni glasnik, Beograd.

Rouz-Ejkerman, S. ur., (2008), *Ekonomija korupcije: međunarodni priručnik*, Službeni glasnik, Beograd.

Sartori, Đ., (2003), *Uporedni ustavni inženjering*, Filip Višnjić, Beograd.

Schedler, A., (2001), What is Democratic Consolidation?, *The Global Divergence of Democracy*, The John Hopkins University Press, Baltimore MD.

Schmitter, C. and O'Donnell, G., (1996), *Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusion About Uncertain Democracies*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore MD.

Sen, A., (2004), *Razvoj kao sloboda*, Filip Višnjić, Beograd.

Skinner, Q., (1989), *The State*; Ball, T. et al. (ed), *Political Innovation and Conceptual Change*, Cambridge University Press, Cambridge.

Smit, M., (2013) *Pluralizam*, Hej, K., Lister, M. i Marš, D., (2013), *Država: Teorije i problemi*, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd.

Stojanović. Đ. i Đurić, Ž., (2013), *Anatomija države*, Institut za političke studije, Beograd

Stojiljković, A.,(2008), *Administrativni izvori finansiranja stranaka, Finansiranje Političkih stranaka između norme i prakse*, str. 104-113, Beograd: Fond za otvoreno društvo i Centar za slobodne izbore i demokratiju, <dostupno na: <http://www.CeSID.org/images/Finansiranje%20politickih%20partija.pdf>>, [pristupljeno: 25.01.2013].

Stojiljković, A., (2011), *Političko lobiranje u Evropskoj Uniji*, Pilipović, G., Stojiljković, Z., ur., *Političke grupacije u Evropi*, Beograd: Konrad Adenauer Stiftung, str. 47-68.

<dostupno na: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/Politicke-grupacije-u-Evropi.pdf>>, [pristupljeno 25.01.2013].

Stojiljković, A., (2010), *Donošenje odluka u savremenoj državi*, Pavlović, V. i Z.Stojiljković, Z., *Savremena država: struktura i socijalne funkcije*, Konrad Adenauer Stiftung i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, str. 113-140. <dostupno na: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2010/03/Savremena-drzava-struktura-i-socijalne-funkcije.pdf>>, [pristupljeno 25.01.2013].

Stojiljković, Z., (2007), *Civilno društvo i konsolidovanje demokratije*, Paunović, Ž. (ur.), *Budućnost civilnog društva u Srbiji*, Milenijum - Centar za razvoj građanskog društva, Niš.

Stojiljković, Z., (2008), *Konflikt i/ili dijalog*, Fakultet politički nauka Univerzitet u Beogradu i SOLIDAR Swiss Labour Assistance - kancelarija u Srbiji, Beograd.

Stojiljković, Z., (2011), *Srbija u lavirintima tranzicije*, Službeni glasnik, Beograd.

Stojiljković, Z., Spasojević, D., Stojiljković, A., i Lončar, J., (2012), *Javne politike u izbornoj ponudi (radna verzija)* Konrad Adenauer Stiftung, Beograd.

Tanzi, V., (1998), *Corruption Around the World: Causes, Consequences, Scope and Cures*, *IMF Working Papers*, WP/98/63, <dostupno na:

<http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/wp9863.pdf>>, [pristupljeno 25.01.2013].

Teokarević J., (2009), *Demokratizacija postkomunističkih političkih sistema na Balkanu*, *Država i demokratija*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Tilly, C. (ed.), (1975), *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

U potrazi za odgovornom vladom – Izgradnja države i ekonomski rast na Balkanu, (2004), Blue Bird – Program za civilno društvo u Jugoistočnoj Evropi, UNDP u Srbiji i Crnoj Gori, Beograd.

Vasović, V., (2006), *Savremene demokratija*, 1, Službeni glasnik, Beograd.

Vladislavljević, N., (2010), *Mešoviti režimi, protesti i 5. oktobar*, Pavlović, V., *Razvoj demokratskih ustanova u Srbiji – deset godina posle*, Fondacija Heinrich Böll, Beograd.

Vujačić, I., (2002), *Politička teorija: studije-portreti-rasprave*, Čigoja štampa i Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Vuletić, V., (2012), *Lavirinti tranzicionih teorija* Stojiljković, Z. ur., *Lavirinti tranzicije*, Friedrich Ebert Stiftung i Centar za demokratiju Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, <dostupno na: http://www.fes.rs/pubs/2012/pdf/15.Lavirinti_tranzicije.pdf>, [pristupljeno 25.01.2013].

Zerfaß, A. i Oehsen, H.von O., (2011), *Menadžment komunikacija u politici: Osnove, procesi i dimenzije*, Zerfaß, A., i Radojković, M., ur., *Menadžment političke komunikacije*, Konrad Adenauer Stiftung, str. 11-26, <dostupno na: http://www.kas.de/wf/doc/kas_29600-1522-14-30.pdf?111202124708>, [pristupljeno 25.01.2013].